

NÉMETH LÁSZLÓ
TÖRTÉNETI DRÁMÁK

MÁSODIK KÖTET

TARTALOM

APÁCZAI

EKLÉZSIA-MEGKÖVETÉS

PETŐFI MEZŐBERÉNYBEN

AZ ÁRULÓ

SZÉCHENYI

APÁCZAI

Történeti dráma
1955

SZEREPLŐK

APÁCZAI CSERE JÁNOS
 ALETTA, Apáczaí felesége
 KERESZTURY PÁL
 VÁRADI MIKLÓS gondnok
 PORCSALMAI, az iskola rektora
 BASIRIUS IZSÁK professzor
 CSERNÁTONI iskolamester
 PÁVAI JÁNOS teológus, iskolamester
 KEDOB iskolamester
 KERTVAI iskolamester
 ELSŐ iskolamester
 MÁSODIK iskolamester
 RÁKÓCZI GYÖRGY fejedelem
 BARCSAY ÁKOS
 KEMÉNY JÁNOS főgenerális
 BOROS JÁNOS főkapitány
 RHÉDEY főkapitány
 BETHLEN JÁNOS kancellár
 IFJ. BETHLEN MIKLÓS
 RÁKÓCZI FERENC
 CSULAI püspök
 BÁTAI GYÖRGY másodpap
 UZONI BALÁZS szenior
 MACSKÁSI GÁSPÁR diák
 KUN ZSIGA diák
 VADAS GÁBOR diák
 SIMON diák
 KÖPECZI diák
 SZEKRETÁRIUS
 MÁTÉ BÁCSI
 MÁTÉ BÁCSI MENYE
 RADULY
 SZAKÁCS
 VÁROSI EMBER
 FIATALABBIK INAS
 ÖREGEBBIK INAS
 KISDIÁK
 ELSŐ ASSZONY
 MÁSODIK ASSZONY
 TEOLÓGUSOK, DIÁKOK, KATONÁK, TÖMEG

ELSŐ FELVONÁS

Apáczai szállása Gyulafehérvárott. A várfalak alá ragasztott kis alsóvárosi ház. A szín háttérben jobboldalt mély kapualja, bal felől a háziasszony konyhaajtaja, piciny szobaablaka; a szín bal felén Apáczaiék bejárása s virágos ablaka. Előtte piciny kert: tulipán, jácint, cserépben leander. Jobb felől magas kőfal. A kis kert két barackfája közt: rengő, benne Aletta kisebbik gyermeke. Előrébb Aletta ül egy széken, s egy kis holland főköttőt próbálgat a háromesztendő kislánya fejére. Egy pillanat múlva a háziasszony, Takácsné jön a konyha felől; egy tányéron kürtőskalácsot hoz.

HÁZIASSZONY *az összerezzető s visszatekintő Aletta felé.* Megnyugodott a lelkem. Csak az öklit fogja még, minthogyha sírhatnék. *Elhajt egy dongót.* Hess te! *Leteszi a kalácsot a tornác párkányára.* A szégyentelen. *A fölemelt kötényével legyezgeti a kicsit.* Hogy megizzadt a kis homloka! De kis gyenge is vagy, mint az a harmat! *Aletta felé.* Az egész feje, mint az öklöm. S milyen fehér, meg lehet olvasni az eret a bőre alatt. *Mosolyog.* Nemhiába, apja-anyja olyan igénytelen. *Észreveszi a kislány fején a főköttőt, amelynek a csomóját az anyja hiába próbálja az ideges ujjával kibontani.* Hát terajtd meg mi van? Mit rakott anyád a fejedre? Juj, ki ne menj így az utcára! Kicsúfolnak a gyerekek, hogy ni, a kis bőregér. Mikor csinálta neki mesterné asszony azt a főköttőt?

ALETTA *végre leveszi, s a kosarába dugja.* Nem úgy csináltam. Előkerült a ládamból.

HÁZIASSZONY. Tán a magáé volt, odafönn Hollandiában?

ALETTA. Az első. Szegény anyám tette el.

HÁZIASSZONY. El, ugye? Ilyen az anya, Isten nyugosztalja. De édes maskara lehetett benne! Meg azzal a keményített nyakravalóval, mintha kalodában ülne. *Közelebb jön.* Hát ugye, csak gondol azért haza? Ilyen, lássa, az ember lánya. Akármilyen jó sorsba kerüljön, az otthoni, a szülői csak eszébe jut. Pedig nincs mit fölpanaszolnia.

ALETTA. Nem is panaszkodom.

HÁZIASSZONY. Tudós ember felesége lett. Meg idekerült a mi szép Erdélyországunkba. De jó sejtelve is volt, hogy Apáczai uramat a fehérvári ötvös- meg csizmadialányok elől időben elkaparintotta. Amondó vagyok, álmában sem látott addig ilyen kincset meg szépséget.

ALETTA. Hollandia is szép.

HÁZIASSZONY. Tudom én, milyen szép. Volt énnekem egy lakóm, még Apáczai uram előtt, Szaláncai Pál. Az is szép eszű ember volt: püspök uram azzal is följáratta a belgiumi akadémiákat. Azt én apróra elkérdeztem, mi hogy van magunknál.

ALETTA. S mit tudott meg tőle, Takácsné nemzetes asszony?

HÁZIASSZONY. Hát - hogy csak olyan szítálatlan búzából ették a kenyeret. Nálunk a közrenden való sem fogyaszt olyat.

ALETTA. Van ott szép francia cipó is.

HÁZIASSZONY. Húst meg hétszámra sem látott mást, csak egy kis berbécshúst, s mindig csak a murok meg a káposzta meg a paszternák hozzá.

ALETTA. Került ott hal is.

HÁZIASSZONY. Hal? A lazac meg a stokfis meg a platájsz, a nevüktől is hideg futkároz az ember hátán. Böjtös ország, ahol mindig csak a hal fogy... Hiszen még fájuk sincs, galambom! Valami éghető földdel fűtenek inségükben. Én nem akartam szavának hinni, de azt mondta, kész a szentírásra megesküdni.

ALETTA. Tőzeg az, annál is lehet melegedni.

HÁZIASSZONY. Elhiszem... a vacogástól. De már csak más az, ha valaki odaint az öregedyház előtt a szekérnek s bédurrant... Hisz még rendes kemence sincs ott - csak a kéményalja. S az a sok vízér! Ha az ember a szomszédjához akar menni, már ladikra kell szállni.

ALETTA. Van ott azért más is.

HÁZIASSZONY. Tán azt a sok skolát, akadémiát gondolja? Hisz értem én azt, ha nincs más tisztességes megélhetésük, hát abból élnek, hogy a sok oskolázó diákot oda felcsődítik. De csak győtrelem az, jobbágyinak való.

ALETTA. Nálunk szívesen tanulnak. S az a nemesember, aki ért valamihez.

HÁZIASSZONY. Az csak míves ember. Nemességre születni kell. Nem Apáczai uramra mondom, mert hisz ő mint székely ember gyereke, amúgy is élt volna valami szabadsággal. Meg én, ha nemesember özvegye vagyok is, nem nézem alább, aki esze s magaviselete után vitte valamire... De hát sok kosztosdeák latin karattyolását hallgattam én már. Ez a mostani, a kisebbik, a Zsiga is, pedig szép értékű, nagy jószágú ember gyereke, mit kínlódik vele. De csak mint a teknősbéka, úgy másznak elő szájából azok a deák szavak.

ALETTA. Itt is van, akinek nem kín... A nagyobbik, Macskási Gáspár...

HÁZIASSZONY. No látja, pedig egy alvinci polgárember gyereke csak. De hát az sem kapott úgy azon a tanuláson - amíg Apáczai uram elé nem került. Mert ami igaz: igaz, ő igen ért hozzá, hogy a keserű gyökeret mézzel csöpögtesse. Azért is van a diákság olyan bolondjába érte.

ALETTA *reménykedve*. Azt hallja, szeretik?

HÁZIASSZONY. Mást se, csak azt. Lángnak-habnak mennek érte. Irigyli is a többi skolamester.

ALETTA *ijedten*. Haragusznak rá ugye?

HÁZIASSZONY. Hogy haragusznak-e? Megégetnék, ha rajtuk múlna. De az a jó, szívem, ha irigylik. Az lesz a baj, ha már sajnálni fogják. Mert annak is megjön az ideje. Összeakadok minap az öregedyháznál, tudja, ott a lábas ház gádorában azzal a Peci Nacával, tudja, akinek az ura elé a kis Zsiga jár.

ALETTA. Hályogosné.

HÁZIASSZONY. Azt kérdi az tőlem: no lógatja-e még a lakója az orrát. Mondom: ugyan mért lógatná jobban, mint más? Hát hogy a boldogult professzor helyett... na, a nevit.

ALETTA. Bisterfeld.

HÁZIASSZONY. Az, Piszterföd, hogy ahelyett nem ő lett a professzor. Hanem azt az Ézsaut vagy Izsákot vagy mit hívták meg.

ALETTA. Basiriust. S a nemzetes asszony mit felelt rá?

HÁZIASSZONY. Azért, mondom, bizony nincs mit lógatnia. Azon csak az lógathatja, akit a fejedelem olyan messze földről ideszerzett. Mért? azt mondja. Mert az úgy járt, mint a messziről hozott lakodalmasszakácsné, akire a vendégség azt mondja: ángyom ennél jobban főzne -

ALETTA. Jaj, mért mondta a nemzeti asszony. Még visszamondja!

HÁZIASSZONY. Hadd mondja.

ALETTA. De professzor uram azt hiszi, tőlünk hallotta.

HÁZIASSZONY. Ismer engem a Naca, tudja az, hogy nem kell a szót másnak a nyelvem alá rakni...!

A kapu kicsapódik, Gáspár ront be rajta, s fut egyenesen a tornácon a konyhaajtó felé. Utána Zsiga, kicsiny gömbölyű gyerek.

HÁZIASSZONY *rákiált Gáspárra.* Hová olyan sürgősen? A kaput hozod köszönés helyett?

GÁSPÁR *a konyhaajtóban, fújtatva.* Jó estét a nemzeti asszonynak, Pávai uram vár odakinn. *Berohan a szobába.*

HÁZIASSZONY *a bejövő Zsigához, aki, amennyire a természete engedi, maga is lelkesedve érkezik haza.* Hát ennek mi ütött fejébe? Miféle Pávai uramat emleget?

ZSIGA. Jaj, nagy teretura volt, Rozika néném. A teológusok beálltak a poéták mögé. Az ángolnát majd megütötte a guta.

HÁZIASSZONY. Miféle poéták? Miféle ángolna? *Alettának.* Elment ezeknek az eszük.

ZSIGA. Hát az ángol, az új professzor. Azért híják úgy, mert angol is, meg sima is. Mind átjöttek tőle Gazsiékhoz, a poéták leckéjére. Gondolja föl, Rozika néném, a teológusok!

GÁSPÁR *kiszól az ablakon.* Zsiga, hol az irkatokod? Biztos abba vágta bele a konceptusomat.

ZSIGA *észreveszi a kalácsot.* Kürtöskalács. Itt van édesanyám!

HÁZIASSZONY. Már hogy volna! *Apáczainéhez.* El sem tudja hinni, hogy ahol a kürtöskalács van, az anyja ott ne legyen.

GÁSPÁR. Nem hallod, Zsiga! Pávai uram vár kinn...!

HÁZIASSZONY. Várjon. A te irkád, keresd! *Gáspár eltűnik az ablakban.* Zsigához. Na, csak ne edd úgy a szemeddel! *Apáczainéhez.* Látja, el is feledtem a nagy beszédben, Apáczai uramnak akartam kedveskedni vele. *Odateszi elé az asztalra.* Annyit álmodik ez a gyerek az anyja kürtöskalácsáról, mondom, próbát teszek vele. *Hátba löki Zsigát.* Na, el ne vesd a péterkédet, sült nektek is!

GÁSPÁR *hangja.* Zsiga!

HÁZIASSZONY. Ej, látom már, nekem kell azt az irkatokot előadnom.

Előbb a háziasszony, aztán Zsiga be a konyhaajtón.

APÁCZAINÉ *odaadja a kalácsot a kislánynak.* Legyen ügyes, Aletta baba, és vigye be. *Ő a gyereket veszi ki a rengőből.* Aletta mama meg majd a kis Janikát viszi be. *Bemegy, aztán visszajön a munkakosaráért. Közben bentől a háziasszony hangja:* „Rendet kell tartani, akkor nincsen mit keresni!”

Gáspár panaszos hangja: „De hogy tartson az ember rendet ettől a Zsigától.”

PÁVAI *a nyitva maradt kapuba áll, majd beljebb merészkedik, megilletődötten tekint szét az idegen udvaron. Észreveszi a fiatalasszonyt. Mindketten megzavarodnak.*

PÁVAI. A kis kvártélyos legény, Macskási Gazsi ajánlta, hogy kihozza valami iskolai dolgát. De úgy látszik, elfelejtette.

ALETTA. Nem, keresi!

Bentről Zsiga hangja: „Most, tessék, feltúrja a ládám!” Mindketten elmosolyodnak.

PÁVAI. Hallom.

ALETTA. Valami irkát.

PÁVAI. Igen, a konceptus-irkáját... Az Apáczai uram metódusa miatt... A leckéje tett kíváncsivá.

ALETTA. Valami baj volt a kollégiumban? Professzor uram - a kis Zsiga mondja - haragudott?

PÁVAI. Basirius uram... az lehet, hogy haragudott. De baj azért nem volt, inkább nagyon is hasznos délután volt... Amióta deák vagyok...

Gáspár kirohan két-három irkával, az egyik kifordítva. Amikor Pávait és Alettát meglátja, megtorpan.

PÁVAI. No, mégiscsak megvan?

GÁSPÁR. Meg, a Zsiga tokjában volt. Az meg fönn volt a kemencén.

PÁVAI. Felmászott. *Nevetnek.*

GÁSPÁR. Takarítás közben. Ez az a konceptus... De agricultura Romanorum et Transylvanorum. S nekünk magunknak kell kijavítanunk.

PÁVAI *elveszi.* No majd átnézem őket. *Alettához.* Híre futott, hogy Apáczai uram mint olvastatja a Georgikont. Hogy nemcsak a latin verset rakatja át magyarba, de közben a matériát is magyarázza, a növénytermesztést, szőlőnevelést, csillagjárást, meg amiről szó van benn.

ALETTA. S azért mentek be a nagyobb deákok az órájára!

PÁVAI. Basirius uramnak csak az a néhány alumnus maradt, aki a bennétkezésért retteg.

ALETTA. De ez nagy megbántása professzor uramnak... majd bosszút vesz érte.

PÁVAI. Hát ha vesz is. Nem szándékkal, összebeszélésből történt. Ott vettük észre, hogy nagyon sokan vagyunk. Az a sok elbutított, szomjan tartott lélek -

Apáczai vidám léptekkel a kapu felől; meglepetve áll meg.

ALETTA *veszi észre, kissé megzavarodik.* Valami írásokat keres a teológus uram.

PÁVAI *megfordul zavartan.* Látásból tán ismer már, Apáczai uram, Pávai János teológus vagyok.

APÁCZAI. Hogyne, szavából is, hisz megkérte, hogy a leckémre beállhasson. S azóta is látom.

PÁVAI. Apáczai uram akkor azt mondta, akár vacsor, akár kármánykörte a tudománya, nem von kerítést köré.

APÁCZAI. Hanem most már kissé túlzásba viszik teológus uraimék. Módit csinálnak belőle, hogy az én magyarázásaim hallgassák, s ami szorosabb és fontosabb dolguk, elmulasztják.

PÁVAI. Szorosabb, az igaz - de gyümölcsözőbb alig.

APÁCZAI *megnézi Pávai kezében az irkát.* A Gazsi konceptusai. *Nevetve.* Ebből micsoda gyümölcsöt kíván Pávai öcsémuram szakítani?

PÁVAI *zavarban.* Hát hogy láttam, mit mivel Apácza uram a Georgikonnal, amin mi csak az eszünk élet tompítottuk, vallatni kezdtem Gázsit egyebek felől is. Mondta, hogy miféle konceptusokat készítettek. S minthogy Apácza uram csak ma délután mondta, hogy buzgó szív nem szenved halasztást -

APÁCZAI. Hát maga jött el az irkáért.

PÁVAI. Gondoltam, Apácza uram se neheztel meg érte.

APÁCZAI. Nem vagyok azok közül való, akik rejtik, s pénzen árulják a metódusukat. Az én metódusom titkát nemcsak hogy odaadom, de ha lehetséges volna, rá is ragasztanám az emberekre, nem egyre vagy húszra, de százra meg ezerre, hogy minél többen futkos-sanak vele a hályogos hazában.

PÁVAI. Bizony jó lenne. Hogy más is ráeszmélne, amire én most, majd húsz esztendő koromban, hogy a tanulás s a győtrelem nem egyazon dolog.

APÁCZAI. Örvendezek, ha erre az igazságra, mely nálunk olyan ritka, a szemét én nyitottam fel. Kevesen tudják ezt a tanítók közül is. Én is tizenhat éves voltam, s az egykorúak közt legjobban tudtam, s nem értettem a szintaxist. Isten különös kegyelmének tartom, hogy az oktan tanulás nemhogy eloltotta, de még szította bennem a tanulás tüzét. Én most ettől a kerülőtől akarom megkímélni a rám bízott deákalméket... Pávai uram, mint a legtöbb tógás deák: papnak készül?

PÁVAI. Az volt eddig a szándékom. Udvarszéki vagyok; oda készültem prédikátornak. De amióta Apácza uram tanítását láttam...

APÁCZAI. Bár lenne úgy, hogy a püspök kézrátétele helyett a magyar tanító keserves botját nyomhatnám kezébe! Prédikátor, az még csak terem, megtermi a tisztelet; ahhoz azonban, hogy az a prédikátor ne valami lomha, tisztjében hanyag, ajándékon kapdosó, tudatlan ember legyen, jó oskolamesterek kellenek... S ha már a pap, hát a sok garázda, jobbágyát fosztó, nyúzó nemes...

Aletta, aki a beszélgetés alatt kissé odébbhúzódtott, figyelmeztetésül meglök egy széket.

APÁCZAI *odanéz.* Hisz még mesterembereink sincsenek! Ami ágyúöntő, órás, késes, az mind idegen, még az eszközöket, a dolgokat is német szóval nevezik. Hogy ez ne így legyen, ahhoz jóra való, jutalmukat tettükben kereső, a méltatlan bántalmat béketűrőssel hordó skolamesterek kellenek.

PÁVAI. De hol vegye a példát, bátorságot, aki mást, mint ami itthon van, sohasem látott? Nincs itt Apácza uramon kívül arravaló ember.

APÁCZAI. Dehogyan nincs. Akár Pávai uram is lehet. Csak egy-két leckével s egy égő szívvel járjon a tanítványai előtt. Az igazi tanító másutt is többnyire csak előtanuló - a többiek előtt merészkedik be a tudás végeérhetetlen erdejébe. *Elneveti magát.* Pávai öcsémuram persze azt gondolja: könnyű volt neked. S igaz, én még a nagy professzorok lábánál nőtem fel, akiket Bethlen Gábor hozatott be Gyulaféhvárra. Az Altschaedius *Enciklopédiáját* másoltam, s most elhunyt Bisterfeld még pénzzel is segített, s a nagy Geleji püspök küldött ki Ultrajectumba -

PÁVAI. Más világ volt az. Még az öreg fejedelem is élt.

APÁCZAI. Igen. Az öreg Rákóczi György. Amikor Németországban halálhírét vettem - *Aletta feldönti a széket, Apáczai odanéz, s megint elharapja a szót.* De minél keservesebb a pálya, annál több dicsőség várja a futót. Én is azt hittem, látja, hogy az én jóakaróm, Bisterfeld uram mellé jövök meg.

PÁVAI. Hát bizony, Basirius professzor uram...

ALETTA *odalép az urához.* Majd elfelejtem mondani, itt volt a Barcsay uram deák szolgája, s hozott egy paksamétát uramnak... Konstantinápolyból kapta, a kapihétól, a magáéval.

APÁCZAI *fölvillanó szemmel.* Az Hágából lesz. Hol van?

ALETTA *bemegy érte.*

APÁCZAI *kis habozás után.* Egy könyvmunkám ívei lesznek. Hágában nyomják, s Konstantinápolyon át kerül be Erdélybe.

ALETTA *visszajön a csomaggal.* Meg valami török fűszerrel is kedveskedett.

APÁCZAI *megnézi.* Az meg kávé - a könyvecskémért.

PÁVAI *a csomagra néz.* Akkor én nem is háborgatom most tovább Apáczai uramat.

APÁCZAI. Nem, mért háborgatna? Foglaljon csak helyet... *Megemeli a borítékot.* Vagy nem, mégis inkább máskor. A könyvszerzés ördöge, igaza van, most nem hagyna társalogni.

PÁVAI. Élek engedelmivel, Apáczai uram. *Meghajlik Aletta felé s el.*

APÁCZAI *föltöri a borítékot.* Az az. De csak öt árkus. Pedig ott van most már végig az egész... Lassan halad, amióta nem vagyok a tipográfus mögött.

ALETTA. Nekem nincs semmi közte?...

APÁCZAI *a papírt forgatja.* Úgy látom, nincs... Ehol, máris leltem egy hibát, emitt a második. Ezek az árkusok, hiába, hibásabbak lesznek, mint amiket én gyomláltam ki ott fenn. *Alettára néz.* Mi az? Mért nem szólsz? Bánt valami? Rosszul esik, hogy nincs bátyádéktól levél?

ALETTA. Nem. Dehogy!

APÁCZAI. Ezek a könyvnyomtatók úgy vannak vele, hogy ha más sürgető munkájuk van, amit nincs, aki sürgessen, hónaphosszat heverni hagyják. Ha meg érkezésük van rá, nosza, már küldik is... mert tudják, hogy megkéstek. Bátyádékhoz tán oda sem üzentek. Ehol „tengere” helyett azt írja „tenyere”. Mintha csak tudnának magyarul. Vagy lehet is, hogy valami rendetlen magyar deák javított bele. *Jobban megnézi Alettát.* Látom, mégiscsak volt valami az árkusok közt!

ALETTA. Mi, édes uram?

APÁCZAI. Egy kis hazai levegő; az a tenger- meg zöldegszag; azt hajtja feléd a betűkből a nyomdafesték.

ALETTA. Téved, édes uram!

APÁCZAI. Csak fáj, amit otthagyt az ember.

ALETTA. Mit hagytam én ott a kedves szüleim sírján kívül? A nemtörődöm bátyám, a sógornőm kemény szemét. Ennekem mindenem itt van ezen az udvaron.

APÁCZAI. Igazán? Nem bántad meg, hogy hittél padlásszobátokban a diáknak, s eljöttél ebbe a vad országba, a török hóna alatt gubbasztó szirtes hazájába?

ALETTA. Nem, soha. Én olyat láttam meg kegyelmedben, hogy attól a kegyelmed lelke lett a szülőházam.

APÁCZAI. Látod, ezt egy poéta sem mondhatta volna szebben; szinte kedvem volna a deákjaimmal latinra tétetni.

ALETTA. Legföljebb...

APÁCZAI. Legföljebb? Na, ki vele. Nyíljál ki, estike, jön a napszállat.

ALETTA. Ó semmi... Legföljebb, hogy az emberektől félek egy kicsit.

APÁCZAI. Az emberektől? Hisz nem is látsz embert. A piacra is a pesztonkát küldöd ki. Tán Takácsné nemzetes asszonytól félsz?

ALETTA. Hogy hamisat ne szóljak, tőle is. Pedig nyájas. Most is kalácsot süített kegyelmednek... Hozom is, jó lesz a könyv mellé ozsonnának.

APÁCZAI. Nem, hagyd most a kalácsot. A félelmedről beszélj! Mért félsz a nemzetes asszonytól?

ALETTA. Olyan furcsák itt az emberek... Mosolygásra húzzák a szájukat, s a szemük... mintha azt nézné, hova harapjanak.

APÁCZAI. Mondtam, hova hozlak; Ázsiának nem is a szélére, a tartományába.

ALETTA. Igen, a hátramaradtság, azt emlegetted. De én a hátramaradtságot is teutánad képzeltem el. Hogy vannak, akik nem értenek a betűvetéshez, de ha az ember a szemükbe néz...

APÁCZAI. Ott világosság van. Nem, nincs... De derék emberek azért itt is vannak... Ez a fiatalember, Pávai. *Tréfásan*. Akivel olyan barátságosan beszélgettél. Ettől is féltél?

ALETTA *vonakodva*. Tudja, mit mondok, uram? Ettől is! Pedig úgy ódalgott be ide, mint aki előtt a mennyország kapuját hagyták nyitva. S láttam, tiszteli kegyelmedet. De ahogy az alázatos mosolygását néztem, egyszer csak azt gondoltam, ez most elmegy, elkérkedik vele, hogy itt volt, s told is a hallottakhoz.

APÁCZAI. Láttam, fészkelődtél. A szék is ezért dőlt fel.

ALETTA. Biztos bennem a hiba. Én vagyok a riadozó. De én még a kis Zsigától is félek.

APÁCZAI. Hogy ha egyedül marad vele, csíp egyet a kis Janin a rengőben. Nem, többet kéne emberek közé járnod. Megkeresni a jókat. Elvadított az a néhány faragatlan mesterné, akihez elvittelek.

ALETTA. Nem, isten ments. Majd elmúlik ez is... Én különben is tetőled félek a legjobban.

APÁCZAI. Ugyan! Nekem is farkasnevetésem van? Az én ritka mosolyomban is ott sunyít a magyar cigányság?

ALETTA. Éppen az, hogy nem. Épp attól félek, amiért megkedveltem. Hogy úgy hisz az igazságban. Hogy a szebb gondolat, ha egyszer elgondolták: annak le kell a rútabbat győznie.

APÁCZAI. És nincs úgy? Akkor az Istenben sem hiszel. A nagy gondolat az ő terve, sugalmazása. Aki elgondolta, azért nem tud szabadulni tőle.

ALETTA. Én hiszek az Istenben... de látom, érzem az ördögöt is. S a föld neki adatott.

APÁCZAI. Azért kell visszacsikarnunk tőle.

ALETTA. Ez a Basirius -

APÁCZAI *nevet.* Az ördögről ő jut eszedbe. Nem hiszem, hogy az ördög, mint vén jogértő, olyan gyenge latin volna.

ALETTA. Én nem is láttam őt... Csak amit hallok. De éjjel ővele álmodom. Meg sem mondják, hogy ő az, de én tudom...

APÁCZAI. A szarváról, vagy a patkója kopog...

ALETTA. Mielőtt idejött, azt mondják, az angol királynak volt udvari papja.

APÁCZAI. Egy kivégzett királyé. Az I. Károly elcsapott feje! Attól lesz olyan félelmes? Nem ő ütötte el, ő csak imádkozott érte.

ALETTA. Udvari ember. Világban járatos. Úgy megszövi a szálát, kegyelmed meg a deákok dicséretéért, szeretetéért...

APÁCZAI. Nem azért, mert engem szeretnek. Azért a kis rostért, ami a szépség és jóság húrja a szívünkben. *Kapunyítás.*

ALETTA *megfogja a kezét.* Jön valaki. Én bemegyek.

APÁCZAI *utánakiált.* Mit futsz? Hiszen csak komámuram, Keresztury Pál uram az.

Keresztury az ifjú Bethlen Miklóssal.

KERESZTURY *Aletta után néz.* Rosszkor jöttünk. Már vagy egy hete nem láttam az asztalomnál öcsémuramat. Mondom Miklós öcsémnek, erre kanyarodunk, discipule, megnézem a kis keresztfiamat...

APÁCZAI. A kapu is jobb kedvvel csikorog, ha Keresztury uram lép be rajta. Kár hogy olyan ritkán van módja. Tessék beljebb.

Egy kendőt dob a kéziratra.

KERESZTURY. Nem, maradjunk csak, ha szabad. Legalább a kis komámasszony is nyugodtan fölteheti a vendéglátó főkötőjét.

APÁCZAI *hellyel kínálja Miklóst.* Conside, puer.

MIKLÓS. Non decet me discipulum talibus viris praesentibus considerare.

APÁCZAI. Ez azt derék; látom, könnyen folyik az ifjú grófból a deák szó! *Kereszturyhoz.* S a Keresztury uram udvari iskolájának a másik fele, a kis fejedelem, ő nem vett részt a sétán, Franciscus non fuit vobiscum?

MIKLÓS. Non fuit. Princeps minor, verisimiliter aeger, domi manebat.

KERESZTURY. A feje fáj, attól tartanak, meghimlőzik. Így csak Miklós öcsémnel kanyarodtunk ki, a hostáton át, a patak felé.

APÁCZAI. S hogy folyik egy ilyen peripatetikus séta? Mert gondolom, hogy Keresztury uram, mint a méh, módját leli, hogy eközben is átvigyen egy kis hímport a növendék fejébe.

KERESZTURY. A metódusomra kíváncsi, öcsémuram? No, mondd el, Nicolaus, quid fecimus?

MIKLÓS. Primo - amíg a városon s a falak alatt jöttünk, Gyulafehérvár nevezetes épületeiről beszéltünk s a nagyságos fejedelmekről, akik építették. A nagy Bethlen Gáborról, Báthori István lengyel királyról, a dicsőséges Hunyadi vajdáról, meg még a rómaiak Dáciájáról. Secundo - ahogy a patakhoz értünk, orientációt vettünk, hogy az a füzes csík ott a Maros vonala, az az abrudi havasok, ahol az aranyat bányásszák. Emerre a fogarasi

nagy hegyek, Havasalfölde, ahova urunk hadba készül, Konstantinápoly, ahova Barcsay uram az adót vitte. Így a geográfia, vagyis földírásra tértünk át. Arról tertio: az államok kormányzásának módjára, a kamara hasznára, sóvámra.

APÁCZAI. S ezt mind latinul.

KERESZTURY. Erről már bajos is volna szólni, hacsak öcsémuram valami új magyar szavakat nem talál ki erre is.

MIKLÓS *kikottyantja*. Visszafelé meg franciául beszélünk!

KERESZTURY. No, erről tace, fili!

MIKLÓS *diadalmasan*. Meg oláhul is -

APÁCZAI *Kereszturyra néz*. Hát bátyámuram franciául meg oláhul is tud?

KERESZTURY. Tudni nem tudok, csak ami a Miklós karattyolásából - *a fejére üt* - egy ilyen vén kasban bennragad. Csak tanítani tudom.

APÁCZAI. Hát azt is lehet? Tanítani, amit nem tud az ember?

KERESZTURY. Lehet azt. Aki nem született tanító, akármilyen nagy tudós, amit tud, azt se tanítja meg. Aki meg az, azt is bevési a friss ifjú elmébe, amit maga már nem jegyez meg.

APÁCZAI. No, ha volna, azért én is ajánlanék ezer aranyat kegyelmednek, mint Huller az emlékezés tudományáért...

MIKLÓS. Elmondom én Apáczaik uramnak ingyen is.

KERESZTURY. Tace, discipule, Tönkretesz! *A Takácsné ablaka felé mutat*. Nézd azt a két nebulót, hogy bámul téged az ablakon... Qui sunt?

APÁCZAI. Macskási Gáspár, az alvinci bíró fia, igen jóra való legény; a másiknak inkább az apja az ajánlólevele: Kun Zsigmond.

KERESZTURY. A Küküllő megyei vicispán. Menj oda hozzájuk, ismerkedj velük.

APÁCZAI *a meginduló Miklós után*. A nagyobbak van sok szép füve meg bogara.

TAKÁCSNÉ *ahogy az odainduló Miklóst meglátja, kipöndörül*. Tessék, úrfi! Tessék beljebb! Mutatkozzatok be a kis grófnak. A kancellárius úr, Bethlen János uram méltóságos legénykéje, ugye? Mindjárt ráismertem a szép diószeméről. *Behúzódnak a házba*.

APÁCZAI *Miklós után néz*. Csupa tűz az esze ennek a gyermeknek.

KERESZTURY. Ha a fejedelem öccsét, Rákóczi Zsigmondot kiveszem, nem volt a kezem alatt ilyen gyermek még Erdélyben. Kegyelmed - mint az első magyar könyvszerző ember, akinek könyvit s magát is ismeri - nagy tekintély előtt.

APÁCZAI. Ha legalább belőle, s nem Ferencből lenne egykor fejedelem. Akkor tán nem sajnálnám, hogy egy akadémia helyett két ifjúra vesztegeti Keresztury uram a tanítói művészetét.

KERESZTURY. A kis Ferenc is jámbor ifjú. Aztán meg egy jó kancellár se kutya.

APÁCZAI. Egy jó fejedelem oldalán.

KERESZTURY. Akárhogy is van, nincsenek dajka korban. Nem cserélném ki őket, mint holmi dajkákról írják a széphistóriák.

APÁCZAI. Ha azt lehetne, úgy hiszem, előbb kezdte volna Keresztury uram a csereberét.

KERESZTURY. Hogy érti, öcsémuram?

APÁCZAI. Nem az elébb mondta-e, hogy volt egy növendéke, aki ennél a Miklósnál is jelesebb volt. Ha most az ül a fejedelmi széken, s nem hal meg ifjan Patakon, tán nem az oláh vajdák le- s fölrakása ma az ország gondja...

KERESZTURY *rosszállón*. Nemcsak a könyvekben lehet a dicsőséget keresni. S a mi fejedelmünkről senki sem mondhatja, hogy nincsenek fejedelemhez méltó gondolatai.

Aletta a szobájából.

KERESZTURY. A kis komámasszony. Előjött a kalitkájából.

APÁCZAI. Csakugyan más főköttő került föl.

ALETTA *zavartan az urához*. Miért nem jönnek beljebb?

APÁCZAI. Invitáltam, de szabódott, azt mondta, kedvesebb itt a gyümölcsfák alatt.

KERESZTURY. Meg a jácint és tulipán közt. Látom, jól telelték a hazuról hozott hagymák, s versenyt illatoznak a nemzeti asszony violáival s rezedáival.

APÁCZAI. Nem versenyeznek. Azt a szót az én feleségem nem ismeri... Legföljebb emlékezgetnek.

ALETTA. Szolgálhatok uraiméknak valamivel?

KERESZTURY. Én, miután jól megebédeltem, a mértékletesség prédikátorává leszek. S csak egy kupa bort iszom meg lefekvés előtt.

APÁCZAI. De amivel én kínálom, azt tudom, hogy megissza. Egy kis fekete levest! Barcsay uram kedveskedett vele, egyéb szívesége mellett.

KERESZTURY. Török kávé?

APÁCZAI. Konstantinápolyi. *Alettához*. Törd meg, s főzz be két gyűszűnyt belőle. Ezt meg vidd be.

Odanyomja a kéziratot, Aletta zavarában elejti Keresztury segit fölszedni.

KERESZTURY. Mégiscsak dolgában zavartam, Apáczaik uram.

APÁCZAI. Ezekről az árkusokról gondolja? Most hozta a Barcsay uram embere - Hollandiából.

Kis csönd. Keresztury nem akar kérdezősködni. Apáczaik küzd a szerző ösztönnel, hogy a művéről beszéljen. Elmosolyodik.

KERESZTURY. Min mosolyodott el olyan jóízűt, öcsémuram?

APÁCZAI. Mosolyogtam? Az jutott eszembe, amit Keresztury uram mondott, hogy a kis gróf szemében valami csodálatos ember vagyok, mint aki magyar könyvet szerzett... Meg az is eszembe jutott, amit a minap mondott a Kis logikácskámról... Hogy az ott fönn sokat egyengette az utamat...

KERESZTURY. Főként az ajánlása. A fejedelem kedvesen vette, hogy a fia nevét ott látja egy könyvnek a címlapján. Egy kicsit elnyomta a zajt, amit a beköszöntő beszéde vert föl a mesterek közt.

APÁCZAI. Pedig ez még csak egy kis pisztolyocska volt. Mit gondol Keresztury uram, mi lenne, ha most egy ágyút sütnék el?

KERESZTURY. Ágyút? Hogy igazat szóljak: Apáczai uram elég szépen gyűjti az emberek mérgét maga ellen, úgyhogy elkelne egy viharágyú a felhők ellen.

APÁCZAI. ...s a szőlőm védelmére. Hát majd megpróbáljuk.

KERESZTURY. Készül valami? Valami könyvecske megint?

APÁCZAI. No, ez már igazán nem könyvecske lesz.

KERESZTURY. Hanem?

APÁCZAI. Könyv. Vagy inkább egész könyvtár. Egy könyvtár egy könyvben.

KERESZTURY. Kíváncsivá tesz, Apáczai uram. S melyik tudományban lesz a növendékeim kalauza?

APÁCZAI. Mindben.

KERESZTURY. El ne ijesszen, öcsémuram. Csak nem egy új Alkoránt ír? Mert arról mondta az a könyvégető Omár, hogy minden tudomány dereka benne van.

APÁCZAI. Koránt nem, de Enciklopédiát.

KERESZTURY. Mint az öreg Altschaedius.

APÁCZAI. Az csak holmi tudós szakácskönyv volt ahhoz, amit én akarok. Minden tudomány summája.

KERESZTURY. Nagy fognivaló - nagy fogó is kell hozzá.

APÁCZAI. Sokallja, bátyámuram, egy huszonnyolc éves embertől?

KERESZTURY. Ismerem öcsémuram szép készülését, főleg a napkeleti nyelvekben. Erdélyben tán nem volt senki még, aki a hébert, káldot, arabot úgy értette volna.

APÁCZAI. De ebben történelem is lesz, geográfia, matematika, mechanika, csillagászat, aminek Erdélyben idáig a nevét sem hallották. No, mit szól hozzá - nagy vakmerőség kell hozzá?

KERESZTURY. - vagy nagy ifjúság.

APÁCZAI. Úgy érti, bátyámuram, ifjúság, amely vakságában nem tudja, mire vállalkozik. Én meg úgy értem: ifjúság, amelyet idevetettek ebbe a világba, s nem nyughat, amíg világjárással, könyvek bújásával valahogy el nem igazodik benne. S amit esze fáradságával kihámozott, megtakarításul mindjárt tovább is adja, akik egy lépéssel mögötte igyekeznek.

KERESZTURY. A szándék dicséretes.

APÁCZAI. Egy napnyugati nép fia, egy hollandus, francia tán nem állhatna elő ilyen könyvvel, bár én remélem, idővel úgy meggyarapítom, kicsiszolom minden ágát, hogy ott sem vallok vele szégyent. De ahol tivornyazajból s temetői kántálásból áll a múzsák éneke, ott ez is valami.

KERESZTURY. S ezt kinek a fejébe akarja töltögetni - a deákokéba?

APÁCZAI. A mesterektől sem kímélem.

KERESZTURY. S melyik classisban? A teológia után?

APÁCZAI *büszkén*. A kezdet kezdete, a rudimenták előtt. Ez lenne az útravaló. Ismerje meg az én könyvecskémből a világot s a tudományok ágait. Aztán szerezz meg a magasabb ismerethez az eszközöket - a nyelveket.

KERESZTURY. Hát milyen nyelven szólalna az az Enciklopédia? Csak nem magyarul az is?

APÁCZAI. De magyarul.

KERESZTURY. S a tudományok nevei? Azok is magyarul?

APÁCZAI. Először én is elrémültem, mint Keresztury uram. Mint a szélütött, aki szólni kíván, s hiányoznak fejében a szavak. De fölbátorított a latin író, Plinius Maior példája, előtte a deák nyelvben sem voltak meg a tudós szavak.

KERESZTURY. Nyelvet csinálni: Istennek tartatott az fenn.

APÁCZAI. A mi iskolázásunkban az volt a hiba, hogy csak az eszközre, a nyelvre volt gondunk, az volt a tanulás tárgya. Márpedig milyen mesterember az, akinek, ha ács, csak fűrésze, ha kovács, csak kalapácsa van, fája, vasa pedig nincsen. Tudományainak mind a beszéd, vagy a gondolkozás formáiról szólnak, mint a grammatika, szintaxis, logika. No hát én odagörgetem a tuskót, kivágom a kohóból a vasat. A világ, az ember, az ember java: a tudomány tárgya, a nyelv csak eszköz a kimunkálásban.

KERESZTURY. Van benne valami. Ezt is a Cartesiusától tanulta?

APÁCZAI. Az élettől, a szükségtől. Kegyelmedtől is, Keresztury uram. Csak éppen nemcsak Gyulafehérvár s a Maros völgye földabroszát terítem ki az én Miklósom előtt, hanem Isten egész világát, ahogy az az én szerény látkörömben él.

KERESZTURY. Szép gondolat, tudós emberhez méltó. Csak aztán el ne égesse magát benne, öcsémuram.

APÁCZAI. Ha el is égetem: csak százak égjenek, mikorra elalszom.

KERESZTURY. A mi pályánk, tanítóké, lassú pálya. Egy ember nyom egy esztendő benne; azalatt látszik meg, kihajt-e, s vet-e fejet a mag?

APÁCZAI. Azért is kellene apostolok ide. Akik a nem értett nyelven is tanítanak, mint Keresztury uram oláhul. Ami Erdélyben a hó alá megy, az ott is marad.

KERESZTURY. Az csoda volt - az apostolok - Apáczai uram; Erdélyben csodát ne várjon. Itt a jót is nádmézzel édesítve kell a vonakodó testbe lopni.

APÁCZAI. A meglett emberekébe. S azok még a mézen át is megérzik a virtus szagát, s krákognak, köpködnek tőle. De a fiatalság...

KERESZTURY. Ne bízzék bennük túlságosan. Kapnak a szokatlanon.

APÁCZAI. A lelkük táplálékán.

KERESZTURY. Az egész világ: az a lelkük tápláléka. S minél másfélőbb fogással kínálják mi, annál bizonyosabb, hogy megunják, s visszatérnek a megszokotthoz.

APÁCZAI. Látszik, hogy Keresztury uram főrendek gyerekeit nevelte. Akik megszokták a fürjészt, s a tudományt is mulatságként kell az aranytányérjukra lopni. Én az enyimekbe több bizalmam vetem.

KERESZTURY. Kölcsön annak a nagy része, amelyet ott vesz, Apáczai uram. Én mint apja mondom: az ifjúság elszéled; afféle mese lesz kegyelmed neki. Akiket azonban hirtelenségével megsért, itt maradnak, s azok közt kell az életét élnie...

APÁCZAI. Már látom, Keresztury uramnak is tudomása van róla, hogy Basirius professzor leckéjén az auditorium a hibámon kívül üresen maradt. Azért óv annyira, hogy rosszabbul tanítsak.

KERESZTURY. Rég hallok a morgást. Csak nem akartam kedvét szegni.

Aletta tálcával jön, a tálcán egy levestál.

APÁCZAI. Na, elkészült végre a török kávé?

ALETTA. Nem vagyok gyakorlott a készítésében, s kifutott elsőbbre.

KERESZTURY *a tálba néz*. De csak nem akar ennyit megitatni velünk, komámasszony?

APÁCZAI *belenéz*. Ó, te gyámoltalan. *Kereszturyhoz*. Ez az, amiben mi előrébb járunk. Hollandiában még híriből sem ismerik a kávé.

ALETTA. Annyit tettem bele, mint uram mondta. Két gyűszűt.

APÁCZAI. De nem egy tál vízbe!

KERESZTURY. Akkor most igazán fekete levest iszunk!

ALETTA. Jaj, nagyon röstellem. Most már mit csináljak?

APÁCZAI. Hozz egy kis méhsert. Meg a Takácsné nemzetes asszony kalácsát hozza! *Aletta el.*

APÁCZAI. Nehezen törik bele a mi török szokásainkba... *Fölüti a fejét*. Hanem hasztalan pirogat, Keresztury uram, én nem érzem magamat vétkesnek Basirius urammal szemben. Amikor februárban megjött, elmentem tiszteletem tenni, átadtam neki az én inaugurációs beszédemet, s azt mondtam, ha mint kollégiumi professzornak megjegyeznivalója van rája, szívesen hallom az okosabb szót. De eddig nem sokat kereste a társaságom. Azt gondolom, szívesebben beszél olyanokkal, akik a fölvett tárggyal nem fullasztják ki a latin tudományát.

KERESZTURY. Ha Cartesiusról nehezebben is extemporál kegyelmednél, a főrenden valókkal elébb megérteti magát.

APÁCZAI. Azt meghiszem. S a mestertársaimmal is. Mert az erdélyi irigység, ha egy külön magyart kell elveszíteni, mindjárt értője lesz a szerecsennek is.

KERESZTURY. Azért óvakodjék, öcsémuram.

APÁCZAI. A tanítványaim kárával? Akárhogy rontsanak, rágalmazzanak, nem foszthatom meg őket attól a kis haszontól, amit az én tudásomban terített meg nekik az Úristen. Tessék, rakja ki a northumberlandi apát úr is a messziről hozott, nagy áron vett bölcsességét, furulyázza el, mint a patkányfogó a leckémről a poétáimat.

KERESZTURY. Vigyázzon öcsémuram, azt ne higgyék, hogy a maga sérelme teszi versenyzővé. Az keres a vendég megalázásához az ifjúságban társat.

APÁCZAI. Nem tudom, miféle sérelemre gondol, Keresztury uram. Hogy én akartam professzor lenni? Gondolni sem gondolhattam rá ép ésszel! Nem hogy nem állnám Basirius urammal a teológiában a versenyt. De tudom, hogy aki nem német, s plundrában nem jár, magyarok előtt tudósnak nem számíthat.

KERESZTURY. Mondjon hát magán kívül, aki odavaló lett volna?

APÁCZAI. Hát Tolnai János!

KERESZTURY. Az nagyon kedvetlenné tette magát a presbiteriánussággal.

APÁCZAI. Azért kellett medicus doktorként élnie, amíg csak az özvegy fejedelemasszony Patakra ki nem vitte. Mert a magyarnak, annak mindig van valami hibája. Tolnai presbiteriánus, az én kolozsvári tanítómesterem, Porcsalmai, nem járt akadémiákat. Az idegen, az persze nem presbiteriánus, attól nem kérdik, hol mit járt, az mindent kívül hagy, amikor az országhatáron bejön, csak a hízélgést, a zsákmányleső alkalmazkodást hozza be. S kap is érte olyan stallumot...

KERESZTURY. Ezer tallért!

APÁCZAI. Amikor egy mesteré kétszázötven forint. Akadémiát, nem kollégiumot állítanék föl én abból a pénzből. Szegény miriszlói jobbágyok, meg a Debrecen adja, nem ilyen, máshol be nem vált flótások hizlalására adta azt a nagy Bethlen Gábor fejedelem a fehérvári kollégiumnak.

KERESZTURY. Ő is három németet hozatott be.

APÁCZAI. De megnézte, hogy kit. S nem azért, hogy világvégéig német legyen köztünk a professzor, hanem hogy derék magyar utódot neveljenek. Ha nem volna Erdélyben búza, persze hogy hozatnék pénzen is olasz vetőmagot. De hogy amikor már lugasaink vannak, még mindig olasz vesszőre vesztegessük a jobbágy verejtékét. Megmondta azt nekem a nagy Voetius Hollandiában, hogy amíg a magunk véréből való professzoraink nem lesznek, nem állhat köztünk lábra a tudomány.

ALETTA *aki a méhserrel a kezében dermedten hallgatta az urát, most elszánja magát s oda-lép.* Tessék, éljen vele Keresztury uram.

KERESZTURY. Jaj, a méhser. No egy kortyot. De aztán megyünk is. Nagyon elidőztünk úgyis. *Bekiált.* Nicolae veni, abimus.

ALETTA. Már megy, Keresztury uram? A kis keresztfiát meg sem nézi?

KERESZTURY. Igaz, a keresztfiam, na azt egy pillanatra. Erre?

Bemennek a házba. Apáczai az ajtóban marad. Miklós, utána Gáspár és Zsiga, majd Takácsné is kiáll az ajtóba.

MIKLÓS *fölnéz a bástyára.* Ez melyik bástya, a vargáké?

GÁSPÁR. Nem, a mészárosoké.

MIKLÓS. Tettetek próbát, megmáasztátok?

GÁSPÁR. Nem lehet azt. Ott jár fönn a strázsa.

ZSIGA. Én bizony megmáasztam!

TAKÁCSNÉ. Miket beszélsz. A bástyát ni! Igaz ez, Gáspár?

GÁSPÁR. Álmában mászott ő, akkor is csak a tyúkök tetejére.

ZSIGA. Meg én. Amikor te labdázni voltál. Rozika néni meg áhítaton.

MIKLÓS. Ha én külföldön járok, ott fortifikációt is tanulok majd.

GÁSPÁR. Mit?

MIKLÓS. Várepítést. Meg architektúrát, házépítést.

TAKÁCSNÉ. Bizza azt csak a gróf uracska a pallérra. Olyan fokos kastélyt rak az magának...

GÁSPÁR. Én, ha a fejedelem kiküldene, boncolást tanulnék. Apáczai uram mondja, hogy Hollandiában fölbontják a tetemeteket.

TAKÁCSNÉ. A tetemeteket, te istentelen! Nem mondott neked olyat Apáczai uram.

GÁSPÁR. Tudomány az. Hogy gyógyítani tudjak! Meg a kabinetekbe is elmegyek, ahol a szörnyszülötteket látni.

TAKÁCSNÉ. Lám, min jár az esze. De el is tagadom, hogy a kvartélyomon éltél. Hogy magyar ember létedre olyan bűbajos hírbe jöjj, mint a megboldogult Piszterföd professzor. - Ugye te, Zsigám, beéred vele, ha apád után a vicispánságba beülhetsz. S szép lovakat nevelsz.

ZSIGA. Kopót meg agarat, mint Elek bátyám.

Zörgetnek a kapun.

TAKÁCSNÉ. Hát ez meg ki? Hogy a nyitott kapun is zörget. Csak nem valami poroszló.

ZSIGA. Vagy valami német, aki a kutyától fél.

TAKÁCSNÉ. Eridj, Gazsi, nézz ki a kukucskán...

GÁSPÁR *odamegy, kikukkant, ijedten húzódik vissza. Suttogva.* A professzor!

TAKÁCSNÉ *ugyanúgy.* Az Izsák? *Erélyét visszanyerve.* Engedd be, számár! *Gazsi kaput nyit, ő Apáczai ajtajához fut s beszél.* Apáczai uram! A Bazários professzor itt van a kapuban.

Gáspár közben kitárja a kaput.

GÁSPÁR. Salve, domine...

BASIRIUS. Salve, mi fili. Jó helyen járok? Itt lakik Apáczai mester?

TAKÁCSNÉ. Itt. Jó helyen jár. Ez Apáczai Csere János, teológiai doktor szállása.

BASIRIUS *az üdvözlésére siető Apáczainak.* Engedelmet kérem, hogy csak most adom vissza Apáczai uram látogatását. De előbb a főrendűeket és az egyháziakat kellett végigjárnom.

APÁCZAI. Megtiszteltetésnek veszem.

BASIRIUS. A mesterek közt Apáczai uram az első.

APÁCZAI. Ha az utolsónak hagyna, akkor is annak venném.

BASIRIUS *észreveszi Kereszturyt.* Az udvari skola bölcs mesterét is itt találom?

KERESZTURY. Én már húzom is be magam mögött a kaput. Csak a keresztfiam jöttem be megnézni.

BASIRIUS. Csak nem Apáczai úr kisfia? Nem is tudtam, hogy ilyen gyöngéd kötelék fűzi össze az udvari iskolát a kollégiummal. *A Keresztury mellé álló Miklóshoz.* S ez a szép ifjú csak nem...

KERESZTURY. Kancellár uram fia, az egyik tanítványom. Jó estét kívánok professzor uramnak. *Apáczainak, aki kikíséri.* Aztán föl ne robbanjon az a viharágyú!

ALETTA *ijedten nézi Basiriust, zavarában itt ülteti le.* Tessék helyet...

BASIRIUS *meglepetten, hogy nem tessékelik beljebb.* Igaz, itt is leülhetünk. *Aletta mozdulatára.* Nem, csakugyan sokkal kellemesebb, ilyen szép tavaszi alkonyattal itt kinn a szabadban.

Aletta is odaereszkedik, félig állva a padra. Apáczai visszajön, széket húz oda, s leül harmadiknak. Egy perc hallgatás.

BASIRIUS *körülnéz, aztán Alettához.* Nagyon kellemes kis udvar. S ez a virág? Csak nem tulipán? Igaz, hisz hallottam, Apáczainé asszony holland?

ALETTA. Igen, Hollandiában születtem.

BASIRIUS. A hajóhadaink egymást küldik a tenger fenekére. Mi ketten azonban sorstestvérek vagyunk, Apáczainé asszonnyal.

APÁCZAI. Sorstestvérek?

BASIRIUS. Úgy értem, a hűség száműzöttei.

APÁCZAI. A feleségemet csakugyan a köteles hitvesi hűség hozta a távoli hazába.

BASIRIUS. Engem meg a királyom iránti hűség. Nem akartam a királygyilkosokkal egy ország levegőjét szívni. *A meredten néző Alettához.* - Vagyis mindkettőnket a hűség száműzött hazánkból - asszonyomat a hitvesi, engem az alattvalói.

APÁCZAI. S a haza iránti hűség? Úgy látszik az az egyetlen, amely az embert mindig hazaviszi.

BASIRIUS *kissé megütődve hallgat; aztán nyájasan.* S én bízom benne, hogy engem is hazavisz még. Majd ha Cromwell és cinkosai kitakarodnak a Whitehallból.

APÁCZAI. Akkor hát a lordprotektor ágyúinak is köszönhet valamit Erdély.

BASIRIUS. Hogy érti ezt, Apácza uram?

APÁCZAI. Úgy, hogy ha ő le nem fejezteti Károly királyt, a gyulafehérvári kollégium nem kap angliai professzort.

BASIRIUS *nézi, mennyi a gúny benne.* Amennyiben Apácza uram ezt szerencsének tartja.

ALETTA. S hogy találja magát professzor uram Fehérvárott?

BASIRIUS. Ó, nagyon jól. Jobban mint számítottam. Valóságos meglepetés volt, amit itt leltem. Ne feledje el, hogy Konstantinápolyból kerültem ide.

APÁCZAI. S azt hitte, Basirius uram, a kutyafejű tatárok közé szerződött el.

BASIRIUS. Azt éppen nem, hisz tudtam, hogy keresztény földre jövök, amely már száz esztendővel ezelőtt megtisztult a pápások babonáitól. Barcsay uram, aki elszerzett ide, személyében is jó képet adott honfitársairól. Mégis többet kaptam, mint vártam. Gyönyörű föld, kedves emberek, Oxfordban sem beszélnek könnyebben a latint.

APÁCZAI. Ott úgy hallottam, eléggé törik. Professzor uram mint vendég s idegen nem is beszélhet másképp. Mi azonban, akik belülről ismerjük a házat, s tudjuk szégyenét, nem tudunk dicséretében az udvarias idegennel versenyezni.

BASIRIUS. Ó, nemcsak az udvariasság. Apácza uram, mint világot látott ifjú ember túlságosan szigorú honfitársaihoz. Pedig az aránytalan elégedetlenség néha nagyobb rossz szülőanyja, mint a hibák, amelyek táplálják.

APÁCZAI. Hálás leszek Basirius uramnak, ha megtanít rá, hogy Erdély állapotával, különösen a műveltség dolgával elégedettebb legyek.

BASIRIUS. A műveltség! Úgy látszik, csakugyan nekem kell megtanítanom egy nemzet legnagyobb javára.

APÁCZAI. S az micsoda?

BASIRIUS. A nyugodt, rendezett állapot. Isten neve itt még nem lett a háborgás cégére. A nép jámbor, a fejedelem tisztelt, a nemesség békén bírja birtokát.

APÁCZAI. Buta népet, tisztelt fejedelmet, zsírját nevelő nemesi rendet Perzsián és Indián túl is találhat kegyelmed. Ha ez elég - a kollégium kövét is széthordhatjuk.

BASIRIUS. Nem elég. Csak a legfontosabb. Mint az egészség. A többi azonfelül jön.

APÁCZAI. Az ijedelem alábbszállítja az ember igényeit. Basirius uram azok után, amiket hazájában látott, az itteni biztonsággal is beéri. De ez az évszázad attól még nem szünteti meg a koponyák sötétjével a harcot. Az új tudomány, zsibbadtságából ébredve, nem mond le róla, hogy ne csak a kevesek gyomrát tegye teltté, hanem a sokak szívét, értelmét világosabbá.

BASIRIUS. Ah, a század, a tudomány, Apácza uram! Elolvastam a beiktatására írt beszédet. Sok szép, dicséretes gondolat van benne. De megengedjen, a tudomány kedvelése olyanná teszi, mint a gyermek, aki boldogságában, hogy gyümölcsöt szed, ehető gyümölcs és mérges bogyó közt nem tesz különbséget.

APÁCZAI. Nem tudom, mit tart mérges bogyónak, Basirius uram.

BASIRIUS. A francia Descartes-ot, Cartesiust úgy emlegeti, mint akivel egy új, világosabb kor virradt nemcsak a bölcsesetre, de minden tudományra. Holott ő, ami megállapodott volt, azt is összekavarta.

APÁCZAI. A nap is összekavarja fölkelőben a felhőket. Pedig azok is megállapodottak voltak. Én őt valóban korunk büszkeségének tartom.

BASIRIUS. Aki a kételkedés szellemét zúdította az arra amúgy is hajlamos világra.

APÁCZAI. De csak azért, hogy lássuk, amiben nem lehet kételkedni.

BASIRIUS. S az micsoda? A kinyilatkoztatás? A régiségtől megszentelt hagyomány? Nem; az ő, Descartes ítélete.

APÁCZAI. Nem az ő ítélete. Az ész ítélete.

BASIRIUS. Vagyis a magunk feje.

APÁCZAI. Igen, a magunk feje, amennyiben az helyesen gondolkodik, úgy, ahogy minden helyesen gondolkodó ember gondolkozni kénytelen. A babonától megtisztított ész: ez Isten legnagyobb ajándéka ennek a századnak. S ezt az ajándékot én, s még nagyon sokan Descartes kezéből kaptuk.

BASIRIUS. Minthogy Franciaország kivetette őt magából, s a hollandok egyéb csudabogarak közt neki is helyet adtak múzeummá vált hazájukban.

APÁCZAI. Basirius uram, noha maga is hazájából kivetett, ha Descartes-ról van szó, közelebb érzi szívéhez a francia jezsuiták türelmetlenségét, mint a protestáns hollandusok vendégszeretetét.

BASIRIUS. ...amely még iszonyúbb türelmetlenséggé tud változni. Én nem védem a jezsuitákat, de azt ne higgye Apácza uram, hogy a türelmetlenség az ő privilégiumuk. Az a magunk fejével gondolkodás, amely Isten s állam dolgaiban csálhatatlan bírónak tolja fel magát, mintha minden fej egy zsinat egybeszúrt bölcsességének lenne a tudója, kegyetlenebb zsarnokká tud válni a máglyagyújtó inkvizitornál. A nyughatatlan elmék, akik mindenben a zavart s a maguk hatalmát keresik, a protestáns szabadságban is megtalálták a túlzó jelszavakat, amelyekkel előbb az egyház, aztán az állam rendjét bontják meg, hogy ha módjuk van rá, a maguk szörnyű zsarnokságát léptessék helyébe. Úgy hallom, Apácza uram sem nagy barátja a püspöki, episkopális rendszernek.

APÁCZAI. Professzor uram igen óvatosan fejezi ki magát. Mintha valami nagy bűnt akarna beismertetni velem. Nem kell másoktól hallania, magam is megvallom, hogy presbiteriánus vagyok.

BASIRIUS. Vigyázzon, ne süsse magára könnyelműen a bélyeget. Nem tudja, milyen Pandora szelencéje ez a név: ebből jött elő minden rossz.

APÁCZAI. Mi rossz jöhet elő abból, hogy kálvinisták lévén, mint a hívők köztársaságát akarjuk a gyülekezeteinket berendezni, amelyet nem holmi püspök vesszeje kormányoz, hanem csak a zsinat, a gyülekezetek gyülekezete...

BASIRIUS. Parlamentje. Mondja ki ezt a rossz emlékü szót, ha már a köztársaságot kimondta.

APÁCZAI. Basirius uramnak folyton a politika jár eszében, azért ingerlik föl úgy ezek a szavak. Holott én, amikor presbiteriánusnak mondom magam, az egyházzal beszélek.

BASIRIUS. Ne higgye, hogy a kettő közé sorompót engedhet. Aki köztársaságot akar az egyházban, ha módot adnak neki, hogy gondolatai végére járjon, mint királygyilkos végzi a politikában.

APÁCZAI. Basirius uram nagyon nagyra szabja a légycsapót, egész sütőlapáttal megy a bőrét csipkedő szúnyogokra. Mert meleg a leveze, azt hiszi, ég Ukalegon.

BASIRIUS. Hogy Ukalegon ég, azt tudom; ha az erdélyi hegyek mögül nem is látszik. De hogy mit ért Apácza uram az én meleg levesemen, azt nem tudom.

APÁCZAI. Mivel a deákjai ma otthagyták a leckéjét, hát én is jövőendő királygyilkos vagyok, aki alig várom, hogy a fejedelem halálára szavazzak.

BASIRIUS. Apácza uram, úgy hallottam, sok napkeleti nyelvet megtanult - egy nyelvben azonban úgy látom, nem elég járatos még.

APÁCZAI. Melyikben?

BASIRIUS. A tapintatában.

APÁCZAI. Basirius uram tapintata tehet róla, hogy nagyon is odatapintottam.

BASIRIUS. Én mint a kollégium professzora, más végén is kezdhettem volna a dolgot. De azt akartam, hogy meggyőzzem és megnyerjem Apácza uramat. Sajnos, a becsvágy sérelme, amelyről én igazán nem tehetek, olyan bosszankodást tart ébren Apácza uramban...

ALETTA. Férjem uram kicsit szókimondó, de neheztelés nincsen benne.

APÁCZAI. Ne mentegessük magunkat. Basirius uram is elmondta, amiért jött, én is tudomására adtam, kissé parasztosabban tán, hogy megértettem.

BASIRIUS. Igen. Most legalább ismerjük egymást. *Alettához fölállóban.* Én azonban nem gondoltam, hogy asszonyomnak ilyen keserves percekét szerzünk. Akkor a kollégiumban tettem volna meg a figyelmeztetést, amelyre állásom kötelez. Remélem, nem gondol úgy rám mint faragatlan emberre. *Meghajlik s kimegy.*

APÁCZAI *amikor lépései elkongtak már a kapu alatt.* Nem csodálom, ha lefejezték a királyod. Aki veled fürdette a lelkiismeretét.

ALETTA. Jan, Jan! Ezt sosem fogja neked megbocsátani!

Függöny

MÁSODIK FELVONÁS

Nagy terem a gyulafehérvári palotában. Mozaikpadló, táblás mennyezet, a falon kárpitok. Szemben ajtó a fejedelem termei felé; baloldalt az előcsarnok s a lépcsőház, jobbra a kancellária felé. Ezen lép be a függöny fölmenetelekor a szekretárius, nyomában két inas, székekkel. Egypár karosszék s egy lóca már ott áll összevissza a terem jobb felében.

SZEKRETÁRIUS *régi udvari bútor.* Ezt a nagy széket, hátán a címerrel ide. *A középre mutat.*
Ebbe ül a fejedelem önagysága.

FIATALABBIK INAS *odahozza.* Az asztal meg ide elé, szekretárius uram?

SZEKRETÁRIUS. Már hogy jönne elé? Nem önagysága fog itt beszédet tartani... Ide oldaltabb.

ÖREGEBBIK INAS. Nem lenne jó valami posztó is rá? Ahogy az öreg fejedelemasszony szokta a nevezetes disputákon...

SZEKRETÁRIUS. De lehet... Elég nevezetesnek mutatkozik. *Fiatalabb inasnak.* Ide balról néhány jó öblös széket - a tanácsbelieknek.

FIATALABBIK INAS *odatolja.* Tegyek-e még?

SZEKRETÁRIUS. Elég lesz... Az se jó, ha ott áll fölösen, és senki sem mer beleereszkedni. *Részen magának, részben az öregebbik inasnak.* Főgenerális uram, Kemény János, az biztos eljön... Barcsay Ákos uram is szereti egy kis deákság színével aranyozni az új főispánságot. Az én gazdám, a kancellárius külföldön van. Az öregjéből még Rhédey Ferenc lesz itt; az szeret a fehér fejével a szép szóra bólogatni. No meg Csulai püspök uramat is ide kell ültetni. *A fiatalabbik inashoz.* Azt a hitvány párnájú széket vidd át a másik oldalra, ha valami papféle idetéved. A kollégiumi mestereknek jó lesz a lóca is.

ÖREGEBBIK INAS. Nem ülnek le azok - parázs lesz a fenekük alatt; nem szokták meg, hogy a fejedelem színe előtt leüljenek.

FIATALABBIK INAS. Akkor ne tegyük oda a lócát sem?

SZEKRETÁRIUS *elgondolkodva.* Azért csak tegyük. A deákok miatt.

ÖREGEBBIK INAS. Hát a deákok is feljönnek? Na, jaj akkor a pádimentumnak. Tisztogathatjuk.

SZEKRETÁRIUS. Csak a nagyobbja jön föl... a teológusok meg a logikai classis. S meg lesz hagyva nekik, hogy a lábuk letöröljék s ne topogjanak sokat.

ÖREGEBBIK INAS *morog.* A patkószöveget nem húzzák ki a csizmájukból...

FIATALABBIK INAS. A zászlókból ne hozzunk be néhányat?

SZEKRETÁRIUS. Miféle zászlókból?

FIATALABBIK INAS. Hát amit urunk az oláh vajdától zsákmányolt. A nyáron is ott lógott.

SZEKRETÁRIUS. Az gratuláció volt: a győztes ünneplése. Itt meg egyházi téma. Ámbár hozz csak be néhány zászlót, urunk nem haragszik meg érte.

Fiatalabbik inas el, a szekretárius is utána, a nyitott ajtóból irányítja, az öreg a terítővel vesződik. Ezalatt lép be nagy csendesen az előcsarnok felől a két mester.

ELSŐ MESTER *idősebb, félénk, kövérek ember*. Kegyelmed nem tudja, mi lesz itt? Mért hívja a fejedelem a skolamestereket. Csak nem a fejedelemasszony apródjáért, akit a deákok megverték.

MÁSODIK MESTER *száraz, kicsit epés, éles nyelvű ember*. Vagy a megcserélt cégek miatt. Hogy a borbélyból mészáros csináltak; a bormérés szalmanyalába meg a koporsó-csináló kapujára került. *Ijeszti a másikat*. Az meglehet... Önagysága megmondta, hogy nem tűr több ilyen garázdaságot az ablaka alatt. A mesterek felelnek érte, hogy ne az ilyenben kövessük a német akadémiákat.

ELSŐ MESTER. Mintha az a szegény mester tehetne róla... Elég a rudimentákat a fejébe vernem, nem lakhatom a bőrében, hogy lefogjam benne az ördögöket.

MÁSODIK MESTER. Na majd elvállik, mi lesz: kenés-e, borotválás-e? *A fiatal inasra mutat, aki visszajött a zászlókkal*. A zászlókat szögezi.

ELSŐ MESTER. Akkor tán mégse pirongatásra megy. Tán valami országos dolgot fognak kihirdetni.

MÁSODIK MESTER. Oda nem hívnának fel bennünket.

ELSŐ MESTER *a visszajövő szekretáriusra*. Csitt! Szekretárius uram!

SZEKRETÁRIUS *észreveszi őket*. Hát kegyelmetek mit keresnek itt?

ELSŐ MESTER. Engedelmet, hívtak. A pedellus jött, hogy a mesterek jöjjenek föl hamar a palotára.

SZEKRETÁRIUS. Ilyen jókor! Még ráérték volna. Na csak, húzódjanak arra...

MÁSODIK MESTER. Mit tud szekretárius uram, mért hívatott a fejedelem?

SZEKRETÁRIUS. Megtudják.

ELSŐ MESTER. Igaz, nem érdemes kérdezni. Minden kitudódik. - De nem haragszik önagysága?

SZEKRETÁRIUS. Kegyelmetekre? De bezzeg kiveszi a pálcát a mesterek kezéből. *Mutatja*. No csak üljetek le arra a lócára. Kisebb gondja is nagyobb.

ELSŐ MESTER *lekuksol a lóca szélére*. No hála isten. Énnekem ilyen helyütt csak egy óhajításom van: bár lehetnék olyan kicsiny, amilyennek érzem magam.

MÁSODIK MESTER. Hasat ereszt a nagy szerénységtől. Bezzeg a poeseos magister, az meg elfogy a nagy önérzettől.

HARMADIK MESTER *a lépcsőház felől jön, s gyors léptekkel indul neki a teremnek. Komoly, fontoskodó ember*.

MÁSODIK MESTER. Pszt, Kertvai uram. Hova siet annyira?

KERTVAI. Szekretárius uramnak megyek jelentést tenni. Hogy az ifjúság lenn vár az auditóriumban.

MÁSODIK MESTER. Hát azokat is összetrombitálták?

ELSŐ MESTER. Ilyen hirtelen... Délelőtt még híre sem volt. Mi készül itt?

HARMADIK MESTER. Kegyelmetek még nem tudják?

ELSŐ MESTER. Mit tudunk mi? Örültem, hogy szerda van, nincs délutáni lecke, szundíthatok egy kicsit... Hát jön a feleségem, hogy itt a pedellus!

HARMADIK MESTER. Professzor úr, Basirius uram tart valami orációt.

MÁSODIK MESTER. A fejedelem színe előtt? Megint valami panegyricus lesz, mint amikor Havasalföldről a hadak visszajöttek. Akkor igen eltalálta, mit hall szívesen önágyasága füle.

HARMADIK MESTER. A témáját nem mondta. Csak hogy szedjem össze a felső classisokat, mert a fejedelem úgy kívánja, hogy azok is fültanúk legyenek

ELSŐ MESTER. Csak nem a skolabeli állapotokról lesz szó megint. Nem szeretem azokat a köröző mondatokat, hogy így a skola, meg a külső országok. Mindig várom, mikor csap le, mint a sas, énreám.

MÁSODIK MESTER. Nem Apáczai uram az, hogy folyton a hátramaradtság, meg a tudatlanság legyen a szájában.

HARMADIK MESTER. Nyájas, magát alkalmazó ember. Engem mint az ékesszólás tanárát professor eloquentiae-nek szólít. *Suttogva.* Ha valaki fészkelődni fog, hát nem mi leszünk. *A szekretáriushoz lép, a másik kettő elhúzódik a terem bal sarka felé.*

A kolozsvári követség, Váradi Miklós gondnok, Bátai György másodpap, Porcsalmai, az iskola rektora a jobboldali ajtón.

VÁRADI *őszes, örményforma magyar, tüntető polgári külső.* Jól értette, Bátai uram? Este öt órát üzent püspök uram?

BÁTAI *nagy darab, öblös mellű, csupahang pap.* Olyan biztos, mint hogy a hallásom, hála a felséges Isten végtelen irgalmának, még tökéletes. Nem is valami lóto-futó emberét, hanem a deákját küldte a szállásunkra. Esti öt órára legyünk a kis kancellária mellett a pipázóban. Értünk jön, s maga vezet a fejedelem elé.

VÁRADI. Hát az az öt óra már csak holnap lesz.

PORCSALMAI *összeaszott öregember, akibe a tanítói panasz mintegy beleaszalódott.* Elfeledkeznek Fehérvárt a kolozsváriakról.

VÁRADI. De majd eszükbe juttatjuk mi magunkat. A magam dolgában sem vagyok hajadonlány. Az egyház képében pedig a szemtelenség sem szégyen! - *A szekretáriushoz.* Ejnye, barátom uram, nem látta a püspököt, Csulai György uramat?

SZEKRETÁRIUS. Kegyelmetek kicsodák?

VÁRADI. Mi hárman: a kolozsvári ortodox reformata egyház.

BÁTAI. Annak a képében jövőnk önágyasága színe elé.

SZEKRETÁRIUS. Biztos megint a piaci nagytemplom dolgában. Azt akarják az unitáriusoktól elpörölni. Tíz éve vagyok a kancellárián, s nem volt év, hogy ne zaklatták volna a fejedelmet.

VÁRADI. Ebből láthatja a kolozsvári egyház állhatatosságát. Pedig nem kegyelmed volt az első s legerősebb fogú Cerberus, aki kedvét igyekezett szegni.

BÁTAI. Most nem a nagytemplom miatt jövőnk, ámbár az igazat megvallva, nehéz orcapirulás nélkül nézni, hogy míg a szentháromság-tagadó felekezet, amely éppen hogy csak ott lóg a kereszténység szélén, s zsidó vagy mohamedán inkább, Kolozsvár közepén, abban a salamonai szépségű templomban tanyázhat, országunk bevett felekezete, az ortodox reformata egyház, amelyet fejedelmünk és tanácsurain követnek...

PORCSALMAI. Hagyja, Bátai uram. Még azt hiszik, a tizenegyedik évben is a templomért jövünk. Holott most a kolozsvári skoláról van szó, amely alighogy abból a dúccal megtámasztott, óvári szennyes házából kibújt, új otthonát ezernyolcszáz más kolozsvári házzal...

BÁTAI. ...a paplakkal...

PORCSALMAI. ...a tűz emésztette meg, úgyhogy most a hóstátba szorult, s ott folyik a mesterek nyomorult bérelt lakásain a tanítás; az ifjúság meg, alumnia nem lévén, napi féldénár segélyen tengődik, s ha a gyors segítség nem érkezik, félős, hogy egészen eloszlik. A skolamesterek közül már csak én meg Csernátoni uram nyögjük, ameddig nyöghetjük...

VÁRADI. Várjon, Porcsalmi uram, ne borítsa ki idő előtt a nyomorúságunk iszákját. Maradjon püspök uramnak, meg önegységának is. Kancellista uramtól...

SZEKRETÁRIUS. Szekretárius...

VÁRADI. ...mi nem pallért meg gerendát akarunk, csak Csulai uram hollétét megtudni.

SZEKRETÁRIUS. A püspök urat most hiába várják. Benn van a tanácsban. Külországi követek vannak itt.

VÁRADI. De csak vége lesz egyszer annak a tanácsnak is.

SZEKRETÁRIUS. Akkor meg idejön ő is meg a fejedelem is s isten tudja, mikor szabadulhat.

VÁRADI. Mért, mi lesz itt?

SZEKRETÁRIUS *már elmenőben*. Itt? Disputa...

VÁRADI *a társához*. Nem baj. Kivárjuk. Legalább teátrumban is lesz részünk.

SZEKRETÁRIUS. Ha a zászlót kiszögeztük, a Rákóczi-címert is tegyük közébe.

Keresztury Pál a két tanítványával, Rákóczi Ferencce és Bethlen Miklóssal a palota felé.

MIKLÓS. S mit tart professzor uram? Oratiót, panegyricust, oppositiót, jubilatiót?

KERESZTURY. Azt én is szeretném tudni; majd elvállik munka közben.

FERENC *halvány, bágyadtabb ifjú ember*. Én a disputát szeretem. Az orációra nagyon kell vigyázni. A disputánál nem unja úgy magát az ember.

MIKLÓS *észreveszi Váradi Miklóst*. Nagypám uram! *Odaszalad*. Hát kegyelmed Fehérvárott van?

VÁRADI. El is kérnélek vagy egy napra Keresztury uramtól, csak az egyház képét tegyem le előbb.

SZEKRETÁRIUS *mialatt Miklós Kereszturyhoz viszi nagyapját; az öreginashoz*. Ki ez a kolozsvári árus ember, hogy a kis gróf nagypámnak szólítja?

ÖREGEBBIK INAS. Hát nem ismerte meg, szekretárius uram? Igaz, rég járt idefönn. Valósággal a nagyapja, kancellár uram ipa -

SZEKRETÁRIUS. A gazdag Váradi? Az áldóját, attól félek, nagyon foghegyről szóltam vele. *Odasüندörög a beszélgetőkhöz.*

VÁRADI *Kereszturyhoz*. A fejedelemnél, hallom, külországi követek vannak.

KERESZTURY. Lengyel urak.

VÁRADI. Lengyelek? Ahogy fogy a királyok egészsége, úgy lesznek egyre járkálósabbak. No, Porcsalmai uram, ez csakugyan nagyobb tárgy, mint a leégett Farkas utcai iskola. S utána hallunk is valamit?

KERESZTURY. Az új professzor, Basirius készül valamire. Valami nagy dolog lesz, úgy hallik, de hogy mi, nem tudom. Amikor kérdeztem, csak mosolygott s elhallgatta.

SZEKRETÁRIUS *bizalmasan*. Contra presbyterianos. A presbiterek ellen.

KERESZTURY. No lám, kegyelmedhez úgy látom, bizalmasabb volt.

BÁTAI. Contra presbyterianos. Nagyon nyomós argumentum. Magam is prédikáltam ellenük, mint a tiszta religio kelései s gennyes fakadásai ellen.

PORCSALMAI. El is prédikálta tőlünk azt a jóra való Igaz Kálmánt... Nem elég, hogy a tűz emészt minket, még egymást is emésztjük.

SZEKRETÁRIUS. Professzor uram mint angliai a forrástól jött. *Váradihoz fordul*. Váradi Miklós uramnak öröme fog telni a beszédiben... Engedelmet, hogy az elébb nem ismer-tem meg; valami kolozsvári árusembernek néztem.

VÁRADI. Az is vagyok, öcsémuram. Már Báthori Gábor alatt is én gyűjtöttem az országnak a sót meg a mézet. S az én kapum közt tartották az unitus Kolozsvárt az első reformata áhítatot.

BOROS JÁNOS *helykén, sárga csizmásan a palota felől*. A helyén van minden? A fejedelem most búcsúzkodik a követektől. A deákok egybegyűltek?

HARMADIK MESTER. Egybe, főkapitány uram. Lenn várják a jelet az auditóriumban.

BOROS JÁNOS. No, akkor hozza fel őket. De ne dobogjanak önagysága színe előtt a lábukkal. S amelyik nem szólni, de hangosabban meri szedni a lélegzetét, velem, Boros Jánossal gyűlik meg a baja.

HARMADIK MESTER. Igenis, lelkükre kötöm. *El a lépcsőház felé*.

BOROS JÁNOS *a zászlókra néz*. Okos. *Hirtelen megfordul*. A mesterek is együtt vannak? Az az Apáczai nevű?

ELSŐ MESTER. Az még nincsen itt.

BOROS JÁNOS. Hát hol a mennyköben van? Előkerítsék nekem. *Szétnéz a teremben, szem-ügyre veszi a kolozsváriakat*.

SZEKRETÁRIUS *mielőtt rosszat szólhatna*. Kancellár uram ipa. A kolozsvári egyház képében.

BOROS JÁNOS. A kis fejedelemnek egy külön széket kell ide tenni, az apja jobb oldalára. *Be a palota felé*.

ELSŐ MESTER. Hallotta kegyelmed? Oka van annak, hogy Boros uram az Apáczai nevet megtanulta.

MÁSODIK MESTER. Én is azt mondom, aligha arra a mesebeli Enciklopédiára kíváncsi!

ELSŐ MESTER. Már csak azért sem, mert mint mondják, írástudatlan.

MÁSODIK MESTER. Ilyenből sem lett volna az öreg fejedelem alatt főkapitány.

Apáczai a lépcsőház felől.

ELSŐ MESTER. Jöjjön már, Apáczai uram. Keresték.

MÁSODIK MESTER. Mondtam épp Hályogos uramnak, mégiscsak érdemes volt azt a kis *Logikácskát* kinyomtatni. Lám a székelyek főkapitánya, Boros János uram is számon tartja, hogy azt mondja: Itt lesz-e a poéták mestere a Basirius uram orálásán...

APÁCZAI. Basirius uram fog beszélni? Hozzám most fertály órája szaladt be egy deák, hogy jöjjenek a palotára. *Észreveszi Porcsalmait.* Porcsalmi uram! *Odaszalad hozzá.*

PORCSALMAI *nézi, fölismeri.* Te vagy az, János? A szemedről ismerlek meg... Mikor is jöttél el Kolozsvárról?

APÁCZAI. Negyvenháromban.

PORCSALMAI. Tizenkét éve. De a jóhíred meg a könyvecskéd elért hozzánk... Meg az újnak a szele is, ami készül. Büszkék vagyunk ám rád! Mert mi még mindig odaszámítunk, a mi deákunknak. *Váradihoz, aki mögójük lép.* Az én János fiam, Csere János, Apácáról - *nevetve* - a Rabszoros utcából. Annak a sok hasztalan ápolt csemetének egy-egy ilyen sudár a jutalma.

VÁRADI. Nekem is ösmerős az Apáczi név. A kisunokám leveleiből. Írja, milyen nagy zendülést támaszt az új metódusával.

PORCSALMAI. Hej, Váradi uram, nem is búsulnék én a skolánk miatt, ha egy ilyen professzort küldene nekünk a fejedelem.

VÁRADI. Volna szíve levinni, a Bethlen Gábor kollégiumából, a mi üszkös falaink közé.

APÁCZAI. Ha csak a szíven múlana, tán le is mennék, Porcsalmi uram. De hivatás is van, meg becsület. Ahol kegyelmed van, tűz után sem lehet olyan ínség lelkiekben, mint itt, ha én megfutok...

A jelenet alatt a diákok felvonultak, s baloldalt a falnál helyezkednek el.

SZEKRETÁRIUS *belép.* A fejedelem már elindult.

Előbb három főrend, Csulai püspökkel, aztán más udvarhoz tartozók.

BARCSAY ÁKOS *Keményhez.* Ezek szerint tavaszra a főgenerális címhez sereget is kap, Kemény uram.

KEMÉNY. Jobban szeretném, ha békével kapnánk meg azt az országot, mint Báthori István idejében.

RHÉDEY. Ahhoz az akkori lengyel kancellár barátsága kellett.

KEMÉNY. No meg még valami. *Hogy ránéznek.* Báthori István!

RHÉDEY. Itt mit hallunk ma Basirius uramtól?

KEMÉNY. Valami sima hízelgést megint? Amin Caesar is pirulhatott volna, Gallia Transalpinából jövet.

BARCSAY. A színes bőre után, meglehet, a mérgét is megismerjük most.

HOPMESTER. A fejedelem!

Rákóczi, mögötte Boros János és Basirius. Boros János körül néz, aztán nagy bátran beleül Csulai mellett a szabad karosszékebe.

KEMÉNY *Rhédeyhez.* Tudja a hajdú, mi jár neki!

RÁKÓCZI *leül a hímes hátú székbe, körülnéz, arcán még ott az előbbi tárgyalások fénye.* Az igaz dicsőséget ismerő fejedelem a maga javát nem csupán országok szerzésében, nevét messzevillogtató kard élén keresi, hanem a művelt elmék társaságában, a deák szép tudományokban, s amennyiben Isten őt az igaz ortodox religio világosságában nevelte, hitvallásunk cikkelyeinek a hüvelyezésiben. Így az olasz Bonfinius is följegyezte ama nagy erdélyi fi, Corvin Mátyás mindennapi tárgyalásait az asztalához csődített olasz tudósokkal. Dicső elődünk, Báthori István, a lengyel királyság megszerzését inkább köszönhetette tudós hírének s pádovai deáktársa, Ladislás Zamojsky, lengyel kancellár ajánlásának, mint hatalmának.

KEMÉNY *Rhédeyhez.* Ahá, a lengyel királyság -

RÁKÓCZI. A nagy Bethlen Gáborról is azt hallottuk, s boldog emlékezetű apámtól is azt láttuk, hogy miközben a szorongatott vallás védelmében vitt dicső hadaikra készülődtek, nem szánták az időt, hogy az udvaruknál levő tudósokat, egyházi embereket maguk köré gyűjtve, különféle világi s hitbeli tárgyakról maguk és mások okulására szép disputákat rendezzenek. Amit mi látván, trónraléptünk óta követni próbáltunk. S mint ahogy ők messze földeket följárattak, s a költséget nem szánták, hogy udvaruk s a kollégium épülésére, külföldi tudós embereket édesgessenek közénk, mi is fáradságot s költséget nem kímélve a tudományok felvirágoztatására, mint az itáliai fejedelmek ama száműzötté vált konstantinápolyi tudósokat, udvarunkba hozattuk a nyomorultul elveszett Stuart Károly bizalmas emberét, Basirius Izsák northumberlandi apátot, ki választásunk sikerét s a maga méltó voltát minden hozzáértő előtt már eddig is megbizonyította, ma pedig mint az egyház kirurgusa, egy bűzös kelés fölvtágásával udvarunk és a serdültebb ifjúság előtt is megbizonyítani szándékozik. Hogy a fölvetett téma milyen nagy s fontos, azt a deákságnak magunk és serdülő fiunk, valamint főgenerális, huszti, lugosi főkapitány és püspök uram ittléte bizonyítja. Lessék hát professzor uram szavát olyan csendben s áhítattal, mint aminő pártfogást várnak a fejedelem személyétől.

BASIRIUS. Nagyságos fejedelem - pártfogó uraim, tanítótársaim, kedves kollégiumi ifjúság. Nemcsak a keresztény világban, de a hajdankor neves népeinél, sőt a pusztákban élő vad nemzetek közt is azt látjuk, hogy az utasember, a jövevény mintegy isteni védelem alatt áll szemükben, s amilyen könnyű a gyámoltalant megsérteni, az elkövetett tett, hitük szerint, oly súlyos büntetést von maga után. Amiben én nemcsak az embert az állat fölé emelő erkölcs, a nemünket egybekapcsoló humanitás bizonyosságát látom, de a maga hasznát fölismerő emberi értelem bölcsességét is, mert hiszen mi más az utasember, mint szem, amellyel szemünk sugarán túl látunk, s mi más a jövevény tapasztalata, sőt gyötrelme, mint kéz, amellyel messze veszedelmeket magunk megsebzése nélkül tapinthatunk meg.

RHÉDEI. Ez már igaz!

CSULAI. Nagyon eleganter fejezi ki magát.

BASIRIUS. Akit kalandvágy vagy sors hazájából kivet, legyen bár csekély ember, tapasztalni fogja, hogy az emberek őt élő és friss könyv gyanánt akarják forgatni, aki nem régmúlt, avas eseményekről szól nekik, hanem az ő idejükben történt dolgokról, s a tipográfia ólomszaga helyett élő emlék, öröm vagy elborzadás kiáltása csap feléjük beszédiből. Azonban nemcsak az ithakai Telemachos kérdezgette ilyenképpen a Trójából visszatérő hősokeket, köztük a Mentés képében megjelenő Athénét...

APÁCZAI *Porcsalmaihoz.* Illő megvendégelés után...

BASIRIUS. ...vándorló apja felől, s nemcsak Dido királyné tudta meg Anchises sorsát messze hányódott fia ajkáról...

PORCSALMAI *Apáczaihoz*. Bár ne tudta volna...

BASIRIUS. ...hanem a megtépett fa messzehányt hitvány levele, amióta Transylvániában élek, én is nap nap után tapasztalom, hogy nemcsak a nagyságos fejedelem, a főrendek, tudós egyházi emberek, de a közrenden levők is, előbb kíméletesen kérdezgetve, majd tüzetesebben is kifaggatva, rólam akarják leolvasni annak a távoli hallatlan eseménynek a megfejtését, amely egy felkent király fejét dobta egy kalandor lábához, s egy egész népet rekesztett ki, melynek én is boldogtalan fia vagyok, a keresztény nemzetek társaságából.

RHÉDEY *Csulaihoz*. Az már igaz, hogy hallatlan esemény! Király a vérpadon - a tulajdon palotája előtt!

CSULAI. Én azt a Cromwellt csak Belzebub, Mephisto s a többi ördög neve közt emlegetem a szószerken.

BASIRIUS. Én tehát, hogy e sokfelől jövő tudakozódásra egyszerre megfeleljek, s mintegy gyökerében fejtsem meg azokat a szívemet sebző történeteket, melyeknek sűrű elmondása igazán immensam renovare dolorem: a fejedelemtől engedelmet kértem, s biztatást nyertem rá, hogy a hazám pusztulását okozó betegséget, mint egy igen veszedelmes s gyorsan ragadó pestist az udvar és kollégium színe előtt most lefesse.

CSULAI. Halljuk!

BASIRIUS. Az emberi természetnek ismert tulajdonsága, hogy amit megszokott, változhatatlannak gondolja, s ha máshol történt változásokról hall, azt képzei, hogy azok az ő házában, az ő megyéjében, az ő országában be sem következhetnek. S valóban, ha széttekintünk e gyönyörű országban, a fejedelmi udvaron, a kincsekkel rakott városokon, a paraszt teli csürein...

APÁCZAI *Porcsalmaihoz*. ...s a zsebünkbe ömlő tallérok -

BASIRIUS. ...nehéz elképzelni, hogy e kerteket, szőlőket polgárháború dúlja fel, a városok polgárnépén erőszakos katonák uralkodjanak, akiket csak kegyetlenebbé tesz, hogy lázál-mukban Isten választottjainak hiszik magukat, s hogy az udvar, amelyben most illem s műveltség honos, a világ minden tája felé szétszóródják.

KEMÉNY. No, no...

BASIRIUS. Nem, ilyen a mi Erdélyünkkel meg nem történhetik, olvasom az ittlevők felvillanó szeméből. De haj! ilyen békés és boldog volt az én ifjúságomban Anglia földje is, s így villantak volna föl, nem több mint tíz éve, ott is a szemek, ha az elkövetkezőknek csak egy tizedét is merte volna valaki jövendőlni. Mert bár a mustárfa is kicsiny magból hajt, a nemzetek katasztrófái látszatra még sokkal kisebb magból nőnek, s sötét erdővé teszik az életet, amelynek nincsen kijárása.

APÁCZAI. Ijeszti ám az urakat. Meglátjuk, mi végre?

BASIRIUS. Szokása ez a rendbontásnak, a zűrzavar indításnak, hogy megszerettetésül eleinte a túlbuzgóság képét ölti föl.

BARCSAY *Keményhez*. De köröz, de köröz. Már megint in generali mondja.

BASIRIUS. Így Anglia is, a pápás babonáktól jókor elszakadván, boldogan élhetett volna a maga egyházában, amelyet Nyolcadik Henrik király minden fölösleges pogányságtól, de nem a szükséges fegyelemtől, megtisztított - ha az erény színét felöltő rendbontás, a

szabadságot kántáló hatalmaskodás elégedetlen nem lesz a szép renddel, s fejei, nem érve be vele, hogy Róma igájából kiszabadultak, a fejedelem s püspök atyai vesszejét is félre akarták lökni, s az első keresztények példájára hivatkozva, akik elszórtan, föld alatt, kicsiny maguk-gondoskodására szorult községekben éltek, elvetették a püspök illetékességét, s magukat a gyülekezeteket vezető vénekről presbiteriánusoknak nevezvén -

CSULAI. Ismerjük őket!

RHÉDEY. A Meggyesi uram pontjait!

APÁCZAI *Porcsalmaihoz*. Lecsapott már.

BASIRIUS. ...tenger baj forrásaivá váltak. Bölcs emberek előre látták, hogy ez a szekta, mely a maga állítása szerint csak tökéletesebb kereszténységet akart, s a tudatlan nép közt színlelt kegyességével nagy kedvességet szerzett, hamarosan az államot is veszedelembé dönti, mert hiszen ahol püspök nincs, ott fejedelem sem lehet.

KEMÉNY. Ez igaz!

CSULAI. Színigaz!

BASIRIUS. Ez meg is mutatkozott hamar, midőn az ország gyűlésébe, az úgynevezett parlamentbe, amely odáig csak az adót ajánlta meg, szintén beférkőztek, s azt a maguk módján holmi presbitériummá változtatták, amelynek nemcsak a király tanácsadói, de maga a király is felelni tartoznak. Előbb csak a király minisztere, a nemes Strafford lord fejét kívánták meg, amit a nemes lord nagylelkűséggel, amely megmutatja, méltó volt-e az ítéletre, maga ajánlott fel a királynak -

KEMÉNY. Az már igaz, a históriában is kevés példa van rá...

BASIRIUS. A főember feje azonban kis falat volt a föltámadt szörnyetegnek, s éhét nemhogy csillapította volna, de megsokszorozta.

RHÉDEY. Így szokott az lenni.

BASIRIUS. Independens néven háborút kezdtek a király ellen, s midőn a sok félrevezetett hívőből katonává vadított ember, aki a harctéren az üdvösség kapuját kereste...

CSULAI. ...s a pokol garatjába esett...

BASIRIUS. ...a szerencsétől is segítve hatalmába ejtette a királyt: a zsoldárokozó ördögök feje, ama Cromwell, őt magát is pörbe fogta, s az egész világ, Anglia, sőt tulajdon bírái ellenére halálos ítéletet mondatott ki rája, mintha azzal a felkent fejével csak egy alkalmatlan tisztviselőt csapott volna le...

CSULAI. Megszokták az egyházban a reszpublikát.

BASIRIUS. De minthogy az ország nagyobb fele elszörnyedt a tetten s egyéb tetteiken, köztársasági elveiket egykettő a szegre akasztották, s miután a királyt megfeleltették, ők maguk az ördögön kívül senkinek nem feleltek többet, választott presbiterekből karddal érvelő zsarnokokká lettek, úgyhogy még a háborgásnak azt a fészket, az ördög ama presbitériumát, a parlamentet is széjjeloszlatták.

KEMÉNY. Ezt mutatja a régi népek históriája is: a hám nem tűrése lesz az iga kovácsává.

BASIRIUS. Kegyelmetek, meglehet, ezek után is azt mondják, hogy Angolország messze van.

RÁKÓCZI GYÖRGY. Nem mondjuk.

BASIRIUS. S hogy itt nem jár kedvező eső az efféle gyorsan elszaporodó gombára.

CSULAI. A bolondgomba itt is megnő.

BASIRIUS. S én mint jövevény, nem tudom, nem vétek-e az ország ellen, ha felteszem, hogy itt is támadhatnak olyan nyugtalan emberek, mint akik Angliára az üszköt hajították.

CSULAI. Nem vét bizony - ott van Tolnai János...

RÁKÓCZI *Apáczaira néz.* Sőt itt is van olyan, a tulajdon kollégiumunkban -

BASIRIUS. Isten őrizzen engem, hogy ilyesmit föltételezzek.

RÁKÓCZI. Én azonban nemhogy föltételezem, de bizonyosan tudom.

Apáczaira néz. A többiek, főleg a mesterek, is mind feléje fordulnak.

BASIRIUS. ...s ha szóltam, nem a gyanakvás, más ember kárának a keresése, hanem a magam kárából nyert tapasztalás unszolt rája.

RÁKÓCZI. De csak álljon elő, s adjon számot itt nyíltan, nem a deákok kamráiban a meggyőződéséről.

APÁCZAI *előlép.* Ha nagyságod énrám célzott, én nem tagadom, hogy presbiteriánus vagyok...

CSULAI *főlháborodva.* Nem is tagadja?

APÁCZAI. ...azokban a szándékokban azonban, amelyeket Basirius uram tulajdonít a presbiteriánusoknak, ártatlannak ismerem magam.

BASIRIUS *elnéző mosollyal.* Nehéz az egyiket vallani s a másikban ártatlannak lenni. Én inkább azt gondolom, hogy Apáczai uram nem is tudja igazán, hogy mit vall, hanem mint afféle nagy buzgalmú, újon kapó fiatalember...

RÁKÓCZI. Aki az ifjúság elé kiáll, ilyesmivel nem védekezhet -

APÁCZAI. Én nem is védekezem. S professzor uram igen hibás mentséget tol a nyelvem alá, ha azt hiszi, nem tudom, mi az, amit vallok.

RÁKÓCZI. Akkor védje magát kegyelmed. Disputáljon Basirius urammal.

APÁCZAI. Az ilyen disputa, nagyságos uram, készüléket kíván. S én egy fél órája még azt sem tudtam, hogy Basirius uram szólni fog, nemhogy olyan távoli ország nyomorúságát készül a fejemre borítani.

RÁKÓCZI. Aki a közönséges meggyőződéssel ellenkezőt vall, annak a nap minden óráján készen kell lennie, hogy helytálljon érte.

APÁCZAI. Nagyságos uram, engem a gyulafehérvári kollégium tanítójául hívott meg Csulai uram, s az ittlévő ifjúság tanúskodhat, hogy azóta egyéb gondom nincsen az ég alatt, mint minél több ifjút csábítani minél magasabbra a Parnassusra.

HANGOK *az ifjúságból.* Igaz...

RÁKÓCZI *szigorúan.* Csend legyen -

APÁCZAI. S ha az egyházi alkotmány dolgában mint felnőtt embernek meg is van a véleményem, én az egyház reformálója lenni nem akarok. Így hát nem is tartom igaz dolognak, hogy míg arról, amit a tanulás jobb rendjéért tettem, egy esztendő alatt egy ige sem hallatszott, azért, amit privátim mondtam, s nagy jóakarók továbbstuttogtak, ilyen váratlanul s publice, más kezdeményeim rovására feleltessenek meg.

RÁKÓCZI. Most nem arról van szó, hogy kegyelmed mit s hogyan tanít a deákoknak, hanem hogy mint magát presbiterianusnak valló református ember mit tud felhozni a Basirius uram vádja ellen.

KERESZTURY. Ne vonakodjék, Apácza uram, mert csak magának árt vele.

APÁCZAI. Nagyságos uram, ha Basirius uram azzal menti magát, hogy nem ismeri a magyarországi állapotokat, noha majd egy éve van itt, én még több joggal menthetem magam, hogy nem ismerem az Angliában történt dolgokat, melyekről odafenn Hollandiában, a hollandusok háborúban állván az angolokkal...

BASIRIUS. Cromwellel...

APÁCZAI. ...csak mérges paszkvillusokat olvashattam...

MÁSODIK MESTER *Harmadik mesterhez*. Szívesebben olvasott volna valami szelídebbet.

APÁCZAI. De annyit tájékozatlanságomban is látok, hogy Basirius uram a presbiteriánusok ellen a szokott fogással él, amivel embert s felekezetet elveszíteni szokás, vagyis valami gyűlöletben állóval, ebben az esetben az independensekkel keveri össze őket, hogy így a járatlanok gyűlöletét rájuk is átvigye.

CSULAI. Nem ő keveri, hanem a természet, amely egyiket a másik méhéből hozta elő.

APÁCZAI. Ha így volna, sem lehetne az anyát a fia vétkéért feleltetni, főként ha az anya megtagadta fiát, s a fiú anyja üldözőjévé lett. Basirius uram maga mondta, hogy Cromwell a presbiterianusokat is üldözi, parlamentjüket szétszórta, a hollandok hajóit pedig, akik jórészt presbiteriánusok, a tenger fenekére küldi.

BARCSAY. Mond ám valamit!

BASIRIUS. Az igaz, hogy az independensek túlzó presbiteriánusok, akik eszeveszettségükben végül édestestvéreiket is megeszik. De mivel magyarázza mégis Apácza uram, hogy míg a püspöki egyház hívei közül Cromwell, főként míg a szerencse mellé nem állt, egyetlen katonát sem toborozott, addig az independensek előbb mind presbiteriánusok voltak. Nem az én téziseimet bizonyítja ez? Hogy a mag, amelyből az ördög vetése kikelt, a presbiteriánus fennhéjázás volt?

RHÉDEY. Gyümölcseiről ismeritek meg a fát.

APÁCZAI. Ha a mérsékelteket a túlzókból ítéljük meg, akkor ítéljük el Luther Mártont is a német Dózsáért: Münzer Tamásért, Dávid Ferenc tanítását vagy a szombatosok zsidózását pedig varrjuk a Dévai Biró Mátyás nyakába, minthogy a reformációt nálunk ő indította el.

BASIRIUS. Csakhogy Münzer Tamást Luther megfékezte.

CSULAI. S Dávid Ferenc a dévai börtönbe jutott.

BASIRIUS. A presbiteriánusok azonban az independenseket nem tudták kordába szorítani, egyszerűen mert azok nem eltévelyedettek voltak, hanem ördögi rakoncátlanságuk igazi bajnokai.

APÁCZAI. Ezt mondták a pápások is a baptistákra és unitáriusokra.

BÁTAI. Még a pápásokhoz vet bennünket!

APÁCZAI. A presbyteros szó, mint kegyelmetek is tudják, vénebbeket jelent, azaz bölcs öregeket, akik az egyházközséget Istentől rendelt célja szerint kormányozzák; a vének pedig nem szoktak az egész világgal harcba szálló katonák lenni, s nemhogy nem independensek, de nagyon is dependensek, azaz függők minden jó hagyománytól.

RHÉDEY. Csakhogy Basirius uram épp azt mutatta meg, hogy a kettő közt nem lehet határlineát húzni.

APÁCZAI. Márpedig az a linea megvan. Meghúzta a Krisztus.

BÁTAI. Az Úr Jézus Krisztus?

APÁCZAI. Add meg a császárnak, ami a császáré, s Istennek, ami az Istené.

CSULAI. Hát ez meg hogy kerül ide?

KEMÉNY. Az adófizetésről szól itt az Úr.

APÁCZAI. Nemcsak arról... Mert ki hihetné, hogy a Megváltó az Augustus császár pogány birodalmának az alkotmányával meg lett volna elégedve. Ezzel a mondással ő azt akarta tanítványai tudtára adni, hogy az élet rövid, s arra is nehezen elég, hogy a magunk lelkét még itt a földön rendbeszedjük, de ha megteszik, mégpedig sokan, az az állam orcáján is meg fog látszani; míg ha annak a nagy Augiász-istállónak a kitakarításába vetjük magunkat, a lelkünk is odaveszhet közben.

RÁKÓCZI. S kegyelmed is ilyen türelemmel van a mi pogány birodalmunk iránt?

APÁCZAI. Nagyságod tudja, hogy lehetek-e ilyen gondolattal?

BASIRIUS. Azt csak dicsérhetjük, ha Apácza uram látja a maga vonta vonalat, s el van tökéltve, hogy nem lép keresztül rajta; de kérdés, hogy akiknek a presbiteriánus gondolatokat fejébe ülteti, lesznek-e olyan mértéktudók.

KEMÉNY. Még a deák csak hagyján, de a paraszt! Ha azt az egyház dolgában a maga pápájává tesszük, elhiszi-e, hogy a dézsma dolgában a mi eszünkre szorul?

RHÉDEY. S a zsinat a háborúviselés dolgában a fejedelemére.

BASIRIUS. A skót egyházak története megfelel erre: pokollá tették a dicső Stuart-háznak az uralkodást.

APÁCZAI. Én nem tudom, a parasztok mit gondolnak majd, ha a harangozót maguk fogadhatják. Én csak azt tudom, hogy ha kálvinistának valljuk magunkat, akkor az egyházainkat is Kálvin János geneviai egyházközségének a példája szerint kell kormányoznunk; ha pedig püspököt akarunk, mondjuk lutheránusnak, vagy Basirius uram kedvéért akár anglikánnak magunkat.

KERESZTURY. Ej, milyen beszédek tesz öcsémuram.

CSULAI. Genf példája nem nekünk való. Genf város léteire állam is, mint a mi szász városaink volnának fejedelem nélkül. Ott nem volt szükség püspökre.

KEMÉNY. De hisz elég kemény kezű püspök volt Kálvin cím nélkül is.

BARCSAY. De dobjuk be csak a mi városaink jogát a parasztság tengerébe...

RÁKÓCZI. Apácza uramnak azonban a reszpublika tetszett meg odakinn, s azért ragaszkodik úgy a geneviai példához.

APÁCZAI. Nem tetszett meg énnekem semmi olyan, amit nagyságod nehezen vehet. Sajnálom, hogy az én ottani mézgyűjtésem lépje...

MÁSODIK MESTER. Aha, az Enciklopédia...

APÁCZAI. ...még nem érkezett le, de már hamarosan itt lesz, s ha azt átlapozná nagyságod, meglátná, forralok-e tiszti ellen olyas gondolatot, s vajon azok közül a gonosz emberek közül való vagyok-e, akik holmi jogok követelésére nógatják az arra éretlen népet, vagy azok közül, akik elő akarják készíteni a szabadságokra, hogy mint művelt fők élni tudjanak vele.

BÁTAI. Szóval mégiscsak a szabadságokra készíti...

RHÉDEY. Előbb még azt mondta, hogy csak az egyházban akar szabadságot, most már maga is in generali, szabadságról beszél. Vigyázzon, mert vigyázatlanságában maga olvassa fejére Basirius uram tézisé.

APÁCZAI. Én irtózom a politikától, főkapitány uram. Az én politikám az, hogy mosdassuk ki a mi szegény hazánkat abból a tudatlanságból, amin a napnyugati országból jövő ember csak elborzadhat. De ha már rákényszerítenek, hogy szóljak róla, én Hollandiában semmi kárt sem láttam abból, hogy a községek, céhek, akadémiák, a kereskedők gildjei megtanulták a maguk ügyeit vinni.

KEMÉNY. Mondom, hogy a Kendi Sándor reszublikája veti föl itt a hidrafejét.

APÁCZAI. Vagy ha olyan borzasztó - ott vannak a mi szász városaink, mennyi gondot vesznek le a fejedelemtől adózásban, katonák állításában azzal, hogy maguk tudják a dolgukat intézni.

BOROS. Gallérunk alá is köpnek.

APÁCZAI. Én a művelt polgár privilégiumait nemcsak a fejedelem érdekével ellenkezőnek nem tartom, de úgy hiszem, hogy azok annak legnagyobb támaszai.

BASIRIUS. Ilyeneket mondtak a mi presbiteriánusaink is.

KEMÉNY. Amíg gyengék voltak -

RÁKÓCZI. S a végén annyira megkönnyítették a fejedelem dolgát, hogy a fejét is levették válláról.

CSULAI. A királygyilkosok megköszönik, hogy ilyen nagy protektoruk támadt Európa szélén.

APÁCZAI. Vaktában emlegetjük mi, Csulai uram azt a királygyilkosságot. Meg kellene, ami ott történt, tudós emberhez méltón vizsgálni. Presbiteriánusok voltak Svájcban, Hollandiában, Svédországban, s nem vitték vérpadra a fejedelmüket, sőt maguk véreztek értük a csatatéren. Ha tehát Angliában erre vetemedtek, tán az a boldogtalan király is rosszul élt a királyi hatalommal.

HARMADIK MESTER. Na ugye, hogy jól mondja püspök uram, prókátorukul csapott fel...

APÁCZAI. Az elkeseredett népek máshol is fölkeltek királyaik ellen. A nagyságos fejedelem apja sem átalált a maga dicsőségére s az egyház öröme haddal menni a magyarországi felkelők mellé.

KEMÉNY. Ejnye már csak nagy bátorság a kettőt összevetni.

APÁCZAI. S ha az ilyen szörnyű cselekedetek okait keressük, nemcsak az elkeseredett emberek vadságát kell néznünk, hanem azoknak az önzését, cselszövését, rossz útra vivő tanácsát is, akik a jó szándékú fejedelmet a nép ellenségévé teszik.

RÁKÓCZI. Úgy látom, kegyelmed erről a feléről nézné inkább a királyok halálát.

APÁCZAI. Nagyságos uram, én azt tudom, mivel jövök le Erdélybe. A maga lelkét az ember maga ismeri. S ha ama szerencsétlen király bizalmasai közül egy refuga néhány hónap alatt, mert sérelmét látta az én munkám sikerében, így ellenem tudta forgatni a fejedelem, tanácsurak s egyházi fölötteseim szívét, akkor azt is el tudom gondolni, hogy nála nagyobb eszű és tekintélyű, de ugyanolyan materiából szabott emberek milyen és mennyi keserűséget halmozhattak föl annak a szerencsétlen szigetnek a jobbjaiban.

RÁKÓCZI. De most már elhallgasson, Apácza uram.

BASIRIUS. Én Apácza uram fiatalságának tudom be ezt az okatlan sértést.

RÁKÓCZI. Vétő vagy vétkező uralkodók, emberek lévén, mindig voltak a föld hátán, meg olyanok is, akik fegyverrel támadtak rájuk, de a király vétke fölött törvényt tevő bíróságok, s a bíróságok tetteit mentő beszédek csak ott kapnak lábra, ahol az egyedüli Isten helyett, aki elszámoltatja őket, holmi kupaktanácsok tolják föl magukat a fejedelmek bírájává, s Isten fölkeletét úgy kezdik nézni, mint holmi kántort vagy harangozót, akinek a tisztviselését a kegyelmed vénei is meg tudják bírálni.

APÁCZAI. A fejedelem bírja az ő tettei s amit földéz velük, nagyságos uram.

RÁKÓCZI. Nem pedig a kegyelmed presbitériuma. Azért hát ahelyett hogy a minket, sőt kegyelmedet még inkább, jó szándékkal óvó vendéget vagdossa, jobb ha meggyőzeti magát a tapasztaltabb beszédűtől, s megtagadja azt a hitvány presbiteri tant, amelybe, mint valami gonosz szelencébe, országokat döntő viharok vannak belezárva.

APÁCZAI. Ha Basirius uram engem is úgy meggyőzött volna, mint akik nem látnak a kártyájába - megtenném, így lelkiismeretem tiltja.

RÁKÓCZI *föláll*. Márpedig ide be nem hozza nekem Apácza uram a Meggyesi pontjait. S vagy azt tanítja a skolában, amit én parancsolok, vagy a Marosba rekesztem, vagy a torony tetejéről vettettem le.

Indulatosan kivonul. Boros János utána, a tanácsstagok is beszélgetve kifelé indulnak.

KEMÉNY *Rhédeyhez és Barcsayhoz*. Gyermekember ez még. Hitvallónak gondolja magát, holott csak az életet s a szó következtetéseit nem ismeri.

BASIRIUS. Érdemes tudós ember lehet még belőle, ha ezt a leckét megemészt.

BARCSAY. Előbb magát, mint a Basirius uram leckéjét. *Urak Basiriusszal el.*

KERESZTURY *föláll, Apáczaikhoz lép*. Na, Apácza uram, most aztán kimutatta a foga fehérét. Hogy tudott ilyen gyermeki argumentumokkal előállni?

CSULAI. Megszolgált a költséget, amivel családotul hazahozattuk. A fejedelem most joggal veti a fejemre! De nem is tűröm meg itt benn az országban.

APÁCZAI. Küldjön ki Patakra, Csulai uram, ha már annyira meg tudott utáltatni Basirius uram. Hogy Comenius János elment onnét, az öreg fejedelemasszony úgyszólván tudakozódott, nem volna-e kedvem kimenni oda.

CSULAI. Azt lesse kelmed. A fejedelem így is sokallja, hogy Szaláncai, Tolnai, minden maga útját járó, hit s tudomány dolgában újon kapó ember a Lorántffy Zsuzsanna buzgósa alá húzódik, mint köpenyeg alá.

MIKLÓS *az Apáczai tekingető s kihúzódni kezdő diákok közül a nagyapjához lép.* De csak nem hajítják le igazán a torony tetejéről?

VÁRADI. Levetették azt már a szépszándékok toronyhegyéből. *Csulaihoz lép.* Csulai uram, fogom ám a kabátszárnyát, meg az ígétét, hogy bevisz a fejedelem elé.

CSULAI. Jó lesz most? Hogy a fejedelem ilyen fölindulásban van?

VÁRADI. Kolozsvárnak tán épp most lesz jó. *Porcsalmához, aki Apáczaihoz somfordált.* Gyerünk, Porcsalmi uram!

ELSŐ MESTER. Szinte megszántam szegényt, olyan óvatlan rohant vesztébe.

MÁSODIK MESTER. Elég könnyen megszabadított magától bennünket. Azt hitte, ez is classis, s a fejedelmet meg a tanácsurakat is elszédíti a fennhéjázása.

HARMADIK MESTER. Vigyázták kegyelmetek a deákokat? Szinte zúgtak, a fejedelemnek kellett rájuk villámlani a szemével. *Rászól a teremben maradt deákokra.* Ne késsenek, húzódjanak le kegyelmetek is az auditoriumba! Szenior, oszlassa el a népet! *El mind a hárman a lépcsőház felé.*

BOROS JÁNOS *a fejedelmi termék felől.* Itt van még Apáczai uram? *Meglátja.* A fejedelem meghagyta, hogy ne mozduljon innét, amíg a dolgában döntés nincs.

MIKLÓS *ahhoz a két-három diákhöz lép, aki még mindig ott ácsorog a terem ajtajában.*

UZIONI *Miklóshoz.* Mit mondanak az urak, mit csinálnak vele?

MIKLÓS. Maguk se tudják, mire fakad a fejedelem. De kegyelmetek mondják el ott lenn a deákoknak -

KERESZTURY *a palotaajtóból visszazól.* Miklós, veni!

VADAS GÁBOR. Ki kéne szabadítani!

PÁVAI. Hova gondolsz - a testőrök kezéből! Deputációt kell küldeni.

UZIONI BALÁZS. De mielőtt valami baja nem támad. *El a lépcsőház felé.*

Boros és Apáczai egyedül maradnak a nagy teremben. Boros a fejedelem székébe ül s füttyörszik. Apáczai az előtérben.

APÁCZAI. Rám vigyáz, Boros uram? Nem lesz sok egy ilyen pondrónak, hogy a székelyek főkapitánya strázsálja? Vessen oda két hajdúnak, vigyenek abba a börtönbe.

BOROS. Csak lassan, mester uram. Egy jó húszfontos béklyó meghúzná ám azt a világjáró bokát meg pennaforgató csuklót. Ahogy én elnézem, egy jóra való fogarasi tömlöc két hónap alatt úgy megszáritaná nyirkosságával, mint az aszalóba tett gyümölcsöt.

APÁCZAI. Csak azt tenné gyorsan, amit Erdély egy kicsit lassabban. Nálam jobb ember is veszett itt már el tömlöcbe. Legalább ha kijön odafönn a könyvem, s a belgiumi tudósok keresik, mit adott hazája az írónak ezért a könyvért, amilyen magyar embernek még nemhogy a pennájából nem folyt, de gondolatában sem fordult meg, majd meghallják, hogy egy húszfontos vasat s szárazbetegséget.

BOROS JÁNOS *nevet*. Már az igaz, hogy kegyelmed itt is úgy beszélt, mintha nyoszolya volna az a börtön, s mátkával kéne belefeküdni. *Közelebb jön*. No ne eresszük el azért az orrunk vérét. Mi az a disputa? Szó - nincs magja, mint a puskapornak. Csak pukkan, de nem viszi el a fejet. Szerencsés órában haragította meg a fejedelmet. Ha első mérgében föl nem aprózta, most már vigyáz, a lengyel követek miatt is -

APÁCZAI. Nehogy elvigyék a hírét, milyen Báthori Istvánt kapnak benne a lengyel tudósok.

BOROS *nézi s nevet*.

APÁCZAI. Mit nevet, kapitány uram?

BOROS. Kegyelmedet, hogy mit gyötörte magát azzal a sok könyvvel. Mondják, olyan nyelveken is szól, amiken már a bagoly se huhog. S itt van, lejön Törökországból ez a Basirius, odaejti sarka alá az almahéjat, s a tudománya nem őrzi meg, hogy hanyatt ne essék rajta. Látja, én még a betűvetést sem tanultam meg, pedig az anyám biztatott. De nem én! Minek azt? S látja, székelyek kapitánya vagyok, s a húsom meg a piros orcám is megmaradt.

APÁCZAI. Tudja, mért van ez, Boros uram?

BOROS. Mért?

APÁCZAI. Mert kegyelmed bölcs világi emberként mindig a maga javát nézte.

BOROS. S kegyelmed kiét?

APÁCZAI. A nemzetét.

BOROS *fölkacag*. A nemzet? Hol van az, Apácza uram? A csillagokban.

APÁCZAI. S kegyelmed ahhoz alkalmazza magát, ami van, én meg azt nézem, aminek kellene lenni.

BOROS. Kellene? Lám, maga is milyen jól látja a hóbortosságát. Mégis azt csinálja!

Barcsay jön a fejedelem termeiből, s a lépcső felé tart.

BARCSAY *észreveszi Apáczeit*. No, Apácza uram, forgatják ám a dolgát! Püspök uram erősködött, hogy nem tűri meg az országban. De Keresztury Pál kifogta a vizet a malom kerekéből. Nem szabad elereszteni. Amilyen eszes ember, még rossz hírünket költi a világban...

APÁCZAI. Bár tudnám, de nem olyan kötés köt ehhez a nemzethez!

BARCSAY. Így aztán abba is maradt. Az a kolozsvári mester kezdte, akit Váradi uram hozott, a kolozsvári skola baját sorolni. Hogy még a temetés is kevés, amin a deákok egy kis pénzt énekelhetnének össze...

Négy-öt deák, a deputáció, a csarnok felől: az élükön Uzoni, Vadas, nagy határozottan, a többiek, köztük Pávai, kissé óvatosabban.

BOROS *rájuk támad*. Hát maguk hova törekednek?

UZONI. A fejedelemhez, deputációba.

BOROS. Deputációba?

PÁVAI. Apácza uramért esedezni.

UZONI. Mert ő a só, ha őbenne kár esik...

VADAS. Inkább elmegyünk Debrecenbe vagy Patakra, minthogy a Basirius uram diadalát elszenvedjük.

BOROS *Barcsayra néz, nevetve.* Aztán még mit kívánnak, s mit nem szenvednek el zendülő uraimék?

PÁVAI. Nem vagyunk mi zendülők, csak esedezők.

MACSKÁSI GÁSPÁR. Én a poétai osztályból vagyok, s annak a képében jöttem föl a nagyokkal, mint aki megvallhatja, milyen atyát nyertünk mi Apáczai uramban.

BOROS. Ni, a rebellis-tojás. Biztos te is köztük voltál, akik a fejedelem apródját megverték.

APÁCZAI. Nem vert ez meg még senkit, mióta él, s ha tojás, kívánnám, kelne ki ilyenekből az új Erdélyország.

Porcsalmai szalad ki az ajtón.

PORCSALMAI. Itt vagy még, János öcsém? No, most aztán dönts, mivel menjek vissza. Eljössz-e a mi füstös gerendáinkból az Enciklopédiád fölé tetőt rakni?

APÁCZAI. Miről beszél kegyelmed? Hogy mehetnék én oda?

PORCSALMAI. Úgy, hogy Váradi uram ezzel állt elő. Ha olyan nagy benned a buzgóság, büntessenek azzal, hogy leküldenek, a romokból iskolát csinálni. Bátai uram nyelt ugyan, de nem mert a kancellár ipa ellen szólni. Keresztury uram is támogatja. Azt mondja, ez volt a lecke, s az lesz az iskola a heves ségednek. Úgy, hogy rajtad áll most már.

PÁVAI. Hová kéne mennie Apáczai uramnak? Kolozsvárra?

VADAS. No ha megy, én is megyek vele.

MACSKÁSI. Én is.

NEGYEDIK. De még én is. Csak az alumnia ne volna.

VADAS. Kivonulunk mind, mint a zsidók Egyiptomból.

BARCSAY *nevetve.* No, akkor, úgy látszik, mégsem a Marosba ölik kegyelmedet, Apáczai uram.

PORCSALMAI. Nem ám, hanem a Szamosba.

APÁCZAI. A rákot!

Függöny

HARMADIK FELVONÁS

A kolozsvári kollégium udvarrészlete. Szemben a Farkas utcára nyíló boltos kapu, fölötté keskeny traktus lakószoba. Balra az épületbe s az emeletre vivő „kerengő grádics”, jobbra az épülő házrész, üres ablakok, állványok; a szín előterében az építkezéshez homokhegy. Akik az udvar nagyobb, tágabb részéből jönnek, ezt kerülik meg. Délutáni rekreáció ideje. A kapu egyik szárnya nyitva; járókelők árnyai.

Máté bácsi, a pedellus, a kapualj udvari részében áll. Csernátóni és Pávai a Farkas utca felől beszélgetve jönnek, megállnak, a kisdiaákat figyelik.

KISDIÁK *a homokhegy mellől az udvar felé.* Si-i-i-mon, Si-i-i-mon!

NAGYOBBA CSKA DIÁK *előjön a homokhegy mögül.* Mit akarsz?

KISDIÁK. Csak néztem, úgy van-e, ahogy az *Enciklopédiában* áll. Hogy a delfin-állatok nagy messzeségből is előjönnek a Simon névre.

SIMON. Ni, a kis rudimentás. Mit nem mer egy szintaxistával. S a delfin ökléről hallottál-e?

KISDIÁK *látva, hogy Simon nevű diák fenyegetően közeledik felé, cikcakkban futni kezd.* Kössék a figefához. Küszködve. Azt hittem, delfin, de bika ez.

CSERNÁTONI *Pávaihoz.* Ezt mire mondja?

PÁVAI. A figét arra, hogy az *Enciklopédia* szerint a megvadult bika, ha figefához kötik, megszelídül.

CSERNÁTONI. Ó, a huncutok, úgy böngészik az Apáczai uram *Enciklopédiáját*, mint mi Fehérvárott a Salamon király szerelmes énekét. *A fiúkhoz, akik a mestereket meglátva, abbahagyják a dulakodást.* De ki tudjátok szedni professzor uram könyvéből, ami a csintalanságtoknak kedvez. Az épületesebb részeket, az emberi csinálmányokról, meg az ember magaviseletéről, nem tudom, azokat is úgy bújjátok-e?

PÁVAI *a nagyobbik fiúra mutat.* Simon aztán igen... Ő a kivonulókból való... Igaz, Simon? Kisdiaák léteire velünk jött Fehérvárról Kolozsvárra. Hanem a kisebbik...

CSERNÁTONI. No hát pedig az csak a mézcsepp az orvosságon. Te lenyalnád a mézet, az orvosgyökér meg legyen a kutyáé, ugye? De rákapatunk mi arra is.

A két diák elhúzódik.

PÁVAI. Már látom, Csernátóni uram is nagyon érti az *Enciklopédia* metódusát. Hogy a hihetetlen, mesés történetekkel kaptatja rá a gyermeket a tudományra.

CSERNÁTONI. S a szép példákkal serkentgeti az igyekezetét. Pedig megvallom, hogy bár kicsiny koromtól nagy falója voltam a könyveknek, amíg Apáczai uram ide nem került, a tanítást csak afféle kölöncnek éreztem.

PÁVAI. Én meg, ha a hír be nem csal Fehérvárt a poéták órájára, eddig tán valami falusi méhesben készítem a vasárnapi szentbeszédet. Így meg az vagyok, ami ő volt Fehérvárt: a poéták mestere. *Máté bácsihoz.* Igaz is, Máté bácsi, lementek már a deákjaim?

MÁTÉ BÁCSI. Le azok. Ami ásó volt a ház körül, felkajatták. A rekreáció elején azonnal lementek.

CSERNÁTONI. Kertet csináltat velük?

PÁVAI. Apáczaai uram gondolata volt, hogy ami zöldség kell, magunk is megneveljük. Meg a szép erdélyi gyümölcsfákat is meghonosítjuk.

CSERNÁTONI. Úgy? S a nevezetes gyógyító füvekből ültetünk egy-egy tövet?

MÁTÉ *közbeszól*. Még hortulánusunk is lesz, úgy hallom.

CSERNÁTONI. Hortulánus?

MÁTÉ. ...aki a kertre vigyázzon. Apáczaai uramtól hallottam... Ha a fiam megjön a hadból, el is vállalná, azt mondom.

PÁVAI. Lenne reménybeli kertőr, mint Máté bácsi reménybeli pedellus.

MÁTÉ. Hát az igaz, hogy engem a mesteremberek holmija mellé fogadtak fel csősznek, de úgy ahogy Pávai uramat deákból a poéták mesterévé, engem is megtehet Apáczaai uram csőszből pedellussá.

CSERNÁTONI. Igaz - *Pávaihoz*. Aztán hol ásódik az a kert?

PÁVAI. Itt mindjárt a városfal alatt. Nézze meg Csernátoni uram!

Csernátoni és Pávai el az udvar felé, néhány deák követi őket. Máté bácsi visszamegy a posztjára. Két asszony jelenik meg kinn a kapuban. Az egyik nagy óvatosan bemerészkedik, s amikor Máté bácsit meglátja, fojtott hangon odakiált neki.

ELSŐ ASSZONY. Máté bácsi, hallja-e?

MÁTÉ *visszanéz*. No mi az?

MÁSODIK ASSZONY. Már ne is haragudjék. Tudom, skola ez, asszonynak nincs ide bejárása... De a nyughatatlanság.

ELSŐ ASSZONY. A lengyelországiak miatt. Olyan rosszat álmodtam. Maga az urak mellett van itt, tudós emberek mellett, mondom, hátha hall valamit.

MÁTÉ. Nem álomfejtők azok, hanem ki a teológia doktora, ki rhetoricae mester.

MÁSODIK ASSZONY. De a piacon is zúgott a nép. Azt mondják, valami bajnak kell lenni a kintiekkel.

MÁTÉ. Mi bajuk lenne? Nem győzik a lengyel menyecskéket. *Komolyan*. Nem. Nem hallottam. Semmi olyat nem hallottam. Pedig ha valaki, Apáczaai uram, az tudna róla. De nem hogy mondta volna, hanem épp tegnap mutatta meg a földabroszon...

MÁSODIK ASSZONY. Az mi?

MÁTÉ. Olyan lepedőforma: hogy ez itt Krakkó vára, ez meg a Visztula. Erre kell, azt mondja, a kend fiának is járnia.

Deákok háborút játszva húzódnak a homokhányáson át a kapu felé. Két gyerek - a lengyelek - nem sok hittel védi a hegyet, a másik három - a magyarok - annál nagyobb tűzzel nyomulnak utánuk.

EGYIK OSTROMLÓ. Vivát, bevettük Krakkó várát.

MÁSODIK OSTROMLÓ. Ki a királyod lengyel? Hódolsz-e Rákóczi önagységának?

A lengyelek lehúznak a halom innenső oldalán, a magyarok zászlót tűznek ki ott fenn.

MÁSODIK ASSZONY. Már ezek is azt a ronda háborút játsszák!

MÁTÉ. Pedig Apáczai uram is tiltja nekik. A deák háborúja, úgymond, a tanulás. *Odakiált.* Aztán azt a homokot mért hozattuk oda a mestereknek. Hogy lecsúszkáljuk? *Megfogja az egyik lengyelt.* S ha majd a Máté bácsi kezd háborúzni?

ELSŐ OSTROMLÓ. Úgy, úgy fogja csak el Máté bácsi.

MÁSODIK OSTROMLÓ *megfogja s cipeli a másik lengyelt.* Te vagy az a híres Lubomirszkij marsall. Aki Szatmárt elégette...

El a zsákmánnyal az udvar felé; a lengyel ottmarad, s a jelenet alatt még két-három diák szegődik oda.

MÁSODIK ASSZONY. Akkor hát csak járhatott a szája annak a vidéki embernek.

ELSŐ ASSZONY. De az álom, szomszédasszony. Mintha vér lett volna a kannámban.

MÁTÉ. Álom. Az is jel: az álom? Mit szóltál volna, ha olyan jelet látsz, mint mi hatszázhatban, meg, hatszáznyolcban. A várvirrasztó fején magától meggyulladt a süveg.

A KÉT ASSZONY. Á-á!

MÁTÉ. A várban meg a kőfalból vér forrott.

A KÉT ASSZONY. Uramisten!

MÁTÉ. A híd alatt jajgatás volt nagysoká, de úgy ám, hogy nappal is hallani lehetett.

MÁSODIK ASSZONY. Aztán mégsem lett baj?

MÁTÉ. Hogy nem lett? De milyen baj lett! A Mihály vajda meg a Székely Mózes idején? Az én legényidőmben!

EGY NAGYOBB DEÁK. Nem is olyan idők voltak azok, mint a mostaniak. Az időjárás is mostohább volt.

MÁTÉ. Hát akár hiszi valaki, akár nem, az én gyermekkoromban a telek is sokkal keményebbek voltak. Esett annyi hó, hogy amikor hirtelen megolvadt, a Szamoson való hidat a Tyúk utcánál egy éjszaka elvitte. Nyáron meg olyan jégeső volt, hogy barmokat ölt meg.

UGRATÓ DEÁK. Bor is több termett akkoriban.

MÁTÉ. No hát több is. Kétségeskedjék, aki nem érte meg, de 1608-ban, amikor én megházasodtam, olyan sok bor volt, hogy egyik hordót a másikért megtöltötték. Húsz vederrel is adtak egy forintért.

UGRATÓ. Még a betegség is jobban kapdosta az embert.

MÁTÉ. Hát aki tamás benne, kérdezze meg akármelyik korosabb embert, a pestisben volt úgy, hogy egy nap százhusz halottat szedtek össze a halotthordók.

MÁSIK DEÁK. De tűz az mégse volt olyan, mint most negyed éve!

MÁTÉ. Tűz? Mi az a tűz? Volt tűz akkoriban is. De mi a tűz ahhoz, amikor a nép maga szedi széjjel a házakat. Itt van, teszem, a Farkas utca végén a klastrom. Mi emésztette meg azt? A tűz tán? Hogy még a fundamentuma is eltűnt!

DEÁK. Mi, Máté bácsi?

MÁTÉ. Mi?... Tudott dolog. Megutálta a nép a pátereket.

Apáczai és Porcsalmai a kollégiumból, utánuk néhány nagyobb diák. A két asszony gyorsan elkotródik. Apáczai megáll.

MÁTÉ *aki nem veszi észre.* Megcsendesedett azóta a világ. Amióta a nagyságos Bethlen Gábor lett a fejedelem. Meg ennek a mostaninak az apja.

NAGYOBB DEÁK. De háború azoknak az idejében is volt.

MÁTÉ. Háború! Nem háború, lakodalmas menet. Fölgyült az ország, kimentek a Meszesen, hallatszott, hogy nyúzzák-fosztják a népet, de idebenn nem tudtunk belőle semmit.

PORCSALMAI *Apáczaihoz.* Máté szinte fájlalja a csendesebb világot!

APÁCZAI. Még kaphat olyan zengést, hogy belesüketül.

MÁTÉ. Az volt a háború, amikor a pápás urak tizenegyben a Kómál tetejéről meg a Házsongárdról lőtték a várost, a majorokat égették. A mieink meg ágyúból lőttek ki egyet az övéik közül.

A MOST LEJÖTT TEOLÓGUSOK KÖZÜL EGY. Nem volt az keresztény dolog.

MÁTÉ. Keresztény? Nagyobb természet volt akkor az emberekben. Hát amikor Baba Novákot, a rác vezért a perengénnél megégették. Közben vízzel locsolták, mint a kappant szokás, hogy ne süljön olyan gyorsan. Meg amit a székely közemberekkel tettek az urak gyerekkoromban. Akit nyársba nem húztak, orrát, fülét vágták, de a nyaka bőrét, meg a szája szélét is velenyűzták. Tudom, mert apámat is akkor kínozták meg.

APÁCZAI *odalép.* De tán csak nem búsul kelmed az után a vadság után. Vagy jobb lett volna, ha Bethlen Gábor meg Rákóczi György fejedelem is azoknak a nagy természetű uraknak a példáját követi.

MÁTÉ *meghökkenve, hogy rosszat mondott.* Jobb lett volna? Már hogy lett volna jobb? Nem arra teremtette az Isten az embert, hogy a másik embert dúlja, hanem hogy segítségére legyen és okosítsa. Csak például hozom fel itt a deákoknak. Hogy meg tudják becsülni a mostani jámbor fejedelmeket.

APÁCZAI *nevetve.* Akik skólákat építenek nekik s ilyen derék embereket küldenek, mint mi ketten, az igazgatására. Az ácsok voltak-e?

MÁTÉ. Nem azok. Itt van a kész mű, ablak, ajtó, őrizhetem a csintalan deáktól. Pedig ahogy gyarapszunk, nagyon nagy szükség volna azokra a lakókamrákra. Meg hogy az auditoriumot is fölpadlózzuk. Tűrhetetlen dolog, hogy professzor uram egy lakószobában tartsa a leckét. De majd rájuk zörgetek én.

APÁCZAI. Úgy-úgy, bolygatni-zaklatni kell őket. Ez a dolgunk ebben az álmodó országban. *Porcsalmaihoz.* Haza tart kegyelmed?

PORCSALMAI. Én bizony haza; a hátam csontja, mint a nyűgös gyerek, már sír a bélelt szék után.

APÁCZAI. Nem szólna be az én gyámoltalan feleségemhez? Reggel úgy jöttem el, hogy a két angyala közt aludt.

PORCSALMAI. S most mivel égeted magad? Mért nem mégis haza? Tán azzal az unitus pappal vitázol?

APÁCZAI. A magunk könyörgésére megyek.

PORCSALMAI. A délutánira?

APÁCZAI. Amit Bátai uram, mint másodpap tart. Mondják, igen puzdrásan, íjasan megy föl mostanában a szószekre, s erre, a kollégium felé röptgeti a nyilait.

PORCSALMAI. Okosabb, azt mondom, ha elhallgatod őket.

APÁCZAI. De nem hallgatom én. Egyszer elrontották már, amit építettem. Másodszor nem hagyom. Nem Bátai uramnak, de annak sem, aki onnan fentről...

PORCSALMAI *félbeszakítja*. Az van annak az eszében, amit mint követ látott Fehérvárott. S a rag alatt ülő vénasszonyoknak akarja Basirius professzort játszani. *El az utca felé.*

ELSŐ TEOLÓGUS *a társaihoz*. Hallottad? Apácza uram átmegy a templomba.

MÁSODIK TEOLÓGUS. Nagyon nehezen tűri Bátai uram az árnyékot... amit a kollégium vet az ő papházára.

HARMADIK TEOLÓGUS. Uzoni Balázst, aki vele volt temetni, a kocsiban egész úton Apácza uram leckéi felől faggatta. Hogy nem dicséri-e Meggyesit meg a presbiteriánusokat?

MÁSODIK TEOLÓGUS. Tőlem meg azt kérdezte, no aztán mikor rázzák le püspök uram igáját a kolozsvári főprofesszorok. Mert főprofesszornak hívja a mesterré megtett deákokat - Pávai uramat, Kedobot.

ELSŐ TEOLÓGUS. Jó lenne átmenni tanúnak.

MÁTÉ. Az ám, csak menjenek. - Ne hagyják a professzorukat.

HARMADIK TEOLÓGUS. De tán neheze esnék Apácza uramnak.

MÁSODIK TEOLÓGUS. Fölülhetnék a karzatra. *Az első teológushoz*. Gyere.

Első, második teológus az utca felé, harmadik teológus az udvarnak el.

MÁTÉ MENYE *a kapu felől, mint az előbbi asszonyok*. Édesapám!

MÁTÉ. Te vagy az, menyem?

MENY. Jaj, olyan nyugtalan vagyok, édesapám. A kisdedemet is otthagytam.

MÁTÉ. A te fejedbe is bebeszélték az álmukat. Szaladj inkább, ha itt vagy már, az ácshez, itt legyenek holnap, Apácza uramat megeszi a méreg, hogy mégsem rakták be a lakóházakba az ablakokat.

MENY. De hisz azok is azért nem jöttek már. Azt mondják, mit rakják be azokat a műveket. Ki tudja, mi lesz holnap?

MÁTÉ. Inkább isznak a gyalázatosak.

MENY. Valami mesteremberek jöttek vissza Moldvából. Tán bognárok voltak. Azt mondják, alig kerülhettek ki a tatár kán útjából - ment népestül a mieink után.

MÁTÉ. A tatár kán? Látod, milyeneket hitelsz. Ki hallott olyat, hogy a tatár kán manapság előjőjön a pusztájából. Régen volt az. Székely Mózes óta híre sem hallott a tatárnak.

MENY. Márpedig előjött. S jaj a szegény kinti magyaroknak. *Elsírja magát.*

MÁTÉ. Ó, még sírsz is, te oktalan. Hát kinek a szolgálja a tatár kán? Nem a török császáré? Éppúgy mint a mi fejedelmünk. Csakhogy az egyik szép rendes háziszolga, tisztartó, az meg csak afféle kondás vagy ganéjvivő béres. Hát hogy merne az a mi fejedelmünk ellen jönni?

MENY. Márpedig mer!

MÁTÉ *méregbe jön*. No ha ő mer, te ne merj énvelem feleselni...

Várad Miklós és Bethlen Miklós a Farkas utca felől.

VÁRADI *meglepetten*. Te harcolsz itt, Máté, azzal a menyecskével?

MÁTÉ. Nem menyecske az nekem, hanem menyem. *Megismeri*. Várad Miklós uram. Ej, de jól tette, hogy meglátogatott bennünket. *A menyéhez*. No eridj, ahogy mondtam. *Váradhoz*. A fiam ott fenn van, mint a város szekeres szolgája Lengyelben. S ez a fehérsereg mindig talál valamit, amin sopánkodjék.

VÁRADI. S a sors, hogy oka legyen rá. Eszerint téged most itt találni?

MÁTÉ. Mindig, ahol valami jó készül, pártfogó uram. S érdemes ember a gazda. Mint negyven éve, amikor Várad uramnak tutajoztam az aknákról a sót.

VÁRADI. S itt most mit tutajozol, hogy a kollégiumról azt mondod: „bennünket”.

MÁTÉ. Itt? A jövődöt!

VÁRADI. Tán hivatalod is van?

MÁTÉ. Ha úgy lesz itt is, mint a külföldi akadémiákon, akkor pedellus volnék.

VÁRADI. No ha pedellus, akkor tudnod kell, itt van-e Apáczai uram.

MÁTÉ. Itt, hogyne lenne... azaz odaát a könyörgésen.

VÁRADI. Egy deákot hoztam neki.

MÁTÉ. Az nekünk is van. Egészen ellepnek. *Megnézi Miklóst*. De csak nem a tulajdon legénykéje?

VÁRADI. Az enyém? Őszül már. Az unokám...

MÁTÉ. A gróf Bethlen János magzata? A keresdi úré? Jártam én ott, amikor borszéki vizet hordtam. Csak persze akkor még a dajka csecsét szívta.

Az udvarból deákok jönnek ásóval a lépcsőház felé, köztük Macskási Gáspár.

MIKLÓS. Gazsi! Macskási Gáspár!

GÁSPÁR *egy pillanatig mereven néz*. Nikolaus? Bethlen Miklós úrfi. Kolozsvárott vendégeskedik?

MIKLÓS. Deákoskodom! Kolozsvári deák leszek.

GÁSPÁR. S a Keresztury Pál uram iskolája -

MIKLÓS. Ő szegény az angyalokat tanítja azóta. Meghalt még a télen. Basirius uramat meg egy tavaszon eluntam.

GÁSPÁR. Hallom, nem lett kedvesebb a leckéje attól, hogy Apáczai uramat eldisputálta.

MIKLÓS. Sem népesebb. A dereka elszéledt: ki Debrecenbe, ki Patakra.

GÁSPÁR. Tudom, ide is jött három, most őszre is. *Váradira néz*. Szállásról jársz, ugye?

MIKLÓS. Bennlakom, ha nagyapám megengedi. Te hol laksz?

GÁSPÁR. Én itt a porta fölött, az Uzoni szenior szobájában.

MIKLÓS. Az Uzoni Balázséban? Aki a fejedelem elé vitt benneteket. Ő most a szenior?

GÁSPÁR. S itt van a szobája a fejem fölött. Jer, megnézheted. *Fölszaladnak*.

MÁTÉ *utánnanézt.* Csinos, tagbaszakadt legény.

VÁRADI. Eddig csak privátim tanult, de most igazi kollégiumi diák akar lenni. *Körülnézt.* Hanem látom, haladtatok a nyáron. Pünkösdkor, hogy utolszor itt voltam, ez a traktus még üszkében volt. Folyton nyavalyáskodtam a nyáron.

MÁTÉ. Hát igyekszünk, igyekszünk. Csak azokat a pallérokat, ácsokat zargassa az ember.

Miklós és Gáspár megjelenik a kapu fölött az ablakban.

GÁSPÁR *lekiált az udvarról jövő Uzoni Balázsnak.* Nézze, szenior uram, ki van a szobájában.

UZONI *felnézt.* Akárki, csak valami lépes kezű ne legyen. Múltkor is megcsapták a Beköszöntő beszédemet. *Megismeri.* Híjj, Bethlen Miklós úrfi!

GÁSPÁR. Idejön deáknak!

UZONI *Váradi Miklóstra nézt, aki maga is előrejön az udvarba, hogy gyönyörködjék az unokájában.* Igaz ez, patrónus uram?

VÁRADI. Úgy kell lennie, ha igaz ember mondja.

UZONI. Híjj! *Szalad föl.*

VÁRADI. Várjon, öcsémuram. Azt nekem is meg kell néznem. Apáczai uramat, ha jön, el ne engeddd.

MÁTÉ. Ne féljen attól. *Máté Váradi után nézt. Csóválja a fejét. Aztán észbe kap.* Hanem az ám, vége a rekreációnak, meg kell húznunk a kolompot. *Csenget, a deákok mind sűrűbben jönnek, s húzódnak be az épületbe.*

A két teológus a Farkas utca felől.

ELSŐ TEOLÓGUS. De még nem is láttam ennyi embert könyörgésen.

MÁSODIK TEOLÓGUS. Attól vett vérszemet. Azt hitte, az ő hangjára gyűltek be ennyire.

ELSŐ TEOLÓGUS. Holott a had miatt van a nyugtalanság.

MÁSODIK TEOLÓGUS. S hogy Apáczai uramat is ott látta a padban, egyszerre elöntötte a próféta lelke.

Csernátoni, Pávai, Kedob, Harmadik teológus az udvar felől.

HARMADIK TEOLÓGUS *meglátva a másik kettőt.* Megjöttek? No, szólt-e valamit Bátai György uram?!

ELSŐ TEOLÓGUS. Hogy szólt-e? Kicsi volt hangjának a templom -

PÁVAI. De csak nem Apáczai uramról?!

MÁSODIK TEOLÓGUS. Másról se. Szinte még a lengyeleket is elfeledte.

CSERNÁTONI. S névvel? Így, hogy Apáczai?

ELSŐ TEOLÓGUS. Hát a nevét épp nem mondta ki. Csak úgy általánosságban.

MÁSODIK TEOLÓGUS. Mintha én nem mondanám ki a Máté bácsi nevét, hanem azt mondanám, az a hajdani fuvaros ember, aki most ott áll a kollégium kapujában, birkabőr süvege van, s a régi mennykőcsapásokat meg szüreteket emlegeti.

ELSŐ TEOLÓGUS. A néhai Dayka püspök talárját vette fel.

MÁSODIK TEOLÓGUS. Hogyha az a nagy Rákóczi fejedelmet nem röstellte megleckéztetni, hát nekünk, mármint öneki sem szabad holmi izgága, a tanító-vesszőt fejedelmi jogarnak néző emberkének kevélysége elől meghátrálni.

PÁVAI. De lenne az nem egy Hartwejkban elsőül doktorált theologiae doktor -

KEDOB. ...hanem egy közönséges sáfár, aki rosszabb fát vagy vékonyabb bort adhat a papi járandóságban...

CSERNÁTONI. ...akkor bezzeg nem a Dayka püspök lelke szállna Batai uramba, hanem a névnapot köszöntő deáké.

ELSŐ TEOLÓGUS. Megint előhozta a magukat professzornak s isten tudja, minek nem címző embereket.

CSERNÁTONI. A presbiteriánusságot nem hozta fel?

ELSŐ TEOLÓGUS. Csak úgy általában, hogy a magukról beszéltetés hívsága...

MÁSODIK TEOLÓGUS. ...amely mint a geleszta bántja őket, s az egyház tisztos alkotmányát is megrontatná velük -

ELSŐ TEOLÓGUS. ...s a hozzá nem értőknek az egyházhivatalviselőkre, papokra, gondnokokra minden rosszat rámondanak -

PÁVAI. Ez a Beköszöntő beszédre céloz.

CSERNÁTONI. Nagyon igazán mondta ott Apáczaik uram, kiken szárad a mi iskolánk szennye.

ELSŐ TEOLÓGUS. A legcsúnyább az volt, ahogy a fehérvári dolgokra, Apáczaik uram eljöveteleire odaparityázott.

MÁSODIK TEOLÓGUS. ...hogy akit másutt konkolyvetésen értek, s mint nyilvánvaló vétkest tettek ki a község határán, azt mi, vigyázatlan kolozsváriak, megteesszük a vetőmag-hombár őrének.

CSERNÁTONI. S Apáczaik uram?

ELSŐ TEOLÓGUS. Csak ült.

MÁSODIK TEOLÓGUS. S le nem vette róla a szemét.

PÁVAI. S most hol van? Hazament?

ELSŐ TEOLÓGUS. Haza-e vagy sem, azt nem tudom. Patrónus urammal, Szegedi Gergely deákkal láttam a templom előtt.

CSERNÁTONI. Nyugodt volt?

ELSŐ TEOLÓGUS. Nyugodt-e vagy sem, azt nem tudom.

MÁSODIK TEOLÓGUS. A hangja az nyugodt, de a szemében egy késes boltra való villogás volt. *Apáczaik a Farkas utcáról. A deákok hátrább húzódnak. Csernátoni siet elébe.*

CSERNÁTONI *megrendülten*. Bántalom érte Apáczaik uramat.

APÁCZAI *nyugalmasan erőltet*. Batai uram szándéka az volt, hogy megbántson, de meglehet, jóhírem munkálta.

CSERNÁTONI. Nehezére eshetett annyi igaztalan beszédet elhallgatni.

APÁCZAI. Amit ők gáncsnak szánnak, a jövőendő ember nyom szemében még igyekezetünk mértékévé lehet.

CSERNÁTONI. A bárány vére is felforr, ha azt látja, hogy az, aki a közösből csak a háját vastagítja, a közjó nevében lesz bírójává annak, akiről a húst is leesi.

APÁCZAI. Az ijedtség dörög belőlük. Mert mi lesz az ő öregsége s a többi hozzá hasonló hatalmaskodó papé, mesteré, ha a mi skolánk fenn marad, s falkaszám neveli az igaz papot, lelkiismeretes tanítót, járatos kancellista deákat.

VADAS. Már az igaz. Inkább kívánnák, hogy üszkében maradt volna a kollégium.

ELSŐ TEOLÓGUS. Csak őket tartsa Kolozsvár tudós embereinek.

MÁSODIK TEOLÓGUS. Csakhogy azt nem lehet a kézrátétellel kapni.

ELSŐ TEOLÓGUS. Csak a dölyföt, méltóságot. Azért is kell a püspök nekik.

APÁCZAI. Aki tudja, hogy érdemét a jövő mint porszemet elfűjja, ne csodáljuk, ha a hatalomban keres súlyt s horgonyt, ami legalább, míg él, helyben tartja. Az sem bámulni való, hogy aki jobban megtanulta a hatalmasok gyengéjéhez, mint az utókor tetszéséhez az utat, honos otrombaságával, főként a mienkhez hasonló hátramaradt országban, könnyen elnyomhatja a hírből hallott erényt.

CSERNÁTONI. Bizony szépen mondja Apácza uram. Ez mindnyájunk vértanúságának a summája. A papi garázdaság, kevélység lett a mi nyoszolyánk, akiket a múzsák lantpengetése s a könyvek szerelme hívott el tanítóul.

PÁVAI. De mennyivel keservesebb lehet ez a külföldben tisztességre jutott embernek, akit egy Voetius méltatott társaságára.

APÁCZAI. Tudtuk, ahová jövünk, tán még inkább, mint aki a kinti szép rendet csak könyvekből ismerhette. Hogy hatszáz esztendővel azután, hogy István király a keresztség alá hajtotta a fejét, itt a pogányságnál rosszabb, romlott, csak név szerint való kereszténységet talál. Nem váratlan verembe estünk.

CSERNÁTONI. Bámulom az Apácza uram maga-tütröztetését. De amikor az *Enciklopédiájába* fogott, amely az egész Helikont akarta egy csapásra a mi nyelvünk parlagára telepíteni, s az éjszakáit s gyöngé egészségét ott Ultrajectumban megrabolni kezdte, mégsem gondolta, hogy mikorra elkészül, egy jöttment ember ráfogása elég lesz, hogy abból a szerény mesteri helyéből is kiakolbólítsák.

PÁVAI. ...s a bosszújuk még itt sem hagyja nyugodni...

CSERNÁTONI. ...e távoli Thulében, ahonnan a nagy tűzzel a szép mesterségeknek mintha még a reménye is kipörköldött volna.

APÁCZAI *fokról fokra elkapja a többiek háborgása*. S ahol három évvel a tűz után mást mint üszkös romot s éhező deákat nem találtam. Meg egy öreg kétségbeesett mestert...

CSERNÁTONI. Meg engem... mondja csak ki, Apácza uram - aki levelet levél után írtam Patakra, Váradra, hogy ha másnak nem, harangozónak is elmegyek, csak a gyerekeimmel meg a könyveimmel nyugtom legyen.

APÁCZAI. S én a kegyelmetek segítségével...

CSERNÁTONI. ...a kegyelmed lelke szikráján fogott bátortalan kis tüzeckénkel...

APÁCZAI. ...addig ostromoltam a skolatartók közönyét, a mesteremberek hanyagságát, a tudományok után a mesterségeket is kitanulva szinte, mígnem úgy-ahogy fölépült e ház, benépesedtek a tanulókamrák.

MÁTÉ. Úgy igaz, professzor uram vérét habartuk a mészbe, mint ama kőművesnéét az erdélyi énekben.

ELSŐ TEOLÓGUS. S most ahelyett, hogy örülnének s hálát adnának -

APÁCZAI. De bár volnánk skótok vagy angolok, s kezdődne a Meszesen túl az óceán, hajóra ültetném a deákságot, s kivinném ebből a Kolozsvárból is, s odaát csinálnék egy új Magyarországot, mint ők a Philadelphiájukat.

CSERNÁTONI. Bizony jó is volna.

APÁCZAI *szétnéz, s most már a deákokhoz fordul.* A históriában megtanultuk, hogy Róma menhely volt valamikor. Én ilyen menhelynek néztem ezt a kollégiumot. Csak nem a bűnbeesett, garázdaságokba keveredett lelkeket gyűjtöttem belé, hanem az ártatlan maradtakat.

PÁVAI. De nem is kell azt olyan hamar feladni.

DEÁKOK. De nem ám!

APÁCZAI. Csakhogy az ilyen azilumtól, úgy látszik, jobban fél ez a sodomita világ, mint a barlangba gyűlt latrokétól.

PÁVAI. Azért mégse vegyük olyan sokba Bátai uramat. Nem hogy egy fecske nem csinál tavaszt, de egy varjú sem telet.

APÁCZAI. Csakhogy én varjak felhőjét látom mögötte. S ahogy ott ültem vele szemben a padban, a kőszálról figyelő horgas orrú dögmadarakat is láttam. Mert nem magából veszi Bátai uram a bátorságát.

PÁVAI. Fehérvárról jön a biztatás.

ELSŐ TEOLÓGUS. Van, aki itt is bátorítja.

APÁCZAI. De énnekem már csak a csontjaimat kapják meg azok. Fojtsanak a Szamosba, vagy dobjanak le a piaci templom tornyából; hisz itt is van folyó és torony, legalább örök emléke lesz a tudomány-pártolásunknak - addig azonban foggal-körömmel védem, amit lélekkel s munkával a birtokunkba vettünk.

DEÁKSÁG. De mi is. Úgy van.

APÁCZAI *a villogó szemektől kissé magához térve.* Kegyelmetek s a deákság lehet a tanúm, mint örültem én a gondnak, hogy kerestem gyenge testemmel a terhet. Kamráink nem lehettek olyan zsúfoltak, hogy a jövevénynek helyet ne szorítottunk volna. A tavaszon, amíg az új lakóhelyek el nem készültek, a magam házánál adtam szállást.

EGY HANG. Igaz.

APÁCZAI. S hogy Fehérvárról még most is jönnek, akiket a jó hírünk ide édesgetett.

EGY HANG HÁTULRÓL. Most is hoztak egy legénykét.

MÁTÉ. Az ám! Majd elfeledem a szép szavalásban. Pedig Váradi Miklós uram meghagyta, hogy utánaigazítsam professzor uramat.

APÁCZAI. Váradi uram itt van?

MÁTÉ. Ő meg az unokája. Valamelyik Bethlen uracska.

APÁCZAI. Miklós!

VADAS. Elunta az is a Basirius tudományát.

MÁTÉ. Igen rozoga a jó úr. Pünkösöd óta nem volt kinn a házból. De azt mondja, magam hozom el ahhoz a bölcs, szent emberhez az unokám. Vigyázz, Máté, el ne vigye valamerre a tüzes lelke, amíg énvelem nem szólott.

APÁCZAI. Hol van? Odafele ő is?

EGY HANG. Az auditoriumban vizsgálgatja az ácsművet.

APÁCZAI *Csernátoni*hoz. Gyerünk utánuk. Kegyelmetek is, Pávai, Kedob uraim. Elmondom neki, mi történt...

CSERNÁTONI. S mi is, mint a magunk sérelmét.

Apáczai, Csernátoni, Pávai, Kedob föl, a deákok némán néznek utánuk.

VADAS. Hallották ezt?

MÁSODIK TEOLÓGUS. Úgy is van, ahogy mondja, Fehérvárról bátorítják azt a kelt térszta papot.

ELSŐ TEOLÓGUS. Innét is kizsuppoltatnák... Fáj nekik, hogy mint valami mesebeli gyerek, a hamuból skolát támasztott.

HARMADIK TEOLÓGUS. Igazsága van Apáczai uramnak. Ez a vége nálunk Erdélyben minden jó dolognak.

VADAS. De nem a vége még. Igaz, ezt nem lehet annyiban hagyni.

ELSŐ TEOLÓGUS. Menjen föl a deákság is Várad uramhoz.

HARMADIK TEOLÓGUS. Rokkant ember az, s amúgy is jóakarója Apáczai uramnak.

ELSŐ TEOLÓGUS. Tán urammal, az első pappal kellene beszélni.

MÁSODIK TEOLÓGUS. Pap pap szemét ki nem vágja.

ELSŐ TEOLÓGUS. Akkor az egyháztanácsához...

ELSŐ DEÁK *gúnyosan*. Magához a fejedelemhez.

MÁSODIK DEÁK. Lengyelországba.

MÁTÉ. De hiszen nem mennék én sehova, hallják-e, csak őhöz magához.

ELSŐ TEOLÓGUS. Báta uramhoz?

MÁTÉ. Tudom, megrezzenne benne a lélek.

VADAS. Igaza van Máté bátyámnak, őhöz kell menni.

DEÁK. Az ablakát megkoccintani.

HARMADIK TEOLÓGUS. Kétséges dolog. Akkor meg arról prédikál majd.

MÁSODIK TEOLÓGUS. Legalább meg lesz az oka.

ELSŐ DEÁK. De nem mondják, hogy a kolozsváriak szótlanul túrték, amíg a professzorukat, mint a vágnivaló kakast kiemelik közülük.

VADAS *fölkiált az emeletre*. Híjj, Uzoni.

UZIONI. Mi az?

VADAS. Gyere. Látogatóba megyünk.

EGY HANG. Szükségünk van a szeniorra.

ELSŐ TEOLÓGUS. Elég, ha a teológusok mennek.

ELSŐ DEÁK. Nem, megyünk mi is. Kegyelmetek nagyon puhák lesznek.

MÁSODIK DEÁK. Azt nézik, hogy a kézrátétellel baj ne essék.

UZIONI *lefut*. Mi az, hová készültök ekkora zshivajjal?

VADAS. Ne kérdezd, elmondjuk az úton. *Kitódulnak a kapun; a harmadik teológus s néhány kisebb diák kivételével.*

HARMADIK TEOLÓGUS *Máté bácsihoz, mintegy mentegetőzve*. Csak lárma lesz belőle. Ismerem én a deákat. Ha jön a vizsgálat, mind egymásra vall.

MÁTÉ. Kegyelmed mellett majd én tanúskodom. Hogy amikor a kollégium kivonult, a szoknyakorcba bújt.

Váradai Miklós és Apáczai, utánuk Csernátoni.

VÁRADI. Én amondó vagyok, Apáczai uram, ne gyötörje emiatt a lelkét, hanem építse a maga templomát, mint a Nehemiás könyvbeli zsidók. Amíg én a nyoszolyámról fel tudok kelní, bottal is odamegyek a tanácsba, s ha a magam érdemével nem, hát vőmuram árnyékával megoltalmazom.

CSERNÁTONI. Az ilyen külsőségeken kapó embereket az is meghökkenti, hogy lám, a kancellár fia, az is utánajött már Fehérvárról Apáczainak.

VÁRADI *megáll, rájuk néz*. Nagyobb baj van itt - köztünk legyen -, amihez képest a Bátai uram beszéde csak ebéd utáni gyomorkorgás. *Halkan*. A fejedelem megjött.

APÁCZAI. Meg?

VÁRADI. Biztos hírem van. Váradon van.

CSERNÁTONI. Eljött a seregtől? Tán valami baj érte önagságát?

VÁRADI. Őt nem, hála isten, de hogy a hadat mi... s az országot ezután?

CSERNÁTONI. A lengyelek?

VÁRADI. A török!

APÁCZAI *megdöbben*. A császár engedelme nélkül ment ki!

VÁRADI. Olyasformán kell lennie.

CSERNÁTONI. Gyanús voltam én ebben. Nem akarhat az a lengyel trónon magyar fejedelmet. Azt mondják, már a havasalföldi hadat is rosszallta.

APÁCZAI. Akkor még az is igaz lehet, amit egy kereskedő ember a könyörgés előtt odasúgott nekem.

VÁRADI. Hogy a tatár kán Chotinnál átkelt a Dnyeperen. S a sereg a lengyel és a tatár közé szorult.

CSERNÁTONI. Ezért hagyta oda a hadat!

VÁRADI. Azt kell gondolnom. Hogy ha már ott baj esik, az ország fejetlen ne maradjon.

APÁCZAI. Tudtam én ezt.

VÁRADI. Csak nem a csillagokból!

APÁCZAI. Nem, isten óvjon az olyan balgaságtól. Az én csillagaim az emlékezet. Amit Fehérvárott láttam, az jövendőlte meg.

VÁRADI. A szultán engedelme nélkül, az bizony hiba volt. A nagy Bethlen sem mert felülni nélküle.

APÁCZAI *izgalomba jöve*. Mert kétféle politika van, Váradi uram. Az egyik, amelyik kilesi, mi jó készül a nemzetben s annak lesz kertésze, a másik meg, aki a maga káprázatai után megy és visz mást is a vesztébe.

VÁRADI. Hisz az ifjú fejedelem sincs szép virtusok nélkül! Sőt tán nagyon is fogott rajta a lecke; már ami a dicső példákat illeti.

APÁCZAI. A dicsőség eleje, hogy az ember tudja, miben keresse dicsőségét.

CSERNÁTONI. Én abban látom a hibát, hogy ő a Bethlen Gábor s az apja szép cselekedetein kedvet kapva, túl nagy pipát választott a mi csekély erdélyi dohányunkhoz.

APÁCZAI. Ő azoknak a fejedelmeknek a históriájából csak a hadakat jegyezte meg. A trombitaszó meg a Basirius-féle emberek apoteózisa, az van a fülében, de feledi, hogy a híres hadaknak, a rómaiakénak, angolokénak csak a vége folyt a csatamezőn, az eleje meg a dereka a műhelyekben, iskolákban. Ha nem így volna, hogy verhetne volna meg a múlt században a kis Anglia s azóta a törpe Hollandia is a nagy spanyol birodalmat.

VÁRADI. Bizony a nagy Bethlen Gábor maga sem átalált ökörrrel kereskedni.

APÁCZAI. Váradi uram, meglehet, azt gondolja, hogy a magam sérelme forr az én szívemben; - az, aminek ott Fehérvárt látója-hallója volt. Csakhogy aki engem vizsgálatlanul eldobott, nem véletlenül, hanem a maga természetének a törvénye szerint dobott el. S ugyanaz a kevély, hiú, könnyen elámítható lélek, amely az én jó törekvésemen mint a feregkúszáson tiport át, az viszi ki most, a Báthori István rosszul emésztett példáján annyi ember vesztével, a maga s mindnyájunk romlásába.

VÁRADI. Mond valamit Apácza uram, ha kicsit keserűn is.

APÁCZAI. Ha keserű, nem a magam epéjétől, hanem az ország készülő kormától. Amióta Erdély földjére léptem, hiszen tudja, hogy még az öreg fejedelem s Lorántffy Zsuzsánna alatt mentem ki, mindig ezt a gyorsan érő veszedelmet érzem. Odakinn ma már nemcsak a Cartesiusok szánják el magukat, hogy az ép észben keressék a dolgok bíróját-mértékét, de az országok, városok, háztárak igazgatásában is új világ kezdődik. Azonban hasztalan hozom én homlokomon annak a világnak a fényét, *Enciklopédia* könyvemben első gyermeki szerszámaikat, ha itt épp az hág a trónra, amit odakinn az ész talpa alá szegett.

Zaj az utca felől. A deákok nagy lárma, nevetés közben ömlenek be a kapun.

EGYIK DEÁK. Nem hitte, hogy már itt a földön megtanul röpködni.

MÁSODIK TEOLÓGUS. Csak lefele mint az angyalok, akiket az Úr elhajított.

ELSŐ TEOLÓGUS. Vigyázzatok!... Apácza uram!...

APÁCZAI *a zajongó tömeg elé áll*. Hát kegyelmetek miféle lármával jönnek? A közös estebéd idején. *Meglátja Uzonit*. Hol jártak, szenior uram!

UZONI. Mi nem messze. Odaát.

APÁCZAI *megdöbbenve*. A paplaknál? Mi dolguk volt ott?

UZIONI. Megmutattuk, hogy okultunk a prédikáción.

APÁCZAI. S hogy mutatták meg? Holmi rakoncátlansággal. Hogy legyen mivel az egyházi meg a világi hatóság elé állni. Több értelmet vártam a deákság szeniorától.

VADAS. Nem hagyjuk a kollégiumot. Nem azért bujdosunk ki Gyulafehérvárról. Az itteniek nem azért koplaltak a hóstátban félépénzen. Hogy az a kevély ember egy délutáni tüsszentésével a mostani szép rendet elfújja.

ELSŐ TEOLÓGUS. Zokon vette Apáczaik uram szavát, amit a beköszöntő beszédben az iskolafenntartókról mondott.

UZIONI. Basirius uram sípját akarja a maga tülkibe fogni.

VADAS. De itt patronus uram előtt is megmondjuk, előbb lesz emberhalál, mint Apáczaik uramat bántani hagyjuk.

APÁCZAI. De hát mit műveltek azzal a szerencsétlennel?

UZIONI. Mi? Csak inteni akartuk Batai tiszteletes urat.

APÁCZAI. Ennyien?

ELSŐ DEÁK. De ő keresztbe tolta belül a vasrudat. S így az ablakdeszkát kellett megzörgetnünk.

Nevetés.

APÁCZAI. De csak nem törték rá az ajtót.

UZIONI. Nem - ő jött ki.

EGY HANG. Hátral a kamraablakon.

VADAS. Megijedt, hogy megöljük.

MÁSODIK TEOLÓGUS. De láthatta, hogy nem vagyunk gyilkosok - mert Isten ugyancsak kezünkbe adta. Ahogy kiugrott, épp a pöcegödörbe huppant.

ELSŐ DEÁK. A kutyája úgy megbokrosodott, hogy ott ugatta, míg föl nem kászolódtott.

MÁSODIK DEÁK. Időbe került, amíg megértették egymást.

APÁCZAI *elmosolyodik*. De azontúl nem bántották?

UZIONI. Még be is támogatjuk, csak olyan bűdös ne lett volna.

APÁCZAI. Szerencsénk, hogy ilyen véget ért. Hanem, akit még egyszer ilyen rendbontáson érek, kívülről nézi ezt a kaput.

VÁRADI. Úgy, úgy, csak szidja őket, Apáczaik uram, az én képemben is. *Halkan, előre húzva Apáczaikait.* Magában pedig köszönje meg nekik. A Batai uram egyháztisztító heve, úgy hiszem, mélyebbre süllyedt a nevetségességben, mint maga abban az állítólagos gödörben.

MÁTÉ *a másik csoportban nyüzsgő diákokhoz*. Hát ez sem volt rossz, nem mondom. Hanem amit az óvári deákok csináltak a mesterükkel! Hazamenet egy bőszejú zsákot húztak rá, s megtáncoltatták hátán a botot.

MÁSODIK TEOLÓGUS. Batai urammal ezt aligha tehetjük meg.

ELSŐ DEÁK. Tiszteletben tartja eztán az alkonyatot.

Újabb zsidongás az utca felől.

APÁCZAI *megdöbben*. Mi az? Valami új csínytetel? Uzoni?

UZONI. Akármilyen, nem mi vagyunk. Nincs deák a kapun kívül.

EGY DEÁK *kitekint a kapun*. Városi nép. Többnyire asszonyok. Egy embert hoznak. Valami fegyveres szolgafélét -

VÁRADI. Idejönnek? *Akkorára már zúdul is be a nép.*

EGY ASSZONY *sírva*. Jaj istenem, sosem látom többet a nyomorultat...

MÁSİK ASSZONY. Amíg egy szegény ember onnan visszakeveredik -

EGY FÉRFIHANG. Csak ne jajveszékeljünk hiába. A kollégiumi mesterek majd elmondják, hogy van.

AZ ELSŐ JELENETBELI ASSZONY. Látja, Máté bácsi, betelt az álom.

MÁTÉ. Miféle álom. Ej, ezek az asszonyok... Te is itt vagy, menyem?

MENY. Sirathatja maga is a fiát. Mindig azt mondta, ez nem olyan háború.

MÁTÉ *ijedten*. No csak nem kell mindjárt fekete kendőt kötni. Mi történt, miféle ember ez?

VÁROSI EMBER. A Kemény János főgenerális szolgája. Hogy is hívnak? Mert törli csak a magyart.

RADULY. Raduly.

VÁRADI. A seregtől jössz, fiam?

RADULY. Én Szamosújvár... onnan Váradhoz jön.

VÁROSI EMBER. Most Szamosújvárról jön, de oda meg kintről. A gazdája küldi. A fejedelemnek viszi a levelet.

RADULY. Igen, a levelet. Nyakad-fejed.

MÁTÉ MENYE. Azt mondja, nem ér rá időzni. Nyakra-főre kell vinni a levelet.

ELSŐ ASSZONY. El sem akart jönni - hogy sürgős útja van.

EGY KATONA *előretör*. Úgy is van. Kapcát sem válthatott Újvárott.

VÁRADI. Hát te ki vagy, fiam?

KATONA. Engem Újvárott adott mellé kapitány uram. Minthogy már több mint egy hete jön... Ha valami baj érné.

MÁTÉ MENYE. A Híd utcán a Boros uram kocsmájába tértek be.

MÁSODIK ASSZONY. Ott szólta el magát, hogy a tatároktól jön.

VÁROSI EMBER. S nem hagyták továbbmenni. Amíg járatos emberek szava felől ki nem hallgatják. Én ajánltam, kísérjük ide a kollégiumba. Itt földabrosz is van.

MÁTÉ *kábán, mintegy segítség után kapkodva*. Az ám, a földabrosz... Gáspár fiam! *Deákok szaladnak a földabroszért.*

VÁRADI. Csakugyan a tatároktól jössz?

RADULY. Az - tatár. Minden tatár.

VÁRADI. Hát a Kemény János főgenerális uram is a tatároknál van?

RADULY. Ő is, Boros uram... mind egész nép így - *mutatja a kezén, hogy rabok.*

KATONA. Úgy beszéli ez, ahogyan kivettem, hogy Lengyelországban érte be őket a tatár.

RADULY. Igen. Lengyelben. Már három hete kóborol. Mind az egész nép. S csak a cseresznyét ette. Mert a lengyel mindent... tűz. Nem volt semmi, csak fal; *az épülő falra mutat* - mint ez...

ELSŐ ASSZONY. Azt mondja, hogy a lengyelek mindent fölégettek.

MÁSODIK ASSZONY. Éhen vesztek a szánandó emberek.

RADULY. Az, éhen. S akkor egyszer csak emberek sűg-bűg. Hogy a fejedelem, urak, elment s jön a harmadik falu - tatár.

VÁRADI. Előbb azt mondtad, a gazdád nem jött el.

RADULY. Gazdám nem. Mindenki megijedt. Gazdám, mintha ő bátor. Volt ott Sztrigy falu. Sánd. Abba mentünk bele. De mihaszna? Sánd nagy, mi meg kicsiny. S mindig le kell tolni a bugyogót.

KATONA. Azt mondja, a vér volt rajtuk.

MÁSODIK ASSZONY. Attól a sok vadcserezsnyétől.

VÁRADI. S a tatárok? Odaértek?

RADULY *nem érti.* Sokan, sok tatár.

VÁRADI. Ej Miklós, hiszen te tudsz oláhul! Kérdezd meg: hogy fogtak el benneteket.

MIKLÓS. Tatári come au prins pe voi?

RADULY *nem ismeri föl, hogy románul beszél.* Prins?

KATONA. Azt mondja, előbb követséget küldtek hozzájuk -

RADULY. Az, követség. Gyere hozzám. Tatár kán jó, nem bánt. Gazdám elment, tatár kán tábor. Tatár meg ezalatt - *kezével mutatja, hogy megtámadta őket.*

KATONA. Azt mondja, hogy az ebhitű tatár szép szóval a táborba hívta az urakat, s amikor azok ott voltak, nekiesett a gyámoltalan népnek.

APÁCZAI *aki elé közben odatették a térképet.* Hol volt ez?

Kiteríti a földabroszt, amelyet két deák tart.

RADULY. Fönn... messze.

MIKLÓS. Sztrigy falut mondta.

RADULY. Sztrigy. Dnyeper folyó.

APÁCZAI. Dnyeper az itt van. S te honnét jössz most...

RADULY. Én tatár tábor.

MIKLÓS. Acum din care sat ai venit?

RADULY *gyorsan, érthetetlen kezd románul hadarni.*

MIKLÓS. Úgy értem, azt mondja, Moldván hozták őket; ő Foksaniból jött el. Azért küldte a gazdáját, mert szót ért a föld népével.

APÁCZAI. Foksani az itt van.

MÁTÉ. S mi hol vagyunk, professzor uram?

APÁCZAI. Clausenburg, ez mi vagyunk. Kolozsvár. *Az emberek közelebb húzódnak.* No nézzék, ez itt Lengyelország!

EGY ASSZONY. Ez a sárga ez mind?

APÁCZAI. Meg ez is.

MÁSODIK ASSZONY. Itt kóboroltak az árvák.

APÁCZAI. A tatár meg innen jött.

VÁROSI EMBER. Tiszta sor, két tűz közé szorultak szegények.

MÁTÉ. S most hova viszik őket?

ELSŐ ASSZONY. Konstantinápolyba!

EGY MÁSIK. Dehogyis, Tatárországba.

MÁTÉ MENYE. Ahol azok a kutyafejúek laknak. Beáll a tél, megfagy ott mind.

APÁCZAI. Dehogyis fagy. Meleg vidék az. Ahogy ezen a zöldön, ezen a füves pusztán itt átjönnek, egyszerre megcsapja őket a tenger melege. Olyan fák nőnek ott, citrom, pálma, ami Erdélyben meg sem nő.

ELSŐ ASSZONY. Á, hát olyan meleg országuk van azoknak.

APÁCZAI. Valamikor nagy gazdag városok voltak ott, gazdagabbak, mint Kolozsvár. Művelt népek, görögök lakták.

VÁROSI EMBER. Csak kiirtották őket a bűdösek. Így jár, amondó vagyok, a mi Erdélyünk is előbb-utóbb.

APÁCZAI. Nincs már azoknak a népeknek olyan erejük. Lám a tatár is a török szolgája most. S a török sem állhatna meg a kereszténység előtt, ha egyetértés volna bennünk. A mi fogyatkozásunk: ez az ő erejük.

ELSŐ ASSZONY *a térképet nézve*. Aztán mit csinálnak itt azok a tatárok a mi szegényeinkkel?

MÁSODIK ASSZONY. Dolgoztatják. Befogják az eke elé, mint Básta idejében.

MÁTÉ MENYE. Én meg azt mondom, le is gyilkolják őket.

APÁCZAI. Mért gyilkolnák? Ha az lett volna a szándékuk, nem ejtik foglyul őket. Értékes az emberi élet. Úgy félti.... mint mi a kedves jószágunkat.

MÁTÉ MENYE. Az is lesz belőlük, jószág. Hallottam én: eladják őket a piacon.

APÁCZAI. A tatárnak nem az a szokása. Azt inkább a török teszi.

VÁRAD. A tatár a váltságdíjon járhatja az esztét. Hogy mit tud kicsikarni a rabokért.

VÁROSI EMBER. Ez a Raduly is biztosan ebben jár.

MÁTÉ MENYE. Váltságdíj! Hol van arra a szegény embernek pénze? Az urak eladnak egy pár kősonyút, azokat kiváltják.

APÁCZAI. Csakhogy a tatár is tudja, ki úr, ki közember, s melyiknek mi az értéke.

ELSŐ ASSZONY. Még ha el is adnám a kis kertemet. Hogy tudom én innét a tatárral megértetni magam.

MÁSODIK ASSZONY. Hogy ez a kis pénz a Tóth Lőrincért megy. Keresse ki abból a tenger rabból.

VÁRADI. A közembereket nem egyesével váltják ki, százával, ezrével. S nem az árvák tehenén, hanem az ország pénzén -

VÁROSI EMBER. Úgy is a becsület; az küldte oda őket.

RADULY *katonához*. Szólj úrnak, mi lovon. *Kezével mutatja, hogy mennek.*

KATONA. Hanem ez a jó Raduly igen mehetnék már - engedjék útjára.

EGY ASSZONY *Apáczaihoz*. Akkor hát azt gondolja az úr, hogy megkímélik az életüket.

VÁRADI. Nem hallották, a jó meleg tengerparton kapálgatják a kánnak a kertjét. A törökök vásárnap csónakáznak, ők meg valami kiálló pofacsontú fehérréppel -

EGY ASSZONY. Jaj, nem bánám én... csak hazakerüljenek.

VÁRADI *Radulyhoz*. Gyere a házamhoz. Ott majd útravalót is akasztanak, meg a kulacsodat is megtöltik, hogy ne kelljen a kocsmába betérnetek. *Apáczaihoz*. Isten áldja, Apáczai uram. Vigyázzon az unokámra. S gyarapítsa legalább itt az emberséget, ha másutt már úgylis fogyatkozása lesz.

A városi nép Váradi Miklós, Raduly s a katona után lassan elhúzódik.

EGY ASSZONY HANGJA. Köszönjük az oktatást.

MÁSODIK ASSZONY. Jó is annak, aki tanult, mindjárt tudja, hova tegye a bajt.

MÁTÉ MENYE. Csak baj az attól. *El.*

APÁCZAI. A deákság is menjen be az elhült leveséhez. S úgy hajtsa fejét a nyoszolyájára, mintha várban aludna el, amelyet mint tatárhad vesz körül a tudatlanság és vad szkitai erkölcs.

A deákok csendben elvonulnak, Apáczai marad ott meg Máté és Csernátoni.

MÁTÉ *a szemét törülgeti*. Szépen megvigasztalt bennünket Apáczai uram.

CSERNÁTONI. Csak most már azt mondja meg, magát mivel vigasztalja meg. Mert én nem tagadom, egy remegés vagyok.

APÁCZAI *most jön ki rajta a felindulás*. Én meg egy trombitaszó!

CSERNÁTONI. Ezzel a sok rívó asszonnyal, ijedt emberrel mintha a nyomukban jövő vadság tört volna be a kollégiumba.

APÁCZAI. Nem árt, ha néha az igazi tanítványainkat is látjuk. Különben elcsépelet szólás lesz, hogy deákjainkban a nemzetet tanítjuk.

CSERNÁTONI. Az akkor jön vissza, amivel Máté bácsi rémíti a deákokat - emberégetés, orrlevágás... A titánok kora az Apolló isten s Bethlen Gábor által félig-meddig megszelídített világába.

APÁCZAI. Csak az, aminek, hogy jöjjön, mi magyar tanítók nem tudjuk elejét venni.

CSERNÁTONI. Minden eddigi panaszkodásunk gyermeknyafogás lesz ahhoz, amire e haddal ránk hozott bajok adnak majd okot.

APÁCZAI. S minden, amit eddig csináltunk: gyermeki homokvárépítés a sziklagörgetéshez képest, amellyel most kéne az ellenség útját elállanunk.

CSERNÁTONI. Kegyelmed még ebben is a maga sarkallására, lelkiismerete gyötrésére keres okot? Ebben a fegyverzajban, úgy vélem, igazán elhallgatnak a múzsák, amelyeket e mostoha hegyek közé próbálunk édesgetni.

APÁCZAI. A magyar tanító múzsái nem azok a lantos, leples nővérek, akiket a festett képeken látni. Hanem a bajszos otrombaság, a sarkantyús hetykeség, bunkós garázdaság, hályogos tudatlanság, félrecsapott süvegű ledérség, a cigánymosolyú alattomoság, nem kilenc, de kilencvenkilenc, akik nem szelíd húron, de dobbal, tölökkel, kereplővel nógatják őt elviselhetetlen lármájuk eloszlatására. A sírók mögött én az ő hangjukat hallottam, s most hogy kihúzódta, az ő szerszámuktól zendül a fülem.

CSERNÁTONI. Belőlem az efféle múzsák csak a riadalmat tudják felverni.

APÁCZAI. S belőlem a rettegést; de a felelősségét - az adósságét. Milyen kevélyen, milyen kisemberhez méltó kevélységgel indultam én ma arra a könyörgésre!

CSERNÁTONI. Nem gondolja, hogy azon a prédikálószéken, amin a Bátai uram talárját, vagy legföljebb Basirius árnyát kereste...

APÁCZAI. ...a fejedelemnél is nagyobb fejedelmet látom meg, az igazi ellenséget, aki nemcsak egy iskolamestert penderít odább, de a tatár kán alvó népét is kihozza Krímiából - s akit a sok, lovát ficánkoltató úr, a hadba menő ország idáig eltakart előlem -

CSERNÁTONI. Most azonban, hogy isten egy lehetével elolvasztotta őket...

APÁCZAI. Olyan szemtől szembe maradtam vele, a zokogó nép fölött, mint kegyelmeddel ezen az elsötétülő skolaudvaron.

CSERNÁTONI. De kiről, miféle ellenségről beszél, Apáczai uram?

APÁCZAI. Arról, akivel míg él, minden tanító, a magyar kiváltképpen, harcban áll.

CSERNÁTONI. Ki az?

APÁCZAI *csendesen*. Az örültség... Az emberi örültség, Csernátoni uram.

Függöny

NEGYEDIK FELVONÁS

Nagyobb lakókamra a kolozsvári kollégiumban, amelyet előadóterem hiányában a teológiai osztály, Apáczai növendékei használnak auditoriumnak; ebben a szobában végzi Apáczai az iskolaigazgatói teendőket is. Balra ajtó a folyosóra, jobbra nagy ablak a falakra s a hóstátra. Apáczai egyszerű asztala, fa széke szemben a nézővel. Épp teológiai óra folyik. Apáczai az asztalnál áll; a diákok is állnak, mintegy tizenöt-húszan vannak, fele az ablak, fele az ajtó oldalán. Szeptemberi reggel.

APÁCZAI. Jól mondta azt egy bölcs ember, hogy a teológia egyik szárnya a filozófia, a másik meg a nyelvtudomány, csak ezen a két kiterjesztett vitorlán tud az ő szent tárgyához emelkedni...

Tompa távoli dörrenés. A deákok mind fölfigyelnek, az ablaknál állók kitekintenek.

ABLAKNÁL ÁLLÓ DEÁK. Egy házhéj szakadt be...

MÁSIK. A Varga-malom felől száll a füst.

APÁCZAI *egy percet vár, rosszállóan néz végig a forgolódókon.* Ezért is tanítják a mi reformáta iskoláink a négy filológiai esztendő után egy ötödiken a bölcséletet, hogy a teológiai classisnak ne tollak nélkül vagy rosszul enyvezett tollakkal kelljen az Isten igazsága felé repülnie.

Halvány pír fut szét az ablakon benéző égen.

EGY HANG. A! Tűz!...

MÁSIK HANG. Ss! Maradhass!...

APÁCZAI. Én azonban azt mondom: kevés a nyelvek ismerete és kevés a filozófia ahhoz, hogy a teológus a tárgyához illő magasban megállhasson. A tudományok egész csarnokában kell otthon lennie. Mert ugyan hogy magyarázza meg a szentírásban olvasható jóslatokat moabiták, babilonusok, Tyrus és Edom felől, aki nem történész? Hogy osztja részekre Palesztina szent földjét, s leli meg rajta Bethel fáját vagy a Réfaim völgyét, ha nem geográfus? Magyarázhatja-e a szélteben előforduló hangszereket, aki nem zenész? Számítsa össze a Mózes negyedik könyve szerint a népet, aki nem számtantudós?

A láng magasabbra csap, a szoba is fölvröszödik tőle. Izgalom a deákok közt.

EGY HANG AZ AJTÓ FELŐL. Visszajöttek a pogány ebek! Újra kezdik az égetést!

EGY MÁSIK HANG. Nem volt elég nekik, hogy a hóstátot elperzselték...

HARMADIK HANG. Meg amit pénzben, posztóban, ezüst edényben elvittek!

MACSKÁSI GÁSPÁR *az ablaknál állók közt.* Dehogyan jöttek vissza. Hol vannak azok? Már Váradnál.

BETHLEN MIKLÓS *az ablaknál.* Az a magányos ház fogott szikrát a Varga-malom mellett.

APÁCZAI *bevárja, amíg a lárma elcsitul.* Sok, magát papnak nevező ember azt hiszi, elég, ha néhány prédikációt megtanul, s az iskolamestert, ha ugyan van ilyen, mint ispánját elkormányozza. Pedig ha már a szentírás ésszel való olvasásához, az állatok ismeretétől a csillagászatig, jóformán minden tudományra szükség lesz, hát ahhoz mit kell tudnia, hogy akármilyen rossz eklézsiába kerül is, ott ne a nép terhe legyen, aki vámszedőül áll Isten s a jobbágy ember imádsága közé, hanem a gyámoltalan szegénység igazi jól-

tevője, aki mint a természeti ismeretekben járatos, világlátott ember, tanácsot ad, hol s miféle új terményekből szedje bővebb jövedelmét; ahol kocsijáró földre nincs doktor, mint gyógyfüvekhez is értő fizikus, ha szeme fáj, kólikát kap, orvosává legyen a babonához szokott népnek; mint a régiségben otthonos tudós megfejtse neki, kik voltak elei, hogy kerültek e földre, mint geométer tanácsot adjon, hogy építkezzék, hogy gondozza az útjait. Azért tehát én, midőn a teológia pitvarába bevezetem kegyelmeteket, azt mondom, ne a messziről hallatszók az eget befestő pirosságon hűledezzenek, hanem a nagy munkán - az elkezdetten, s a pótolandón, amire jövőendő tisztük, nemzetünkhöz való hűségük szívük szólítja kegyelmeteket.

Harangozás a városból, a deákok nem mernek az ablakon kinézni. Csak az ajtónál mondja halkan egy. Tüzet oltani mennek.

APÁCZAI. Lesz, aki azt mondja: bajos az embernek ilyen keserves időkben olyan magas cél felé szegni a nyakát. Amikor egyik nap azt a hírt hozzák, hogy Brassónál beömlött Erdélybe a tatár; másnap, hogy már Szeben alatt jár, a harmadikon meg, amikor már-már reményre kapnánk, hogy a Maros völgyén húz Magyarország felé, s minket tán elkerül: Torda felől látjuk az égetését.

EGY HANG AZ AJTÓ FELŐL. Meg beszalad a sok ijedt falusi.

MÁSIK HANG. Aki apját a mezőn, gyerekét a rengőben feledve menekül fal mögé.

HARMADIK. Aztán az ijedség, hogy meghágja a falat.

NEGYEDIK. Meg amit elvitt. Hatezer tallér; meg a sok szekér posztó.

ÖTÖDIK. A polgáremberek még a mentéjükéről is levagdosták s odaadták az ezüstpitykét.

APÁCZAI. Sokan azt gondolják, s a kegyelmetek közbeszólásából is azt hallom, hogy ahol a valóság így szorongatja az emberi lelket, ott a legszebb tudomány is káprázattá válik. Én pedig azt mondom - *kimutat* -, hogy ez a káprázat: - a szerencsétlen lengyel had, a büntetésül ránk hulló tatárkorbács, a boldogtalan nép futása: mindaz, amit az emberi nagyravágyás és örültség lázas álmoként a szemünkre hozott. S az az igaz és örökös, a megjegyzésre méltó, amit a tudás forrásából mi folytatunk, gyarló csatornák, kegyelme-tekbe s kegyelmeteken át a história hidegrázásától meggyötört nemzetbe. Mert ki tudja ma már hirteleniben, miféle háború volt az, amelyben a köreivel elfoglalt Archimede- st a római katona megölte, s ki fogja emlékezetében tartani, nem kétezer, de kétszáz esztendő múlva, milyen hadnak a téli szállásán gondolta el a nagy Descartes René az ő bölcs módszerét - a mértan azonban akkor is a tudományok legdicőbbike lesz, mert hisz Platon mondása szerint az Isten mindenekfelett geométer, és hitelt érdemlő tudós sem foghat úgy többé munkájához, hogy a Cartesius kételkedésével mindent le ne hántson magáról, amíg csak az egyetlen bizonyos, az ész szent törvénye nem gondol-kozik benne a szokások és babonák helyett.

Mély csönd. A távolból egészen halkan valami énekszóféle hallatszik.

APÁCZAI. A tudományban épp ez a szép, hogy egy szeglet kockájában is több méltóság és maradandóság van, mint az emberi becsvágy s vérengző kedv egész teátrumában. Hiszik vagy sem, én nem röstellem megvallani, hogy midőn egész Kolozsvár reszketett, hogy a városi tanács be tudja-e tömni Kincses Kolozsvár kincseivel a tengerből előmászott szörnyeteg feltátott száját, én Erasmus beszélgetéseit s a volt pataki cseh tanár, Comenius János *Aranykapuját* forgattam, s kamrámban azon gondolkodtam, hogy lehet-ne a mi deák leckéinket úgy összeállítani, hogy a szintaxista ifjú az *Enciklopédiában*

beszített ismereteket, a földművelésre, históriára, a természet ismeretére tartozókat forgassa tovább latin nyelven is.

Az énekszó egyre erősebb lesz; s most már ki lehet venni, hogy valami zsoltárféle az. A csendben maradt deákokon új izgalom fut végig.

APÁCZAI. Ismerik az Odysseus történetét a szirénekkal. Odaköttette magát az árbochoz, s így állta a csábító éneket, s társai fülébe viaszt tömetett. Tegyük mi is így a vészes napok bőszt sziréneivel: köttessük magunkat oda a tudomány árbocához, s míg fülünket ostromolja az ének, gondoljunk állandóan - *köhögést nyom el* - a nagy célra, a partra: *elfulladt hangon* - amely felé megyünk...

Kiköhögi magát, közben az énekszó megáll a ház előtt.

APÁCZAI *félig komolyan, félig nevetve a mellére üt*. S ha innét bentről ugat is a szirén.

MÁTÉ *óvatosan benyit, előrejön a deákok közt, megáll, s bevárja, amíg Apáczai ránéz*. Már engedelmet, professzor uram. Tudom, nem szeretjük, ha a leckénkben háborítanak bennünket.

APÁCZAI. Valamelyik deákért jöttek a szülei?

MÁTÉ. Azért én a teológiai kurzust meg nem zavarom. Tegnap este óta nem vittek senkit sem haza, inkább hoztak. Vagyis a deákok maguk hozzák maguk a lábukon.

APÁCZAI. Deákok?

MÁTÉ. Némelyik ugyan inkább a térdén jött - vagy mondhatjuk, a csülkin, annyira megrogyant a lábuk a jövésben. Én mondtam nekik, hogy professzor uram most leckét tart, de hát... *Az újra felhangzó énekekre*. Énekel, énekel a nyomorult. Deáknak, ha temetés, ha névnap, énekelni kell...

APÁCZAI. De hát miféle deákok azok?

MÁTÉ. A fehérváriak! *Az elképedést látva*. A gyulafehérváriak. A kollégium deákjai. Némelyiken még a város füstje is rajta van.

Abban a pillanatban a fehérvári diákok közül három idősebb belép, az ajtónál állók utat nyitnak nekik; azok előrejönnek, némán megállnak Apáczaival szemben - mögöttük még tíztizenkét diák áll meg az ajtóban.

APÁCZAI *miután soká szótlanul nézte őket*. Kérdeznem kellene. De a válasz rám néz rólatok, s nem enged szólani... A Bethlen Gábor iskolája.

ELSŐ DEÁK. Ha megvolna, nem kelünk át ebben a bizonytalanságban a havason.

MÁSODIK DEÁK. A haragvó Isten úgy akarta, hogy mi is eljőjjünk Apáczai uram után.

HARMADIK DEÁK. Akit, mint engem, az alumna tartott ott, jöhet. Nem főznek több levest a fehérvári menzán.

APÁCZAI. Te vagy az, Köpeczi fiam? Alig ismertelek meg ebben a szakadt gúnyában.

KÖPECZI. Bizony, kevés formánk maradhatott. Előbb az ijedség, a tűz, aztán két nap lappangás az Eri berkében. Aztán a gyaloglás föl Abrudbányának. Imitt-amott adtak egy bögre kecsketejet. Többnyire csak erdei bogyón, málnán meg berkenyén éltünk...

APÁCZAI. S a többiek? A deákság, a mesterek...

KÖPECZI. Egy részük elszéledt, hazafutott. Volt, aki Debrecenbe, Patakra készült. Ha ugyan tatár szíjra nem került. Mert a havasról jól láttuk a füstjét, arra húz, Hunyad, Várad felé. De a mester, aki velük volt, Kertvai, igen lebeszélte őket, csak ide ne jöjjenek, Kolozsvár meg sincs már azóta, s ha meg is van, inkább Tatárországba, mint abba az eretnek iskolába.

VADAS GÁBOR *az ablaknál állók közül*. Hát Basirius uram? Nem vitték vissza a talléiraival Konstantinápolyba? Akkora kincset!

KÖPECZI. Az még jókor kiment a fejedelemasszonnyal meg a kis fejedelemmel Ecsed várába.

MACSKÁSI GÁSPÁR. Nem is igen hallja hírét ezentúl Erdélyország.

APÁCZAI *szigorúbb arccal, mint aki nem szereti az efféle beszédet*. S a skola - egészen...

ELSŐ DEÁK. Elpusztult. Értenek igen a fosztáshoz, égetéshez.

APÁCZAI. De hisz akkor a várat is meg kellett hágniok.

KÖPECZI. Könnyű volt nekik - csak a bennszorult szegénynép védte.

MÁSODIK DEÁK. ...az is zsoltárenekléssel. Ott imádkoztak az öregegyházban. Onnét hurcolta ki rabul a tatárság.

VADAS GÁBOR. S a testőrök? A várbeli vitéz emberek? Az apródok, akiket a sötétben el-elkaptunk?

KÖPECZI. Nyoma sem volt egynek sem. Még az sem volt, aki a káptalan írásait elszállítsa. Pápai uram, ismerik, az vitt be egy szekérrevalót Szebenbe. A másikat meg elfalazták az egyházban. De bitang magyarok rávezették a pogányt. Arra meg a kincsekre is...

EGY KOLOZSVÁRI DEÁK. No akkor a kolozsvári polgárság mégiscsak derekabb volt.

MÁSODIK FEHÉRVÁRI DEÁK. Mit Kolozsvár! A kicsiny Enyed is megoltalmazta magát. Pedig tán háromszáz kard, puská ha volt a városban... De a testőrök persze mentek a test után...

APÁCZAI. S a palota, azt is kifosztották?

KÖPECZI. Földről a kormos gerendák közt néz be a nagy szálákba a nap. Az üres ablakok fölött a kicsapó láng korma. A szép kárpitok letépve, a bútorok, ami el nem égett, összetörve.

MÁSODIK FEHÉRVÁRI DEÁK. De nemhogy a palota. Az egyházban a sírok. A nagyságos fejedelmek koporsóit kihányták. A Bocskai, Bethlen Gábor tisztes tetemeit lefosztották, kivetették. Az öreg fejedelmét, Rákóczi Györgyét azonképpen.

EGY A KOLOZSVÁRIAK KÖZÜL. Ezt se gondolta a fia, amikor a lengyel királyságra indult.

VADAS. Ő gyújtotta meg a tüzet a kereszténységben. S a maga palotája hamvadt el, apja csontja került ebek prédájára.

APÁCZAI. Mert hiába épít olyan sírboltot magának az ember, mint a fáraók gúlája. Az igazi jól fundált sírbolt az utódok erkölcsé. Annak kell jól megvetni az alapját, ha nem akarunk a szép sírból kihányatni... Nem az öreg fejedelem ellen mondom ezt. Ő ahogy tőle telt, igyekezett. Tele gyűjtötte Erdély kaptárait, a skolát pártolta.

EGY FEHÉRVÁRI DEÁK. Ha ő él, nem is történik ez.

EGY KOLOZSVÁRI. A gyereket meg nem úgy készíti az ember, mint valami baltát.

VADAS GÁBOR. De némelyik gyerek úgy jár, csapkod, mint a mesebeli megveszekedett balta. Már mindent összetört, s még mindig nem akar a sarokba menni.

APÁCZAI. Elég, Gábor... Ne a hibáztatásban mutassuk, hogy hibátlanok vagyunk. *A fehérváriakhoz*. A kolozsváriak szegénysége szeretettel látja a földönfutóvá vált Fehérvárt. Hely lesz a kamrákban, hisz kit a tatárjárás előtt, kit utána, főleg az úrfijából, sokat hazavitte az övéi. De ha szorulni kell, hát szorulunk is. Ami az elégett mezőkről élelem bekerül, abban is inkább bővebben, mint szűkebben legyenek, mint mi. *Macskásihoz*. Az új sáfár mutassa meg, milyen házigazda. Vigye a menzára az éhes vándorokat. S akinek van mije, kínáljon azontúl is. *Mátéhoz*. Kegyelmed meg hívassa ide hozzám a mestereket...

A deákok húzódnak kifele. Ekkor tör utat rajtuk át, egy deák kíséretében Bethlen János.

BETHLEN MIKLÓS *veszi először észre*. Apámuram!

BETHLEN JÁNOS. Csodálkozol, ugye? Vajon tatár kán lettem-e vagy fehérvári menekülő deák. Meggyesről jövök.

MIKLÓS. Ott állták ki a vészt? A tatár forgolódott-e arra?

BETHLEN. Csak a füstjét láttuk. Érted azonban nagy aggodalomban voltunk. De olyan hirtelen kerekedett, hogy nem volt már időnk, hogy elhozassalak.

MIKLÓS. Nekem meg csak az apámuraméért való aggodás volt minden bajom.

BETHLEN. Szegény beteg anyád sírt, ha legalább Váradi nagyapád élne. Mintha az, szegény, ha egyszer a várat meghágta, el tudott volna a tatár előtt dugni.

MIKLÓS *a félrehúzódtott Apáczaira néz*. Jobb helyen nem lehettem volna, mint ahova édesapám nagyapám halála után adott... az Apáczai uram házában.

BETHLEN. Én is ezzel vigasztaltam szegényt. *Apáczai felé, kezet fogva*. Hogy Apáczai uramnál nemcsak felügyelet alatt van, de egész életre emlékezetes példát is lát.

APÁCZAI. Felügyeletre nem volt szükség, kancellár uram. A múzsák és az igyekezet a felügyelője. Én meg nem kvártélyos deákot, fiat nyertem benne.

BETHLEN. Örömmel hallom, s szívesen osztoznék tovább is az apaságban.

MIKLÓS *ijedten*. Csak nem akar elvinni, apámuram? Most, hogy a veszedelem elmúlt.

BETHLEN. Éjszakára Meggyesen leszel, anyád karjában.

APÁCZAI. S a fiú helyett a megnyugvás nem lenne elég az anyának?

BETHLEN. Az anyának tán igen. De nagyobb ok is van.

APÁCZAI. S a hamar visszatérésére sem számíthat a kollégium? Kollégiumot mondok, bár estéim örömét is szánnám. De úgyis nagy a bódulás a deákság vagy inkább a szüleik közt. Minden órán jön az üzenet, a szekér egy-egy deákunkért. Ha most azt hallják, hogy a Bethlen Miklós úrfit is elvitték, az állhatatosabb is azt gondolja, hátra még a feketeleves. Jobb kinn, ahol föl lehet szaladni a havasokba.

BETHLEN. No tán csak nem omlik össze azért a kollégium, mert Bethlen Miklós kimegy belőle.

MIKLÓS. Ne vegye apámuram a fiúi szeretet hiányának. Egy hónap itt több, mint Basirius uram mellett egy esztendő.

APÁCZAI. Kancellár uram, mint tudós, ahogy hallom, históriát kedvelő ember, tudja, milyen nehéz a Magyarországot söprő viharokban, ami kis jó épült, megtartani.

BETHLEN. Tudom, Apáczai uram. De ha az okomat meghallja, nem fog a kollégium iránti szívtelenséggel vádolni. *Miklóshoz.* A holmid Apáczai uram házában van? Rakd fel gyorsan a mállás szekérre; itt áll a kollégium előtt, én is megyek majd utánad.

Miklós csalódottan el.

BETHLEN. Itt magunk vagyunk? Nem hallják szavamat?

APÁCZAI. Minden lélek lenn van az asztalnál.

BETHLEN. A vándorokat kínálják - vallatják. Attól tartok, sok ilyen szaladás-vándorlás lesz még az országban, amíg a nyugodt állapot visszajön.

APÁCZAI. A tatártól tart, kancellár uram?

BETHLEN. Nem - én mindig csak a magyartól tartok.

APÁCZAI. Az igaz, a mostani tatárjárást is az hozta ránk - a magyar természet; mint előbb a törököt.

BETHLEN. Megmondom egyenest Apáczai uramnak - új fejedelmünk van.

APÁCZAI. Visszahozták Husztról az ősz Rhédey urat?... Ha tavaly Meggyesen az ő választása megmaradhat...

BETHLEN. ...Nem ég el az a sok száz falu, nem hajtják ki Erdélyből falkában az embert. A szultán beérte volna vele, hogy engedetlen szolgáját, Rákóczi György fejedelmet elzavarta. De sajnos, az a kevélység, amely a lengyelországi hadat kitalálta, az istentől kimért büntetésben, a trónvesztésben sem tudott megnyugodni.

APÁCZAI. Bethlen uram is így gondolkozik? Én néha gyanakodom magamra, hogy az én sértett lelkem keresi abban a boldogtalan fejedelemben minden romlásunk okát. Mintha öbelé vette volna be magát az az emberi s külön magyar rossztermészet, amit kinn a ránk virradt szelídebb kor, itt meg mi igyekeznénk kisdud erőnkhez mérten a világból kipurgálni.

BETHLEN. Sajnos a rendek, magyar szokás szerint megrettentek, a tisztos úr meg, akit fejedelemmé tettek, bölcsebb volt, mintsem a hatalmon kapjon, kiment Erdélyből, s most Husztról nézi hazája füstjét. Az új fejedelemmel nem fog ilyen könnyen elbánni Rákóczi önagysága. Már csak azért sem, mert őt a török hozza.

APÁCZAI. A török?

BETHLEN. Az... Nem kellett a császári parancsra választott fejedelem, hát majd jön, s megválasztatik a kinevezett. Nehéz volt a fájárom, hát majd hozza a vasjármot.

APÁCZAI. S ki az?

BETHLEN. Aki kéznél volt: a lugosi főispán.

APÁCZAI. Barcsay uram?

BETHLEN. Két hete, hogy megkapta a császár athnamáját.

APÁCZAI. Úgy ismertük meg, mint aki nem ellensége a tudománynak. Ezt a kollégiumot is segítette... S egy nehéz órában néhány jó szót vetett a sértett érdem alamizsnájául.

BETHLEN. Én is azt mondom, hogy bár oláh eredet, s mint afféle gyorsan lett nagyember, igen ambiciózus; rosszabb is lehetne.

APÁCZAI. S hol van most? Lugoson?

BETHLEN. Hogy hol, azt magam is szeretném tudni. Hozza a török.

APÁCZAI. S a fejedelem? Rákóczi? Újra romlásba merné dönteni a szerencsétlen Erdélyt?

BETHLEN. Akármilyen esztelenség, biztosra veszem, hogy nem nyugszik meg most sem.

APÁCZAI. De hát miben bízik?

BETHLEN. Hogy a török császár messze van, ő meg itten. Hogy a partium egyharmada Rákóczi-birtok s a család szerte tisztelt. Meg hogy a magyar, ha ért is, gyorsan feled. S holnap már ő lesz megint a nemzet embere, amaz meg a török által hozott, az országégető.

APÁCZAI. Vagyis polgárháború. S meddig? Mikor lesz vége ennek?

BETHLEN. Vagy Konstantinápolynak kell összedőlni, vagy ennek a megvesztett embernek elhullani. S minthogy mégis ez valószínűbb, aki gyors békét, a tatár seb hegedését akarja, a török rakta fejedelemhez kell igyekeznie, még ha jószágában, életében kárt is szenvedhet ezalatt. *Indulóban.* Most már érti, Apácza uram, miért viszem a fiam?

APÁCZAI. S a kollégium? Mint jóakaró urunk, mit mond nekünk búcsúzóban?

BETHLEN. Vegyék be magukat a tudománynak ebbe a szentegyházába s tanítsák, amit boldogabb nemzetek s századok ránk hagytak, mint valami istenhez jutó fohászkodást. Hisz a tanító az egyedüli, akinek nem kell kimenni az elégett határra, hogy vetni tudjon, s vetőmagot sem kell kölcsönöznie, csak a fejébe, szívébe nyúlania, hogy legyen mit vetnie. *El mindketten. A szín egy percig üres, csak az iskola kaptárzaja hallik.*

Porcsalmai és Csernátoni a folyosóról.

PORCSALMAI még liheg a lépcsőtől, meg az osztállyal való vesződéségtől. Nem lehetett őket a classisba beterelni. Mind látni akarja, hogy tűnik el a havast járt gyomorban a mezőségi szalonna. *Szétnéz.* Hát Apácza uram? A kisdeák azt mondta, ide a professzor kamrájába.

CSERNÁTONI nyugtalanul jár le-föl. Úgy értettem én is. Valami megbeszélés lesz.

PORCSALMAI. Biztos, a nyomorult vándorok dolgában. No hát akkor ülünk le, s várjunk, amíg a beléje szorult Szentlélek, amely elragadta innét, megint visszahozza.

CSERNÁTONI. Én bizony nem tudok leülni. Éjjel aludni, nappal ülni. Föl-le jár bennem a nyugtalanság. Láttá ezeket a vándorokat? Hogy estek ott lenn a cipónak!

PORCSALMAI. Azt mondják, málnán éltek, mint a medve. De az sem igen volt már, ilyen késő nyárral.

CSERNÁTONI. Amondó vagyok, így esszük még mi is a bogyót a Meszesben, ha ugyan lesz olyan szerencsénk, hogy nyáron ugorhatunk meg innét - s egyáltalában megugorhatunk.

PORCSALMAI. Aki soká él, sok bajt megér. *Csend.* Lassan majd kegyelmed is összetörődik velük.

CSERNÁTONI szórakozottan. Én? Kivel?

PORCSALMAI. Hát a bajokkal!

CSERNÁTONI. Sovány remény. S ha a vénülés összeszokás velük, akkor én napról napra fiatalodom.

PORCSALMAI. Az olyan csendes, könyvet kedvelő embernek, mint Csernátoni uram, bizony nehéz álom a história.

CSERNÁTONI. Az egész világ, Porcsalmi uram! De Erdély bizonyosan.

Pávai lép be Kedobbal.

CSERNÁTONI. Na, jön már Apáczai uram?

PÁVAI. Úgy látom, Bethlen János uramtól búcsúzkodnak a kapu előtt.

PORCSALMAI. A volt kancellár? Hát itt volt?

CSERNÁTONI. Csak nem a fiát viszi?

PÁVAI. De azt, mert nagyon bánatosan üldögél a kis gróf a ládáin.

CSERNÁTONI *Porcsalmához*. Látja, Porcsalmi uram. Az sem tartja bátorságosnak itthagyni... Bezzeg nekem nem lesz a pulyámat hova futtatnom. Hej, Pávai uram, Kedob öcsém, kegyelmetek még előtte vannak a véteknek. Csak el ne higgyék valahogyan, hogy az Isten a magyar tudósembertől is boldogtalansága megsokszorozását várja a gyermekeiben.

KEDOB *egyszerű, gyakorlatias, német ember*. Azokkal bizony bajos a havasnak nekivágni.

CSERNÁTONI. Pedig az őszön még hogy áthúzódhattam volna Patakra! Az özvegy fejedelemné Lorántffy Zsuzsánna megint érdeklődött...

PÁVAI. Nekem is igen íratja szegény édesanyám, hogy a papunkban már csak egy roston lóg a lélek. Úgy készüljek, hogy haza tudjak jutni... De hát hogy hagyhatnám itt ezt az apostoli embert.

CSERNÁTONI. Ez az, hogy apostol! Könnyű az apostolnak. A mennycsászársági székére gondol, vagy az emberek közt maradó hírére. Föl sem veszi a virrasztást, félelmet, az örökös futkosást-rendetlenséget. Én azonban csak egyszerű literátor ember vagyok, aki a Platonját meg a Cartesiusát szeretné olvasni, amennyire a gyereklármától, meg az asszonypanasztól lehet.

PÁVAI. Ha Apáczai uram nem volna, tán én is hallgatnék anyámra. De így nemigen biztatom szegényt.

PORCSALMAI. No, nagy cudarság is volna! Nem a szegény öregasszony biztatása, hanem ezt a gyertya embert, aki teste fogyásával egymaga akarja a nagy erdélyi sötétet oszlatni, galádul itthagyni. Nekem nemcsak a skola meg a tatár, de a testem is ezer pokol, s biztosabb Patak, nyugodtabb eklézsia vár, mint kegyelmeteket - az Ábrahám kebelét értem -, s még sincs bátorságom e mellől a magát égető szent ember mellől, bármilyen könnyebbség lenne, elhullanom...

Apáczai, sietve jön a folyosóról; lépteiben a szaladva megtett lépcsők, görcsösen köhög, de amikor tanártársait észreveszi, erőt vesz magán; a köhögéstől bágyadt hangon.

APÁCZAI. Megvárakoztattam kegyelmeteket. *Kedobhoz*. No, esznek a vándorok?

KEDOB. Más sem eszik ma, csak ők. Nénémasszony nézhet az ebédje után.

PÁVAI. No, az az ebéd sem olyan sok mostanában. Nem kell, mint nekik, tíz étkezést kihagyni, hogy húsz ember a százét megehesse.

CSERNÁTONI. Csak hetvenét... Annyian ha vagyunk...

APÁCZAI. Annál jobb, ha most megint százan leszünk.

CSERNÁTONI. Amíg mi is meg nem tanuljuk a gyökerek ízét. Mert úgy vélem, annak is eljön hamar az ideje.

APÁCZAI. Főként, ha az avarba dugjuk a fejünket. Az ágak közé kell néznünk, Csernátони uram. A gyümölcsöt keresni.

CSERNÁTONI. Hallom, Bethlen János is elvitte a fiát -

APÁCZAI. Nem közönséges oka van rá...

CSERNÁTONI. Nem közönséges... Azt beszélük, a török Erdélyből is hódoltságot csinál, Kolozsvár az lesz, mint Buda.

APÁCZAI. Nem ilyen kuvikhírt hozott.

CSERNÁTONI. Ismerjük már. Szép okot, azt mindig találják ők. Főként, ha velünk, mesterekkel beszélnek, s a rég emésztett Seneca eszükbe jut.

APÁCZAI. Ne engedjük el, Csernátони uram, a szívünket. A cudar idő ne lássa a stoikust sápadni, s többet törődni vele, mint amennyit ő törődik velünk.

CSERNÁTONI. Én nemcsak magamért sápadok, ha ugyan sápadok, hanem kegyelmedért is. S ezért a homok országért, amely a mártírvért nyomtalanul issza be.

APÁCZAI. Én meg nem gondolok a véremmel. Pedig itt van - *mutatja* -, a kendőm is teli van vele. S azon sem töröm magam, hogy mártírvér lesz-e? A célt kell nézni, nem magunkat. Az ad majd új vért az elfolyott helyett.

CSERNÁTONI. De ha épp a cél az, ami erre-arra támo lyodik. Vagy azt gondolja kegyelmed, ez a kollégium megmarad, ha a piactéri unitus templomra félhold kerül?

APÁCZAI. Hogy megmarad-e vagy sem, az Isten döntésétől, s a nagy emberek bölcsességétől függ. De hogy nekünk nemcsak a megtartásán kell igyekeznünk, hanem azon, hogy nagyobb at csináljunk belőle, abban jobban hiszek, mint a helvét hitvallásban.

CSERNÁTONI. Nagyobbat?

PORCSALMAI. Mi jár a fejedben, János fiam?

APÁCZAI *Pávaihoz*. Kegyelmednek jobb emlékezete van, mint nekem, az ökonómia d olgára. Mi volt a negyven bennlakó alumnus járandósága a fe jérvári kollégiumban?

PÁVAI. Egyé-egyé húsz forint évente -

APÁCZAI. S amit kenyérben-borban kaptak?

PÁVAI. Fejenként évi ötvennégy forintra becsülték.

KEDOB. Elég szép! Hol vagyunk mi attól?

APÁCZAI. Negyvenszer ötvennégy, az 2160. Meg negyvenszer húsz, az 2960. A négy kollégiumi mester kapott összesen ezeret. Azonkívül volt 144 köböl búzájuk; bor 800 veder.

KEDOB. Tyüha. Nyolcszáz veder, egyre kétszáz. Ezt nem is tudtam.

APÁCZAI *Pávainak*. Számítsa csak át ezt pénzre, meg a három disznót, tizenöt bárányt, a raj méhet; mennyi az?

PÁVAI. Ha a negyvenes hordót huszonöt forintjával számolom, hétszázkét forint.

APÁCZAI. Meg fára is kaptak tizenhat forintot.

PÁVAI. Az összesen 1768.

APÁCZAI. Basirius uram ezer tallérja forintban 1800. Deákok, mesterek kaptak eszerint összesen...

PÁVAI. 6558 forintot.

CSERNÁTONI. Mért kell ezt most olyan pontosan tudni Apáczaik uramnak. Hogy tudja, mi az, amit nincs miből, kinek s mire adni?

APÁCZAI. A föld az megmaradt, a skola szőlői tavaszra kihajtanak.

PÁVAI. Csak a kollégium nincs meg.

KEDOB. Értem én már Apáczaik uramat. Kolozsvárnak akarja, ami Fehérvárnak járt eddig.

APÁCZAI. De nem a kolozsvári kollégiumnak.

MIND. Hát?

APÁCZAI. A kolozsvári akadémiának.

CSERNÁTONI. Akadémiának?

APÁCZAI. Már Fehérvárott is megmondtam: annyi pénzből akadémiát is lehetne állítani. Skóciában egyik-másik kisebb akadémiának annyija sincs, s tart egy zsidó, orientalista, görög, meg egy jogtudós professzort, egy medikust, ethicae és politicaet s így tovább, azonfelül száz alumnust. Ha mi pénzben harminc forintot számítanánk egy alumnusra s kétszázötvenet egy professzorra, a Fehérvárott szabaddá lett pénzen szépen fenntart-hatnánk magunkat.

CSERNÁTONI. Még itt füstöl a fal alatt a tatárnyom, s kegyelmed már akadémiát akar állítani.

PORCSALMAI. No már erre én is azt mondom, János fiam, hogy álmodban beszélsz.

APÁCZAI. Mért? Hollandia nem a spanyol háborúk alatt alapította valamennyi akadémiáját? Akkor jöttek rá, hogy a skolákban fontosabb hadiszer készül, mint az ágyúgolyó.

CSERNÁTONI. Erdély és Hollandia?! Ki jön itt rá olyasmire?

PORCSALMAI. S ha a Szentlélek meg is engedné, hogy egy éjszaka te súgd a nagyságos fejedelem álmát, Kolozsvár, amióta eszemet tudom, mindig mostohagyerek volt. S ha valami jutott is, az idősebb nővér, az egyház azt is elvitte a skola elől.

APÁCZAI. Tán nem lesz mindig ilyen mostoha -

PÁVAI. S ha itt állítanák fel az akadémiát, a fejedelem azt megint egy Basiriusra bízna. S mi vándorolhatnánk tovább.

APÁCZAI. Vagy tán épp velünk csináltatja meg.

PORCSALMAI. Nagyon meg kéne változni ahhoz a fejedelemnek.

CSERNÁTONI. Amíg egy íz megvan belőle, ilyen plánumra rá nem áll!

APÁCZAI. S ha egy íz sem marad meg belőle? Ha minden porcikája más lesz?

MIND. Mit beszél?

APÁCZAI. Új fejedelmünk van.

MIND. Kicsoda?

APÁCZAI. A mi jóltevőnk - Barcsay Ákos...

Függöny

ÖTÖDIK FELVONÁS

Apáczaiék kolozsvári szállása, Szakács uram házában. Kisebb boltos szoba; szemben kerek üvegecskékből álló ablak, amelyen téli udvar, havas háztetőrész dereng be; az ablakon külön kis szellőzőablak; jobbra hálófülke, függőnye félig behúzva; balra ajtó a konyhába, pitvarba. Az ablak és a fülke közt falóca, rajta szétdobált párnák - a kis Aletta fekhelye. - Elöl karosszék, a földön könyvek, baloldalt elöl egy almáriumféle, amelynek a lapján írni is lehet, azon is írások, könyvek. Az almárium és a konyhaajtó közt kályha. Borongós téli reggel; Aletta a kályha előtt áll, a sütőjében nézi a vizet, hogy meleg-e. Nagy kendő, éjjeli főköttő rajta; arcán az álmatlan éjszaka nyoma. Kintről hólapátolás zaja. Odamegy az ablakhoz, kikopog; aztán a szellőzőablakot is kinyitja.

ALETTA. Szakács uram! *Hogy az tovább kotor, az ablakon át megérinti a vállát. Szakács uram!*

SZAKÁCS *megfordul.* Jó reggelt... Szólt az asszony? Ebben a nagy hólapátolásban majd alig hallom.

ALETTA. Csak a gyerekeket akartam kérdeni.

SZAKÁCS *nagyothall.* Jó havat kaptunk Szilveszterre. Aki bolondozva akar az újévbe menni: szánkózhat, durrogathat... Hát maguk hogy vannak? Nem kell valami?

ALETTA *hangosabban.* Csak azt akartam megkérdezni, hogy a gyerekek elaludtak-e aztán?

SZAKÁCS *nem hallja.* Hanem tegyük be azt a kis ablakot. A hideg mint a csutoraszájon, egykettőre kiszívja azt a kis meleget. Inkább bemegyek én. Csak a csizmámat takarítom le a vason.

Hallani, amint dobbant, a csizmáját takarítja, aztán a külső ajtón benyit. Aletta gyorsan magára kap egy köpenyfélét; benéz a fülkébe; behúzza a függőnyt; kinyitja a konyhaajtót. A házigazda útját sem akarja egészen elállni, de a beteg álmát is félti a hangos beszédétől.

SZAKÁCS *bejön.* Adjon isten jó reggelt. Hű, itt sincs ám valami meleg.

ALETTA *lassan, hogy a szájáról olvashassa.* A gyerekek?

SZAKÁCS. Hogy a gyerekek? Alszanak, mint a tej. Egy kicsit beszéltem nekik. Nem hiába voltam özvegyember, csakhogy mellem nem nőtt a dajkaságban a magaméi mellett. A kis János szipogott egy darabkát, de ő aludt el előbb. Az Alettácska, az még fenn üldögélt a sötétben; úgy láttam, imádkozott.

ALETTA. Szegénykéim! Én voltam a hibás, hogy a jajgatásommal fölvertem őket. A legédesebb álmukból ébredtek, s látják, hogy kapkodok, jajgatok, az apjuk meg bukja a vért. Nem is tudtam mit tenni. Szakács uramért szaladtam.

SZAKÁCS *a kályhát kezdi nézegetni.* Mi van azon köszönni való. Átvittem, miért ne vittem volna, van ott hely. Egy hónap is elmúlik, míg én az ágyba belefekszem, ott fekszem csak a bundán, a kemencepadon. *Visszafordul.* Aztán most hogy van? Aluszik?

ALETTA. Egy ideig hánykolódott. Tán nem is volt eszén. Ki akart kelni, holmi írásokért. De aztán hajnal felé csak elcsendesedett.

SZAKÁCS. Mondtam én: sőt kell neki adni. Akkor nem hány többet. Vérhányás ellen az jó. Tudom: a feleségem is így halt meg. Szárazbetegségben.

ALETTA *megrettenve néz vissza az urára, s Szakács vállához kap. Jaj, ne...!*

SZAKÁCS *visszafordul. Látom, nyers ez a fa. Majd megrakom én a magaméból.*

Kint a kapunál dörömbölés.

ALETTA *fölfülel. A!*

SZAKÁCS *ránéz. Tán jön valaki?*

ALETTA *közelhajol, kimutat. A kaput verik.*

SZAKÁCS. Biztos a kéményseprő! Ilyenkor szokott a füstpénzért jönni. Vagy nem a doktort küldte-e el valaki? Szóba ereszkedett velem egy deáklegény, reggel, ahogy a szemetet az utcára kidobtam. *Indul kifelé.*

Aletta fülelve áll ott; a fülkéből egy-két halk „jaj” hallatszik.

ALETTA. Jan!... Kell valami? *Vár, de nem hallatszik semmi; nem megy oda.*

Kintről a Szakács bácsi hangja: „Menjen csak be, én egy kis fát vágok a gyámoltalanoknak”.

MÁTÉ *hangja a konyhából. Jó reggelt kívánok!*

ALETTA. Ki az?

MÁTÉ *megismétli. Jó reggelt kívánok.*

ALETTA *kinyitja az ajtót. A doktor úr? Tessék.*

MÁTÉ. Nem a doktor. Csak Máté.

ALETTA. Máté?

MÁTÉ. Máté, a skolából. Egy kis tyúklevest hoztam professzor uramnak.

ALETTA *megörülve. Máté bácsi? Tessék, jöjjön be.*

MÁTÉ. De gondoltam, nem háborgatom. *Belép. A konyhában is odaadhattam volna. A ruhába göngyölt edényt vigyázatosan maga elé tartva. Volt még egy tyúkjá a menyemnek. Aztán hogy hallottam, hogy Apáczai uram beteg - mondom: suj egye azt a tyúkot, vagy van, vagy nincs, annyi mintha megettük volna. Egy kicsit morgott az asszonyka. Amióta a fiammal az a dolog történt, hisz tetszik tudni, a tatároknál maradt, ő is házsártosabb. De azért csak megfőzte.*

ALETTA. Levágták az utolsó tyúkjukat?!

MÁTÉ. Szóra sem érdemes. Hátha elvitte volna a dög. Mondom, ebben az ínségben maguk úgysem jutnak hozzá... Betakartam ebbe a ruhába, hogy melegen maradjon. *Kigöngyölgeti, elkapja az ujját. Ni csak, még éget is... most vettük le a tűzről.*

ALETTA *elveszi ügyesen. Nem tudom, ehet-e belőle. Szegény menyé, azt hiszem, hiába vágta le.*

MÁTÉ. Annyira odavan?

ALETTA. Vért hányt az éjszaka. Kétszer is.

MÁTÉ. Kétszer, a nyomorult? Pedig úgyis alig volt vér benne. A füle cimpája meg az orra hegye, csak mint a viasz. No nem baj, majd a gyerekek. *Aletta kérdő tekintetére. Úgy értem, majd elfogyasztják a gyerekek... De gondoltam, újévre mégiscsak jusson valami jóhoz a... Elakad, mert Apáczai kibotorkál a függöny mögül.*

ALETTA. Jan!... Fölkeltél?

APÁCZAI *sápadt, lázas*. A memorandum... Eszembe jutott, hogy nem írták be az albumba...

ALETTA. Mért nem szólt, uram... majd megkerestem volna. *Látva, hogy Apáczai megtámo-lyodik, a karosszékbe ülteti.*

APÁCZAI. Elhányódhat... ebben a rendetlenségben... Nem tudják, mi az, odacsapják a többi rossz papír közé. *A karosszékben aléltan*. A fejedelemhez.

MÁTÉ *halkan*. Azt keresi, amit a fejedelemhez írtak. Az akadémia felől. Arra mondja, hogy nincs beírva az albumba.

APÁCZAI *fölnéz az idegen hangra*. Ki van itt?

ALETTA. Máté bácsi hozott egy kis tyúklevest. Képzelve el, levágták az utolsó tyúkjukat, hogy újévre... *Elfűl*.

APÁCZAI. Újévre... De hiszen még csak Szilveszter van. Hol van az új év? Most jut eszembe. A Voetiusomban lesz. Abba tettem, ott a sarokban.

ALETTA *odamegy, keresgél*.

APÁCZAI *Mátéhoz*. Tyúk? Aminek ott kéne főni minden paraszt fazekában. Egy francia király mondta, de kegyelmed elhozta...

ALETTA *a könyvek közül*. Mondtam, kár volt megfosztaniuk magukat... Úgysem igen ehet...

APÁCZAI. Nem, nem volt kár... És eszem is.

ALETTA. Ehetne?

MÁTÉ. Csak tisztességből mondja szegény. *Apáczaihoz*. Nem baj, akad itt evő.

ALETTA *odahoz egy írást*. Ez lenne az?

APÁCZAI *reszkető, vértelen kezébe veszi*. Ez... *Máténak*. Amit a fejedelemnek írtunk, hogy a kollégiumból akadémiát csináljunk - *szomorú mosollyal* -, amiben a kend pedellussága is benn van.

MÁTÉ. Meg a hortulánusság.

APÁCZAI. Az is. A fia állása.

MÁTÉ. Nem bízom már én abban, Apáczai uram. Ki tudja, hol van az a kert, amiben az én fiam hortulánus. Tán odafönn.

APÁCZAI. Mint az én akadémiám... De ami ott fönn van, az itt lenn is van... Mint gondolat. Azért kell - *a papírra mutat* - erre is vigyázni. *Erőltetett elevenséggel*. Na, megkapom azt a tyúklevest?

ALETTA *erőltetett reménykedéssel*. Hát csakugyan ehetne?!

APÁCZAI. Mondom. *Mátéhoz*. Nem volt kár... A szép tettért sose kár. Olyan ritka, hogy nem kár. *Elveszi Alettától a tányért, kanalat*. Hány tyúkot eszik meg egy ember egy életben, még az olyan szegény ember is, mint kegyelmed vagy én. De ennek a tyúknak az íze, amelyet nem evett, kedvesebb lesz mindnél... Valahányszor visszaemlékszik rája. *Eszik egy-két kanállal*. Jó, finom... Orvosság... Ha a tüdőnek nem is... a szívnek... *Azok nézik, hogy eszik, amikor már kifordulna kezéből a kanál, kis koccintás az ajtón*.

ALETTA. Talán a doktor? *Kopognak*. Tessék. *Porcsalmai lép be*.

APÁCZAI *mosolyogva*. Csakugyan a doktor, Máté doktor s most Porcsalmai doktor... Nekem ilyen doktorok kellenek... Úgy mondták, kegyelmed is beteg.

PORCSALMAI. Nekem a betegség már az egészség. Az a természetes állapotom. Hol beteg vagyok, hol betegebb. Az a tél igen ropogatja a hatvan esztendőmet. Nálam nincs is mit csodálni. Hanem kegyelmed, a harmincöttem!

APÁCZAI. Nem is leszek sokáig beteg, Porcsalmai uram.

PORCSALMAI. Nem kellett volna Bongardusszal arra a vitára kiállni, hadd kevélykedjenek az unitusai. Mihaszna védte meg a kollégium becsületét, ha az egészsége ráment.

APÁCZAI. Az a kevés, ami még megvolt. S amire kegyelmed sem vigyáz. Különben nem kelt volna ki ilyen télidőn az ágyból. Én is tudok ám korholni.

PORCSALMAI. Ez a kis Gazsi fiú szaladt le hozzám, Macskási Gáspár, aki az orvosuló nővényeket gyűjti. Itt járt reggelre kelve a ház előtt, szinte szerelmes bolondja Apáczaik uramnak az a gyerek, s azt hallotta, rosszul volt Apáczaik uram az éjszaka.

ALETTA. Úgy is volt.

PORCSALMAI. De látom, nincs akkora baj. Fönn ül a székiben, tréfál, az öliben finom leves. Miféle leves az? Tyű, hisz ebből tyúkmell áll ki.

APÁCZAI. A szegények tyúkja, meg a szegények tanítója... *Odanyújtja a tányért Alettának.* Máté bácsi hozta... De valahogy nem megy a találkozás. Nem szokták meg egymást...

PORCSALMAI. Már az igaz... a szegények tyúkja inkább a gazdagok ispánját kedveli. A szegények tanítóját meg a gyürke, az urak asztaláról.

APÁCZAI *Mátéhez*. De azért lemegy ám. Hanem megkérhetném valamire? Egy kis előlegre a pedellusságból.

MÁTÉ. Az az öröm nekem, ha szolgálhatom.

APÁCZAI. Menjen át a kollégiumba, s szóljon Pávai uramnak. Kéretem, jöjjön el, de hamar... amíg rá nem ül megint a havasra a felhő. *Porcsalmaihoz*. Az eszemet gondolom... Meg a ködöt rajta.

MÁTÉ *vár még*. Csak ennyi lesz? Jó, küldöm. *Apáczaikénak*. A fazekat nem kell elküldeni. Megjövök érte. *Indul*.

ALETTA *kikíséri*. Köszönjük, Máté bácsi.

APÁCZAI *hogyan egyedül maradnak*. A fejedelemtől mit hall kegyelmed?

PORCSALMAI. Melyikről, Barcsayról? Nem sokat.

APÁCZAI. Elálltak mellőle?

PORCSALMAI. Amióta a temesvári pasa kiment Erdélyből, elolvadt mellőle a nép.

APÁCZAI. Az esztelenek.

PORCSALMAI. Azt mondják rá: a török fejedelem. Ez meg mégiscsak Rákóczi.

APÁCZAI. Aki tíz, ha nem százezreket juttatott rabszíjra... Az ország hamujával írta fel... azt a kevély nevet... az égre. S hol van?

PORCSALMAI. Ki? Barcsay? Úgy hallatszik, beszorult Szebenbe. Azaz, várjon csak kegyelmed. Jött, valami üzenetféle mégiscsak jött tőle.

APÁCZAI. Levél... A memorandumra.

PORCSALMAI. Nemcsak ez egy pénzdarabot húz ki a zsebéből.

APÁCZAI. Mi ez? Pénz?

PORCSALMAI. Valami árusemberek hozták. Ott nyomatta már Szebenben. Rajta ez: Iuva nos domine aut perimus, Isten segíts, mert elveszünk. A Rákóczi felén levők csúfolják is érte, hogy fejedelem ilyet még nem veretett. Hiába mondtam, hogy nem magára meg a pártjára érte... hanem a szegény Erdélyre.

APÁCZAI. Szép... Látszik, hogy literátus ember. S ha oláhból jött is, fáj neki a magyar... Azt gondoltam, írnék neki. *Alettára néz, aki a hálófülkében veri a párnákat, készíti az ágyat.* Hogy látjuk a hányatott dolgát, s nem vesszük zokon, amért az esdeklésünkre nem felelt meg, de most - *Aletta felé néz* - a halálos ágyamon újra lelkére kötöm, fontolja meg, s ha a szerencse s a török császár hatalma megint fölének teszi, legyen rajta, hogy az az akadémia föllálltassék.

PORCSALMAI. Mindig csak a köz dolgával, a virtus sugalmazásával emészti magát. Legyen már magához is irgalmas egy kicsit.

APÁCZAI *mosolyogva*. Az ember sehol sem lehet könnyebben virtuosos bölcse, de még vidám is, Porcsalmái uram, mint a halálos ágyán. Magán már úgysem segíthet, de az embereken át, azzal amit az emlékezetükbe ír... talán valamicskét.

PORCSALMAI. Irigylem kegyelmedet a hitéért. De ha meg is írjuk... hogy jut el az országot futó sok garázda népen át oda az a levél?

Halk kopogás, Pávai lép be.

PÁVAI *kissé bizonytalanul*. Máté bácsi szólt.

APÁCZAI. Igen, én hívtam kegyelmedet... Rég láttuk egymást.

PÁVAI. Sok a gond, amióta Csernátoni uram elment Patakra...

APÁCZAI. Tudom. *Porcsalmaira mutat*. S mi ketten az ágyat nyomjuk, vagy egymás ágyát látogatjuk... De most, hogy a nagyobb deákok legációra széledtek.

PÁVAI. Gondoltam, terhére volnék a betegnek.

APÁCZAI. Épp a terhet kéne levenni rólam. A lelkem terhét. *Csönd.* Emlékszik, Pávai uram, arra a napra, amikor Fehérvárt még, a délutáni lecke után, bemerészkedett az udvarunkra, a pedagógia sárkányvárába... A Macskási Gazsi konceptusát kérte.

PÁVAI. Kedves emlékem az a nap.

APÁCZAI. Akkor azt mondta, hogy az én leckéim... A Georgikon olvasása volt forduló az életében... Azon látta meg, hogy van nagyobb tiszt is... főként magyar embernek, mint papnak lenni.

PÁVAI *kényszeredetten*. Csodálatába ejtett az Apáczai uram oktatásbeli ügyessége.

APÁCZAI. Gondolta-e akkor, hogy alig egy esztendő múltán, kegyelmed tanítja itt Kolozsvárott a poétikát...

PÁVAI. Bizony nem gondoltam. Gondolni sem mertem volna.

APÁCZAI. S tavaly köszön, mikor azt a memorandumot írtuk a fejedelemnek. Barcsay Ákosnak, gondolta volna, hogy magának ír hagyománylevelet.

PÁVAI. Nem tudom, hogy érti Apáczai uram.

APÁCZAI. Hát úgy, hogy a mi szerencsétlen skolabeli állapotainkat tekintve, senki sem tudhatja, mikor mekkora dicsőség vagy szégyen szakad a nyakába... Csernátonit én nem hibáztatom. Az ő lelkes, messze kalandozó elméje egy könnyen riadó lelket kapott lóul maga alá. Az vitte őt Patakra. Porcsalmi uram koros és törődött ember. Én meg, úgy látszik, igaz, amit Keresztury Pál mondott, buzgalmamban voltam mértéktelen. S ez a vétkem, ökegyelmét is elhagyatja velem a Házsongárd fele vivő úton. Így hát nincs menekvés, kegyelmedre száll a keserves örökség.

PÁVAI. Tudja azt Apáczai uram, megismert annyira, hogy nem vagyok én arra sem méltó, sem alkalmas.

APÁCZAI. A szerénység bűn, ahol a köz java kívánja, hogy akár arcátlanok is legyünk.

PÁVAI. Bujdosó hajó ez a mi kollégiumunk, tapasztaltabb kormányos kell ahhoz, a szirtek közt átvezetni.

APÁCZAI. Azért is hagyok kegyelmedre új hajót.

PÁVAI. Új hajót?

APÁCZAI. Az akadémiát. *Odaadja a memorandumot.* Itt ez. Ez a kegyelmed öröksége.

PÁVAI *nem veszi el, ijedten.* Hova gondol, Apáczai uram? *Porcsalmaira néz.* Ezt az örökséget én el nem vállalhatom.

APÁCZAI. Hát vigyem magammal a sírba? Olyan hitvány dolog, amit itt csináltunk, hogy azt, amért én az életemmel fizettem, kegyelmed ajándékba sem fogadja el.

PÁVAI. Már látom, tudja, Apáczai uram... S csak a szívemet akarja törni...

PORCSALMAI. Nem tudja.

APÁCZAI. Mit nem tudok?

PÁVAI. Már én nem bánom, megmondta-e Porcsalmi uram vagy csak a nagy esze súgta meg, de ha valóban úgy van, amit ne adjon Isten, hogy testálni kell, én nem veszem lelkemre, hogy hazug ígérettel legyek egy halottnak adósa, aki mint érdemes ember, Isten széke mellől, szemrehányó szemmel nézné az én hazugságom.

APÁCZAI. Eszerint hazug ígéret lenne.

PÁVAI. Az.

APÁCZAI. Miért?

PORCSALMAI. Eh ne beszéljünk most erről... Majd ha Apáczai uram is könnyebben lesz... Meg még Pávai öcsémuram is meggondolja a dolgot...

APÁCZAI. Nem, mondja csak... Amikorra én jobban leszek, nem lesz többé fülem a hallásra... Kegyelmed is lemegy, elmenekül a hajóról?

PÁVAI. Meghalt odahaza a papunk... Édesanyám s a község hív, hogy ne hagyjam gyámoltalan őket.

APÁCZAI. S megy az anyai szóra... Aki él egy esztendő vagy legföllebb ötöt, míg közös anyánk, Erdély örökre szeretne élni...

PÁVAI. Én is úgy érzem, az illik az én kis erőmhöz.

APÁCZAI *ingerülten.* Az erő... Az erőt a feladattól, az Istentől kapja az ember.

PÁVAI. De hol kaphatok én akkora erőt, mint Apáczai uram. Hol van nekem akkora hitem? S lám, kegyelmed is...

APÁCZAI. Itt van dögrováson. *Porcsalmaihoz*. Látja, ez a legborzalmasabb, Porcsalmai uram... Hogy mindig példa akartam lenni, s így lettem példa...

PORCSALMAI. Nagy példa lett... a maga-förláldozásé.

APÁCZAI. Madárijesztő, aki széttárt bot-testével, esőszaggatta gúnyával ijeszti el a magyar skola ügyektől a magukat okkal s joggal óvó különbeket. Itt volt Apáczai, mondják, milyen vas hite, tűz esze volt, huszonnyolc éves fejjel egy *Enciklopédiát* írt, s hol végezte, mi lett az igyekezetéből? A feleségiből, gyerekeiből?

ALETTA. Jan, ne zaklasd magad... Majd megint...

APÁCZAI. Keresztury Pálnak volt igaza. Itt kímélni kell magunkat... a jó ügy kedvéért is. A nagyok tetszését megszerezni, tisztelt, becsült embernek lenni. Mert a szép kudarc a gyenge népben nem makacsságot csihol, hogy csak azért is megpróbálom, hanem félelmet: jaj én is úgy ne járjak.

PORCSALMAI. Nem jól, mondod János. A nagy példa, mint a nap, ködben kel, minél több pára borítja kezdetben, annál fényesebben és föntebből fog visszasütni.

APÁCZAI. A nap? Ég kellene ahhoz, Porcsalmai uram. Hogy legyen mire fölmászni, lesütni. Nemzet... nemzeti lélek, az. Nem cigányok gyülelése hada.

ALETTA *kezeit tördelve*. Jan!

PORCSALMAI. Tán elmenjünk... fölizgatjuk csak. Azt a memorandumot nem bízná rám? Beíratom az albumba. Valaki majd elolvassa, megérti.

APÁCZAI. Kegyelmed az öreg csontjaival. Ó, ha az élet, a kegyelmedé legalább, megfordulhatna. Itt volna a vénsége s a jövőben az ifjúsága.

PORCSALMAI *förláll*. Egy tanító ifjúsága mindig a jövőben van, Jan. *Kezet fog*. A te tanítódnak ezt tudnia kell.

PÁVAI. Ne vegye zokon, Apáczai uram, ha a gyengeségemet megvallottam. Nem volt bátorságom elámítani. Hisz kegyelmed volt az én életem vasárnapja, s hétköznapijában mindig úgy emlékszem kegyelmedre, mint nem közénk való emberre, aki a szívében levő mennyországgal akarta ezt a szomorú földet beoltani. *Hogy Apáczai némán ül, s nem fogadja el a feléje nyújtott kezet, Porcsalmaihoz*. Akkor menjünk hát.

Porcsalmai, Pávai el.

ALETTA *miután kikísérte őket, s a tüzet megigazítja, a magába süppedő Apáczaihoz*. Nem lenne jó, kedves uram, lefeküdni...

APÁCZAI. Nem ... Hadd nézegetem a mi kedves otthonunkat. Még fekhettek eleget... aztán. A kályha... a könyvek... Mennyi szép, nagy dolog van bennük. Egy-egy méhkosár: egy egész mező mézét kellett kiszedni egyért. Ezért olyan veszedelmes fölülük menni az életnek. Az ember nem találja, aminek az ízét ott megszokta. A virtus, a józan ész, bölcs elmélkedés, a szorgalom munkája s ott kinn örültek, dúvadak, cigányok...

ALETTA. Ne eméssze most ezzel magát... Az Isten nem adhatott mindenkinek olyan gyémánt, magához könyörtelen lelket.

APÁCZAI. Igen... most már nincs is mit emésztennem. Az én számomra bezárultak a skolák. Elsüllyedtek, reménységemben is... Csak ti vagytok. *Körülnéz*. A gyerekek hol vannak?

ALETTA. Szakács uram vitte át őket éjszakára. Fölébredtek, hogy rosszul lett.

APÁCZAI. Emlékszem... a sírásukra... szegény kis párák. Mennyit kell még a kettőnkől összeszűrt lelküknek ezekben az időkben riadoznia... *Kis szünet.* Ne engedd oda őket.

ALETTA *hogy az ura sokáig hallgat.* Hova?

APÁCZAI *egy idő múlva.* A nyitott koporsóhoz.

ALETTA. Jan!

APÁCZAI *kis szünet után.* Hány magyar gyerek közt osztottam én szét az életemet. Mint egy poéta a köznapi szavakból a verset, úgy költöttem meg abból, amit hoztak, egy szebb lelket nekik. S majd meglátom, nem én, ti, hogy az enyémekek vet-e valaki alamizsnát.

ALETTA. Mivelünk ne gyötörje magát. Ha úgy adná is Isten, majd csak megszánnak az úrfik, a szüleik, Bethlen uramék.

APÁCZAI. Nem, nem szán. Felejtés itt az özvegy kenyere. De nem is bánom, a ti könnyetek legyen a bizonyítvány, amelyet ez a hálátlan magyar világ kiállít magáról.

ALETTA. Ne terhelje a lelkét, édes uram... Ne vádoljon senkit sem előre.

APÁCZAI. Ha ott maradtunk volna a hazádban, Aletta... Ott ültem egy új korszak reggelén, az új víz forrásánál. Cartesiuson nevelkedtem, Voetius volt apai barátom. Huszonhat éves doktor voltam. A nyelvekben nem volt párom az egyetemen. Ha ott maradok, csak eddigre is megbecsült tudós lehetek. Más bölcs emberek járnak a házunkhoz, s a te szelíd fejkötőd ott surran körülöttünk. S én mint a béka a mocsárban, még meg sem szívtam magam levegővel, visszaugrottam ide. Nemcsak testem fogyasztottam el, a tudományom is hol van... Elvesztegettem, mielőtt megszereztem volna... Az az *Enciklopédia* is, mi az csak a cseh Comenius munkájához is. Ha csak egy ifjú szép igyekezetét nem nézik benne, mit mondhat róla egy műveltebb embernyom, mint hogy tanult volna még szegény legalább negyven esztendő koráig.

ALETTA. Nyugodjék meg abban, hogy nem tehetett másképp.

APÁCZAI. Igaz, nem tehettem. Tudom, hogy magam nyomorítottam el az embert, a tudóst is magamban. A nemzetemhez való mértéktelen és soha nem viszonzott nagy szerelmemmel - de azt is érzem, hogy éppúgy nem volt más utam, mint a kis vasforgácsnak, ha a Gilbertus mágnespatkója fölé tartják. A nagy magyar barbárság, az rántotta magához az én csöpp pallérozottságomat. Erre gondolj, ha majd átkoznod kell.

ALETTA. Mindig hálát adok, édes uram, az Istennek, hogy nehéz harcának tanúja s lelkének méltatlan társa lehettem.

APÁCZAI. Igen, a harc meg a lélek, Aletta... De amiért harcoltunk... a munka látszata...

ALETTA. Az eredmény, Jan, Isten szemében van.

APÁCZAI. Igen... az igyekezet. Én is ilyesmivel vigasztalgotam magamat. A Jó az egy ügy... A felvilágosodás, mint Isten lelke oszthatatlan, s aki annak a katonájául szegődött, ha maga sárba-vérbe bukik is, a többiek majd győznek helyette is.

Csend. Apáczai olyasféle hangot ad, mint aki dúdol valamit.

ALETTA *ijedten lép hozzá, azt, hiszi lázában énekelget.* Mi az? Mit dúdol, édes uram?

APÁCZAI *meglepetve néz rá, aztán elmosolyodik.* Dúdoltam? Tán azt, amit akkor Nagyajtán...

Arra gondoltam. Tudod, hisz meséltem. Deákok énekelték egy házban. S én a kis parasztfiú, az ablakhoz álltam, s beleénekeltem az énekükbe. Hisz meséltem.

ALETTA. Igen, ők szánták meg, s hozták el magukkal deáknak...

APÁCZAI *a maga gondolatait követi.* Bele... hogy én is tudom ám, én is részt kérek abból...

Ami felé a diákok mennek... Tudás és szépség szekulumokon átzengő énekéből. *Kis csönd után.* Ha tudtam volna!

Függöny

EKLÉZSIA-MEGKÖVETÉS

Történeti dráma
1946

SZEREPLŐK

KIS MIKLÓS
KISNÉ
BETHLEN MIKLÓS
PÁPAI PÁRIZ FERENC
NÉMETI SÁMUEL
AJTAI ÁBRAHÁM
TŐKE BENJÁMIN
CSEPREGI MIHÁLY
CSEPREGINÉ
BOZÓKI PROFESSZOR
KENDEFFINÉ
MESTERLEGÉNY
INAS
SZOLGÁLÓ
EGYIK FRÁJ
MÁSİK FRÁJ

A szerzőnek nem volt szíve rá, hogy a szövegből a Mentség kedves, hangulatidéző idegen szavait kivesse. A rendező annyit hagy meg ezekből a magyar múltú - a nyelvújítás legtöbb teremtményénél magyarabb - latin szavakból, amennyit a közönsége elbír. A virtus helyett a szükség szerint mondat erényt; az officina, konzisztórium helyett műhelyt és egyházi tanácsot stb.

ELSŐ FELVONÁS

Félreeső szoba a keresdi Bethlen-kastélyban. Szemben mély ablakvágás, azon túl a kastély udvara. Jobbról ajtó a kastély többi részébe; balról a fal közepén óriási kemence, mely a konyhába is átfűt. Mellette kis ajtó a konyhába; előtte nagyobb asztal. A fal mellett lóca; onnét az szolgál ülésül, eminnen a kemence padkája. A szoba különben egész bútortalan; csak a boltos tetejéről lóg egy öreg vaslámpa. Amikor a függöny fölmege, négyen vannak a színen. Tiszteletes Ajtai Ábrahám az asztalnál ül, épp befejezte a szalonnázást, nagy gonddal törli a bajuszát, s teszi el a papi kabát alá a hosszú evőbicskáját. A másik papnak, az öreg Tőke Benjáminnak kisebb gondja az evés, ő a kemencéhez húzódva pipázgat. Az egyik fráj az ablaknál áll, s a begördülő kocsikat lesi. A másik a tiszteletes urak elől szedi össze a derék reggeli maradványait: tojáshéjat, sonkacsülköt, forraltboros flaskát. Mind a két lányon sötét ruha, hajukban fekete szalag.

EGYIK FRÁJ. Megint egy hintó. Hu, micsoda derések a lovak. A kocsisnak dupla bajsza meg dupla szemöldöke meg dupla kucsmája van a zúzmarától. Hiába örül, bácsikám, egy nyom hely sincs az istállókban. Ami ló van Erdélyben, mind itt van a temetésen.

MÁSIK FRÁJ. Urak vagy papok?

EGYIK FRÁJ. A ló sovány, a bundák kövérek: alighanem papok.

MÁSIK FRÁJ *odamegy az ablakhoz.* A kolozsváriak. Ezt, aki most kikászál, ismerem. Az úr, Kendeffi uram temetésén ő orált elsőbb a ravatal fölött.

AJTAI *anélkül, hogy felállna.* Az csak Szatmárnémeti Sámuel uram lehet.

EGYIK FRÁJ. Szép derék ember. Van melle a beszélésre.

MÁSIK FRÁJ. Csak úgy dől belőle a hang. Az egész ember tele van hanggal.

AJTAI. És citátumokkal. Nagyszerű ember az; kívülről megmondja: melyik vers milyen könyv hányadik kaputból való.

EGYIK FRÁJ. Hát az a verhenyes, aki a kucsmáját veri. Nézd, hogy nevet; hol ide, hol oda forog a fehér fogaival.

MÁSIK FRÁJ. Mint a vizsla kutya, ha egyszerre soknak kell örülnie.

AJTAI. Az meg Csepregi Mihály uram lesz. Akadémiákat járt ember az is. Nagy helyekre van annak bejárása. Özvegy Kemény Ferencné ő vette rá, hogy a kolozsvári eklézsiára hagyja a vagyonát.

EGYIK FRÁJ. Hát az a száraz fekete? A feje olyan hosszú, mintha satuban összenyomorították volna.

AJTAI. Az meg professzor Bozóki lesz. Az tud hallgatni az egész erdélyi eklézsiában a legnagyobbat. A görög nyelvben azonban nagy tudós az is.

TŐKE BENJÁMIN. Micsoda papok ezek a régiekhez képest. Tofeus Teleki Mihálynak is szemébe mondta a szószerűről, hogy betyárság, amit az ország dolgában cselekszenek.

EGYIK FRÁJ *még mindig az ablaknál.* No, bújjék ki a bundából kegyelmed is. Ej, de orrát lógató ember. Úgy látszik, nem is pap.

MÁSIK FRÁJ. Nézd, hogy kullog utánuk. Mintha a nyomukat kéne a hóban megszámolni.

AJTAI. Tán az egyházfít hozták el magukkal.

MÁSIK FRÁJ. Az lesz, mert nincs ekléziaszta ruhában.

EGYIK FRÁJ. Asszonyod, Kendeffiné asszony, már kipördült elébök.

MÁSIK FRÁJ. Hogyne pördült volna. Ahány pap, mind eldugná magának, mint a kutya a csontot.

TŐKE. Horti püspök kívülről tudta az egész Genézist, az Evangéliumokat, János jelenéseit. Azok voltak a nagy papok. A Rákóczi György idejében valók.

KENDEFFINÉ *a bal oldali ajtóban*. Erre, tiszteletes uraim.

EGYIK FRÁJ *elrántja amaszt az ablaktól*. Vigyázz, Kendeffiné asszonyom.

Mind a ketten elugranak, sűrögnek-forognak.

KENDEFFINÉ *Németi Sámuel, Csepregit s Bozókot vezeti*. Ez jó félreeső szoba. Tiszteletes uraimék, tudom, szeretnek kényelmesen lenni. Itt nem nézi senki: mit esznek, hogy pipáznak. Ajtai Ábrahám meg Tőke Benjámint tiszteletes uramékat is ide rejtettem. Ha aztán kiülték magukból a fáradalmat, följöhetnek az urakhoz udvarolni. *A maga frájához*. Te, Zsuzsi, gyorsan a forralt bort, de vastagon fahéjazz. *A másikhöz*. Te meg sunkát, abált szalonnát.

NÉMETI SÁMUEL. Sose futtassa értünk, Kendeffiné asszony, a leánykákat.

KENDEFFINÉ. Már mért ne futtatnám? Én fussak talán?

CSEPREGI. Nem az ételt jöttünk mi pusztítani.

KENDEFFINÉ. Örüljön az az étel, hogy ilyen jó helyre jut.

BOZÓKI *letelepedve*. Haj, szegény Bethlen Elek úr.

KENDEFFINÉ. Bizony, ugye, hogy haj. Ennyi az evilági élet. *Németi Sámuelhez*. Már előre örülök a prédikációjának, Németi Sámuel uram. Szinte a torkomban érzem a könnyeket, hogy meg fog ríkatni vele. Szegény uram! Amit azon tett, az ő temetésin, ma is csodaként emlegeti az egész Erdélyországot. Nem múlik el este, hogy legalább egy oldalt el ne olvasnák azokból a Kendeffi János uram temetésén tett prédikációkból. A Csepregi uramét is igen megbecsülöm.

CSEPREGI. Tiszta szégyen az nekem. Hírem nélkül tette be, ahogy asszonyomtól kézhez kapta, az a gonosz tipográfus.

A két fráj hozza a meleg bort, szalonnát, sonkát.

KENDEFFINÉ. Elég forró a bor? Ne csak úgy ám, ahogy fölkaptátok. *Megszorongatja a flaskát a két tenyere közt*. Megfahéjoztátok? Anélkül csak hevít, s nem tisztít. *Az asztalnál ülő két paphoz*. Kegyelmetek ettek rendesen?

AJTAI. Hát majszolgattunk... Az embernek ilyenkor nincs meg az étvágya. Majd egy kicsit abból a pácolt sonkából.

KENDEFFINÉ. Tányért hát gyorsan Ajtai meg Tőke uramnak is.

TŐKE. Már én csak inkább pipát reggelizek.

KENDEFFINÉ. Pipafüstöt meg emléket, ugye? Hej azok az emlékek. Csak azok ne volnának. S mégiscsak azok az édesek, ugye tiszteletes uram. No egyenek, igyanak, nem háborgatom kényelmüket. *A lányokhoz*. Ti is hordjatok, szedjete, s ne bámuljatek a szájukba uraiméknak.

Elmegy. A papok hozzálátnak az evéshez, az egyik fráj eltűnik a konyha felé.

NÉMETI SÁMUEL. Kegyelmetek mikor jöttek?

AJTAI. Mi még az este.

NÉMETI SÁMUEL. Más papok is vannak Gyergyószékből?

AJTAI. Négyen.

CSEPREGI. Nagy temetés lesz, ha már a gyergyóiak is feljöttek.

AJTAI. Vannak itt Déváról, Szilágyból, de még magyarországiak is.

BOZÓKI. Nagy temetés lesz.

TŐKE. Mik ezek a mostani temetések? Amikor Bethlen János úr meghalt, csak az enyedi kántus megevett egy ültő helyében egy disznót. Hát még a beszédek.

CSEPREGI. No, Németi Sámuel uram sem áll meg lélegzetért a frázis közepében. *A frájhoz.* Milyen pácban állt ez a sonka? A fenyőmagtól vagy koriandertől ilyen? Ugyan kérdezze meg, s mondja meg nekem, hadd írom fel a feleségemnek.

NÉMETI. De este a tordai káposzta, az sem volt kutya... Erről jut eszembe, hol van a vasmíves?

CSEPREGI. Tótfalusi uram? Úgy látszik, elment a kedve a sok bosszantás miatt.

NÉMETI. Aki bosszankodik, annak bosszantás. Énnekem őszinte szó volt.

CSEPREGI. Úgy közénk szorult, már szinte megesett rajta a szívem.

NÉMETI. Én nem vagyok olyan puha szívű. *A frájhoz.* Ej nézzen már utána, ne legyen az, hogy kiettük a torból is, mint a becsületéből.

CSEPREGI. Az a kis széles ember az, aki a hintóban velünk jött.

FRÁJ. Az az egyházfi forma?

CSEPREGI. Hallja, Németi Sámuel uram: egyházfi forma. Ezt sem köszönné meg Kis Miklós uram. *Fráj el.*

AJTAI. Melyik Kis Miklós az? A vásárhelyi professzor?

NÉMETI. A fenét; az Nagyfalusi volt. Misztótfalusi: a tipográfus.

AJTAI. Aki Hollandiában volt könyvnyomtatást tanulni? Arról azt mondják, nagy a mester-ségében.

NÉMETI. Mondják, akik nem ismerik.

AJTAI. Aki az Aranyos Bibliát nyomtatta?

NÉMETI. Vagy inkább rontotta.

AJTAI. Meg a kis zsoltáros könyvet? Meg a Szőnyi Magyar oskoláját?

NÉMETI. Meg Árgirust meg a Tékozlót meg a többi nyomorult széphistóriát. *Csepregihez és Bozókához.* Látták kegyelmetek Tordán, amikor a Jansoniusról volt szó.

Németi mosolyog, Csepregi fölnevet, végre Bozóki is rászánja magát, hogy fölhahotázzon.

AJTAI. Az hogy volt? Hadd derüljünk mi is ebben a szomorú világban.

CSEPREGI. Azt látni kellett volna. Arra tért a szó, kinek milyen bibliája van. Németi uram azt mondja: nekem hálaisten Jansonius bibliám van. És is próbáltam szerezni, mondom; de eddig még nem tudtam. Be kell érnem az Aranyos Bibliával. A legjobbat Bozóki uram mondotta: Ennekem Aranyos Bibliám van, de nem is nyitottam ki két éve.

NÉMETI. Ritkán szól, de akkor oda.

BOZÓKI. Nem oda, csak ami igaz.

NÉMETI. Hát mi nem igazat mondtunk? *A fráj közben visszajött.* No jön-e hát az az egyházfi-forma?

FRÁJ. Jön, de most beszélget. Gróf Bethlen Miklós urammal van nagy beszélgetésben.

Mindenki irigyen elhallgat.

NÉMETI SÁMUEL. Hollandiáról beszélnek. Bethlen Miklós uram nagy vagabundus volt, szeret Angliáról meg Belgyiomról beszélni. Hogy megvannak-e még Amsztelodámban azok a hitvány gyémántköszörűsök?

CSEPREGI. Kis Miklós uram meg, amilyen ügyefogyott ember, ért hozzá, hogy a csacsira selyemtakarót szerezzen. A florenciai herceg meg a grúziai herceg meg a többi megrendelő csak úgy ömlik a szájából.

NÉMETI. Egy kis magyar gróf örülhet, ha egy sorban állhat velük a pártfogásában... No de kikopik őkegyelme most már a pártfogókból. Horti püspök halott: mi pedig élünk, s fejére borítjuk a piszkát.

AJTAL. Hát annyira rossz ember az a tipográfus?

BOZÓKI. Kár arról beszélni is.

NÉMETI. Egy hitvány vasmíves, aki a prédikátorokon akar iskolamesterkedni.

AJTAL. Ó, ó.

TŐKE *a sarokból.* Hát ami igaz, igaz. Ezzel a tipográfussal nekem is meggyült a bajom. Pedig nekem csak a pipám szopókájával szokott bajom lenni. Mindjárt, ahogy Hollandiából lejött, eszébe jut a mi urunknak, Laczkó Zsigmond uramnak, hogy az aranylakodalmára írt apoteózisomat kinyomtassa. Hát nem minden szóllok-ot egy l-lel szedett az a hitvány ember. A mi apáinknak meg nagyapáinknak jó volt két „l”-lel, ő meg azon akar takarékoskodni.

CSEPREGI. Az még hagyján. Kiigazítja ő a helvét hitvallást is.

AJTAL. A helvétiai hitvallást - ó!

NÉMETI. Övé a gép; szedi, amit akar. De majd kiborítjuk mi őt a párnás kosárból.

CSEPREGI. Az még csak hagyján, hogy a templomban egy padba ül velünk.

NÉMETI. Miért hagyján? Nem ekléziaszta személy.

CSEPREGI. Ő annak nézi magát. Eklézsiái mentességet követel, a város és a céhek botránkozására.

AJTAL. No nézd.

CSEPREGI. A felesége cifrábban jár, mint a papnék. S ha fölhányják, azt mondja: az ura vagyona után még külön is járna.

NÉMETI. De az eklézsiát bitorolni; a Sárospataki-féle nyomdán kilenced éve rajtaülni, s abból a szebeni szászoknak suttyomban kiadni: az összefér a cifra szoknyával.

Kis Miklós bejön, mindenki elhallgat.

NÉMETI. No, telepedjék le, s igyék kegyelmed is.

Újabb csönd.

AJTAI *sóhajt*. Hát szegény Bethlen Elek uram, elment ő is a minden élők útján.

NÉMETI. Elég fiatalon megütötte a guta.

TŐKE. Még jó, hogy elsőre. Nem csapott hozzá négy-ötször, mint a cigányhóhér.

CSEPREGI. A sok gond okozta. Én bejáratos voltam ide; Kolozsvárott is megkeresett a megboldogult. Tele volt gonddal a szegény úr. A sógorával a pör; aztán Bécsben is föl volt írva a neve. Ahány vallon, azt mind az ő jobbágynak teleltették. Annyira szöktek, hogy nem győzte a nyomorultakat visszahozatni.

AJTAI. Bizony a gond: az az, ami vetetlen is terem. Attól üti meg az embert idő előtt a guta.

TŐKE. A mérgelődéstől.

BOZÓKI. Meg a gondolkodástól.

KIS MIKLÓS. Nem hiszek én abban. Ha a guta a gondtól ütné meg az embert, engem már rég megütött volna.

NÉMETI. Még nem késő.

Mind nevetnek, Bozóki utoljára, de a legnagyobbat.

AJTAI. Az igaz, nem jó azt dicsérni. *Kis Miklós ingerült arcára néz, és elhallgat.*

TŐKE *némi fontolgtatás után, a pipa mellől*. Hát aztán mért van kegyelmednek annyi gondja?

KIS MIKLÓS. Énnem?

NÉMETI. Körösztözik a számítást a papok. Rossz szívvel van az eklézsia.

KIS MIKLÓS. Hátha már kimondja Németi Sámuel uram: igen. Nagyon megkeserítette a kolozsvári klérus az én életemet.

NÉMETI. Kölcsönbe történt.

KIS MIKLÓS. Nem erre jöttem én haza Hollandiából. Amilyen állapotom énnem ott kinn volt.

NÉMETI. A csalódásnak is fele a miénk.

CSEPREGI. Kezdetben Kis Miklós uram is másképp mutatta magát.

KIS MIKLÓS. Hát hogyan mutattam volna. Amikor tehettem, s nem zsibbasztották el bennem a devotiót.

CSEPREGI. Azt hittük, mindég olyan bőkezű lesz, mint eleinte.

KIS MIKLÓS. Hogy egy Aranyos Bibliát adok egy vacsora meghívásért?

CSEPREGI. Vagy legalább az egyháznak ingyen nyom, mint ahogy ígérte.

NÉMETI. Az eklézsiához azért adtuk volt.

KIS MIKLÓS. Megfizettem azt én régen. Huszonöt pénzen adtam egy betűt. Meg a sok ingyen gyászjelentés.

NÉMETI. S ha legalább derék tudományos könyveket bocsát közzé, nem holmi asszonyoknak való széphistóriákat, Árgirust, Toldi Miklóst.

KIS MIKLÓS. Elég baj az, hogy a derék könyvek a nyakamon maradtak. Eleget kértem, ne minden iskola más katekizmust, más szintaxist tanítson; egyezzenek meg egyben, amit aztán elolcsóbbíthatok.

CSEPREGI. Én azt hiszem, ott volt a baj, hogy nagyon ráadta magát Kis Miklós uram a külső gazdálkodásra. Hogy a felesége után egy kis jószághoz jutott, a tipográfia helyett inkább abban foglalkozott.

KIS MIKLÓS. A szerencsétlenségemet róják föl hibámul. Azért vittem én a mesterségemben annyira, amennyire vittem, hogy az ökrök farka mögött keressem a kenyerem a mesterségem helyett? A grúziai herceg, amikor ábécét akart csináltatni a népének, az egész világban nem lelt volna alkalmasabbat nálam arra a munkára.

CSEPREGI. Kegyelmed mégis parasztot csinált volna a legényeiből. Két éven át csak béresek meg vincellérek voltak.

KIS MIKLÓS. Amikor az első két évben még arravaló helyem sem volt, ahol a munkához hozzálassak. Ha gazdálkodtak, maguknak gazdálkodtak. Hagytam volna, hogy éhen vesszenek?

CSEPREGI. Mi azt reméltük, hogy Kis Miklós uram közönségessé teszi a tipográfiát. De amint látjuk, igen fősvénykedik a tudásával.

NÉMETI. Ha a mestere kegyelmedet is csak úgy tanítja, most nem ámíthatna minket azzal a kaukázusi herceggel.

CSEPREGI. Sem a betűmetszésbe, sem a matriksz készítésbe nem avatta belé a legényeit.

NÉMETI. Igen vigyáz, hogy utódja ne támadjon az iparságban.

KIS MIKLÓS. Megnéztem én az én legényeimet, s tudom, minek tudnak embere lenni. Nem olyan munka ám ez a tipográfusság, mint más. Száz emberből egy, ha megfelel rá. Amsztelodámban egy magyar két hónapig tanulta a betűmetszést. S akkor azt mondta: stempel ide, stempel oda, én százezer forintért sem teszem tönkre a szemem. Én tehát azt nézem, hogy ezek az együgyű legények annyit megtanuljanak, amennyivel a jó tipográfus munkáját el nem rontják.

CSEPREGI. Kis Miklós uram inkább a professzorokat s papokat szereti tanítani. Kiigazítja a maga értelme szerint az írásukat.

TŐKE. Már az igaz. Ezt magam is meg akartam kérdezni: mi haszna volt abban, hogy a szöllokből az egyik „l”-et elkönfiskálta.

KIS MIKLÓS. Az, hogy minden nép egy írásmódot követ, s nem megy mindenki, mint nálunk, a maga feje után.

TŐKE. Ami jó volt az apáinknak: abban maradjunk mi is, akkor nem lesz különözés.

KIS MIKLÓS. Ennyi erővel Luther Márton is visszaküldheti kegyelmed a wittenbergai zárdába. A tipográfus mesterség is nem fokról fokra nőtt-e? Azáltal, hogy egyik ember sem akarta beérni az előttevalók tudományával?

NÉMETI. Hát ha kegyelmed Luther Mártonhoz veti magát!

KENDEFFINÉ *a ház felől, lelkendezve.* Jaj, hadd lopom el magam egy percre a dolgomtól. Hadd épülök a tiszteletes uraimék mellett. Ettek-e?

AJTAL. Amennyire már ilyenkor.

KENDEFFINÉ. Jaj, csak nem maradtak éhesek?

NÉMETI. Mi nem. Ha csak Kis Miklós uram nem.

KENDEFFINÉ. Kis Miklós? De csak nem Tótfalusi Kis Miklós? A tipográfus? Ó, csakhogy megismerhetem kegyelmedet. De sok könnyemet szíttá ki Kolozsvár égéséről azzal a gyönyörű énekével „Monostor utca is, Sőt még a Piac is. E nagy romlást megérvék.” Monostor utca: ott volt szegény édesapám háza; oda szálltunk be, ha fölmentünk Kolozsvárra. Annyiszor elolvastam, hogy szinte könyv nélkül tudom: „Ő szegény megromlott, Porhamuba szállott S már szinte elalélt nép, Melyet az idegen Nemzet is szertelen Paskol s rongál mint a csép.”

NÉMETI. Ezért egy kolozsvári asszonyt meg is vertek a németek.

KIS MIKLÓS. Mert úgy énekelte, hogy: „Melyet a kegyetlen Német is szertelen.”

CSEPREGI. Örülhet kegyelmed, hogy a dalszerzőt ki nem kutatták.

KIS MIKLÓS. Van anélkül is, aki azoknak engem beajánljon.

KENDEFFINÉ. Jaj, hogy nem élvezhetem tovább a szép beszédjüket. Ezt is úgy loptam el. A gubernátor úr, Bánffy György uram kijött már; ott udvarolnak neki az urak a teremben. Ha leülték kicsit a reggelit, uraimék is mutatkozzanak. Hátha jó kedvében érik, s csurran valami a nyomorult eklézsiának. *Vissza a ház felé.*

NÉMETI *fölcihelődik.* No, mutatkozzunk hát.

KIS MIKLÓS. S igen kérem, vágjuk végét a mi dolgunknak is. Én legalábbis nem azért jöttem Keresdre, hogy kegyelmetekkel csipkelődjek. Nehéz is ahhoz a fejem és szívem.

NÉMETI. Hát miért jött? Azt hittük, temetni s a beszédeket összeszedni.

KIS MIKLÓS. A nyomda dolgát akarom elvégezni. Én hogy Gyalun utolszor szemben voltam gubernátor urammal, elmondtam neki, hogy kegyelmetek visszakövetelik az eklézsia nyomdáját, amit annak korán az enyémbé belecsaptak. Akkor azt mondta önagysága, hogy csak használjam ezután is bátran; ő tudja, hogy volt azzal a nyomdával.

NÉMETI. Mert kegyelmed hamisan informálta.

CSEPREGI. A generális eklézsia nyomdáját értette; nem a kolozsvári eklézsiaét.

KIS MIKLÓS. Az lehet, hogy ő azt értette. De azért vagyunk itt, hogy ennek a dolognak végére járjunk. Ennekem mindenhez inkább van kedvem, mint hogy kegyelmetekkel háborút viseljek. Én becsülöm kegyelmeteket a szószéken, a maguk hivatalában, s csak azt akarom, hogy én is dolgozhassam a magaméban.

NÉMETI. Csakhogy minekünk nincs arra megbízatásunk.

KIS MIKLÓS. Micsoda megbízatás kell ahhoz?

NÉMETI. Megbízatás a konzisztóriumtól.

KIS MIKLÓS. Ezt kegyelmed mondja? Akiről mindenki tudja, hogy maga a konzisztórium?

NÉMETI. Az vagyok, vagy sem: én határozott utasítás nélkül mint magános, az eklézsia javáról nem tárgyalhatok.

KIS MIKLÓS. S ha látná, hogy a vízbe esem, s nem volna megbízatása a kimentésemre: el hagyna-e veszni?

NÉMETI *indulóban*. Azt akkor látnám meg.

A papok mind kimennek; Kis Miklós egyedül marad, gondolatokba borultan, a szoba közepén.

PÁPAI PÁRIZ FERENC *balról bekukkant, s hogy Kis Miklóst meglátja*. Itt hát; ebben a néptelen szobában. Bethlen Miklós uramtól hallom, hogy lejött, s keresem mindenfelé. Szokása szerint a kemencét tartja legjobb társaságnak ebben a hangyaboly-kastélyban.

KIS MIKLÓS. Volt egy évre való társaságom, Pápai Páriz Ferenc uram, mióta hazulról eljöttem.

PÁRIZ FERENC. Az pedig nem lehetett rég, még ebben a télidőben sem... Farkast láttak-e? Azt mondják, arra föl sok van, s az útra is rámerészkednek.

KIS MIKLÓS. Farkast? Csak a hintóban, mellettem!

PÁRIZ. Hát az út? Ráz-e? Azt a kis havat, gondolom, lefűtta róla az éjjel a szél.

KIS MIKLÓS. Engem szúrt, pörkölt, csipkedett. Hogy ráz-e: azt nem volt érkezésem megfigyelni.

PÁRIZ. Azért kérdem, mert én is fölkészülök kegyelmetekkel. A generális eklézsia gyűlésére küldött föl Enyed. S barátom uramnak is vinnék egy kis nyomtatni valót.

KIS MIKLÓS. Valami gyógyításra tartozó munkácskát?

PÁRIZ. Nem, azzal végeztem a Pax corporisban. Amíg ép volt minden tagom, a Test békéjéről írtam. Most hogy minden sróf nyöszörög bennem, a lélekkel foglalatostokodom. Ez is egy Pax lesz. Pax animae.

KIS MIKLÓS. Boldog ember, barátom uram. A maga kezével ír, a feje a műhelye, konzisztóriuma. Végére is jár minden munkájának. Lenne mint nekem, öt nevetlen mesterlegény az öt ujja, s szólhatna belé az egész ország az officinájába.

PÁRIZ. A béketűrésen kívül az én állapotomban sincs sok irigyelni való.

KIS MIKLÓS. Csak más az. Emlékszik arra, amit Enyeden mint az akadémiákat frissen megjárt doktor, a könyvnyomtatókról mondott?

PÁRIZ. Amikor a kimenetelre biztattam?

KIS. Hogy ha tanítványaim mellett a tipográfiaikban is szétnézek: nagyobb hasznára lehetek Erdélynek, s magamnak is több kedvességet szerzek, mintha kisszavú ember létemre a sok szépen szóló pappal akarok versenyezni.

PÁRIZ. S nem így lett?

KIS. Nem. Mert ha egy pap jó prédikációt tesz, arra a többi papnak is leesik az álla. Az én mesterségemben azonban még az értelmes emberek is járatlanok. Ez a néhai úr, Bethlen Elek is, amikor a stempelyeimet megmutattam neki, azt mondta: a mi ötvöseink is csinálnak ilyesmit. Pedig nemhogy az ötvöseik, de Európában senki sem. Ha én azt akarom, hogy engem becsüljenek, magamnak kell odaállnom, s dicsérnem magamat.

PÁRIZ. Van ám a munkának szaga is. S az ember becsülheti, amihez nem ért.

KIS MIKLÓS. De ha én azt kimondom, még kegyelmedben is megbiccen az érzés: az emberek előtt pedig nevetséges leszek.

PÁRIZ. S mit gondol, az én mesterségemhez hányan értenek Erdélyben?

KISS MIKLÓS. Soha, ha én pappá lettem volna, vagy tanító maradok Fogarasban ilyen dögletes ember nem leszek Erdélyben. De igaz, hogy az Isten abban látogatja meg az embert, amire legjobban törekszik.

PÁRIZ. S kegyelmed mire törekedett?

KIS MIKLÓS. Amivel barátom uram biztatott. Hogy a nemzet előtt kedvességet lelek. Meg nem számolhatni: mit áldoztam én föl azért. Hollandiában volt úgy, targoncával tolták a pénzt a házamhoz, s én a számba való kenyeret is sajnáltam magamtól. Pedig én is elpazarolhattam volna, mint más jó mesterember a kocsmákon.

PÁRIZ. Meg is volt láttatja a munkájának.

KIS MIKLÓS. Más hatvan esztendőn sem dolgozik annyit, mint én tizedfél esztendő alatt. Nemcsak az idevaló munkát vittem egyedül, de a pénzt is magamnak kellett keresni rája. Húsz ember dolgozott nekem - szedő, korrektor, könyvkötő -, s azt mind az én éjszakáimnak kellett kikeresniük - betűmetszésből. Hadd lássa a világ, hogy egy szegény legény az ő igaz devotiójával többre megy, mint egy egész nemzet ímmel-ámmal való igyekezete.

PÁRIZ. Nagyon is megszégyenített bennünket.

KIS MIKLÓS. Tizenötezer forintot kerestem az utolsó két esztendőben, s azt én mind könyvekbe raktam. Négyezerkétszáz Aranyos Bibliát, ugyanannyi zsoltárt és újszövetséget hoztam be, s amim még megmaradt, azt is mind könyvvé tettem, hogy idehaza a jó könyvet elbővítsem és elolcsóbbítsam. Kegyelmed is tudja: mennyin adták régen azt a hitvány zsoltáros könyvet. Két meg három talléron. Én lecsaptam hetvenöt pénzre, hogy a szegény ember is kapjon rajta. Harmincezer forintban szabtam meg annyi könyvnek az árát, más kétszer annyit is megkért volna. De azontúl mit osztottam el iskoláknak s magánosoknak! S most, hogy a hollandi keresetemből kiráztak bennünket, a hajdan való bőkezűségemet hányják a szememre. Mintha nem nekem fájna a legjobban, hogy én Kis Miklós nem lehetek.

PÁRIZ. Már mért nem lehetne? Vagy más tán az lehet, ami?

KIS MIKLÓS. Aki Hollandiába a szőlőtermesztést be akarná vinni, mint kéne fáradnia annak, amíg egy dombot találna, prést meg hordókat csináltatna. Hát még a munkások betanítása, meg a vessző, amíg azt megszerzi; de még csak a karók is: mi munkájába kerülne annak. Hasonlóképp: aki Erdélyben tipográfus akar lenni.

PÁRIZ. Tudjuk azt néhányan.

KIS MIKLÓS. Két évbe telt, amíg csak házat találtam. Az eklézsiaház, amit először adtak, meglehetősen lett volna; de az a papnak kellett. A Torda utcai bedőlt, olyan vizes volt a fal. Maradt a feleségemé, abból előbb a sógoromat kellett kielégíteni, aztán felházakat építeni az öntőnek, lakást a legényeknek. Két évbe került, amíg munkához láthattam. S kikkel? Tanulatlan, a mezőtől becsapott legényekkel. Akik közül tízből egy ha lesz igazi tipográfus. Mert a magyar inkább hajdúnak, mint mesterembernek való. Amszterdamban, ha egy gép elromlott, vagy egy kosura volt szükségem, mentem az ötvöshöz, s megvolt. Itt könnyebb Bécsből kivárnom, mint hogy a nagyszájú, hazug, tudatlan magyar mesteremberek szüretjét, torát s más előbbrevaló munkáját kibőjtöljem, s végül is magam lássak hozzá.

PÁRIZ. Higgye el, más mesterségekben is csak így van. Minden magyar tudós egy Noé a maga bárkájában.

KIS MIKLÓS. S ha csak az a baj volna, amit a tipográfia ad. De legnagyobb baj, hogy én tipográfus nem lehetek, hanem mint valami ügyvédnek vagy ráérő tanácsosnak, gyűlésből gyűlésbe kell jánom, potom ötven forintos ügyek miatt a magam ezer forintos dolgát hevertetnem; - míg otthon a legényeim elégetik a fusoriában az ólmot, pörölnöm, vadásznom, temetnem.

PÁRIZ. Ez nálunk a nemzeti génusz. Az olasz restségben hever és énekel; a magyar tanácskozik.

KIS MIKLÓS. Itt is talán a Bethlen Elek úr kedviér vagyok? Hogy mint a sok papvarnyú, én is rászálljak a testére kárálni? A kolozsvári klérust akartam gubernátor uram elé vonszolni: hogy lássuk végre, mi enyém s mi övék a tipográfiámban.

PÁRIZ. Még mindig az eklézsia betűin civódnak?

KIS MIKLÓS. Azon. Vagyis inkább az én óvatlanságomon. Mert aki esztelenségében arra buzdul, hogy adjon a magyarnak, ám itassa a líbiai pusztát. De ha nem akarja a becsületét a csontjáról leráogatni: el ne fogadjon semmit tőle. A Teleki Mihály aranyaira emlékszik kegyelmed? Hogy az a jó úr az én zsoltároskönyvemet meglátta - pedig előbb a Marosba akarta emészteni -, azt mondta: le kell ezt az embert onnét hozatni, de ahhoz pénz kell. S összeszedett rá kétszáz aranyig valót. Én azt sehogy sem akartam elfogadni. De azt mondták: ne bántsam meg az ország szegénységét. Akkor még annyit vágtam hozzá, hogy leteszem a leydai akadémián az ott tanuló magyaroknak. De azzal ijesztettek, hogy ebből is csak pör s garázdaság lesz; szétosztottam hát az ottlevő s megszűkült magyarok közt: ha hazajönnek megadják. Máig is fizeti a legtöbb. Én azonban itthon azóta is keresem: kit kell egy Aranyos Bibliával, kapcsos énekeskönyvvel kielégítenem. De minthogy nem adták kezembe: ki adott s ki nem, máig is van, aki adósának mond, s hányja, hogy nem adtam neki.

PÁRIZ. Ritka nemzet tudja úgy, hogy a nagy ember mivel tartozik neki.

KIS MIKLÓS. A tipográfiával is hogy volt? Én magamnak akartam egy bő tipográfiát. De azt mondta Pataki István uram: itt van két nyomda, a Szenci Ábrahámé meg a kolozsvári eklézsiáé: csapjuk egybe a kegyelmedével, hadd legyen egy bő perfecta nyomdánk, ahol nem fogy ki egykettőre a betű. Én nem akartam az ő vén, elkopott betűiket megbántani; beolvasztottam a magaméba, s szükség szerint éltem vele. De bezzeg attól fogva, mintha az Attalus kincse lett volna! Hogy én hogy mertem azokat a csúf, békamászás forma betűket, amikért egész Európa nevetett minket, beolvasztani. Hogy ők azt megint kiszakítják. Vagy úgy, ahogy akkor volt, vagy úgy, ahogy mostan. Amikor a magamé, amiből kivehettem volna, a rossz években elmorzsolódott, s némelyik hónapban több a nap, mint ahány poltura a bevétel.

PÁRIZ. Most együtt van az ország - elvégezheti.

KIS. De Németi uramnak nincs megbízatása a konzisztóriumtól. Mert ha felelni kell: a konzisztórium meg a városi tanács meg az egyetemes eklézsia mögé bújnak. Mikor azonban tolvajnak kell kikiáltani, nem kérnek pátenst a nyelvükre.

PÁRIZ. Próbálja úgy nézni őket, hogy ők is az eklézsiáét védik.

KIS. Azt lehetne anélkül, hogy az én életemet merő halállá tennék. Kimondhatatlan, mit bántottak engem csak ebben a két napban. Tordán, ahová beszálltunk, azt mondja

Németi uram: nekem még, hála Isten, régi fajta Jansonius bibliám van. Rá ez az édes százú Csepregi: sajnos, én még nem tudtam szerezni, be kell érnem az Aranyossal. Mire professzor Bozóki: énnekem is az van, de két év óta bele sem olvastam. Ezt előttem, csakhogy evvel is bántsanak. Hogy az én munkám még az Isten ígését is utálatossá teszi. Holott mindenki tudja, mennyi szégyenletes errorból kellett nekem azt a Jansoniust kitisztogatnom.

PÁRIZ. Az ilyenek csak nevetni kell. Beszél az Aranyos Biblia magáért. Németi uramékat rég a férgek fogják dézsmálni, s az Aranyos Bibliát, mint a legkorrektebb bibliát fogják emlegetni. Így kell az ilyenre megfelelni.

KIS MIKLÓS. De azt nem is tudja kegyelmed, hogy én a beszédre milyen boldogtalan vagyok. Kivált, ha zavarba ejtenek. Csak ülök, s a szó a szám helyett odasüpped a szívemre. A mesterségem tett engem ilyen ügyefogyottá. Szinte némává teszi az embert az a nagy figyelem. Idehaza meg a folytonos melankólia vette el a szavam. Igen ritka, hogy mint most is: kilőjön a dugó. Nagyon meg kell ahhoz keseríteni engemet.

A kastélykápolna harangja megszólal.

PÁRIZ. Kondítanak. Püspök uram szól a kápolnában az országhoz. Menjünk mi is a megbékéltnek tisztességet tenni, s keressük közben a magunk békéjét is.

KIS. Nem terem ott nekem béke, csak megbántás.

PÁRIZ. Ne fojtsa bele méltó keservébe a jóakaróit is.

KIS. Merre vannak az én jóakaróim? Még ebben is szerencsétlenségem volt, hogy akik oltalmamra voltak, Horti püspök, Pataki István, Teleki Mihály uram, mind megholtak. De aki rágott, annak mindenkor nagyobb foga nőtt. Mi volt Németi Sámuel uram, amikor engem lehoztak? Éppenséggel nulla.

PÁRIZ. Azért ha szétnéz, talál itt, aki jóindulattal van kegyelmed iránt.

KIS. A jóindulat még egy magyart sem vett rá, hogy ujjat húzzon a hatalmasokkal. Hazudni, ölni, kockáztatni: itt csak a dühnek van erőssége.

PÁRIZ. Ha már engem méltán semmibe vesz is Kis Miklós uram, Bethlen Miklós uram mindig nagy pártfogója volt kegyelmednek.

KIS. Bethlen Miklós uram is csak olyanformán szorul az országban, mint én a konzisztórium-ban. A nagyobb baj kiszorítja a fejből az enyém. Meg milyen az a magyar jóakarát? Megvigasztal, hogy Cseri Jánosnak, meg Molnár Albertnek sem ment másképp. Most hogy legyek vidám, ha pörölnek, mert ebben az apostolpörkölő országban az annak a jele, hogy apostol vagyok... Már megbocsásson, ha kegyelmedet is megbántom. Azok ellen, akik híttak, marasztottak, néha jobban föl vagyok, mint az ellenségeim ellen. Mért áltattak, ha tudták, hogy nem úgy lesz? Pataki István uram azt mondta: meglátja, ha hallják, hogy kegyelmed megházasodik, ki szekér búzát küld, ki hordó bort, ki verő disznót, úgy, hogy helye sem lesz, hová tegye. S a feleségem váraljai porcióját vették el legelőbb. Hollandiában egy sajtárus jobban megáll a szaván, mint itt egy gubernátor. De csak kerüljek ki innét, elhíresítem őket. A magyar ígéretet az olasz hűséggel fogják együtt emlegetni.

PÁRIZ. Nem tenné azt kegyelmed akkor sem, ha módjában volna. Ha csalunk, hát magunkat is csaljuk. Másképpen még ennyi láng, iparkodás sem volna köztünk. Két lélek van a magyarban. Az egyik tartja a meleget; ezzel mondja, aminek lennie kellene, a másikkal azt nézi, ami van - ezzel kerüli el, hogy egészen összetörjék.

KIS. Azzal kelepcebe csalt; ezzel megölt.

PÁRIZ. Azzal a hazájába hozta, s ezzel, mint megpróbált embert a mennyországba készítgeti.

KIS. Felejtés legyen a neve annak a mennyországnak, Páriz Ferenc uram. *A harang másodikat kondít.* Na, gyerünk.

Függöny

MÁSODIK FELVONÁS

Kis Miklós kolozsvári háza. A színen levő szoba amolyan átjáró helyiség a tulajdonképpeni nyomda, az emeleti öntő - a fusoria -, a lakás és a tornác közt. Amellett irodául is szolgál: a gazda itt tárgyal a kinti emberekkel, itt javítja a korrektúrát, s végzi segédeitől külön a metszést, a tervezést. Balra a műhely felé üvegablakos ajtó, leereszthető zöld függönnyel. Hátrább a szoba sarkában másik ajtó: ha kinyitják, csigalépcső látszik, az visz az emeletre. A hátsó falon a tornácra nyíló ablak s újabb ajtó: ezen járnak be az udvarról. A jobb falon levő ajtó, amelyre néhány lépcsőfok visz föl: egy lakószobába nyílik. A helyiség alaprajza szabálytalan; ahány fal, annyiféleképp fut; a bal oldalin még egy külön kiugró is van a lépcsőháznak; látszik, hogy utólag szabták ki, ahogy a szűk hely megengedte. A műhelyajtó és a lépcsőház közti szögletben kis munkaasztal; az ablak alatt polcokon ólmok, stempelyek; elől nagy asztal, rajta ívekben levő könyvek, matrixok, betűk, most minden kiborítva, összeforgatva. A lakószoba ajtaja nyitva; a szolgáló ott benn takarít. Kisné az udvar felől jön; most adott az állatoknak; oldozza le a kötőjét, s igazítja a fejkendőjét. Magára adó, csinos, harminc körüli asszony. A nyomdászinas a kiborított holmikat rakosgatja; a szedőasztalhoz húzódik.

KISNÉ *benéz a szobába.* Az oficér már elment?

SZOLGÁLÓ. El szerencsésen.

KISNÉ. Emléket nem vitt?

SZOLGÁLÓ. Nem, csak a párnát szakította föl a patkója szögével.

KISNÉ. A párnát?

SZOLGÁLÓ *kijön.* Csak úgy ruhástul feküdt le, fordítva. S a vödröt rusnyálkodta össze.

KISNÉ. Részeg volt ez is?

SZOLGÁLÓ. Ki tudja azt, mikor részegek ezek s mikor nem? Mindig úgy tesznek, mintha részegek lennének.

KISNÉ. Hát ezek a matrixok?

SZOLGÁLÓ. Ezt meg a szolgálja burogatta ki. Azzal üzte az unalmát hajnalban.

KISNÉ. Ó, a gyalázatos. Csak már ezektől ne kéne szenvednünk.

SZOLGÁLÓ. Ott fogyna el a matéria, ahol ezeket öntik.

KISNÉ. Ilyeneket bocsátani rá egy tipográfus házra.

SZOLGÁLÓ. A húgom az szerencsésebb. Őhosszójuk nem szabad katonát betenni. Tiszteletes Csepreginé asszonyom megmondta: ez eklézsiaház, ide be nem teszi egy német sem a lábát.

KISNÉ. Ez tán nem eklézsiaház, te? A tipográfus is eklézsiái személy. Pap van hány; de abból egy van az egész Erdélyben.

SZOLGÁLÓ. Mégis ránk eresztik a bűdöst.

KISNÉ. Mert uraimék a városnál föl vannak bátorítva.

SZOLGÁLÓ. Ez a mesterlegény, a Mátyás, anyjáról szász s tud beszélni velük. Azt mondják, még biztatták is őket, hogy ilyen jó szállóhelyük nem lenne sehol.

KISNÉ. Ó, a gonoszok. De ezt is csak a klérusnak köszönhetjük.

SZOLGÁLÓ. A papnéknak, ugye? Nem lehet azt elmondani, hogy gondolkoznak azok az asszonyról, Kis Miklósné asszonyomról.

KISNÉ. Már hogy gondolkoznának?

SZOLGÁLÓ. Én csak azt tudom, amiket Katinknak mondott Csepreginé asszony.

KISNÉ. Azt gondolom, miket mond.

SZOLGÁLÓ. Hogy hiába köt föl ilyen meg olyan főkötőt a Jusztitok asszonya - már mint az enyém -, azért mégiscsak egy hitvány vasmívesnek a felesége marad.

KISNÉ. Ó a gonosz... Tudom én azt, mit mondanak s mit nem. Nem kell azért a szádat jártatnod... *Inashoz*. Mestered, Kis Miklós uram ott fönn van?

INAS *a szedőasztal mellől*. Fönn a fusoriában.

KISNÉ. Rossz kedvében van?

INAS. Nem mondta. Metsz.

SZOLGÁLÓ. Hát hogyan volna rossz kedvében. Hogy mondhatasz olyat, hogy nincs rossz kedvében?

INAS. Én nem tudom, hogy milyen kedvében van.

SZOLGÁLÓ. Amikor panaszolom, mit tett a német, csak rám förmed: a generálisuk vagyok? Panaszkodj a generálisuknak.

INAS. Azt mondta.

SZOLGÁLÓ. Akkor hát nincs rossz kedvében?

KISNÉ. Az igaz, hogy nagyon sokat beszélsz.

SZOLGÁLÓ. Ha meg nem beszél az ember, azt mondják, nincs szíve. Nem vesz részt a gazdája bajában. *Duzzogva ki az udvar felé*.

MESTERLEGÉNY *a műhely felől*. Kis Miklós uram nincsen idebenn?

KISNÉ. Hallom, behítták kegyelmedet a városhoz.

MESTERLEGÉNY. Engem be. Épp azt akarom elmondani, hogy volt.

KISNÉ *kinyitja a lépcső ajtaját s felszól*. Édes uram, hej, hallja-e? Az öreg legény jött meg a városból. *A legényhez*. Mit akartak megint?

MESTERLEGÉNY. Mit? Nem lehet azt olyan egyszeriben elmondani.

KIS *nyomottan, a fusoriából*. No, mi volt a baj? Mit sütöttek ki uraimék?

MESTERLEGÉNY. Hát azok kisütöttek.

KIS. Ki?

MESTERLEGÉNY. Be akarnak fogni a járomba.

KISNÉ. Már megint? Mondta, hogy amin lakik, az privilégizált terület. Azért építettük ide, magunk mellé, hogy a mentesség kegyelmetekre is kiterjedjen.

MESTERLEGÉNY. Azt mondták, hogy amíg legény voltam, elnézték, hogy nem fizetek adót, de most, hogy megnősültem, rám teszik a jármot... Mintha a nősnek könnyebb volna.

KISNÉ. Így van az. Ha a fonál hegyit átfűzték a tűn, jön utána a többi. Az első oficert nem lett volna szabad beengedni. Akkor kellett volna a püspökhöz futni.

KIS. Nem reklamáltam? A vártára vittek, s ott füstöltek.

KISNÉ. Aztán mégiscsak annyiban hagytuk. Most már az adót is rájuk nyomják. *Csend.*

MESTERLEGÉNY. Hát bizony én sem így gondoltam ezt.

KIS MIKLÓS. Mit gondolt másképpen, hallom?

MESTERLEGÉNY. Ezt a tipográfusságot. Azután, hogy a Kis Miklós uram szerencsájének milyen híre támadt.

KIS. Az én szerencsémnek? Jóba kapaszkodtak.

MESTERLEGÉNY. Maga mondta, hogy Amsztelodámban néha targoncával tölték szállására a pénzt.

KIS. S azt vártátok, hogy ti is kaptok Zalatról minden reggel egy fél talicskára valót.

MESTERLEGÉNY. Azt nem. De hogy megtaláljuk a számításunkat.

KIS MIKLÓS. Egy tallért minden font elégett ólomért. Olyan híre fut, hogy a Kis Miklós legényei már papírt is tudnak hajtogatni, meg korrektort összeítani, hogy a napkeleti királyok járatnak utánatok.

MESTERLEGÉNY. Az sem a mi hibánk, ha a betűmetszésben s más mesterségbeli dolgokban tudatlanok maradtunk.

KIS MIKLÓS. Hanem én voltam irigy. Tudom, hogy ezzel bujtogatnak benneteket. Félttem: a ti betűitekre mondják a bécsi jezsuiták, hogy ennél szebb betűket nem metsz senki a császár birodalmában.

MESTERLEGÉNY. Én azt nem mondtam.

KIS MIKLÓS. Vagy hogy ti is kedvet kaptok, mint én, harmincezernél több vagyont erre a nyomorult Erdélyre elvesztegetni. Mióta a reformációt Erdélybe behozták: ilyen rossz világ nem volt a könyvnyomtatásra. A szegény ember bemegy a könyveshez, megkérdi a könyv árát; aztán azt mondja, elmegy elébb a vásárba, s nem jön vissza soha.

MESTERLEGÉNY. Azt nem mondom. Én csak azt mondom: hogy nem így számítottunk.

KIS MIKLÓS. S már én most mit tegyek a ti csalódástokkal? Szedjem a magamé alá, mint anyakoca a malacait? Nem úgy nyomtátok eddig is a lelkeket, mintha nem is legényül, hanem fiakul fogadtalak volna. Szállást építettem, földet adtam, hogy ha nincs munka, a mindennapit abból kitúrassátok. S most nem így gondoltátok? Hát én így gondoltam?

MESTERLEGÉNY. Hát senki sem így gondolta.

KIS MIKLÓS. Mire vittétek volna ti? Vargaságra, bognárságra. Most mégis tipográfus uraim vagytok. De én akadémiát jártam; üthetném össze a méhesben a prédikációt, s lám, az egyházfinál is utolsóbb vagyok. S még egy csomó naplopó, nyomdásznak nem való, hálátlan nagyszájú magyarnak is én legyek a békétlenségük dajkája?

MESTERLEGÉNY. Hát nem mondom. Én csak azt mondom, amit ők mondanak.

KIS MIKLÓS. Azt meghallottam, s majd gondolkozom rajta. Amit meg kegyelmed tett hozzá, azt rája vissza és nyelje le. Ebben a professzióban, kivált Erdélyben, erre van a legnagyobb szükség, hogy nyelni tudjon az ember.

Mesterlegény hümmögve el.

KISNÉ. Igen elvették a kegyelmed kedvét ott Keresden.

KIS MIKLÓS. Temetés volt.

KISNÉ. De mintha a mosolyát is eltemették volna.

KIS MIKLÓS. El volt az előbbre is.

KISNÉ. A gyermekecskéket meg sem nézte. Pedig készítették a szájuk a tordai mézesre.

KIS MIKLÓS. Hozass nekik a boltból törökmézet.

KISNÉ. Magamról már szót sem teszek. Lassan egészen elleszek a nyájassága nélkül.

KIS MIKLÓS. Nincs tudomásom róla, hogy bántottalak.

KISNÉ. S az elég?

KIS. Annak, aki belül úgy van, mint én, annak az a nyájassága, hogy hallgat.

KISNÉ. Odavolt egy hetet, s este csak lefekszik azzal, hogy fáradt. Próbálok kérdezni: mi hogy volt. Teszi, mintha már aludna. Vagy azt hiszi, nem hallottam csak a lélegzésről is, hogy fönn van? Szokása szerint fönttartja a fejét, s nézi a sötétet. Az ember, ha már itthon kell maradnia, a fejében szeretne mindent kifesteni.

KIS. Az én fejemben köd volt és zajgás. Az én fejemből ki nem szeded, hogy Bethlen Elekné hogy sírt, vagy milyen fátyol volt rajta.

KISNÉ. Azt is a cselédségtől kell meghallanom, hogy valami borítás szekéren jött haza. Ha már itthon csak baj van meg szégyen: legalább kegyelmed ne tetézz efféle bizalmatlansággal.

KIS MIKLÓS. Azért nem szólok, hogy ne tetézzem. Vagy azt hiszed, hogy babérrel etettek?

KISNÉ. A szolgálólánytól ezt-azt kell hallanom, hogy hitvány vasművesné vagyok. A tiszteletesnek szerint posztószoknyában kéne járnom.

KIS MIKLÓS. Arról én mit tegyek? Háborút víttam a tafota szoknyáért.

KISNÉ. Tán nem járt? Amilyen híre volt a kegyelmed vagyonának, különb is járt volna.

KIS MIKLÓS. Én azt nem mondom. Én azt mondom, hogy nekem te ne panaszkodj.

KISNÉ. Hát kinek panaszkodjam?

KIS. Énnekem ne. Én megmondtam, hol az orvosság erre.

KISNÉ. Már megint a tavalyin kezdi. Ezért ment országba?

KIS. Én csak azt mondom: ha nem tetszett, itt hagyhattad volna.

KISNÉ. Menjek el Hollandiába? Ahol butább lennék a kisdedeimnél; még a halat sem tudnám a piacon megvenni. Elkívánná, hogy én is olyan apácafőkötőt tegyek a fejemre meg olyan mellkendőket.

KIS. Dehogyan kívánnám. Ha itt esdekelnél a csupasz térdeden, akkor sem vinnélek ki.

KISNÉ. Akkor mért hozza elő? Hát én már csak aközt választhatok, hogy idehaza vagy odakinn legyek-e utolsó.

KIS MIKLÓS. Hogy itt utolsó leszel-e vagy az sem, azt majd meglátod. Hogy ott kinn nem kell utolsónak lenned, arra akár megesküdjem most.

KISNÉ. Mit akar ezzel értésemre adni?

KIS. Semmit.

KISNÉ. Akkor mért mondja olyan iszonyúan. Mire hergelték fel Keresden azok a papok?

KIS. Ellened semmire.

KISNÉ. De látom: forgat a fejében valamit. Amikor így hallgat és elnéz: forgat valamit.

KIS. Ha forgatok: hagyj békén. Várd: amíg kiforgatom.

KISNÉ. Hát így vagyunk? Hát már kegyelmednél is kikoptam a becsületből. Nem elég, hogy az egész világ megvet; már kegyelmed is kitett a gondolataiból. Lettem volna egy varga felesége: több becsületem volna.

Sírva fakad. Kis Miklós elfordul. Egy ideig csak az asszony szipogása hallik.

PÁPAI PÁRIZ *a tornác felől kopog. Hogy senki sem felel, megismétli a kopogást, s benyit.*
Grácia... Azt hívém, az üres szobának kopogok.

KISNÉ *megörül; a könnyeit rejtve.* Pápai Páriz Ferenc uram! Kolozsvárt?

PÁRIZ *a visszaforduló Kis Miklós felé, mosolyogva.* Most már itt; pedig Keresden akartak felejteni. Békés jó napot, Kis Miklós uram.

KISNÉ. Jaj, be megörültem kegyelmednek. Mikor értek föl?

PÁRIZ. Tordán háltunk, s már jókor behoztak. A Kis Miklós uram helyét bitorlám az eklézsia hintójában.

KISNÉ. Akkor tán éhomra is van. Megyek, s készítek früstököt.

PÁRIZ. A világért sem. A pálinka már Tordán megvolt; itt meg az ülésből azonnal a Csepreginé asszonyom tejfölös pogácsáiba estünk.

KISNÉ. Ó, a Csepreginé asszonyom pogácsái. Azoknak jóknak kell lenniük; a papné pogácsáknak. De azért az én nyomdászné ebédemet se vesse meg. Tehénhúst csinállok tormával.

PÁRIZ. Nem alkalmatlanságra jöttem én; hanem könyvet nyomtatni. A torból elég volt Keresden.

KISNÉ. De azért csak nem óriáskígyó kegyelmed. Arról olvastam, hogy egy hónapra belakik egy őzzel.

PÁRIZ. Ládd-e, mit tud az ilyen könyvcsináló felesége. De igazán nem leszek alkalmatlan?

KIS MIKLÓS. Nem, igazán. Az egész Erdélyből senkinek sem örül úgy a mi asztalunk, mint barátom uramnak.

KISNÉ. Megyek s viszem a hírt keresztlányának. Készítse el az orcáját, hogy összenyálazza. *El a tornác felé.*

PÁRIZ. Szíves, eleven asszony ez a kegyelmed felesége. Egy kis nap, egy kis szél; nem hagyja megposzadni a házat. Hanem minket ugyancsak otthagyt kegyelmed. A háziasszony is csak annyit hallatott, hogy eljött. De hogy min, hogyan, azt senki sem tudta.

KIS MIKLÓS. Már engedelmet kérek a hirtelenségemért. De valami ekhós szekér jött a fekete posztókkal Kolozsvárra. Mondom, inkább a gyertyatartók közt rázatom magam haza, minthogy visszafelé is a Németi uraimék gorombaságát kelljen elhallgatnom.

PÁRIZ. Sebaj. Az én Pax animaem akkor is elment volna kegyelmed után, ha a gyertyás szekér Bécsig találja vinni. Kegyelmed az egyetlen ember a császár birodalmában, akire a könyvecskémet rája merem bízni.

KIS. A lelki békéjét az én lelki békétlenségemre. De most aligha meg nem csalatkozik a bizalmában.

PÁRIZ. Ismerem én a kegyelmed munkáját. *Kibontogatja a csomagját.* No, nézze csak: ez itt az első nyaláb. Azt szeretném, ha valami derék címlapot is csinálnánk, olyasfélét, mint a Hármass históriáé.

KIS. Ahhoz betűk meg stempelyek kellenének. S a legényeim nem egy klisé, de egy romana A-t sem metszenek ki a maguk emberségéből.

PÁRIZ. Nem is tőlük várom én azt.

KIS. Én meg ki tudja, hol metszem már akkorra a - vándorbotot.

PÁRIZ. No lám... Igen sötét gondolatai támadtak kegyelmednek azon a fekete posztón.

KIS. Sok posztót megszöttek s elkoptattak, amióta én azokat a gondolatokat forgatom magamban.

PÁRIZ. Megint körme alá rakták a tüskét Németi uraimék.

KIS. Nem is hagyják ők azt abba, amíg fölülről esik a földre az árnyékom.

PÁRIZ. Az eklézsia betűin kezdték megint?

KIS. Mégpedig uraimék, a szebeni magisztrátus előtt. Dicsérni találá bíró uram a kis betűszekrényt, amit, hogy az övéké elégett, hirtelenjiben kimetszettem nekik. Elfakadt erre Németi uramban az epe. Majd hogy tolvajjá s orgazdává nem tett engem s a szászokat; váltig állította, hogy az eklézsia anyagát öntöttem meg nekik.

PÁRIZ. Valami aesopusi mesével kell elütni az ilyen; azon jobban megszégyenlik maguk.

KIS MIKLÓS. Csakhogy én nem mesélni akarok ezeknek, hanem békén lenni tőlük. Kimondhatatlan, mi mérget etettek velem abban a négy napban. S az asztalnál mind melljük raktak azok az ártatlan asszonyok. Így képzelem a poklot, mint ezt a temetést.

PÁRIZ. Nagyon elárulja magát Kis Miklós uram, hogy meg lehet bántani. Az ember már olyan, hogy ahol fáj, oda szívesebben üt. Egy kis tréfával többre menne. A tréfa az méz is, tör is. Ha akarom nyájasság, ha akarom nevetségesség. S a kevély semmitől sem fél úgy, mint a kinevetéstől. Vagy azt hiszi, barátom uram, hogy nekem nincsen meg a magam Sámuele?

KIS. De énnekem elegendem van már ebből az erdélyi színlelő mesterségből. Hogy itt az érdemnek kell felálarcoznia magát, hogy a süvöltő vad szamaraknál jobbnak ne lássék. Egy szatírára keserített elme akár könyvbe is tehetné, hogy akit Magyarországon iparkodással vert meg az Isten, hogy s mimódon rejthetné el azt az irigy papok és éppen hogy nevüket alácirkalmazó főurak elől.

PÁRIZ. Mond valamit, barátom uram. Az elmés könyv lenne s nemcsak Magyarországon. A talentumot is el kell álcázni, mint az ágyút - nyájassággal, egyszerűséggel, alázattal.

KIS. De énnekem nincs tehetségem az ilyenhez. Én meggyülöltem azt az Erdélyt, ahol a ragadozást büntetlen üzik, de egy kis közjóért esztendőket kell csúszni, instanciázni.

PÁRIZ. Most már ugyancsak leeresztette kegyelmed, akármilyen nagy vagabundus volt, ebbe a mi Erdélyünkbe a horgonyt.

KIS. Ha leeresztettem, föltépeti a keserűség.

PÁRIZ. Mondja meg, mire ösztökéli?

KIS *az inashoz, aki a jelenet alatt lejött a fusoriából, s a munkasztalon rakosgat.* Te menj ki csak... *Becsukja utána a műhelyajtót, s a zöld függönyt is leereszti.* Én arra, hogy ezt a tíz évet, meg a hollandiakat, amiknek a gyümölcsét itt eltékoztam, kívágjam az életemből, s a harmincadik esztendőmet, amelyikben utazni indultam, odavarrjam az ötvenedikhez.

PÁRIZ. Bajos út az a mai világban. Aki ifjan megnyomta egyszer, csontjában érzi haláláig. Elkésett attól, Kis Miklós uram.

KIS MIKLÓS. Megszoktam én a harcot, Pápai Páriz Ferenc uram. Amikor Misztótfaluról felhoztak Enyedre, nem mondtam, hogy késő; újra jártam a szintaxisig az oskoláimat. Amikor Horti püspök és kegyelmed rádoboltak, hogy Hollandiába menjek a tipográfákban széjjelnézni: már öreg legény voltam. Más ilyenkor már a csibukját nézi, nem a vándorbotot. Én nem röstelltem akadémikus létemre beállni inasnak. A házassággal is kínáltak odakinn: hatvanezer forintos lányt kaphattam volna, de én azt tudtam, hogy haza fogok jönni, s nem akartam holland asszonyt venni magam mellé. Az Isten hangja, ami az embert viszi: nem ismer későnt és koránt. Az csak azt ismeri: erőszakot tesznek-e rajta vagy sem.

PÁRIZ. Csakhogy az ember nemcsak a maga lelkén tehet erőszakot, hanem másén is.

KIS MIKLÓS. A feleségemet gondolja barátom-uram?

PÁRIZ. Kegyelmed, ha - amint mondja - kimegy: egy megszokott országba megy, amelyik hajlandósága s mestersége után valóságosabb hazája a mi Erdélyünknel. A kézművesség is olyan, hogy elfoglalja az ember lelkét: ha honvágya támad, belemetszi az itala s antikva betűkbe. De mit csinál ott ez a nyelvben tudatlan, szokásokban járatlan kis asszony? Aki kegyelmeden s a két lánykáján kívül csak a honvágyát viheti magával? Hisz tudja, milyen egy asszony? Annak a tudománya, hebreus és latin grammatikája a tésztareceptekben, házasságszerzésekben, tereferékben fekszik, s az mind idekötötte őt ahhoz, amiben felnőtt. Erdélyben a papnék rágalma is édesebb, mint ott kinn a tipográfus feleségek kedvessége.

KIS MIKLÓS. Ezt is megforgattam én magamban, Páriz Ferenc uram.

PÁRIZ. S mire ment a lelkiismeretével?

KIS MIKLÓS. Hogy itt hagyom őket. Hátra dobom a papokra.

PÁRIZ. Ez Isten és a természet ellen való beszéd.

KIS MIKLÓS. S akit rajtam tettek, ki ellen kiált?

PÁRIZ. Erdély nem a maga hibáját fogja a kegyelmed elbúsult tettében nézni, hanem a gyermekeit a világ kényére hagyó apát.

KIS MIKLÓS. Azzal sem törődöm. Költsék rám azt is, hogy állhatatlan vagyok. Legalább teljes lesz a lista, s a maradék látni fogja, hogy a káposztaevő szenteknek ebben a mennyországában volt egyetlenegy ember, akiben a kevélységtől és úrhatnamságtól a közjó elorzásáig s a paráznasáig minden rossz egyben volt. Akinek esze van: tudni fogja, hogy a magamfajta öreg legénynek, mint a rozzant hajónak, kíváncsi a házasság kikötője és sok mindent elhallgat azért, hogy munkába belekáprázott szemét egy barátságos arcon vagy egy göndörödő kis fejen pihentesse. Azt jóérzésű ember nem mondhatja, hogy a házasságomban én nem voltam szelíd és hosszútűrő.

PÁRIZ. S most mégis példabeszéddé akar lenni. Hogy a szülék azzal ijesszék lányaikat: te is olyan akadémikus emberhez mennél, aki egy nap csak fölkerekedik, mint Kis Miklós.

KIS MIKLÓS. Ama gonosz Dániel, aki nem akart a mi Erdélyünk vermében a Németi Sámuelek oroszlánbögése közben elpusztulni.

PÁRIZ. Németi Sámuel uramnál, elhiheti, készen van a szentencia a kegyelmed futására.

KIS MIKLÓS. Csak legyen. Itt én vagyok az ő kezükben; odakinn ők az enyimében. Ők példabeszéddé tesznek engemet itthon, én pedig példabeszéddé teszem őket a keresztény világban.

PÁRIZ. A keserűség beszél kegyelmedből, Kis Miklós uram.

MESTERLEGÉNY *a műhelyből*. Engedelmet kérek, Kis Miklós uram. Nem boldogulunk a présel.

KIS MIKLÓS. Beléjetették azt a Bécsből hozott kosut?

MESTERLEGÉNY. Belé mi; csak nem megy.

KIS MIKLÓS *Párizhoz*. Már egy kis türelmet.

PÁRIZ. Csak menjen, barátom uram. Kegyelmed tíz ember idejét vesztegeti itten, én meg a magamét.

Páriz Ferenc magára maradva az öntvényeket, rajzokat nézegeti.

KISNÉ *az oficer szobája felől, bekukkantva*. Páriz Ferenc uram... Csak maga van itt benn?

PÁRIZ. Kis Miklós uramat elhívták.

KISNÉ. Én kértem rá a mesterlegényeket. Meg akartam tudni, mért csukódtak be.

PÁRIZ. Egy könyvecskét hoztam föl nyomtatni.

KISNÉ. Jaj, ne tettesse úgy magát, bölcs ember létere. Azért nem húzzák be az ajtót, meg nem küldik ki az inast. Ennekem azt tudnom kell.

PÁRIZ. De nem úgy volt ám az mondva.

KISNÉ. Ugye, Keresden bántották meg megint. Amióta megjött: egy kedves szava nem volt. A pompa felől kértem: „Hát ahogy lenni szokott.” S megy a stempeljeihez meg a satuihoz.

PÁRIZ. Nem csodálatos, ha megnehezedik néha a szíve.

KISNÉ. Az itthoni bajokkal táplálom, adóval, beszállásolással; csak rám förmed. Eleget mondta ő: nem lesz itt becsületünk, menjünk ki Hollandiába. Azon aggódom, nem valami elkeseredettet forgat-e magában.

PÁRIZ. Amit forgat az ember, az még sokféle fordulhat. Kegyelmed azon legyen, hogy erre forduljon. Az asszonyembernek sok kis kötelék van a hatalmában. Bogozza úgy, hogy a maradás könnyebb legyen a válásnál.

KISNÉ. A válás? A válásról beszélt, ugye?

PÁRIZ *zavartan*. Hát aki nem marad, válik.

KISNÉ. De ő tőlünk akar válni. Éreztem én ezt. Azért nem kérlelt, hogy jobb lenne odakint. Ha azt akarja, hogy vele menjek: mindennek földicséri azt a vizes Hollandiát. De most úgy bánt velem, mint aki őt már eldobtam magamtól. *Sírásba tör ki.*

KIS MIKLÓS *visszajön*. Nem tanítottam meg őket betűt metszeni! Aztán egy kosut sem tudnak becsavarni. *Észreveszi a síró asszonyt*. Elárult engemet, Pápai Páriz uram?

PÁRIZ. Hát el éppen nem, ha a vétek a szándékosságon múlik.

KISNÉ. Nem kellett kegyelmedet elárulni. Elárulta kegyelmed magát. Ismerem már, amikor fő a fejében valami. Bár ilyen szívtelenségre nem tartottam képesnek kegyelmedet.

KIS MIKLÓS. Márpedig én ilyen szívtelen vagyok.

KISNÉ. Fölgyűjti maga ellen a farkasok haragját, s akkor hátrahagy bennünket: töltsétek ki az ártatlanokon.

KIS MIKLÓS. Az is azoknak a bűnök lesz Isten előtt.

KISNÉ. Hisz már most sem vehetek föl egy jobb ruhát: mert az eklézsiából cifrálkodom. Hát akkor? Mindenünkből kiráznak bennünket. Minél messzebb megy kegyelmed, annál több lesz, amivel adósuk vagyunk. Annál tolvajabb hírünket költik, minél jobban kirabolnak. A városnál, a dikasban azt mondják, föl van írva az adónk. Amíg kegyelmed egy-két urat föl tud verni, hogy a privilégiumunkat védjék, csak tartóztatják maguk. Ha nem lesz itt, a párnát is elviszik adóba.

KIS. Én teremtettem-e a világot, hogy a gonoszságokért feleljek előtted?

KISNÉ. A világot nem kegyelmed teremtette; de az árváit kegyelmed rakta a világba.

KIS. Mit érnek az árváim azzal az árnyék apával, amit a bántások meghagynak belőlem. Hogy egy kígyó szorításában törjünk össze, mint ama Laokoon-család? Ott kinn legalább keresek reájuk.

KISNÉ. Attól, hogy Hollandiába kimegy, a fiatalságába még nem ment vissza. Nézzen a kezére: már reszket. A feje, panaszkodik, tele van zúgással.

KIS. Ti vénítettetek meg... az ország.

KISNÉ. S a bolyongás majd megfiatalítja? Zabolázza meg már az indulatos szívét. Ne akarjon bennünket büntetni - másokért.

PÁRIZ. Mond valamit a felesége, Kis Miklós uram. Az indulat sokszor azon áll bosszút, akit elér. Mint a megkalodázott paraszt, aki a gyermekét veri.

KIS. Hát mit tegyek? Mondjátok meg, hogy mit tegyek? Ne azt mondjátok, amitől még jobban kínlódom, hanem ami megtanít elviselni.

KISNÉ. Mit tegyen? Védje magát... a becsületét.

PÁRIZ. Igaza van. Az ország elé kell vinni a mentségét.

KIS. Nem azért mentem Keresdre? Egy tű nem vész el jobban a vásárban, mint az én ügyem abban a temetésben.

PÁRIZ. Most nyílik meg az egyetemes eklézsia gyűlése...

KIS. Egy is lever engem, hát tíz, azon a nyelvével.

KISNÉ. Tegye közönségessé nyomtatásban. Ha nincs nyelve, van papírja s betűje.

PÁRIZ. Mond valamit, Kisné asszony. Ha kellő mérsékléssel előadja... Az ügy elég főbenjáró.

KIS. Gondoltam én már erre is. Ha én úgy, mint kegyelmed ott Keresden, kiönthetném az ország előtt a szívem.

PÁRIZ. Nem úgy. Hogy az ügy merituma tetsszék ki, s ne a kegyelmed megbántott szíve. Az Aranyos Bibliát is hogy megvédte az Apológiával!

KIS MIKLÓS. Akkor errorokról volt szó s nem polgári bántalmakról. A fejem fönnebb volt, messzebb a szívemtől.

PÁRIZ. Az írás majd lecsendesíti. A szóban düh van és sötétség, az írásban világosság és józanság.

KISNÉ. No ígérje meg már, hogy nem megy neki annak a szélmalmos országnak.

KIS. Jó malmok azok a szélalmok... De nem bánom: itt maradok a pokol malmai közt. A jó hírem azonban vissza kell hogy adják.

Függöny

HARMADIK FELVONÁS

Szoba Kis Miklós házában. Mennyezete boltos; ajtói tömörök, vasaltak; a falak vastagsága az ablaknál mérhető: egy kis munkaasztal megfér a hasadékaiban. Ennyi falhoz, zárhoz, bolthoz képest a szoba elég kicsiny, néhány női holmi: rokka, kézimunka enyhíti a komorságát. A szemközti nagy ajtó a folyosóra nyílik; a bal oldali kisebb a szomszédos lakószobába. A hasadék ólomüveg ablaka az utca fényét szűri be. A bútorzat egy nyitott szekrény; az asztal mellett két-három szék; az egyiken frissen vasalt ruha; a munkaasztalnál nagyobb karosszék. A falon két kép: az egyiken holland utcarész, piacról jövő asszonyokkal, a másikon Kis Miklós képe, tíz évvel ezelőttről. Amikor a függöny fölmege, Kisé a szekrénybe készülő gyermek-fehérműn öltöget; nyugtalanul föláll, s a szekrényajtóhoz szorítja homlokát. Csepreginé a folyosóról. Halkan kopog, s óvatosan benyit.

KISNÉ *felijedve*. Ó, te? Csepreginé asszony.

CSEPREGINÉ. Dolgodban zavarlak?

KISNÉ. Nem, csak olyan öltögetés. A gyermekek ingecskéi. *Összenyalábolja a széken fekvő fehérneműt; beteszi a szekrénybe, s becsukja az ajtaját.*

CSEPREGINÉ *egy mozdulatot tesz, hogy megcsókolja, de Kisé arca megállítja*. Az ölténivaló: ez ami el nem fogy... Csodálkozol, látom.

KISNÉ. Nagy tisztesség a tipográfus házra.

CSEPREGINÉ. Hát bizony: rég nem néztük meg egymást. Megvan fél éve is.

KISNÉ. Meg, három is.

CSEPREGINÉ. Ne mondd? Így szalad az idő? Bizony nem úgy vagyunk már, mint amikor a nemzeti asszonyhoz Dobainé asszonyomhoz jártunk szövést tanulni. Akkor ha hóval álmotunk, vagy egy új kötőt kaptunk: átfutottunk elűjságot.

KISNÉ. Most ott vannak a papnék. Azokhoz futsz át az újsággal.

CSEPREGINÉ. Meg tudod: messzebb is lakunk most.

KISNÉ. Nem illik a tiszteletesné asszonyhoz a szegény tipográfusné.

CSEPREGINÉ. A hollandiai nábob felesége... De nem azért jöttem ám, hogy csúfoljuk egymást. Annyit gondolok rád mostanában.

KISNÉ. Mondják, hogy szoktál emlegetni.

CSEPREGINÉ. Csakugyan? Kicsoda?

KISNÉ. Sütőnék, szolgálók.

CSEPREGINÉ. Ó, amit a sütőnék mondanak. Bolondság meghallgatni. Engem meg ismersz: a szám közel a szívemhez.

KISNÉ. Akinek jó a szíve, annál ez nem hiba.

CSEPREGINÉ. Ugye? Én is azt mondom. Hanem most nem elmélkedni jöttem ám. Azt elvégzi helyettünk a füves könyvecske.

KISNÉ. Igen felcsigáztál.

CSEPREGINÉ. A jó barátné a bajban ismerszik meg.

KISNÉ. S azt hiszed, bajban vagyok?

CSEPREGINÉ. Azt te tudod: miben érzed magad. Nekem elolvadna a szemem a sírástól helyedben.

KISNÉ. Az én szemem nem olyan olvadás. Egy tipográfiában csak az ólom meg a vagon olvad. Én nem olvadhatok.

CSEPREGINÉ. Igazad van, Zsuzsim. Te mindig ilyen kemény voltál. Spórolj is a könnyeiddel: lesz még időd öntözni őket. Az ember ne adja magát neki a sírásnak... Urad itthon van?

KISNÉ. Nem, nincs. Behívták a konzisztóriumba.

CSEPREGINÉ. Igaz: ma délután van az a bizonyos gyűlés. Gondolom, hogy reszket benned a lélek, te szegény.

KISNÉ. Egyáltalán nem reszket. Mért reszketne?

CSEPREGINÉ. Ha nem magadért, a gyermekeidért. Azokról mégsem gondolkodhatsz úgy, mint valami macskakölykekről. Az uramnak is azt mondtam: arra a két árvára gondoljanak kegyelmetek; azon essen meg a szívük.

KISNÉ. Nagy figyelmesség azok iránt az árvák iránt.

CSEPREGINÉ. Hiszen ha csak uramon múlna. Ő most is csak azt hajtja: nem tudom, hogy mentjük meg, Katim, azt a boldogtalan embert?

KISNÉ. S mért kellene a te uradnak az én uramat megmenteni?

CSEPREGINÉ. Jól mondod: kellene. Csak kérdés, hogy tudja-e. Az urak igen föl vannak ellene. Hogy is engedhetted, ilyen élelmes asszony, hogy azzal a könyvvel úgy megbántsa őket. Akkor kellett volna elővenni a sírást meg a többi asszonyi fegyvert: ha azt a boldogtalan embert már úgy elővette az indulat.

KISNÉ. Én nem szoktam az uram dolgába ártakozni. Nem is kívánnék olyan emberrel élni, aki az én főködtöm alatt tartja az ítéletét.

CSEPREGINÉ. Isten őrizzen meg az olyantól. De látod: mi sült ki belőle? Mentségből vesztés. Ha még csak a papokat mocskította volna; de az egész Erdélyországot. A pártfogóit, püspök uramat mint szószegőt festette le. Még annyira sem vigyázott magára, hogy gubernátor uramat elkerülje. Mintha a te váraljai porciódból gubernátor uram kapzsisága forgatott volna ki benneteket.

KISNÉ. Ő ismerte őket; ő tudja, mit írt.

CSEPREGINÉ. Csakhogy ez Erdély ám, s nem Hollandia. Itt nem lehet paskvillusokat írni.

KISNÉ. Az nem igaz; ő olyanokat nem írt. De akármit írt: én nem fogom kárhoztatni vagy visszatartani.

CSEPREGINÉ. Jaj, nagyon szépen beszélsz, Zsuzsi. Így kell egy keresztény asszonynak beszélni. Én is így volnék az én édes urammal. Ha el voltam vele a tisztességben; eszem a gyalázat kenyerét is panaszkodás nélkül.

KISNÉ. Ne félj te, Kati, a gyalázat kenyerétől. A te urad nem fogja magára gerjeszteni az erdélyi urakat.

CSEPREGINÉ. Hát igaz: szeretik őt a főrenden valók. S énnekem is megvan méltóságos asszonyomé előtt a becsülete. Kendeffiné asszonyom minap ajándékozott meg egy gyöngyös főkötővel. Már ebben igazat adok az én édes uramnak: az ember inkább kedveltesse magát, mint hogy mindenkit magára zajgasson.

KISNÉ. Én pedig azt mondom: inkább zajdítsa magára az egész országot; akkor is egy férfit engedek este az ágyamba, nem egy csúszómászót.

CSEPREGINÉ. A harag tehetetlenkedik benned, Zsuzsim. Ha csúszómászó volna, akinek esze van: az egész világ egy kígyófészek lenne.

KISNÉ. Némely ártatlanra olyasformán is sziszeg.

INAS *rémülten a folyosóról.*

KISNÉ. Hát te?

INAS. Katonák vannak a műhelyben.

KISNÉ. Miféle katonák? Szállásolók?

INAS. Nem; itteniek - a guberniumból. Mindent széjjelhánynak.

CSEPREGINÉ. Széjjelhánynak? Jézusom és most nincs itt az urad.

KISNÉ. Már mért hányának széjjel?

INAS. A most nyomott könyvecskét keresik.

CSEPREGINÉ. A Mentséget? Ó te szegény bárány.

INAS. Azt mondják, több exemplárnak kell lenni.

CSEPREGINÉ. Megjósolta ezt az én jó uram. Jaj, csak én kerüljek ki innét. Még ide is följönnek. Szegény Zsuzsim, a Jóisten adjon erőt neked. Megkezdődött a te kínvallásod. *Elrohan.*

KISNÉ *a bámuló inasra.* Most bámul... Mit bámulsz?

INAS. Én nem bámulok.

KISNÉ. Amikor nem kéne, beront, fecseg. Kiharangozza a gyalázatunkat. Most meg áll, s néz mint a hal. Most beszélj.

INAS. Már beszéltem. A katonák.

KISNÉ. Hát aztán? Én hányjam ki őket?

INAS. Elállták az ajtókat. Én annyira elijedtem, hogy fölfutottam a fusoriába, onnét hallgatóztam. Amikor hallom, hogy jönnek, átbújtam a kis kamra ablakán s úgy ide.

KISNÉ. S most remegsz. Mit remegsz?

INAS. Megijedtem tőlük.

KISNÉ. Megijedtél? Mitől ijedtél? Hogy odakötöznek az exemplárokhoz s visznek elégetni? Menj előlem, mert a te füledet tépem ki, annak a dögnek a kontya helyett.

Inas kimenekül. Kisné az ablakhoz megy, dühében sírni kezd.

KIS MIKLÓS *a folyosó felől feldúltan, tétován. Észreveszi az ablaknál a feleségét, egy lépést tesz felé, hogy szokása szerint köszöntse, de amikor látja, hogy sír, elfordul és sóhajtván az asztal mellé ül.*

KISNÉ *a zsebkendőjéből*. Tudja már, mi történt?

KIS MIKLÓS. A Mentségért voltak.

KISNÉ. Elvitték?

KIS MIKLÓS. Három példányt. A többi kötésre van, a kompaktoroknál.

KISNÉ. Hát most már ez lesz? Katonák dúlnak rajtunk, mint valami cigányokon. Tudtam én ezt: ha énhozzám a Kati eljön.

KIS MIKLÓS. Miféle Kati?

KISNÉ. Csepreginé. Itt volt. Nem bírta ki, hogy ne hizlalja magát. Látnia kellett a romlásomat. Szinte ujjongott a nagy sajnálkozásban. *Várja, hogy az ura mondjon valamit.* Hát azok?... Volt benn?

KIS. Híttak.

KISNÉ. Akartak valamit?

KIS. Akartak? Mindenki akar. Akarat az sok van a világban. Jámborság volna annyi meg kenyér.

KISNÉ. S mit? Mi kellett nekik?

KIS. Mi kellett? Kellett. Minek az a sok kérdés? Megtettem, amit kívántatok, most itt van. *Föl-alá jár, hirtelen.* A becsületem kellett. Mi más kellhet ennek a rágni szerető csupafog országnak.

KISNÉ. Hát csak kérdezhetem. Azért, mert kegyelmedet rágják, velem még nem kell kiabálnia... Mit tett kegyelmed, amit én kívántam, hogy most már csak hallgass lesz a nevem?

KIS. Mit tettem? Mentettem magam. Azt mondtátok, hogy mentsem magam.

KISNÉ. Hogy mentse? De nem, hogy Erdély minden oroszánját fölébressze a mentségével.

KIS. Pontról pontra szedtem a vádakát, s kimostam magam belőlük.

KISNÉ. De a mosóvizet az urak nyakába öntötte. Csalónak mondta a főrenden valókat, a pártfogóit; magát urunkat: árvák tolvajának.

KIS. Bár mondtam volna. Legalább az igazság is csöndült volna egyet uramék fülébe. De nem mondtam; sőt nagyon is cirógattam őket. Ki mondja, hogy mondtam?

KISNÉ. Már a sütőnék is. Ki sem lehet az utcára mennem: mindenki azzal tart: jaj, Kisné asszonyom, mi lesz ebből, hogy engedhette.

KIS. A sütőnék mondják: így adták a papok a szájukba. De te, Misztótfalusi Miklósné, aki pontról pontra ismerhetné az igazat. Olvastad legalább, hogy annyira kárhoztatsz?

KISNÉ. Olvastam hát. Itt van most is a szekrényemben... Az elejéből meg a derekából is olvastam. Azt hiszi, ráérek én a féldeák beszédjén gyötörni a fejem? Tudom én, mi van abban. Tudja azt mindenki.

KIS. Hát ha mindenki tudja, én is tudom. S ha csak egy darab átsikkad abból a könyvből a maradékra: az összefacsarodott szívek átkozni fogják a jó szándéknak ezt a sok csigájú kínzókamráját.

KISNÉ. No látja, hát ez van benne. A maradék átkára számít, a maga és gyermekei békéje helyett. Ahelyett, hogy kedvessé tenné magát, mint más ember.

KIS. Én is kedvessé akartam magamat tenni. De az egész nemzet előtt.

KISNÉ. Minden semmi ember be tudja hízelegni magát.

KIS. Könnyű annak, aki az emberi gyöngeségeknek ajánlkozik föl cinkosul. Hízelegje be magát, mint aki a virtust ösztökéli.

KISNÉ. S most már mi lesz belőlünk? Mondja már ki: mivel fenyegették?

KIS. Odáig nem jutottunk.

KISNÉ. Mit akartak mégis?

KIS. Hogy a megbántott kövesse meg a bántót, a bárány a farkast. Ábel Kaint.

KISNÉ. Kegyelmed a papokat. S hogy, hol?

KIS. Hát hol lehet az emberi törvények szerint az ilyet csinálni? Az Úr asztalánál, Isten előtt.

KISNÉ. Eklézsia-megkövetés! Arra akarják szorítani?

KIS. Dölyflakatasra, a Virtus meggyötrésére, Isten kicsúfolására.

KISNÉ. S én ott legyek azon? Vagy ha itthon maradok: egy szolgálónak se nézhessek a szemébe többet. Abban is a szégyenünket lássam? Az egész Kolozsvár az én uram szégyenével pillantson rám; avval a szemével, amivel kegyelmedet az Úrasztalánál látta? Utoljára Gázsó Pista állt ott, mert részegségiben egy lányon erőszakot tett.

KIS. Én is erőszakoskodtam: a jó ízlést, a betűtudást, a szép mesterségeket erőltettem a rugkapálódzó Erdélyre.

KISNÉ. S ha megteszi, mit mondtak: maradhatunk?

KIS. Csak a gerinced csontját törik el; azután maradhatsz.

KISNÉ. A tipográfiában is meghagynak?

KIS. Hol kapnak másik bolondot belé?

KISNÉ. Hát bizony, elég keserves lesz nekem. Már így is csak Ötvös Demeterné, Rézmíves Zsuzsi voltam a papnéknak.

KIS. Attól ne félj: eklézsiakövetőné nem leszel. Ha magam már minden megaláztatáson át is estem: a szép szándékaimat, az Isten tervét velem nem csúfolom meg a tulajdon asztalánál.

KISNÉ. Hát mit akar? Mit tehet, boldogtalan?

KIS. Amit a körülfogott ártatlanság. „Perelj uram perlőimmal.”

KISNÉ. Ezt mondta nekik is?

KIS. Cáfoljanak meg. Kész vagyok nyilvánosan is disputálni velük.

KISNÉ. S azt hiszi, ők majd kiszedik a gyülekezet füléből a kócot, s hagyják mocskolni magukat? Amikor az urak mind föl vannak kegyelmed ellen. Azt nézze, hogy húzza ki magát ebből a bajból.

KIS. Te meg azt nézd, ha már bátorítani nem tudsz, hogy ne véts a lelkem ellen.

KISNÉ. Mivel vétek én a kegyelmed lelke ellen?

KIS. Azzal, hogy az Istenre formált megtörésére készletsz.

KISNÉ. Mert a gyermekeimre emlékeztetem?

KIS *kitörve*. Elegend van belőled is, a gyerekeidből is. Az én dolgom ez, Istené s az enyém, asszony és kölkök nélkül. Menj a lányaidhoz, s hagyj engem a lelkemmel magam.

KISNÉ *sírva*. Ó jaj, ilyen még sohasem volt. Inkább lett volna egy nyomorult vargáné belőlem. *El a lakószoba felé.*

KIS MIKLÓS *fönláll, egy engesztelő lépést tesz utána, azután megáll.*

BETHLEN MIKLÓS *a folyosó felől, jó ötvenes, komor arcú, de virgonc járású úr.*

KIS MIKLÓS *megörülve*. Bethlen Miklós uram. Az én ólompenészes házamban.

BETHLEN MIKLÓS. Gyaluról jövök.

KIS. Gubernátor uramtól?

BETHLEN. Ott hajtottuk a medvét, s vetettük egymásnak a tört. Hét elejére már Fejérváron akarok lenni. A kőművesek most látnak hozzá a Torony utcai házamhoz. Nagy boltos ház lesz; alatta pince a boraimnak. Azt nem hagyhatom rá a mi tanulatlan pallérainkra.

KIS. Még nem volt az én házamban szerencsém méltóságos uramhoz.

BETHLEN. Nem ám. De most szétnéztem benne. A műhelybe mentem elébb; a legényeiddel mindent megmutattattam, voltam a fusoriában is, ahol a betűket öntik. Jól megszerkesztetted.

KIS. Több vesződségem volt benne, mint örömöm azóta.

BETHLEN. Csak föl kell kiáltani, ha kifogy a betű, s már öntik is. Hanem te is kiismerhetted a kőművesnépet, amíg ezt a házat így megszabtad.

KIS. Elmondhatatlan az, mit bajlódtam a sok felházépítéssel, meg a mesterlegények házaival. Mert azt akartam, hogy azok is itt lakjanak kéznél a funduson. Hisz ismerte tán nagyuram ezt a házat, milyen volt azelőtt?

BETHLEN. A sógorodé volt, ugye?

KIS. Felesben bírtam vele a feleségem után. De hogy az a Tordai utcai eklézsiaépület nem vált be: megváltottam az ő részét is a magaméból. Aztán addig raktam bele a pénzt meg a mérget, amíg olyan nem lett, ahogy a munka megkívánja. Kár is volt annyit kínlódni rajta.

BETHLEN. Az építést mindig megbánja az ember, de azért megint csak épít. Építkező állatok vagyunk. Hanem a maradékaid nem sok hasznát látják ennek a háznak, hacsak maguk is tipográfusok nem lesznek.

KIS. Sok mindent nem úgy tettem én, hogy a maradékaim áldhassanak érte. Hollandiából sem házasodni jöttem én haza, arra ott jobb módom is lett volna, hanem hogy ennek a kis Erdélynek a zsaluit a világra kinyissuk; a bibliotékákat jeles könyvekkel töltjük meg; az illiterátus embereket az olvasásra rákapassuk.

BETHLEN. Gyalun láttam egy illiterátus embert, akiből írásmagyarázót csináltál. Egész zsina-tot ültek a Mentséged fölött.

KIS. Gubernátor uramat értsem?

BETHLEN. Fülébe csepegtették, hogy amit némely személy fukarságáról írsz: az rá szól. S most a legszívesebben a világon található minden stempelyeket és típusokat összeszűzátná, nehogy az ő halandóságra szabott mivoltát továbbvigyék. Senki úgy meg nem bokrosodik a betűben lakó örökkévalóságtól, mint az ilyen betűtudatlan, kapzsi, parázna

ember, mint a mi jó urunk, aki egy országot kormányoz anélkül, hogy a maradékra egyszer is gondolt volna.

KIS. De nagyuram csak kimentett előtte. Én a magam becsületét védem; s nem a másokét rontom.

BETHLEN. A kettő bajjal megy egymás nélkül. Az a te Mentséged jobban letesz bennünket a jövőendő szemében, mintha özőn paskvillust írtál volna.

KIS. Innét kel hát a szél.

BETHLEN. A megsértett döllyf szeret társaságban lenni. Hogy nemcsak az ő kajla fülét vetted észre, az egész világban hibát látsz. Ami talpnyaló begyúlt ott medvenyomra; az estennen mind a te Mentséged nyomozta. Engem is csak elnyomott a fenségében megsértett ember. „Honnét tudja az a hitvány betűmetsző, hogy én milyen vagyok? Tán kegyelmed volt a tanítója?”

KIS. Ezért voltak hát uraimék a tanácsban olyan diadallal. Mindmegannyi indiai bálvány; úgy ültek az én árnyékom fölött a konzisztóriumban.

BETHLEN. Hm. Aztán mit kerestek rajtad?

KIS. Hogy kövessem meg az eklézsiát a rajtam tett gyalázatért.

BETHLEN. Az még nem a legrosszabb. S te mit mondtál?

KIS. Hogy én nem bántottam sem Istent, sem eklézsiát; uraimék bántottak meg engem az én emberi mivoltomban. S ha itt-ott kicsit gorombábban kellett cirógnom őket, csak azért volt, mert azt, ami nélkül polgári társaságban az ember nem maradhat, másképpen nem menthettem.

BETHLEN. Nem gondolom, hogy megnyugodtak benne.

KIS. Sőt, fenyegettek, hogy megbánom én és maradékaim.

BETHLEN. S te persze megvetted a kurta nyakadat, s azt hitted, nem adhatod alább, mint egy Joannes Hus Konstanzában.

KIS. Egész csendesen arra kértem őket, hogy ne fenyegeessenek, mert az hajdúkhöz s poroszlókhöz illik, hanem inkább győzzenek meg engem az ítéletemben. Nem vagyok szavas ember, de kész vagyok feleletemen nyilvánosan vitázni, s ha valamiben megtevédtem, azt keresztényül ott rögtön beismerem.

BETHLEN. Gondolom, hajlottak a szép disputára?

KIS. Annyira, hogy amíg én a tanácsban a lelküket lágyígtattam, ők holmi katonákat küldtek ide, s amit a Mentségből a műhelyben föllettek, összeszedték. Az öregje szerencsére kötésen volt.

BETHLEN. Hát arra ne is számíts, hogy ők teveled, gubernátor uram haragját bírva, disputálni fognak. A történet is azt mutatja, hogy az írásértők mindig szívesen disputáltak, ha a szónál nagyobb husáng nem volt a kezük ügyében. De ha valami barom hatalmat föl tudtak hergelni maguk mellett, akkor isten veled írás, logika: ők is csak a vastagabb végét fogták a beszédnek. Ezek a te Kajafásaid még nem a legrosszabbak.

KIS. Kívánhatnának még gonoszabbat is? Hogy amit az én megrongyolt hírem mellett védelműl fölhoztam, azt mint valami házasságtörő leesküdjem? Inkább másodszor is felkötöm öreg talpaimra az útisarut.

BETHLEN. Miután magad megírtad, hogy el akarsz híresíteni minket a világban. Azt hiszed azt nem ónozták meg a könyvedben Németi uraimék? Ott van a Mentségben egyéb háborúgásaid közt.

KIS. Azt gondolja, méltóságos uram, hogy el sem engednének? Miután vagyonomból és hitemből kifosztottak.

BETHLEN. Éppen azért nem! Erdély vigyáz a jó hírére. A mi harmatos börtöneink elcsendesítettek már néhány szókimondó száját.

KIS. Börtön!

BETHLEN. Egy szegénylegény úgy eltűnik bennük, hogy a levél se rezzen meg utána.

KIS. Hát akkor: tűnjön. Engem annyi rosszal halmozott már ez a hálátlan Erdély, hogy most már azt kívánnám, tenne bár még rosszabbat. Hadd sírjon föl a meggyötört Igazság.

BETHLEN. Nem sokat adnak itt annak a sírására. Nem Hollandia ez, ahol egy elvert köszörűért a céhek mind összefutnak. A mi füleink rászoktak az ártatlanság sóhajaira.

KIS. De az Isten füle: az csak nincs eltömve Erdély fölött sem?

BETHLEN. Néha majdhogy úgy nem látszik... Hallgass rám, Kis Miklós. Nincs értelmük az ilyen beszédeknek. Le kell bocsátani a zivatart. Ez a sok földagadt pap most mint annyi méltóságában megsértett folyó cikázik fölötted. Legyünk okosabbak, hagyjuk, hadd dicsekedjenek ők maguk közt: megaláztuk, porrá tettük ezt a Tótfalusi Miklóst, elzúztuk a Belgiomból hozott kevélységét. Mi meg tegyünk így, mintha meg volnánk alázva, s szívjuk, dolgainkhoz látva, a vihar utáni tiszta levegőt. Nem az utolsó szóért jöttél te haza, hanem munkálkodni.

KIS. Sem a magam, sem uraimék megkeseredett szíve nem hágy engem többet munkálkodni. Ha ezt elérték, még többet kívánnak. Eddig is úgy bántak velem, mint holmi egyházfival.

BETHLEN. A győzelmük megengeszteli őket. S ezután hadd legyen az ő kevély fejük szerint. Ne cirmold te többet az ortográfiájukat; inkább küldd el nekik kétszer is a szedést, hadd lássák, hogy bölcsességük nélkül egy jottában sem mersz dönteni. Majd azt mondják: jót tett Kis Miklósnak a virgács, mi meg nyomjuk a derekabbnál derekabb könyveket, s elsápasztjuk a hírüket.

KIS. Ez nagyon szép tanítás, méltóságos uram, de akkor kellett volna megadni, amikor Hollandiából hazahívtak. Akkor nem mondta senki: Kis Miklós, mi megengedjük neked, hogy az éjben tartó munkáddal szerzett marhádat elköltsd ránk, s majd ha polgári becsületed maradványait is leszedtük rólad: a kuckóban lopva még dolgozhatsz is, ha tudsz.

BETHLEN. Aki angyalok dolgára vállalkozik, az váljék angyalá a szívében is.

KIS. Én az Írásban sehol sem olvastam, hogy angyalok meghagyták volna taposni magukban az Isten követjét. Sőt megkövetelik, hogy tiszteljék őket.

BETHLEN. Ne mentsed az angyalok haragjával a te emberi indulatodat.

KIS. Ha már egy Bethlen Miklós is az én indulatomat okolja!

BETHLEN. Nézz szívedbe keresztény módra. Nem azzal jöttél-e haza, hogy téged itt bámulni fognak. Úgy hoztad a stempelyeidet s meséidet a grúz hercegről, aki veled csináltatott ábécét, mint aki a meséből jött vissza. S azt gondoltad, ez a kis Erdély menten a lábad

elé ül, s amért egy-két Aranyos Bibliát szétszetasz köztük, szájtátva veszi tőled a polgárosodás iskoláját.

KIS. S ha így volt: akkor is adni s nem rabolni jövék.

BETHLEN. De a magyarban a tunyaságnál már csak az irigység nagyobb. S ha indusztriádat még csak megbocsátotta volna, nem nézte el magabizásodat. Megtanultad, hogy Hollandia messze van, de a papnék szája közel.

KIS. Loptam volna párnájuk alá tolvajként az ajándékomat?

BETHLEN. S köszönted volna meg, mint jóakaróidnak. Magyarokkal csak így lehet.

KIS. Még az orvos is megsokallja, ha orvosságaért rúgják, szembeköpi s azt mondja végtére: maradjon dögiben.

BETHLEN. De jobb orvos, aki csellel mégiscsak bevéteti. Nem kárhoztatom én benned az indulatot. A must sem forr ki egy nap, hát még a próféta. Én magam sem vagyok egy szemernyivel sem különb, sőt rosszabb nálad. Csak tán jobban hozzá-alattomosodtam ehhez az erdélyi nemzethez. Így is, úr létemre, majd csak hogy ott nem rohadtam Fogarasban. A boldogult Apafi fejedelem idejében valahányszor a tanácsba mentem: egy tőr volt a botomban, hogy ha arra kerül, hát ne adjam olcsón magam. Hát a magadfajta szegény akadémikus! Annak ugyancsak könyörögnie kell a hazának, hogy a szív-erősítőjét bevegye. Azt a szegény Apáczai Jánost a toronyból akarta a bolond Rákóczi ledobatni; mégis beadta a Magyar Enciklopédiát. Vagy Keresztury Pál, a tanító mestere, akinek köszönd, hogy így szólok veled, s nem mint valami ordítózó számár ordítózok a többiekkel.

KIS. Szép lecke ez, méltóságos uram egy ilyen főembertől. De miért nem Németi uramat csendesíti vele.

BETHLEN. Mert kevély pap, aki a sírba prédikáljon bennünket, van száz is ebben az országban. Olyan aki egy kis világot tud terjeszteni a mi barbariesünkbe, nincs rajtad kívül... Nézd, ember: én tudtam a te dolgodat, s azért jöttem ide. Csepregi uram a konzisztóriumából jövet belém akadt. Erősen meghagytam neki, addig semmihez ne fogjanak, amíg én magam nem beszéltem veled.

KIS MIKLÓS. Kemény dologra akar rávenni méltóságod.

BETHLEN. Családod, munkád s a valódi virtus ezt kívánja.

KIS. Ha Bethlen Miklós a lelkére veszi.

BETHLEN. Csendességet akarok a te műhelyed körül, s annak meg kell adni az árát.

KIS. Az én töredelmem az ő rágalmozó leheletük közé...

BETHLEN. Mondd nekem! Ott leszek én is a templomban. El akartam menni: de megvárom. S kérem az Istent: vegye úgy, mint hogyha ketten mondanánk. Te magadért, én pedig Erdélyért.

KIS. Én pedig arra kérem az Istent, hogy nyissa ki a szemét, s jól nézzen meg minket abban a templomban. Engem s az erdélyi nemzetet. S azután ítéljen.

Függöny

NEGYEDIK FELVONÁS

Ugyanaz a szoba Kis Miklós házában. A tavaszi délelőttől amennyi az ólomüvegen át besárgállik. A táblácskából álló ablak egyik felső kockája nyitva van, azon egy kis kékség, napsugár, sőt tán zöld ág is beragyog: a tavasz valódi színei. Bethlen Miklós és Páriz Ferenc most érkezhetnek; mint frissen elhelyezkedett vendégek ülnek a megtisztelt asszonnyal szemben az asztal körül. Mialatt az öltöztetőasszony Kis Miklóst elkészíti: Kis Miklósné a beteg állapotáról számol be.

KISNÉ. Most már székben is megül. Volt neki egy búsulója, karikákat csináltattam rá: azon, ha süt a nap, kigördítjük a tornácra. Olyankor küldöm az öreglegényt: menjen kegyelmed, kérdezzen ezt-azt a típusok felől. Mert a beszédje már csaknem egészen ép, csak a neveken akad meg olykor. Gondolom, az tán fölemeli a lelkét, ha odahallja az öntőből a mesterlegények füttyörészését. Látja, hogy folyik a munka, s neki is rendelkeznie kell.

PÁRIZ FERENC. Bölcsen teszi, kegyelmed, Kisné asszonyom. Nem szabad engedni, hogy az a munkás lélek a száraz tagjaival velefonnyadjon.

KISNÉ. Néha oda is kéri a tornácra maga elé a levonást, amin az errorokat szokták megigazítani. Fájdalom nézni, amint a bal kezével, mert még abban maradt egy kis élet, az árkust is tartaná, meg az önnel is veszkődik. De arra sincs lelke meg ereje szegénynek. Amikorra megint kijövök: ölébe csúszott a deszka s ha érintem, mintha a másvilágról rezzenne vissza. Észre sem veszi, hogy melléje álltam.

PÁRIZ. Hát bizony, magát is megpróbálta az Isten, Kis Miklósné asszony.

KISNÉ. Meg. A gazdaság, a tipográfia, mind az én nyakamban. Aztán se asszony, se özvegy. Minden estére újra megözvegyülök, hogy aztán reggel megint kivegyem, ami az uram volt, abból a koporsóból. *Bethlen Miklóshoz.* Nagy jó uramnak örülni fog. Mindig az volt: ha csak tíz olyan országbeli volna, mint gróf Bethlen Miklós uram, ennek a kis Erdélynek másképp volna az állapotja.

BETHLEN MIKLÓS. Vagy ki tudja, Kisné asszonyom. Ha tízen volnánk, tízfelé tépnénk a hazát. A magyarnak még az elméleti képesség is a civódásra adatott agyarul. Lám, a Kis Miklós uram ritka szorgalmából és talentumából is mi lett!

KISNÉ. Őt bizony jól széttépték az agyarkodó prédikátorok. Szép példáját tettek rajta a Krisztus türelmességéből.

BETHLEN. Nemcsak ők; ez az egész megromlott magyar nemzet. Én ott voltam, Kisné asszony, a templomban, s láttam a kegyelmed urát, amint azon a gyalázatos napon az úrasztal elé állt. Magam beszéltem rája, hogy engedjen; de ahogy ott állt - elébb fehéren, aztán szederjesen, megbántam, ami részem volt abban a pogányságban. Nem vagyok félős, de ahogy az a hírére féltékeny ember a formulát mondta, én az öreg templom dögait néztem, hogy szakítja-e őket az Igazságtevő.

KISNÉ. Méltóságodnak volt a legkisebb része abban.

BETHLEN. Én jártam abban a boldog országban, ahol a kegyelmed ura első volt a maga iparában, mint ahogy Hollandia is az egész világ előtt van a tipográfia tudományában. Én tudom, miből és hová hozta őt az a szentlélek, amely az apostolokat hajtja, s hogy örölte meg buzgalmát s vagyonát ez a minden szépre nagycsahos haza. S most még őt kényszerítik, hogy a megkövetési formulát a mi bűnös leheletünkbe mondja, s a hájas, gögtől, kárörömtől és farizeusi kevélységtől duzzadó szívek közt ő, a legtisztább, álljon

fel bűnösül. Ha a Jób Istene engedi is ennyire keseríteni az igazat, de tűrheti-e a Názáreti Jézus, aki maga is csak ilyesformán állt közöttünk a farizeusok éjszakáján?

KISNÉ. Nem is bírta ki szegény. Ahogy megjött, láttam, hogy vége van. Én itt apasztottam kínomban a gazsulyt, s ahogy bebotorkál, s rám néz, mintha egy más ember lett volna. Ez lett, látod, a híres Misztótfalusi Miklósból. Csakugyan jobb lett volna, ha egy vargának leszel a felesége. Ennyit mondott, s azon az éjjel megütötte a guta.

BETHLEN MIKLÓS. Bizony semmi se mossa le rólunk, hogy mi öltük meg az irigységünkkel és közömbösségünkkel. De hát, ami még segítséget hozhat, nem fog elmaradni. Már ott a templomban is elfutott néhányukat a szegyen; attól fogva meg, hogy az állapota kitudódott, a részvét általános. Ami az eklézsiával elintézhető, azt fogadom, elintézzük.

KISNÉ. Bethlen Miklós uram mindig kegyelmes volt hozzánk. Nem engedi a kenyeret az én árváim kezéből kicsavarni. *Az asszony betolja Kis Miklóst.* De ehon: már elkészült szegénykémmel az asszony. *Az urához.* Nem gondolta kegyelmed, hogy ki lesz a vendég.

KIS MIKLÓS *megindultan.* Bethlen Miklós uram, Páriz Ferenc. Kegyelmed mindig... *Kihúzza a bal kezét a takaró alól.* Csak ezt tudom nyújtani. *Elsírja magát.*

BETHLEN MIKLÓS. Nagyon jó, nagyon áldott kéz az. Sok betűt, sok mintát fogott meg azzal kegyelmed a nemzet jobbulására.

KIS MIKLÓS *kissé vontatottan.* Amikor a télen Keresden voltunk, az is előkerült, hogy mibe halt bele a boldogult úr. Azt találom én mondani: ha a guta a bosszankodástól lenne, engem már rég meg kellett volna ütnie. Mire Szatmárnémeti Sámuel uram: még nem késő... Hát nem volt.

BETHLEN *megfogja a szabad kezét.* Mindent tudok. Ne kesergesse most magát az elmúltakkal, Kis Miklós uram. Azért jöttem, hogy ezután másképp lesz. Ez nemcsak a magam szava; a guberniumban is gondolkodtak kegyelmed felől.

KIS MIKLÓS. A guberniumban? Magasan van az. Egy ilyen kis legénynek jó, ha a puffanása fülhallik oda. A jóért könyörgő szava...

BETHLEN. Igazsága van kegyelmednek. Lám a sok országos pör, beszállásolás engem is elvont attól, hogy kegyelmedet pártfogoljam. De ilyen az ember. A politika mint a testi indulat, a szépművészetek meg mint a lélek üdvössége. Az ember akkor gondol rá, amikor jóformán elveszti.

KIS MIKLÓS. Azt a kis üdvösséget, amit én bennem készített Erdélynek az Isten, nem jóformán, de egészen elvesztette.

PÁRIZ. Ne káromoljon kegyelmed. Hiszen már ül, eszik, a szólása is megjött. Betolhatja magát az officinába; parancsolhat a legényeknek. Nem kell a kegyelmed mesterségében sem szekérre ülni, sem kardot fogni, sem az eke után járni.

BETHLEN. S amiért idáig szaladoznia kellett: az nekünk lesz dolgunk. Háza, mint valami papi ház, szabad lesz az adótól, beszállásolástól, azt az immunitást a mesterlegényekre is kiterjesztjük. Az egyházi tanácsnak lelkére kötöttem, hogy a betűk dolgával kegyelmedet többé ne háborgassák. Amit kiszakítottak: lássák, mit kezdenek vele, de ami itt van, abban ne kereskedjenek.

KISNÉ *az urához, aki elmélázva ül.* Hallja, mekkora pártfogónk támadt a méltóságos úrban. Ezután csakugyan könnyebben leszünk.

KIS MIKLÓS. Könnyebben.

BETHLEN MIKLÓS. S csak mondja meg, ami az elméjét terheli. Hadd vegyük le, aminek a levétele nem Istent illeti. Látom, gondolkodik.

KIS MIKLÓS. A Szatmárnémeti Sámuel uram mondásán gondolkozom. Egy nap százszor is eszembe jut.

KISNÉ. Egyre ilyenekkel rágja magát. Hogy én is emlékszem-e, ugye, hogy Sárospataki, az előttünk való tipográfus, csakis a papszékben ült. Meg hogy mutassam azt a tafota szoknyát, amit menyecske koromban csináltatott. Hogy csakugyan drágább-e, mint ami nekem a magam s az uram vagyonára kijárt? Mert az én cifrázkodásomat is berágták tiszteletes uraimék szájába a papnék.

PÁRIZ FERENC *Kis Miklóshoz*. Előre kell nézni, Kis Miklós uram. Ne válják sóbálványává a bántásoknak. Azokra a derék könyvekre gondoljon, amelyeket együtt fogunk készíteni.

KIS MIKLÓS. Csakhogy a lélek is érzi ám, merre kell őneki néznie. Amikor mint jókoros legényt a kegyelmed tanácsa útnak indított Belgiomba: minden azt kürtölte bennem: nézz, tanulj. Az idegen nyelv úgy ragadt hozzám, mint kutya gubancába a mácsonya. A betűmetszésből egy hónap alatt többet lestem el, mint más esztendőkön keresztül. Aztán, hogy egy kicsit megállapodtam, mintha a lelkem is eltelt volna. S akkor már nem azt mondta az a belső szó, hogy: nézz, ragadj. Hanem: csinálj valami derék dolgot. Így csináltam meg az Aranyos Bibliát, s így kerültem haza.

PÁRIZ. S most mit mond az a szó? Hogy ilyen haszontalanságokon rágódjék?

KIS MIKLÓS. Most? Most: tűnődj. Be van falazva az én lelkem a jövőre, uraimék. Tudom, hogy van holnap és holnapután, s voltak boldogtalanok, akik tíz évig őrizték egy ilyen székben a szélütött holttestüket, de ha arra próbálom mereszteni a szemem, amerről a jövőendő napok jönnek: elbágyad a lelkem - benne a fal... Míg a múltakban mintha minden bántást, hibát most kéne megemésztetem.

BETHLEN. Mi haszna abból a fájdalomon kívül. A műhely legalább elfoglalja.

KIS MIKLÓS. Hát az értés...? Tudja, Páriz Ferenc uram, hogy vagyok én az életemmel? Mint szintaxista korunkban, amikor a professzor felolvastatta velünk a mondatot. Mi el is olvastuk pontig; ott szépen leeresztettük a hangunk, s csak aztán kezdtük rakosgatni, illesztgetni a vocabulomokat. Pedig hát jóformán mindnyájt ismertük, de az egésznek az értelmét azt még azután kellett kiokoskodni.

BETHLEN MIKLÓS. Értem én ezt, Kis Miklós uram. Ahogy tanácskozásból tanácskozásba, civódásból civódásba esem, s ott könyöklök a sok gonosz, ostoba beszédben, néha bennem is leereszkedik az a fal. A legszívesebben elmennék valamelyik úttalan udvarházamba, gondolkodnék, hogy Leydában vagy Trajectumban voltam-e előbb vagy hogy is hívták a hajót, ami Doverből a Csatornán átvitt. Akár ki se kelnék egy esztendeig a búsulásból, tünekedésből.

KIS MIKLÓS. De én nem a megtörténten tűnődöm, mint akik a memorialékat írják. Én az Istennel birkózom, mint Jákob. Tudja, méltóságos uram, hogy én sohasem voltam teoretikus. Vasmíves voltam, ahogy uraimék mondták. Egy betű metszése jobban elfoglalkoztatott, mint a traktátusok, amiket a belgiomi doktorok írtak. Most mégis olyasmikben töröm az én meggyöngült fejem, amikkel egy Cartesiusnak vagy Coccejusnak is elege lett volna.

BETHLEN. Mondja csak: micsoda?

KIS MIKLÓS. A virtus például. Az iskolákban mi mind a virtusokat nyaggattuk. Én kétszer jártam ki az osztályokat föl a szintaxisig, s mint rektor is ezt tanítottam Fogarason. Emlékszem a virtus példaira, a római ifjak, a nagy statusférfiak, aztán a szentek virtusára. Hát énbenem megvolt ez a virtus. Nem nagy, fényes; csak ami egy hitvány kézműves-emberből telik. De mégiscsak az. Mert nem virtus-e, hogy egy elhíresedett tipográfus, akinek a bőrét is kitömnék pénzzel s hatalommal, onnét a tipográfia paradicsomából eljöjjön ebbe az ablaktalan Erdélybe: egy ország mulasztását a maga szegénylegéni devotiójával megfoltozni, a parasztokat írni tanítani, a magyar műveltséget piszkos pelenkáiból kimosdatni. Az ember maga ismeri a szívét: én tudom, mi volt abban, amikor az én stempeljeimet Amstelodámban szekérre raktam. Nagyságod mondta: csináljunk egy új Hollandiát Erdélyből, s én a szekereimen tudtam az élesztőt, ami ezt a szomorú erdélyi tésztát holland kalácsá keleszti. Ha ez nem virtus, hát mi? S mégis, mi lett belőle? Az egész Kolozsvárt, az egész Erdélyben nincs ember, akinek lejjebb kéne horgasztania a fejét, ha virtusról beszélnek. A vásári bormérő az ő laci-konyhájában Catónak érezheti magát, ha Tótfalusi Miklóstra fordul a beszéd: vele nem követték eklézsiát.

PÁRIZ FERENC. Ez túlzás, Kis Miklós uram. Minek túlzásokkal kínoznunk magunkat, amikor a valóságban is van elég fájlalni való.

KIS MIKLÓS. Verték meg már kegyelmeteket? Engem még Misztótfalun egyszer az apám. Akkor is azt éreztem már: a verést, azt nem szabad túlélni. De ha még valami betyárok verik meg az embert! De egy gyülekezet. Ahol Isten avatja szentté a husángokat.

BETHLEN. Jézust is a gyülekezetben köpték le.

KIS MIKLÓS. Igen, tudom. Nem is a magam dolgáról beszélek én most, hanem a virtusról. Hogy van az, hogy az ember nem ismer rá a virtusra? Aki ábrázolva látta képen az oroszánt: az ráismer a sivatagban. De a virtust, amelyet annyiféleképpen láttunk leábrázolva, azt nem ismerjük meg. Hisz igaz lehet, amit Bethlen Miklós uram meg Páriz Ferenc uram is mondott, hogy én angyalok dolgára adtam magam az angyalok türelme nélkül. Bennem is ott van a nehéz magyar vér; azt Hollandia se szelídítette meg. Arra azért, ami a szívemben volt, mint egyik rigó a másikra, mégiscsak rá kellett volna ismerniük az erdélyi szíveknek. Vagy csak csatos mente és boglár az erény az emberen, amibe az ocsmányságát dugja. Az erősebb lecibálja a gyengébből, s maga pompázik benne a maradék előtt?

BETHLEN. A rigó fütttye gyorsan terjed, az erény azonban lassú ének, Kis Miklós uram. Kegyelmed mondja, s talán csak egy szekulum múlva ér el az emberek fülébe.

PÁRIZ. Különösen itt Erdélyben, ahol a fül tompa s a levegő nehéz.

KIS. Akkor hát el is vész jobbára, mint erdőben a bátortalan hang. Ki tudja azt, nem egy szekulum, de harminc esztendő múlva is, hogy Kis Miklós ki volt? Mentségemet, amihez mint kárhozottnak is jogom volt, elszaggatták. Megmarad egy eklézsiarabló, országháborító, fennhéjázó tipográfus, aminek Németi Sámuel uramék megfestettek.

PÁRIZ. S a munkái? Az Aranyos Biblia?

KIS. Nyomtatnak különbet. Az én munkáim, Páriz Ferenc uram! Mik azok ahhoz képest, amikre képes lettem volna. Széphistóriák és Grizeldiszek: amire időm szakadt, s önkonomiám kényszerített. Ezek is ellenségeim mellett fognak csak vallani.

BETHLEN MIKLÓS. A maradék számba veszi: hol s milyen állapotban csinálta őket, s büszkébb lesz rájuk, mint Hollandia a maga Elzevirjére.

KIS. Ne a munkáimért vigasztaljanak engem; az emberségemért. *A feleségéhez.* Te, Zsuzsánám, szólj ki, hogy ne zuhuljanak annyira. *Hogy az asszony kiment, az urakhoz.* Nem akarom, hogy hallja. Ahhoz az előbbihez a virtusról. Hiszi-e, Bethlen Miklós uram, hogy én a két leánygyermekem ellen gondolkozom ebben az ülő koporsóban? Pedig úgy illene, hogy egy ilyen nyomorult apa, aki csak rövid időre kapott a haláltól szabadságot, azon gondolkozzék, amikor vele már hanyatt fordult a koporsó, s gyermekei mint árva lányok várják a kiházásíttatást. Hát én nem. Sőt sokszor épp azt gondolom: vegyék el tőlük a nyomdát is, ahogy a malmot is elvették. Hadd legyenek egészen koldusok. Hogy a község ujjal mutasson rájuk: ezek a rongyosok a Misztótfalusi árvái. Hadd legyen teljes, amit velem s a családommal tettek.

BETHLEN. Ne törje olyasmivel a szívünket, amit nem Erdély, de mi, a barátai sem hagyunk.

KIS MIKLÓS. Magamat vádolom én ezzel, hogy ilyen vagyok hozzájuk. Pedig mindenki tudja: sokféle szétszaggatásomban is hű apjuk próbáltam lenni. De amióta így megaláztak: a hírem lett az én utolsó gyermekem. Az elmaradt könyveim, a magam nyomorult vérei, azok sem fájnak úgy, mint hogy ez az utolsó gyermekem ilyen mocskos, mindenki kapcája lett. Mit szól ehhez, Pápai Páriz Ferenc uram mint etikus.

PÁRIZ. Azt, hogy az ember igaz híre, valamint ítélete is Istennél van.

KIS MIKLÓS. S a földi hír hiúság. A katekizmusban én is így tanultam. De a földi hír nemcsak annyi ám, hogy a mákos kofák majd mit mondanak, ha a feleségem a piacon végigmegy. A jóhír: hozomány, privilégiumlevél arra, hogy jót tehessünk. Én a műves mondom, hogy egy ember legnehezebb munkái nem a könyvek, amelyeken a keze szennyét rajtahagyta, hanem a magával vívott órák, melyekben érdeke ellenére is a jóra állt rá.

PÁRIZ. Ki láthatja ezeket az órákat az Istenen kívül?

KIS MIKLÓS. S mit ér, hogyha csak ő látja? Nem gyöngyök azok, amiket az Isten a kincseskamrájában főlhalmozzon. Gabonaszemek inkább, amikkel az emberiséget kellene bevetnünk. Nem a mi könyveink csináltak volna Erdélyből Hollandiát, hanem az elterjesztett devotio. Ha az emberek elhiszik, amit nem a szekereimen, hanem a szívemben hoztam s elkapják, mint ahogy a mirigyet elkapjuk egymástól.

BETHLEN. Csakhogy arra kisebb a hajlam, Kis Miklós uram.

KIS. Akkor meg minek mindez? Hogy az emberiség kínzókamrájává legyen a beléje tévedett jobbaknak? Hogy egy elfásult Isten tömjénként szívja a jajgatásunkat?

PÁRIZ. Ez káromlás, Kis Miklós uram.

KIS MIKLÓS. Ki tudja itt, hogy mikor káromkodik, mikor imádkozik. Sokszor azt gondolom, tán jó is, ha rossz hírem marad Erdélyben, s akik ma indulnak föl Leydába úgy, mint én húsz éve, azt gondolják: ezt a Kis Miklóst a gonoszságáért ütötte meg a guta. Máskor meg úgy érzem: elébük kell tolatnom magam az országútra, s az én példámmal őrizni őket, mint valami fenevadtól, szívük szép felbuzdulásától. Az lenne, Bethlen Miklós uram, az igazi búcsú oratio. „Boldogtalanok, ne higgyetek neki. A virtus csak belétek rágott beszéd, mellyel a farkas még bárányabbá teszi a bárányt, hogy könnyebben szaggassa szét.”

BETHLEN MIKLÓS *fölkáll.* Szerencsére nem kegyelmed fog szólani hozzájuk, hanem a példája, ahogy mi szemtanúk megőrizzük. Nem a szavai üznek el, Kis Miklós uram. A nemzeti rossz lelkiismeret áll belém itt a karosszéke mellett. Úgy érzem, nincs jussom itt állni, amíg valami könnyebbséget nem hozok a kegyelmed méltó sérelmére. Én kegyelmedtől

most csak azt kérem, hogy éljen. Mi majd teszünk róla, hogy amennyire már lehet, kedvet is kapjon hozzá.

KIS MIKLÓS. A legnehezebbet kéri, nagyuram.

PÁRIZ *Kist megöleli.* Isten áldja meg, barátom-uram. Én már megint írtam egy Paxot. A Test békéje meg a Lélek békéje után egy Pax sepulchrit. Majd felküldöm az enyedi vásárosokkal.

KIS MIKLÓS *magára maradva.* Pax sepulchri. A sír békéje. *Miközben amazok kimennek.* Már aki ott is békülni tud. *Egy-két percig egyedül marad.*

KISNÉ *visszajön.* Jóságos úr ez a gróf Bethlen Miklós. Bár a többi erdélyi urat is ezen a bordán szőtték volna. Kimenőben is csak szorongatta a kezem: Ne féljen, nem fognak segítséget látni... Odatoljam a helyére?

KIS MIKLÓS *csak bólint.*

KISNÉ *miközben az urát az ablaknál elhelyezi.* Ha csak azt véghezviszi, hogy szállással, adóval többet ne háborítsanak, meg hogy valami derék tanulókat kapjunk.

KIS MIKLÓS. Rossz cégére vagyok én ennek a mesterségnek. Amíg engemet el nem felejt Erdély, nem sok ifjú kap a tipográfusságon... Tisztán csúfság az ajánlgatásuk.

KISNÉ. Tán ne is ajánlgatnának?

KIS MIKLÓS. Holt lónak nem kell patkó.

KISNÉ. Én azért örülök neki. Azért vagyunk emberek, hogy amiben hibáztunk, jóvátegyük. *Odaül Kis Miklóssal szemközt, a himzórámájával.*

KIS MIKLÓS *hosszú gondolkodás után.* Te, Zsuzsi, kérdeznék valamit, de igazán felelj.

KISNÉ. Ha okosat kérdez.

KIS MIKLÓS. Mért nem szerettél te engem?

KISNÉ. Ugye mondom: már ez is. Ezt idáig nem mondtam. Nincs elég bajunk? Ilyeneket talál ki mindkettőnk gyöttrésére.

KIS MIKLÓS. Ne lobogj. Nem azt mondom, hogy a tisztességedben volt hiba. Ahhoz képest, hogy mire jutottál benn: szépen megbecsülted a házasságot.

KISNÉ. Csakhogy ezt belátja. Akkor mit vádol hát?

KIS MIKLÓS. Az emberi természetem gondolkozom: mi volt az, amitől a legjobb törekvésem is rosszra fordult? Aztán erről jutott eszembe, hogy te sem szerettél úgy, ahogy sok más haszontalan embert a felesége. Mi volt az rajtam? Hogy egy kicsit korosforma voltam?

KISNÉ. Miket beszél! Mondja már: minek az ilyen beszéd? *Egy kis öltögetés után.* Talán, hogy olyan csendes ember volt. Egy csendes embert szeretni is csendesebben muszáj. Vannak olyan emberek, akik folyton pattognak, évdőnek; az ember azt se tudja, mikor részegek, mikor vannak eszüknél. Az olyannak a felesége is bolondosabb.

KIS MIKLÓS. Csendes: ez igaz. Aki annyi betűt kimetsz, mint én: az csendes ember lesz. Az alma is csendben terem. Ami terem, az mind csendes. Az árvíz meg az égháború: az zajos.

KISNÉ. Csakhogy kegyelmed egy kicsit kesernyés meg köves alma volt.

KIS. Elég baj volt az nekem. Nincs nagyobb keserűség, mint amikor hét-nyolc órát dolgozik az ember, s még mindig ott motoz benne valami, amivel a munkáját megfertőzték. Hollandiában, ott voltam én igazán csendes ember. Csak az a fényes üresség maradt belőlem s abban a figyelem.

KISNÉ. Az ember aztán nem tudja, hogy rá haragszik-e vagy kire. Hogy olyan morc.

KIS. Inkább kiáltoztam volna? Aki elhúzódik, és magában eszi a bántást: azt nem sajnálni kell tehát, hanem megutálni.

KISNÉ. Az ember olyan, hogy a könnyebb életet szereti. Aki körül mindig félni meg bánkódni kell, meg a leckét hallgatni: azt végre is megunják.

KIS. Értem. Akit a sors ver, azt az övéi is verik.

KISNÉ. A kegyelmed sorsa, higgye el, a természete volt.

KIS. Hogy fölfelé akartam menni, ahol minden lefelé ment?

KISNÉ. Igen makacs volt abban, amit föltett magában.

KIS. Véghezvittem volna-e különben, amit véghez vittem?

KISNÉ. Aztán az embereket is hamar megvetette.

KIS. Én? Volt-e nálam szelídebb? Nem magad hánytad, hogy mindenkivel olyan alázatos vagyok; még a fiatal akadémikusokat is magam elé engedtem a padban.

KISNÉ. Épp ez volt a rossz. Hogy egyik percben nagyon is alázatos volt. Aztán annál inkább zokon esett, amikor a hollandiai dolgait meg a targoncai pénzt meg a florenci herceget hányni kezdte.

KIS. Én nem emlékeztettem volna, ha ők emlékeznek.

KISNÉ. Hogy emlékezzenek arra, amit senki sem látott. Ki tudja, hogy volt kegyelmednek Hollandiában?

KIS. Igaz se volt talán ugye? Végül magad is azt hiszed: álmodtam.

KISNÉ. Azt nem mondtam.

KIS. Idecsábítják, s nemcsak a vagyonából, a jóhíréből forgatják ki az embert, de még az emlékeiből is. A végén az is afféle vagy volt, vagy nem volt jószág lesz. *Kitörve.* És te sem vagy jobb náluk. Te is csak ezt a széket meg a bénaságot látod. S azt akarod, hogy én se legyek több magamnak.

KISNÉ. No látja. Kicsalja az emberből a szót, aztán megbántódik. Legyen már nyugodtan: mert megint baja talál lenni. Aki ilyen közel volt a halálhoz, mint kegyelmed, annak békességben kell tartania magát. Örüljön, hogy az emberek is békességgel vannak iránta, utána járnak; meg szeretnék engesztelni.

KIS. Éget engemet az engesztelésük.

KISNÉ. Innét, ebből a székből is az egész világgal akar háborúzni?

KIS. De még a túlvilágon sem alszik el az én kínom ez ellen a nemzet ellen. A lelkemnek kéne szétesnie, ahogy a testem szétesik majd, hogy azt amit tettek velem, elfelejtsem.

Függöny

PETŐFI MEZŐBERÉNYBEN

Történeti dráma
1954

SZEREPLŐK

PETŐFI SÁNDOR
SZENDREY JÚLIA
EGRESSY GÁBOR
ORLAI PETRICH SOMA
ORLAI PETRICH SÁMUEL
ORLAI PETRICH SÁMUELNÉ
KIS SÁNDOR ezredes
BONYHAINÉ
SZOLGÁLÓLÁNY
CSIPKÁR
EGY CSIZMADIALEGÉNY
DAJKA

Orlai Petrich Sámuel csizmadiamester udvara Mezőberényben. Jó nagy porta; - szemben, bal felől kőkapu kisajtóval, jobbra tőle a színen körbefutó tornác, amelyet jobboldalt kis ereszes pitvarszerű bejárat szakít meg. Baloldalt a kert kerítése, kihajló szilvafák, kis kattantyús ajtó a kertbe. A tornácon szemben ajtó a műhelybe; ez az ajtó most nyitva van, s egy zöld tüllfüggöny takarja el a mögötte dolgozó csizmadialegényeket. A pitvarból ajtó visz a konyhába, ez is nyitva, innét jutni a nagy utcai szobába, amelyben Petőfiék laknak. Elöl jobboldalt külön bejárású kisháló. A konyha meg a kishálóajtó közt lóca. Orlai Petrich Soma, amikor a függöny fölmege, a kishálóajtó előtt áll. Petőfi képét szárítgatja a tornác oszlopánál. Az öreg Petrich a műhelyből ődeleg elő, s odamegy hozzá. A műhelyből füttyszó.

SOMA *odamutatja apjának a képét.* Na mit szól hozzá - jó?

PETRICH *vizsgálga.* Ezt csináltatok odaát Bonyhaiéknál? *Odabök.* Megismerem a karosszéket. Az egyik oldalán kard, ama kezében meg a csibuk. Ez már igazán originális.

SOMA. Ő akarta... A kard a szabadságharcos jelvénye... a csibuk meg a családapáé.

PETRICH. Hát a kard még csak no. De a csibuk sehogy se illik szegény Sándor kezébe. Igen madárhúsú meg sedre hozzá... De hát ha az ember egyszer házas... s a felesége szivarozik... maga nem adhatja alább a csibuknál.

SOMA. Tudja, hogy mindenki avval büszkélkedik, amiben gyengéjét érzi... Nem tudom, édesapám mint csizmadiamester rájött-e erre, én mint arcképfestő megtanultam...

PETRICH. Az már igaz. Szegény Sándor a hadviselésben meg a feleségkormányzásban aligha vitte volna annyira, mint a versszerzésben... S ez a sálkendő itt a katonanadrág fölött? Ez tán már törökországi előleg?

SOMA. Ez is az ő szeszélye volt. *Indulatosan.* Furtonfurt ez a füttyülés... Mintha nem is csizmadia-legényeket, hanem egy tucat óriás rigót tartana a műhelyében.

PETRICH *beteszi a műhelyajtót.* Hadd füttyüljenek... A kezük a gazdának jár; legyen meg az örömük, hogy a szájukat maguknak csucsorítják... Már megint a fejed?

SOMA. Irtózat, hogy fáj. *Beteszi a képet a kishálóba.*

PETRICH *mikor a fia visszajön, a kert felé bökkve.* Neki tetszik?

SOMA. Ő is azt mondja, amit maga, hogy a karosszék a legjobb.

PETRICH *nevet.* A kutya meg a mája. De jó az egészen is. Az a sovány arca meg a fahéjszín bőre. Egyszer még nevezetes kép lehet... Tán tíz pár csizma árát is megadnak érte... *Elgondolkozva.* Mert hallatlan dolog is ám az, hogy egy bukott mészáros fia ilyen gyerekfejjel két országban nevet szerezzen. Hogy még a gyomai városházán is glédába ugranak, ahogy meghallják a nevét... Neked is elmondta?

SOMA. Mit?

PETRICH. No hát, hogy Kecskemétről jövet, Gyomán nem kaptak fogatot. Bemegy Sándor a jegyzőhöz. Az az egyik lócán hevert, a bíró a másikon. Nincs és nincs. Jön a muszka. Ki gondol ilyenkor forspontra. Sándor megmutatja az igazolványát. De fölugrik ám a jegyző, s szalad a bíróhoz. Hallja, bíró uram, ez az úr Petőfi Sándor. Persze hogy volt ló, tíz is. Az urak maguk húzták be a kocsit a városházudvarra.

SOMA. Jó.

PETRICH. Hanem a kocsijáról jut eszembe, Csipkár uram volt-e itt azóta?

SOMA. Nem az... Nem is javítják meg ma már azt a kocsit. De nem is bánom, ha nem kell ma Aradra mennem velük.

PETRICH *újra elgondolkozik.* Hát szép dolog... Te mint rokona, barátja, gondoltad volna ezt, amikor... hányban is volt?

SOMA. Negyvenhárom telén.

PETRICH. Nem negyvenkettőben?

SOMA. Negyvenháromban, amikor mint éhes színész tőlünk Debrecenbe ment... Tudom már, mit akar mondani.

PETRICH. Hát akinek nem fáj a feje, van is mit gondolkozni azon... Hogy a sors meg a talentum hogy emeli fel a szegényember gyermekét is... Károly bátyád most szégyellheti magát, hogy megvetette a szegény atyafi gyereket.

SOMA. Csak aztán azon ne kelljen édesapámnak újólág tűnődnie, hogy ahová felemelte, onnét hogy leejtette.

PETRICH. Az ám... A Lajcsi fiú azzal jött, hogy az oroszok Fürednél már a Tiszánál vannak. De ne féltsd te a Sándort. Az ilyen ember abból is kivágja magát.

SOMA. Azt gondolja, a Haynau is gyomai bíró, hogy glédába vágja magát a Petőfi névre? Mutatta magának Sándor a körözüst... amit Bécsben adtak ki ellene...

Petrichné meg a szolgáló egy kis teknőt hoznak a konyha felől. A szolgáló kihúzza a dugóját, kifolyatja a szappanos vizet a futók árkába.

PETRICHNÉ. Úgy... támaszd oda a korlátnak, de ne a napra, te, nehogy kiszáradjon. *Mialatt a szolgáló megteszi, s bemegy, ő Petrichhez.* Úgy láttam, jöttek a boltba.

PETRICH. Hát aztán... nincs, aki a köszönést fogadja?

PETRICHNÉ. Valami vidéki emberek lesznek.

PETRICH. S ha vidékiek! Nincs jobb dolgod, mint az ablakon lesni, ki jön, ki nem jön a boltba. - Hogy engem szólogathass.

PETRICHNÉ. Ne morduljon rám mindjárt, édes uram. Nem lestem én, de ott fürdettük a kis Zoltánkát az ablak alatt, hát észrevettem, hogy jönnek át az utcán.

PETRICH. Fürdettük, fürdettük. Látom, nagyon megkívántad az unokát.

SOMA. Azt leshetik.

PETRICH. Folyton csak fürdettük, meg rengettük, etettük. Azt a teknőt is mit cipeled a rossz derekaddal. Ott a Petőfiék dajkája.

PETRICHNÉ. A dajka? Annak most szoptatni kell. *Csendesen a fiához.* Sándor merre van?

SOMA. Lenn a kertben, a szokott helyén.

PETRICHNÉ. Jár le-föl szegény. Van is rá oka. Búsul a boldogtalan.

SOMA. Nem búsul az, költ.

PETRICHNÉ. Költ, költ. A költés is a búsulástól van.

SOMA. Színi játékot költ. Amilyet a komédiások játszanak.

PETRICHNÉ. Színjátékot? Mindég ilyeneken jár szegénynek a feje. Nem eleget ráfizetett a boldogtalan.

EGY CSIZMADIALEGÉNY *kikukkant az ajtón, körülnéz*. Mester uram.

PETRICH. Tudom, vevők, vidékiek. Úgy látszik, az én lábam a sámfa, arról kell a csizmát próbálnotok. *A csizmadialegény behúzza a fejét.*

SOMA *az anyjához*. Édesapám irigykedik, hogy milyen dicső sora van Sándornak, hírnév, úrilány feleség. Édesanyám meg folyton szánakozik rajta.

PETRICH *bemenőben*. Megszokta vándorszínész korából, hogy a Sandrin sajnálkozni kell. *Be a műhelybe.*

PETRICHNÉ. Hát hogy is ne sajnálkoznék. Ki sajnálkozzon, ha én nem, a vérbeli rokona. Hiszen most már az édesanyja sem sajnálhatja. Hogy ilyen egykettő elmentek azok is. S az a kis menyecske?

PETRICH. Tán azért is sajnálsz? Erdődi lány.

SOMA. Nem tetszik édesanyámnak? A Sándor meg egyre-másra írja a verseket róla.

PETRICHNÉ. Hát verset, azt tán lehet írni szegénykéről... De megöregedni vele.

SOMA. Hogy levágatta a haját, meg nadrágban járt! Van Párizsban egy író, George Sand. Az vette föl ezt a divatot.

PETRICHNÉ. No már én akkor csak a mezőberényi divatnál maradok, fiam. Apád csak afféle egyszerű ember...

PETRICH. No, no, az árvák tutora.

PETRICHNÉ. Hanem ha ilyen boldogtalan állapotban volna, mint ez a Sándor, én nem csinálnék vigánót.

SOMA. Ő is sopánkodjék, mint édesanyám? Lám, édesapám azt mondja, hogy Sándor: Petőfi Sándor a pokolban is. Inkább rajtam sajnálkozna, hogy úgy fáj megint a fejem!

PETRICHNÉ. Sajnálkozom én rajtad is. De terólad nem álmodtam olyat. Mintha a lovak vonszolták volna, egyenest a kenderáztatónak, a lába meg bele volt keveredve az istrángba. Azt reggelre csakugyan úgy is lett majdnem.

PETRICH. Már megint az álmok meg jelek. Akkor inkább a vidéki emberek. *Bemegy a műhelybe.*

SOMA. A lovak féltek a borítótól, azért vitték neki a Minich magtárának. Az álma meg azért volt, mert a szolgáló anyja telebeszélte a fejét az oroszokkal.

PETRICHNÉ. Bár azért lett volna... Mit mondanak, ha megcsinálják a kocsit, bemennek Aradra?

SOMA. Sándor bizonyosan; az meg szokta csinálni, amit fejébe vesz.

PETRICHNÉ. Ne engedjétek, Somám. Jel volt az is, hogy a lovak nekivitték a magtárajtónak. Nem akarja a Jóisten, hogy elmenjen innét.

SOMA. Hát? Itt várja be az oroszt? Arad mégiscsak vár, Damjanich benne a parancsnok. Tudja, az a híres, akinek eltörött a lába. Aztán meg ott a határ is közelebb... Szeged, Arad... a nagyfejük mind arra húzódnak.

PETRICHNÉ. Még hogy idegenbe menjen bujdosni. Ha már bujdosnia kell, bujdossék itten... ahol egy kis kolbászt, pogácsát küldhetek utána.

SOMA. Jól képzeled, édesanyám, a bujdosást.

PETRICHNÉ *a fia mellé áll, suttogva.* Félrehúz engem ez a Laji gyerek. Tudod, ezt szeretem a legjobban a legények közül... Asszonyosság, azt mondja... de látom, nagyon hímel-hámol - ha netalán úgy fordulna a dolog, mert mondják, hogy most már nem elég a német, a muszka is rajtunk van -, az én bátyám afféle pákász ember... a Sárrétet járja. Ha a tekintetes táblabíró úr... mert Sándor el szokott beszélgetni velük - szóval, ha a Petőfi Sándor úr úgy tartaná jobbnak... Mert hogy igen kemény verseket írt a németekre.

SOMA *fölveti a fejét.* Eldugnák őt a lápban.

PETRICHNÉ. Onnét, azt mondja, száz idevaló pandúr sem húzza ki, nemhogy német becirker.

SOMA. Mond valamit... De én azért a határt nézném helyette, Kossuth meg Szemere azok is mind arra vannak.

Bonyhainé bekukkant a kiskapun, előbb a tornácra indul, de amikor észreveszi a beszélgetőket, előrejön az udvarra.

PETRICHNÉ *édeskésen.* Tessék, Bonyhainé tekintetes asszony, tessék... Juliska már fönn van?

BONYHAINÉ. Jaj, csak egy percre kukkantottam be, Petrich néni. De már sehogy sem nyughattam. Tegnap nem volt érkezésem átszaladni. Azt sem tudom, hogy van az a csöpp Zoltánka?

PETRICHNÉ. Jobban, jobban, hálaisten... Csak egy kis csikarás lehetett. Ma már meg is fűrésztötték.

BONYHAINÉ. No hálaistennek. Én meg olyan nyughatatlan voltam. Az uram bement hajnalban Gyulára. Amiatt az új hivatala - a számvevőség miatt - azt mondja, elviszi Sándort is a gyulai cimborákhoz. Mondom én, ne vidd, hátha Juliska megharagszik érte, hogy most viszed el, amikor Zoltánka beteg. De ő, hogy megígérte.

SOMA. Közben más tervük lett.

BONYHAINÉ. Az ám... Mondja reggel a kocsis, hogy itt voltak Orlai Petrichéktől az ekhós kocsiért. Már abban voltam, tán orvoshoz viszik a picinyt.

SOMA. Mi akartunk bemenni hármásban Aradra, Sándor, Juliska meg én.

BONYHAINÉ *csodálkozva.* Aradra?

PETRICHNÉ. Az ám.

SOMA. Én egy tisztnél füstök. Sándor meg tudakozódni - azt mondják, már Kossuth is ott van.

BONYHAINÉ. Értem, értem... Barátságtalan itt is már a világ.

SOMA. Ha igaz, már a Tiszánál vannak.

BONYHAINÉ. Az ám, én is hallottam... Aztán mégsem mentek el.

SOMA. De mentek volna... hanem...

PETRICHNÉ. A lovak, tudja, jegyzőné asszony. Nem szokta meg az ilyen fuvaros ló - mert a Csipkár szücsmester, az vitte volna fuvarba őket -, hogy bőrborító legyen mögötte.

BONYHAINÉ. Juj istenem, csak nem történt valami...

PETRICHNÉ. De bizony, nekimentek a Minichék magtárának.

BONYHAINÉ. Jaj! De nem esett bajuk?

SOMA. Nekik nem... Hanem a kocsi, azon nem lehetett elindulni.

BONYHAINÉ. Eltört a bőrekhós!

SOMA. No nem olyan nagy kár... Sándor rögtön küldte a bognárhoz, hogy a költségén megcsinálják...

BONYHAINÉ. Na hálisten... csakhogy nagyobb bajuk nem történt.

PETRICHNÉ. Csak még ezután ne történjék...

BONYHAINÉ. Na, de megyek is már, úgyis arra a bognár felé van utam... Csak gondoltam, beszólok.

PETRICHNÉ. De már el nem engedem, tekintetes jegyzőné, azaz mit mondok, számvevőné asszony... Mindig elfelejtem az új rangját... Juliska meg nem bocsátja, hogy elengedtem... Na jön is már.

Júlia a ház felől, rövid haján most főkötő, házi öltözetben.

PETRICHNÉ. Meg akar szökni a tekintetes asszony.

JÚLIA. De hiába. Mi mindent szemreveszünk az ablakból. Főként a dada. Ő a mezőberényi utca történésein legelteti a lelkét.

BONYHAINÉ. De igazán nem akarok aggságukra lenni. Csak a nyugalanság hozott be. De már tudok is mindent. A kis Zoltán hála istennek jobban van... Sándor nem ment el Gyulára.

JÚLIA. Az új öltözékeimet azonban nem láttad.

BONYHAINÉ. Hát meghozták már? S nem kapok ki a varrónőért?

JÚLIA. Sőt, köszönöm az ajánlást. Ahhoz, hogy egy falusi pintérlány, nem is varrhatja meg módibban. Főként a halványkék sikerült igen jól. De gyere be... fölpróbálom.

BONYHAINÉ. Sándornak nem leszek útjában?

JÚLIA. Ó, Sándor, az már reggel óta lenn van a kertben...

BONYHAINÉ. Ó, a kertben?

JÚLIA. Igen, a természet kebelén szereti fogadni a múzsák ihletését.

BONYHAINÉ. S mit szerez?

JÚLIA. Egy színi költeményt... a magyar történelemből. *Kézen fogja Bonyhainét. De gyere! A két asszony bemegy.*

SOMA *az anyjához.* Na, maga nem nézi meg a kék ruhát?

PETRICHNÉ. Rá is érek arra én, fiam! Az ebédre kell gondolnom. Éppen csak az ajtóba állok oda egy percre, hogy Juliska meg ne nehezteljen. *El a konyha felé, Soma a fejét fogja egy darabig. Petőfi a kert felől jön, nyaláb papír, írószerszám a kezében.*

SOMA *fölkel, házigazdai nyájassággal.* No, kihasználtad a löcstörést? Elkészültél a leckéddel?

PETŐFI. Nem lecke az, öcsém.

SOMA. Hát mi?

PETŐFI. Köpölyözés.

SOMA. Csak nem borította el ősz fejedet a vér?

PETŐFI. A vér nem, de a mondanivaló.

SOMA. S mi újság Eperjesen? Mit csinál a Karaffa barátod?

PETŐFI. Amit a te Haynau vagy Paskevics barátod. Vizsgáztatja a hóhérait.

SOMA. Hát hóhérvizsga is van?

PETŐFI. Van ám, most épp a tizennyolcadikat egzaminálja.

SOMA. S mind a tizennyolc ott van a színpadon?

PETŐFI. Mind a harminc, vörös ruhában, pallossal, meg még tizenkettő feketében.

SOMA. S hogy megy az ilyen egzamen?

PETŐFI. Hát kérdezz... Például. Mi a legkedvesebb italod? A vér. Mire való az igazság? Hogy porba tiporjuk... Meddig éljen a császár? Míg a hóhérnak munkát ad.

SOMA. Látom, tudják a katekizmust. De a tizennyolcadiknál mégiscsak abbahagytad. Lélegzetet kért a hóhéri lelemény.

PETŐFI. Az enyém? Soha, öcsém. S ha háromszáz hóhérra lett volna annak a Karaffának. Aki úgy ismeri a zsarnokság természetét, mint én, annak a keze előbb belefárad, az efféle katekizmus írásába, mint az esze a kitalálásba. A gondolataim szöktek meg Eperjesről...

SOMA. Ami azt illeti, van rá ok.

PETŐFI. Van úgy - mások legalább azt mondják -, hogy az ember azért cammog a Pegazusán, mert üres a feje. Én mert nagyon is teli van.

SOMA. Hát azt nem csodálom.

PETŐFI. Mit csinálok én most már egy esztendő óta. Egyik gyorszekérről leszállok, a másikra föl. A családomat viszem Erdődre, az oláhok elől vissza Debrecenbe, aztán le Bemhez, vissza a seregtől, föl Budára, le Zoltánkáért Szalontára. Hisz szeretem én a vándorlást, de ez, mint a svábbogarak futkosása. Közben esz a méreg a sok karaktertalan, pimasz, gyáva ember miatt... Akik a forradalmat úgy nézik, mint valami tisztújítást... A csatamezőn kell egy kis pacsirtaszót elfogni, hogy a költő nevezet alatt ne csak a harag, de a költészet is dobbanjon egyet.

SOMA. No, a te múzsád azért inter arma is szól... bár az én ecsetem járna úgy.

PETŐFI. Mi az a néhány vers, amit két csata vagy két tábornok kötéllel való fenyegetőzése közt kivágtam? Gondolj a negyvenhetes évre. Akkor azt éreztem, ez már döfi, most majd leeshet az állkapcátok, megjött a hangom.

SOMA. Az már igaz. Egy Császár Ferenc-féle költőnek egy életre is sok lett volna.

PETŐFI. Még a következő tíz életére is, ha a hindu tannal ellentétben mindig jobb költőkbe szállna tovább a lelke, s nem ahogy érdemli: a majmokba, sakálokba és papagájokba. *Megfogja Soma vállát.* Nem tudod te, Soma, mi az a költészet. Andalódó síphoz hasonlítják. Holott olyan, mint a ki-nem-sírt, szívszaggató könny, a véredet szétroncsoló kályhagáz, a köpenyed alá dugott spártai róka, beléd fullasztott lehelet, ha az ember ki nem sírhatja, ki nem szellőztetheti, el nem vetheti magától, bele nem dudálhatja a szelekbe. Csak két hete vagyunk itt nálatok, a békési csendben - micsoda anakronizmus, ebben az időben még a megyétek neve is -, s a fejemből úgy gyöngyözik, amit ezek a véres hónapok beléfojtottak - egyik terv, gondolat a másikat kergeti, mintha valami savanyúkúttá váltam volna, amely a tulajdon pezsgéseitől nem tud megnyugodni.

SOMA. S a forradalom?

PETŐFI. A forradalom, az szent, Soma... De akik csinálják, azokat, tisztelet a kivételnek - két csonka kéz is elég volna a fölszámolásukra -, azokat szívből megutáltam. Még ez a Kossuth is, akit a legjobban szerettem! Odacsődíti az embert, Aranyt, Vas Gerebent, engem, hogy mint költők, lelkesítsük föl harcra a népet, mert ő Pestet át nem adja az oroszoknak, inkább a romjai alá temetkezik. S ki jelenti be másnap falragaszokon, hogy jobbnak látta kormányostul Szegedre eleblábolni, mint ő ékesszólósága... Szó, szó az egész... No ha csak szóra van szükség, ahhoz nem kellett ti nekem. A szó - abban én vagyok generális, én öntöm az ágyút, én rohamozom meg Buda falát, én vagyok a népnek felelős minisztériuma... Oda nem kellene énnem kontárok. Tudod, hogy vagyok én már ezzel az egész vérontással, zűrzavarral? Mint amikor verset ír az ember, s a következő, meg az azután tornyosuló versszakot érzi, amelyben majd kivágja a rezet, úgyhogy sietve tol oda egy rímet, hogy a kritikusoknak is legyen koncuk. Én is azt várom már. Hogy egyedül vegyem föl a harcot, amit ez a sok kontár elvesztett.

SOMA. Csak azért jó lesz vigyázni azzal a rímmel... Nehogy úgy találod odavetni, hogy kádencia legyen belőle.

PETŐFI. Értem... S a verset se lehessen folytatni. *Elkomorodva.* Van valami újabb híred?

SOMA. Csak hogy az oroszok már a Tiszánál vannak.

PETŐFI. Csipkár uram volt itt?

SOMA. Eddig még nem. De nem is bánom, fáj a fejem. Fájós fejjel nem lehet portretírozni.

PETŐFI. Én meg azt gondolom, ha elkészül a kocsi, mégiscsak bemegyek Aradra. S Juliskát meg a kisfiamat is fölteszem, mint a cigány, magam mellé az ekhó alá... Pedig mondhatom, nincs kedvem a hányódást újakezdeni... Olyan nagy világ volt nekem a ti kis szilváskertetek... Megint valami tábornok előtt magyarázkodjam, ha mindjárt Damjanich is az. Hogy mért nem vagyok őrnagy, amikor az vagyok... vagy mért nincs nyakravalóm. Én, aki úgy fogok a nemzet emlékezetében a magyar forradalom előtt vágatni, mint a göncöl rúdja a sánta kerekei előtt.

SOMA. Hát ha nem akarod a száműzöttek kenyerét enni... Mert Arad csak állomás a török határ felé...

PETŐFI. Száműzöttek. Igaz. Miczkiewicz, Bem is otthagyta hazáját. De hisz még nem tartunk ott. S az én nádszál feleségemmel, s még törekenyebb Zoltánkámmal... Hogy valami török pasa rugdalja őket a német császár helyett.

SOMA. Édesanyám is éppen ezen rimázkodott imént, hogy ne engedjelek el innen. Majd elteszünk valahová.

PETŐFI. Asszonyonénem szoknyája vagy a kotlós-borító alá?

SOMA. A Sárrétre például. A Laji gyerek, a legényünk már tanácskozott is rólad. A bátyja pákász a Körös lapjain. Kimennél segédnek hozzá.

PETŐFI. Nem is olyan rossz. Hiába, ha egy Salkovics-lány meg egy csizmadialeány össze-dugják a fejüket. Már azért is kedves, mert tőlük jött, akikről annyit beszélnek, a néptől.

SOMA. Én rá nem beszéllek, csak Isten tudja, kiben mi lakik. A nádas elrejt, de az emberek...

PETŐFI. Föladhatnak. Azt sem rovom fel nekik. De nem fognak. Ah, ez tetszik is. A magam bőrén bizonyítani be, hogy a lápszigetek nádkalibáiban több becsület honol, mint a tornyos kastélyokban. Gondold el, benn ülök a békalencse közepén, mint valami mocsári Orpheus, s ott írom, nem is írom, igazán költöm, mint a vadkacsa, a dalaimat, s az

Életképek betyárjai helyett a csikászok meg igazi betyárok viszik széjjel szerte a Körös, a Tisza mentén... Ez lenne, testvér, az igazi népköltőség. Az a Windischgraetz vagy Haynau vagy hogy hívják a legújabb Karaffa-tojást, ott dühösködik a palotájában s nem tudja, honnét kél ki, tán a sírokból a dal, s mi emeli oly észrevétlen a nemzet lelkét, mint az aláfutó szellő a letiport vetést.

SOMA. Hát ahogy gondolod. A feleséged meg átköltözhetne Arany Jánosékhoz - János is otthon van azóta -, vagy még messzebb, haza az apjához, hogy nyomod vesszen, esetleg olyan híredet költenénk, hogy török földre bujdosál. *Látva Petőfi elkomorodó arcát.* Vagy Bem seregéhez mentél... Sokan így azt hiszik, ott vagy... Egy csabai barátom nem is akarta elhinni, hogy itt húztad meg magad.

Látva, hogy Petőfi még jobban elkomorodik, elhallgat.

PETŐFI. Bem seregében... Hm. Te is azt mondd, amit az a fickó Gyulán.

SOMA. Kicsoda?

PETŐFI. Mit tudom én? Bevitt Sárossy meg Szakáll valami gyűlésre, mert Magyarországon az orosz is országos böjttel meg megyegyűléssel akarják kiverni, s ott mellém került a dobogón. A népbárát bárótoknak...

SOMA. Wenckheim?

PETŐFI. ...annak valami kasznárja. Óvakodtam megkérdezni a nevét, nehogy megdicsőítsem azzal, hogy megjegyzem.

SOMA *elevenebben.* Mondott valamit?

PETŐFI. Azt hitte, ha már egy híres ember mellé került, annak az elméjében olyan kitűnő teremtésnek, mint ő, valami nyomot kell hagynia.

SOMA. S ezt úgy látom, el is érte.

PETŐFI. Ő is csodálkozott, hogy Mezőberényben vagyok, azt képzelte, a Bem guerilla hadával járok valahol Moldva szélén. Petőfi Sándor, aki az „Egy gondolat kínoz engemet” című rapszódiaát szerezte! A rapszódia szóval a műveltségét akarta mutatni.

SOMA *nevet.* S így mondta: „Egy gondolat kínoz engemet”?

PETŐFI. Így... Amikor látta, hogy hallgatok, úgy tett, mintha megijedt volna, s míg a szónok a nemzet keresztes háborújáról dörgött, ő a zsíros tenyere mögött békítgetni próbált. Tán attól tartott, hogy fölállok, s azt mondom: íme az első muszkavezető, ezen kezdjétek a keresztes háborút.

SOMA *aki egészen nekividorodott.* És mivel békítgetett a szerencsétlen?

PETŐFI. Hogy hiszen nem olyan bugris ő, tudja, hogy kell a költést érteni. Ha az ember mind készpénznek venné, amit a költők szerelemről összeírtak. Egy költőnek nem a kardját kell forgatni, hanem a hadak dicső szellemét a nemzeten átfűnia. Ő figyelemmel elolvasta az én Közlöny-beli harctéri leveleimet. - Megállapította, hogy pontosan kilenc napot voltam a hadterületen - az első lennlétem számolta ki a cudar -, azt is a Bem törzsénél; mégis mintha énbelém költözött volna annak a seregnek dicső lelke, s száz csatában vittem volna a bőrömet vásárra.

SOMA. S te mit feleltél a vesztébe rohanónak?

PETŐFI. Én csak azt, hogy ha Petőfi Sándor csak egy napot s nem két hónapot nézett volna a német ágyúk torkába, akkor is többet kockáztatott volna, mint némely ember, aki Napóleon valamennyi háborújának az obsztijával, a moszkvait is beleértve szegődött volna el a Wenckheimék lélekterelőjévé.

SOMA. Jó felelet.

PETŐFI. Jó - de azért bennem ott motoz, amit az a gazember mondott. Annál inkább, mert csak azt kottyantotta ki, amit mindnyájak szemében ott látok.

SOMA. Bolondokat beszélsz. Látod, hogy az elrejtéseden törjük a fejünket.

PETŐFI. Asszonynéném meg a csizmadialegény. Meg tán te is, ha arra gondolsz, hogy a világ vagy a jobbik feled egyszer megfeleltet értem. De az emberi kajánság, annak a szemevágása...

SOMA. Az mit mond szerinted?

PETŐFI. Hogy na, most itt a lejárat órája. Lássuk, hogy váltja be Petőfi Sándor a váltót, amelyet csodálatunk készpénzbankóira beváltva, a világszabadságnak adott.

SOMA. Képzeld ez, Sándor. A te túlzott becsületérzeted látománya. Tudja azt minden jóra való ember, mekkora kincse vagy te a nemzetnek. A koronát meg az országalmát pántos ládában viszi a kormány, s téged, aki a magyar költészet koronája vagy...

PETŐFI. S a nemzet tudásalmája, amely most érett meg igazán ezekben a hónapokban, s amelybe ezt a cigány pereputtyot egyszer még belé kell haraptatnom. *Megrázza Soma karját.* Ah Soma, borzasztó azt tudni, hogy amit én tudok, egyetlen magyar sem tudja... Ha én nyakába varrhatnám valakinek ezt a tudást, magam meg rohanhatnék a csatamezőre... megmutatni a kaján nemzetségnek, hogy váltja be Petőfi Sándor a szavát. De amikor érzem, hogy ennek az elhagyott népnek lehet nagyobb elméje nálam, de akiben tudás és becsület így együtt lesz megint, száz év is belekerül talán, míg a bölcséjének kinő a fája.

Bonyhainé és Júlia a konyha felől.

JÚLIA *Bonyhainéba karolva.* Ez február óta a harmadik dajka. Az első elment a katonák után, a második megbetegedett... Így hát sokat elnézünk neki.

BONYHAINÉ. No, ettől a csapástól én meg voltam kímélve. Mind magam szoptattam.

JÚLIA. Én is el voltam szánva, hogy a magam tején neveljem a jövő honpolgárt. Sándorom is szinte gyermekmód biztatott, hogy az anyatejjel lelkületem is beszívja majd. De amikor ő elment a Bem seregéhez, a sok álmatlan éjszaka elapasztotta a mellem.

BONYHAINÉ. No, persze nem is poétánénak való az, egy ilyen érzékeny kebelnek, a szoptatás. *Észreveszi a kishűbaba előtti lócán Somát és Sándort.* Ah, a férfiak is itt vannak, s titkon kihallgatnak... Jó reggelt, Sándor. Az uram be akarta vinni a gyulai cimborákhoz. Én meg abban a hiszemben, hogy Zoltánka még beteg, mondom, ne foszd meg őt s Juliskát az édesapától.

PETŐFI. Igaz is, apának gyermektülkölés való, nem aranytrombita meg Wenckheim-cimbalom.

JÚLIA. A Sárossy Gyula új könyvét érti Sándorom. A ponyvára került Aranytrombitát.

PETŐFI. Meg Szakáll Lajos barátom ó könyvét, a Cimbalmot, amellyel még a forradalomban is ki tudott a népbarát báró mellett egy vármegye főjegyzőségét pöngetni.

BONYHAINÉ. Értem, rögtön elértettem. Azért mi falusiak sem esszük vályúból a kukoricát...
Hanem hogy milyen kedves az a maga kisfia.

PETŐFI. Nem tőlem örökölte.

BONYHAINÉ. Juliska mutatta az életrajzát. Ezt sem sok ember mondhatja el, hogy héthónapos korában már életrajzot írtak róla, s hozzá Petőfi Sándor! De igazán felült már kéthetes korában? Ha nem ilyen igazmondó ember írná, el sem hinném.

PETŐFI. Van annak nagyobb érdeme is, mint hogy felült, meg én életrajzot írtam róla.

BONYHAINÉ. Hát persze, akit a Vörösmartyné ringatása rontott el. Meg a nagyszalontai jegyző, Arany János a keresztapja.

PETŐFI. Az se kismiska, de nagyobbbat mondjon.

BONYHAINÉ *Juliskára néz*. A te Sándorod mellett mindig törni kell az embernek az eszt.

PETŐFI. Hát hogy a legkülönb asszony az édesanyja.

BONYHAINÉ *fölvisít*. Hallod ezt, Juliskám... Látod, ez az, amit a mi otthon kő, másutt hő uraink részegségükben sem tudnának mondani... De hát van is, aki megérdemelje. *Juliskához*. Emlékszel szegény nagymamára, mit szokott mondani? *Somához*. Mert Juliska egy időben ott nevelkedett szegény nagyanyámnál... „Ez a kis Juliska még fölgyújtja egyszer a tetőt, csak hogy olyan unalmas ne legyen alatta az élet.”

PETŐFI. S a nádtető helyett engem gyújtott fel.

BONYHAINÉ. De nem is lett unalmas élete. *Elmenőben*. Édes vagy, Juliskám. S hogy az a halványkék ruha milyen bűbajos rajtad. A pintérék Mariskája azt mondja: sosem varrt olyan karcsú asszonyra, mint Petőfiné. *El a kiskapu felé*.

PETŐFI *az utolsó szavakra elkomorodik*. Ha én Petőfi Sándorné volnék, nem csináltatnék most - sem halványkék, sem hupikék ruhát.

JÚLIA. Én meg ha Petőfi Sándor volnék, nem törpíteném magamat azzal, hogy szabónék dolgába keveredjek.

PETŐFI. De legalább ne dicsekednél vele olyan embereknek, akik félremagyarázhatják, hogy mikor a haza üszke hamuval borítja el a honfiak fejét, s férjednek a földönfutás nemei közt kell választania, te, a magyar nők példája, nem lelsz más mulatságot, mint hogy a derekad karcsúságát csodáltasd a mezőberényi varrónőkkel.

JÚLIA. Miért ne? Épp ebből tetszik ki, hogy nem vagyunk szűkkeblű nyárspolgárok, akik ha a harmadik faluban tűz van, kiejtik a villát a kezükből. Mi megszoktuk, hogy a föld hánykódjék alattunk. Magad mondtad, hogy a fiad többet utazott, s több veszélyt látott már, mint sok öreg táblabíró.

PETŐFI. Igazad van... *Somához*. Látod, ezt szeretem én az én Juliskámban. Többnyire borongó, amikor más asszony ujjong is. De ha én kissé lejjebb tartom az orrom a kelleténél, ami pedig ritkán esik meg, egyszerűen olyat mond, hogy felütöm tőle a nyakam. *Átöleli a feleségét*. Ne félj - nem kell félned, hogy filiszter leszek... Sem hogy filiszteus.

JÚLIA. Amíg én férjemnek vállallak, nem is.

DAJKA *kiront a konyhaajtón*. Jesszusom, az Egressy úr!

PETŐFI. Kicsoda?

DAJKA. Az Egressy úr, aki Pesten járni szokott hozzánk.

PETŐFI. Az lehetetlen.

DAJKA. De lehet az. Nem az üres utcán, a pócsi búcsúban is megismerném.

PETŐFI *Júliához*. Gábor Szegeden van.

DAJKA. Itt van egy tiszt úrral.

JÚLIA. Hol láttad? A ház előtt mentek el?

DAJKA. Dehogyan mentek. Ott állt meg átellenben a szekerük. A Minich raktárából szólítottak oda egy embert.

PETŐFI *komoran*. Mi az ördög hozta Berénybe őket?

SOMA. Tán már arról is menekülnek. *Ő s Júlia is a kapu felé mennek, abban a pillanatban lép be Egressy és Kis Sándor.*

PETŐFI. Hát mégis igaz!

DAJKA. Ugye, hogy megmondtam... A színházban is láttam... amikor szavalt.

PETŐFI *erőt vesz megdöbbenésén, megöleli Egressyt*. Hát te miféle sűgőlyukból másztál elő?

EGRESSY. Inkább a süllyesztőből, testvér... Amelyikbe egy nemzet süllyed el... Szervusz, Soma!... Kókadtan, mint mindig.

Petőfi Kis Sándor felé fordul.

KIS SÁNDOR *bemutatkozik*. Kis Sándor ezredes vagyok.

PETŐFI. Mintha találkoztunk volna már... Talán Buda alatt?

KIS SÁNDOR. Nem, Erdélyben, midőn Petőfi Sándor mint új katona a Bem ide-oda száguldó seregét kereste.

PETŐFI *elkomorodva*. A Bem seregét? Persze, Meggyes és Nagy-Selyk közt. A székelyek élén februárban. Akkor jöttem Debrecenből. Az ezredes úr székelyei adták az első ízelítőt abból a nagyszerű népből. Azóta is gondolkozom, hogy odatelepszem közéjük... De hogy nem láttam később a seregnél...

KIS SÁNDOR. Ott adogattuk le Bem névjegyét, ahova ő maga nem juthatott el.

Az öreg Petrich kijön a műhelyből, utána néhány csizmadialeány dugja ki a fejét.

PETŐFI *Petrichre*. A házigazdám... Ne ijedjen meg, Samu bátyám, nem rekvirálni jöttek.

EGRESSY. Legalábbis nem bort, búzát.

PETŐFI *erőltetett elevenséggel*. Ez itt Kis Sándor ezredes, akinek két olyan érdeme van, amiért levehetjük a süvegünk előtte. Az egyik, hogy maga a székelyek parancsnoka, a másik, hogy az övé meg Bem... No és ezt a malaclopóst minek nézi, Samu bátyám?

PETRICH. Majd megtisztel, s megmondja.

PETŐFI. Ha ő a kaján szemét olyan apróra húzza, mint a disznó, s a trón eltelt vigyorgással kiül a képére, nincs még olyan gonosz király, mint ő. Legfőlebb ez a mostani lesz, ha Bécsben jól kiiskolázzák... S a republikánus Petőfi mégis barátjának vallja.

PETRICH. Akkor már igazán nem tudom. Hacsak valami régi komédiás pajtás nem... Már bocsánat a feltételért.

PETŐFI. Nesze neked, Thalia papja. Csak hogy ez nem komédiás, ez maga a színészet: Egressy Gábor.

PETRICH. A nagy Egressy... Tyű, akkor igazán lekapom még egyszer a sipkám.

PETŐFI *Egressyhez*. No de most aztán ki vele! Hogy kerültetek Mezőberénybe?

EGRESSY. Érted jöttünk.

PETŐFI. Értem?

EGRESSY. Viszünk Bemhez.

PETŐFI *komoran hallgat*.

EGRESSY. Az ezredes úr mint futár jött Bemtől a kormányhoz. Ott találkoztunk Szegeden a városházán, már nem is tudom, milyen minisztériumnak hívják azt a folyosóját.... Mondja, hogy Bemtől jön. S mikor megy vissza, ezredes úr? Minél előbb. A seregnél tisztább a levegő, mint itt, ebben a tyűkktrecben... Így volt, ezredes úr?

KIS SÁNDOR *mosolyogva*. Hát így is mondhattam volna.

EGRESSY. Azt meghiszem, mondom én. Főként a Bem seregénél Erdély bércei közt. Magam is gondolkozom, ha olyan fogadtatásra számíthatnék, mint az én Petőfi Sándor barátom... egy pillanatot sem haboznék, fölkerednék az ezredes úr gyorsszekerére... Így mondtam, ezredes úr?

KIS SÁNDOR. Hát ez volt a summája.

EGRESSY. Erre az ezredes úr, hogy hol van Petőfi Sándor. Láttam-e mostanában? De még meg sem húlt a tenyerem a keze fogásában. Pesten a nagy débacle-ig mind együtt voltunk. Ő is gondolkozott, hogy lemegy Bem mellé megint szárnysegédnek. Gondolkoztál, igaz?

PETŐFI. Volt olyan gondolatom. De aztán meggondoltam, megutáltatták velem a katonaságot. Különben a Közlönyben is kijött azóta a lemondásom.

EGRESSY. Mit számít az? Fölvarrod újra az őrnagyi rangot. Szóval, mondom én az ezredes úrnak, Petőfi is azt mondta, egy becsületes hazafi ma már csak a Bem hadseregében érezheti helyén magát.

PETŐFI. Ezt nem mondtam, de igaz.

EGRESSY. Szóval ilyesmit mondtál. Hát hol van most Petőfi Sándor? Azt hallom, Orlainál, Mezőberényben. Megharagudott Kossuthra a proklamációjáért, s oda bújt el a családjával... Szó szót követ: az ezredes úr azt mondja: menjünk el érte. Szívesen teszek egy vargabetűt, ha a kedves fiát elvihetem Bemnek. Így mondta, ezredes úr?

KIS SÁNDOR. A vargabetűt így, ha nem is ilyen szépen. A gondolat érdeme azonban Egressy úré.

PETŐFI *komolyan*. Sajnálom, hogy ezt az érdemet meg kell csorbítanom. Nem megyek veletek.

EGRESSY. Nem?... A nagy Bem hív. Az ezredes úr ekkorát kerül. S most a refüzédet vigye a saroglyában.

PETŐFI. Nem vagyok én gyerek. Hogy egyik nap letegyem, másik nap fölvegyem a honvédatillát. Meggyűlöltem én a katonáskodást.

EGRESSY *hátralöki a kalapját, s Kis Sándorra néz.* Na, akkor szépen vagyunk. Hiába rázattam az ezredes úr veséjét a berényi úton...

KIS SÁNDOR. Egy kis késést megér a társaság.

EGRESSY. De akkor én se megyek, testvér... A Petőfi rekkommendációja nélkül. Még azt hiszi az öreg, valami vándor komédiás vagyok. *Petőfire néz.* Aztán mi a terved, ha megszorítanak? Mert gondolom, neked sem közömbös, milyen nyakravalóba dugod a fejedet?

PETŐFI. Majd ellappangok itt valahol.

EGRESSY. Itt?

PETŐFI. Akár itt is - *körülnéz.* De tán gyerünk be valahová. Az ilyet nem udvaron kell megbeszélni.

PETRICH. Tessék a Sándor kishobájába. Ott nyugodtan lesztek... Az asszony nép közben teremt egy kis reggelit.

KIS SÁNDOR. Köszönjük, elfogadjuk... Bár mint futár sokat nem időzhetek.

Kis, Petőfi, Egressy bemennek a kishobába.

PETRICHNÉ *kidugja a fejét a konyhaajtón.* Elmentek?

PETRICH. Dehogyan mentek. Már miért mentek volna? A kishobában ülik a tanácsot Sándorral. Inkább egy kis ennivalót kerítenétek, gyulaít, nyers sonkát, szárazkolbászt.

PETRICHNÉ. Készítünk, édes uram. Csak nem tudom, miben járnak. Juliskát kérdezem: de az csak be, az új ruhát kapkodja magára. Akarnak valamit?

PETRICH. Akarnak? Már hogyan akarnának. A vénasszonyokat szedik, kivált aki jó nyögős, markotányosnénak.

PETRICHNÉ. Ej, ej milyen beszédet tesz, édes uram.

PETRICH. Ne riadozz hát. Nem akarnak azok az égvilágon semmit; Egressy Gábor jött meg, a színész. *Petrichné behúzódik.*

SOMA *fölnevet, aztán megint a tenyerébe hajtja a fejét.* Hát ami azt illeti, akarni akarnak. Ez a Gábor, úgy látszik, Bembe vetette a reménységét, elhitte, amit Sándor a lengyelről mesélt, s abban bízik, hogy a kis öreg majd csak átverekszi magát valahová. S most Sándorral akarja prezentáltatni magát.

PETRICH. Annak meg mintha nem nagy kedve volna.

SOMA *nevet.* Dehogyanem... Nem látta? Majd benne rekesztette a kedv a hangot... *Petrich közben az ajtóhoz megy, fülel.* Egressy meg előveszi a régi nótát. Mint tavaly őszön, amikor levelet intézett Sándorhoz, hogy miért nem látja a csatatéren. *Észreveszi, hogy az apja hallgatózik.* Vigyázzon, nagyon okos talál lenni.

PETRICH *eljön az ajtótól.* Hát azért valami igaza van az Egressynek. Ha az ország eleje, aki a népet belevitte a dologba, mind azt nézi, hol legközelebb a török határ s onnét kiáltozza: „Ti meg parasztok, polgárok harcoljatok az utolsó vércsöppötökig...”

SOMA. De visszája is van ám a dolognak. Sándor megmutatta már, hogy nem fél a maga árnyékától... S ha a szabadság úgyis elveszett, miért vesszenek el azok, akik visszazerezhetik... Ő legalább így gondolkozik.

PETRICH. Hát az igaz. A háború mint a tejszínező kanál a javát viszi el. *Megint az ajtóhoz húzódik; látva, hogy fia a tenyerébe temeti a fejét, hirtelen leguggol, s beles a kulcslyukon.*

SOMA. Nem bánnám én, csak a fejem ne fájna... De ma ez volt a jóreggelt. Jó, hogy el nem mentünk Aradra. Portretírozhatnék ezzel a fejfájással.

PETRICH *hirtelen kiegyenesedik, legyint.* No megette a fene akkor!

SOMA *visszanéz.* Mit evett?

PETRICH. Azt beszélnek ott benn, hogy Kossuth le akarja tenni Görgeyt a fővezérségről... Nem elég, hogy hátunkon hozzuk a muszkát... a fejeseink is meghasonlanak egymással.

SOMA. Ne szaporítsa azzal maga a gondját... Majd elintézik az okosok.

Szolgáló, utána Petrichné a konyha felől.

PETRICHNÉ *szolgáló mögött a kisszoba felé.* A kendőt szépen fölteríted. Négyfelől a négy virágos tányér, mindenikhez egy páros kés. A tálat meg szépen a közepére. Tessék hozzálátni.

SZOLGÁLÓ. Tudom én azt, mit mondja az asszonyság. Nem most látok elsőben úriembert.

PETRICHNÉ. Na jó, csak azt hiba ne legyen.

SZOLGÁLÓ. Szolgáltam én már papnál is. *Bemegy a kisszobába, Petrich bekukkant mögötte.*

PETRICHNÉ *félénken Somához.* Ebédre is itt maradnak?

SOMA. Tőlem kérdi, annyit tudok, mint édesanyám.

PETRICH *rászól.* Mit riogsz mindég. Ha maradnak, maradnak.

PETRICHNÉ. Az ám, de a sült kacsát nem tudom, mint a sonkát a füstről leakasztani.

Szolgáló kijön.

PETRICHNÉ. No, nem volt hiba?

SZOLGÁLÓ. Dehogyan volt. Az a polgári ruhás még tréfált is; azt mondja, ez az a kolbász, amit Petőfi Sándor a tanítója kéményiből lopott.

PETRICHNÉ. Na akkor gyere. Lássunk hozzá, tán ebédre is itt maradnak. *Szolgáló, Petrichné be a konyhába.*

PETRICH *megint az ajtóhoz áll.* Úgy látom, éhesek. Nagyon teli szájból, sonka mellől érkezik a hang.

Amikor megint leguggolna, kicsapódik az ajtó, s Petőfi szól ki.

PETŐFI. Juliska hol marad?

SOMA. Benn lesz... tán a kis Zoltánkát etetik.

PETŐFI. Ejnye. *Visszaszól a kis szobába.* Engedelmet.

Ebben a pillanatban lép ki Júlia a konyhaajtón, új halványkék ruhában, főkötő nélkül, rövidre nyírt hajjal.

PETRICH. No itt is van.

PETŐFI *kedvetlenül nézi végig.* A halványkék ruha. Kinek vetted föl?

JÚLIA *sértetten*. Azt hittem, az uramnak, hogy szégyenkeznie ne kelljen miattam. De ha neki nem kellemes, a magam örömére.

PETŐFI. No, ne civődjünk. Jó hogy itt foglak, még mielőtt bejössz. Gáborék magukkal akarnak vinni Erdélybe, Bemhez.

JÚLIA. S én? Én itt maradjak?

PETŐFI. Hát, vagy itt maradsz, vagy átvisznek Szalontára.

JÚLIA. Szalontára... Elég volt két hónapig komámasszony megbotránkozott szemét magamon éreznem... Mehetsz, de én is veled megyek!

PETŐFI. A háború nem farsang, ahonnét egy szépasszony nem maradhat el. Különösképp most, mikor az ellenség, mint a száz felől fűvő zivatar, úgy csap ránk.

JÚLIA. Úgy beszélsz, mintha csak ama Gömör megyei táblabíró volnál, s én meg csak a nejed. Tudod, nem vagyok ijedős.

PETŐFI. A legbátrabb asszony vagy. De csak nem akarsz Zoltánkával meg a dajkával az orosz ágyúk elé menni? Az még a Petőfi fiának is igen harsány altató.

JÚLIA. Vannak Erdélyben városok is. Ott várlak be, hogy a csata után, ha élsz, én legyek az első, ki üdvözlendjelek, s ha elesnél, karom legyen a koporsó, amelyben felfogjalak, magam pedig az árny, mely utánad sírba száll.

PETŐFI. Büszke vagyok rád. Csakhogy a Bem serege olyan, mint a cikázó villám. Elszakadhatunk; ellenség ömlik közénk.

JÚLIA. Petőfi Sándorné minden magyar városban talál barátokat.

PETŐFI. S ha ez a név olyan lesz, hogy a barátok elbúnnak előle, mint Szent Péter a vallatás éjszakáján?

JÚLIA. Szendrey Júlia akkor is tudja, mivel tartozik neked. Ismered lelkemet, tudod, hogy a világhistória hősnői sem tettek többet, mint amennyit körülményeimhez képest én akartam tenni, s hittem is, hogy tenni fogok. De mióta sorsomat a tiedhez kapcsoltam, nem álmodozom külön szerepről a nagy szellemek között, nincs más vágyam, mint hogy téged követhesselek.

PETŐFI *lelkesen*. Dicső asszony vagy, Juliskám - *elkomolyodik, Somára mutat*. De látod, Soma azt mondja, okosabb lenne itt várni ki, amíg a fürgeteg elhúzódik.

JÚLIA. Itt? Nem magad mondtad, hogy a tehetségedre féltékeny irigység máris úgy méreget...

PETŐFI. Hát nem éppen itt, védettebb helyen, ahol a munkám is folytathatnám.

JÚLIA. Most a vészben, amikor mint hajóárboc recseg a haza?

PETŐFI. Épp most, amikor az ágyúk torkát úgyis beszögeznek... Szóljon legalább a költő.

JÚLIA. Ha úgy lesz, mint a kishitűség hirdeti, műveid úgysem látnak napvilágot.

PETŐFI. Kiadja a nép.

JÚLIA. Én nem bánom. Tégy, ahogy a neved méltósága parancsolja. Én veled megyek.

PETŐFI. A nádasokba is... A Toldi Miklós farkasai közé?

EGRESSY *csülök a kezében, kiszól az ajtón.* Mi dolog ez? Se házigazda, se háziasszony? De hiszen itt vannak. Csokolom a kezét, Júlia. *Elámulva.* Petőfiné még itt is virágregéket ír, mindig más virágként jelenik meg bámuló szemünk előtt. Hol pipacs, hol narcisszus, hol...

JÚLIA. Na, egy kék virágot...

EGRESSY. Várjon, mert a botanikához nem értek úgy, mint a jambusokhoz... Nefelejcs. Nem felejtí el Sándorát.

JÚLIA. Nem jó... mert én még azt sem akarom, hogy elfeledhessem, vele megyek a csaták partjáiig.

EGRESSY. Bravó! E nőben én cinkost nyerék. Bocsássa meg a kifejezést, hozzászoktam a színpadon. Jöjjön, segítsen már, beszéljük rá Sándort, repüljön velünk Erdélyországba. Nem tudom, minő ismeretlen töprengő lélek szállt belé.

PETŐFI *látva, hogy Kis Sándor is kilép.* Tessék, menjünk be, folytassuk a reggelit.

KIS SÁNDOR. Nem, köszönjük, végeztünk. Különben is második reggeli ma már... Ne feledjétek, barátaim, én hadi futár vagyok.

EGRESSY. Úgy van, döntení kell. S ha Coriolán fordítójába a Hamlet lelke költözött, döntsön Júliája.

JÚLIA. Én nem döntök. Egyetlen férfiú van, akire én föl tudok és föl akarok nézni ebben az országban. S az tudja, mivel adós nevének s a szabadság eszméjének. Az én dolgom az, hogy mint neje, kövessem őt.

EGRESSY *Kis Sándorhoz.* Ez aztán asszony, barátom... Másnak a színpad deszkáira kell lépnie, hogy a nagy lángolások előntsék szívét, Szendrey Júlia előtt a döngölt föld is Thalia pallójaként kezd dübörögni.

PETŐFI *Somához.* Te mit szólsz hozzá, Soma?

SOMA. Én már szóltam.

EGRESSY *Sándor vállára üt.* Na, lenni vagy nem lenni, barátom.

PETŐFI *inkább magának.* Lenni a hazának, s nem lenni a sok kaján ripőknek, aki, míg a nem ismert erkölcsöt követeli, nem tudja, hogy vért akar inni, a különbekét. *Hallani, hogy a ház elé kocsi áll.*

PETRICH. A!

SOMA. Megint valami szekér.

CSIPKÁR URAM *a kis kapun.* Adjon isten!

PETŐFI. Csak nem készült el már a kocsi?

CSIPKÁR. El az. Nem volt olyan nagy hiba rajta. Csak az egyik lócs meg a rúd. A lovaim, heába, nem szokták meg a bőrekhót... De már megvan. A bognárnak megmondtam, kinek lesz.

EGRESSY. No, Sándor, ez igazán a sors, gubában.

PETŐFI. Haj csak Illést is nem ekhós szekéren ragadta el az Isten... S ha azt mondanám, Csipkár uram, hogy Arad helyett Váradra megyünk?

CSIPKÁR. Lehetséges.

PETŐFI. A tíz forintban oda is elvisz?

CSIPKÁR. Ugrának vagy Szolnoknak lesz a menetel?

KIS SÁNDOR. Amerre rövidebb.

CSIPKÁR. Akkor Ugrának... Arra lehetséges.

PETŐFI *csendesen*. Szedelőzködünk, Juliskám. *Juliska elevenen besiet, bentől hallik a kiáltása*. Dadus! A Zoltánka holmiját!

PETŐFI *Csipkárhoz*. Akkor várakozzék csak a ház előtt... Az ezredes úrék szekere mögött. *Csipkár ki a kapun. Egressy és Kis Sándor a tornácon várakoznak, Petőfi bemegy a kishálóba holmijáért*.

PETŐFI. Tudod, Somám, hogy énnekem a pillanat a múzsám, mindig azt tettem, amit az sügött, még mielőtt a fölös okoskodás a lelkemből jött hangot megzavarta volna.

SOMA. S az most azt mondja, rohanj vesztedbe?

PETŐFI. Az most azt mondja: aki aláírta az adóslevelet, ha mindjárt a halálnak is, menjen és váltsa be.

EGRESSY *odalép az utolsó szavaknál*. Úgy van, Sándor, a hősdalok költőjének ott van a helye, ahol a szabadság fénye csillog az utolsó szablyaélen. S ez a Bem seregében van.

PETŐFI *Somához*. Az a gyulai fickó, meg a százezer mögötte, lássa, hogy Petőfi Sándor szó és tett közt nem ismer árkot.

SOMA. Kockáztatnád - az ugrató irigység szavára, most, mikor úgyis hiába már - azt, amiről magad mondtad reggel, hogy nem is a tied, a népé, amely most mindenét veszti.

PETŐFI. Nem az ugratók szavára, Soma.

SOMA *halkan*. Hát a Gáboréra.

PETŐFI. Nem is a Gáboréra. Ők csak a súlyt vetették be, a mérleg én vagyok. S én azt érzem: ha egy Shakespeare-t vesztené bennem a magyarság, pedig őt a természet felének tartom, az még fontosabb, hogy a nép legalább egy fia erkölcsében a hitét el ne vessze.

JÚLIA *köpenyegben, főkötőben, kisebb csomaggal*. Én már elkészültem. *Visszakiált*. Daduska, Zoltánkára a por ellen valamit. *A mögötte elképedten kijövő Petrichnének*. Isten áldja, nénikém. *Egy kis kényszeredettséggel megcsókolja*.

PETRICHNÉ. De hát mi ez? Ilyen hirtelen... A kis Zoltánka is.

PETŐFI *odamegy a nénjéhez, szomorúan*. Elmegyünk, kedves asszonynéném. *Kétfelől megcsókolja, aztán a kezét is*. Isten fizessen mindenért.

PETRICHNÉ. De hát hová ilyen hirtelen?

PETŐFI. Azt magam is szeretném tudni. *Petrichhez lép*. Köszönöm, Samu bátyám, a kis család nevében is, a fedelet. Meg a szilvafák árnyékát ott lenn a kertben. Egyszer tán eszébe jut valakinek, hogy szegény Petőfi... *Nem folytatja, Somához*. Soma, az írásaim itt hagyom, a kis szobában, a tárcámban. Ez itt a kulcs hozzá. Őrizd meg. A Bucsánszky-kalendárium meg legyen Samu bátyámé. Az üres lapjaira majd beírja, ha valami nevezetes történik Berényben.

KIS SÁNDOR. Mehetünk tehát?

JÚLIA *bekiált*. Dadus, jönnek már?

DAJKA *Zoltánkával*. Jó, jó, de a kufferek...

PETRICH *a kikukkantó legények egyikének*. Ugorj már, hallod, a kuffert. *Az bemegy a szobába.*

PETŐFI *észbe kap, odamegy a műhelyajtóba*. Isten áldja meg kendteket. Köszönöm a szíves társaságot. *Az elöl álló legénynek*. Kendnek van pákász bátyja.

LEGÉNY. Énnekem.

PETŐFI. Mondja meg neki, hogy Petőfi Sándor üdvözlét küldi.

PETRICHNÉ *még egyszer az útjába kerül*. De hát ilyen hirtelen, fiam... Tudod, hogy szegény édesanyád... *Sírva fakad.*

PETŐFI *maga is majdnem sír*. Ne sírjon, asszony néném. Tudja, hogy mindig garabonciás voltam. *Kiszalad a többi után. A legény meg a szolgáló a kufferekkel. Soma, Petrich, Petrichné, a szolgáló mind a kapuban állnak, integetnek.* Isten velük, isten velük!

PETRICH. Azok a lovak megint majdhogy meg nem ugrottak. Hiába, kinek mi szokatlan. Nekik a borító. De vigyáz is most a Csipkár. Szép csendesen kocog az ezredes szekere mögött. Mintha csak halottat vinne.

SOMA. Igaza volt édesanyámnak: a színészség volt mindig Sándornak a veszte... Már kölökorában minden baja abból támadt. S ehol, most is egy színész viszi el. Persze annak a halál is csak játék... Főként, ha nem ő hal meg.

PETRICHNÉ. De hát hova mentek? Ilyen hirtelen?

PETRICH. Hová, hová? Te mást se tudsz nyögni, csak „hová”. Elment a barátjához.

PETRICHNÉ. Szalontára a nótáriushoz?

PETRICH. Fenét ahhoz. Bemhez, a csatába!

PETRICHNÉ *fölsopánkodva*. Uram isten, amikor megmondtam, milyen rosszat álmodtam. Soma!

PETRICH. Majd épp a te álmod áll annak útjába! Poéta az. A maga álma után megy.

PETRICHNÉ *Somához*. Megmondtad, amit a Laji gyerek mondott?

SOMA. Persze hogy megmondtam... a pákászt, mindent... Tetszett is neki. De ha ezt az Egressyt idehozta az ördög. Meg Júlia se szólt ellene... Én rimánkodjak?

PETRICH. Sándort, azt ne féltsd. Szerencsés ember az. Az előtt úgy jár a szerencse, mint a csillag a három király előtt.

PETRICHNÉ *csendben, kezét tördelve*. A szerencse... Majd meglátjátok, mi jár... A gyilkosok!...

Függöny

AZ ÁRULÓ

Történeti dráma
1954

SZEREPLŐK

GÖRGEY ARTHUR

ADÉL, Görgey felesége

MORO, posztógyáros

MORONÉ

GIDA, Görgey bátyja

ISTVÁN, Görgey öccse

REVICZKY, Görgey volt adjutánsa

LÁTOGATÓ

GEORGE, Görgeyné inasa

GYULA, KÁROLY Gida gyermekei

MAINZ, könyvkereskedő

ELSŐ FELVONÁS

Görgeyék lakása Klagenfurtban. A ház emeletén vagyunk, nappali szoba Adél hálója és Görgey szobája közt. A háttérben három nagy, több táblájú, fölül köríves ablak, amelyekből a szomszédos városi kert fáin át a Wörthi-tóra s azon túl a havasokra látni. A szoba jobb oldalán kis szalon, az asztalon virág. A bal oldali ajtók közül az elülső a lépcsőházba, a hátulsó Adél hálójába, a jobb oldali ajtó Görgey szobájába visz. Moroné s utána Adél a lépcső felől.

ADÉL *karcsú, szomorkás, de finom arc.* Ez itt az én fészkem, Arthur nagylelkű volt: a két legszebb szobát nekem engedte át.

MORONÉ *Adéllal egykorú, de nagyobb, darabosabb alkata s közvetlen, kissé nyers modora révén jóval idősebbnek látszik.* Benéz a szobákba, az ablakhoz lép. Á, kolosszál! S a kilátás! A mi jó öreg Wörtherseenk s ott a Loretto meg a serétöntő torony. Szerencsés gondolat volt idejönni. A Herbert Stöckel, mi klagenfurtiak így hívjuk ezt a házat, nagyon jól megfelel a tábornok úrnak meg Görgeyné asszonynak is. Úgy vannak itt, mint egy várban, ha akarják, itt van a Kreuzberg sétány, a nap nagy részében üres: sétálhatnak. Akárki volt, dicsérem, hogy idehozta a tábornok urat.

ADÉL. Maga a térparancsnok úr, ő volt a férjem segítségére. Mindjárt, mihelyt idejöttünk, vagy jobban mondva idehoztak minket...

MORONÉ. Á, Kurzenbacher. Mondják, nagyon szívélyes, amennyire egy császári tábornok az lehet. Mi mint afféle gyárosok, inkább csak a posztónkon át barátkozunk a hadsereggel. *Szemügyre veszi a kis szalont.* Á, csak nem a boldogult nagymama szalonja? Nahát, ez bűvészet. Rá sem ismertem volna. Boldogult anyósom, ha látná, ki üldögél a szófáján. S én még szidtam Tódort, ugyan, hogy gondoltál olyat, a padlásról azt a kramázsit egy Görgey tábornoknak s a nejének felkínálni...

ADÉL. Ó, nagyon is jó hasznát vettük.

MORONÉ. De ez a varázslat...

ADÉL. Ne felejtse el, Moroné asszony, hogy ezermesterek közt élek. George, a francia inasom, a szobácskáját, akárhol telepszünk meg, egy-két hét alatt asztalosműhellyé alakítja, Arthur keze pedig éppoly nyugtalan, mint a feje, folyton fabrikál valamit.

MORONÉ. Igen, Tódor mondja, mit talált ki: hogy mechanikus lesz... Most is ott láttam a bekötött homlokát a gépeink között...

ADÉL. Ó, igen büszke rá, hogy ő a Moro úr gyárában gépszerelő munkát végez. Itthon is folyton rajzol... Akármihez kezd, mindent ilyen alaposan végez.

MORONÉ. Na ja, egy rendes ember, az rendes ember marad, akár egy gépet kell kijavítani, akár a mi osztrák tábornokainkat megszalasztani. *Benyit a jobb oldali ajtón.*

ADÉL. Én nem is bánom, ha elfoglalja magát... Aki tanul, az hisz.

MORONÉ. Na ja, én is így vagyok, ha bánatom van, arra vigyázok, hogy le ne üljek. Amíg mozog az ember, addig a bánat is lötyög, de ha egyszer leülök... *Benyit a bal oldali ajtón.* Ez meg a háló. Nagyon kedves. S azok a drapériák, látszik, hogy francia nő keze rendezte el őket.

ADÉL. Ezt itt vettük már.

MORONÉ. A Lefl cég lerakatánál?

ADÉL. Úgy hiszem; Arthur intézte. Egy kicsit sokba is került... De nem akarom megfosztani a gyöngédség tudatától, olyan öröm neki, hogy egy kis kényelmet teremthet nekem. Ő maga, kukkantson be, Moroné asszony - *benyit a jobb oldali ajtón* -, fekete fenyőfa bútorokkal rendezkedett be... S ez olyan jól áll neki. A sztoikus férfi, aki Prágában hideg szobában, vízen és kenyéren tanult, itt is úgy élne, de felesége van, s azt ízléses dolgokkal kell körülvenni.

MORONÉ. Egy igazi férfi! Már akkor mondtam Tódornak, amikor levizitelték nálunk: mintha valami románból lépne ki. A magas homloka körül az a turbán.

ADÉL. S énnekem okosságból is túrnöm, szinte meg is kell kívánnom ezt a gondoskodást. Önkéntelenül is ürügyet ad az életkedvéhez; rendezkednie kell, terveket csinálni.

MORONÉ. Nagyon okos. Én is ezt mondom: a férjeink csak foglalkozzanak velünk.

ADÉL. Addig nem foglalkozhat azokkal a szörnyű dolgokkal, ott - *arra mutat*... Magyarországon...

MORONÉ. ...Na ja, nem kis dolog olyan polcról ide közénk, filiszterek közé, lepottyanni... S a férfiak, főleg az ilyen romantikus lelkűek, mint Görgey tábornok lehet, mindig találnak valami gyötrődni valót... Ami volt, meg ami lesz... Mintha nem volna elég az is, ami van.

ADÉL *leülnek*. Sokszor, amikor az elkomorodó homlokát látom, lelkiismeretfurdalást érzek, hogy én olyan boldog vagyok. *Mosolyog*. Ez a gondom: a boldogságomat eldugni előle.

MORONÉ. ...Ah, ennek örülök... Szóval nem nagyon borsózik a mi hűvös Karinthiánktól...

ADÉL. ...Épp ellenkezőleg... hisz olyan szíves mindenki, akivel csak dolgom akad... De meg tulajdonképpen... mi ketten is most éljük a mézesheteinket... Másodszor...

MORONÉ. Ah persze, hallottam, Tódor mondta, hogy közvetlen a háború előtt esküdtek...

ADÉL. Múlt márciusban... Március 30-án... S májusban Arthur már katona volt.

MORONÉ. S az ágyúszó - úgy gondolom - nem nagy kedvet csinál a turbékolásra.

ADÉL. Arthur meg sem tűrt volna a táborban. Először a nagynénjénél voltam, Toporcon, a Szepességben, azután Pesten... Egész rövid találkozóink voltak, mintha hites neje, a Vérontás istennője mellől kellett volna hozzám szökdösnie. Az a két-három hét volt a miénk, amit a háború előtt a nagynénje házában töltöttünk... Úgy volt, ő veszi át a gazdaságát...

MORONÉ. Micsoda változás: gazdából sereg-főparancsnok. Tódor azt mondja: kis híja, hogy diktátor nem lett... Nálunk, Karinthiában, ilyesmi még sohasem történt. Azok ott Bécsben, csináltak egy kis ramazurit, de a herceg Windischgrätz lecsillapította őket. Az ilyesmihez át kell menni a Lajtán vagy a maga szülőházájába, Franciaországba.

ADÉL. Az én részem mindebből csak az állandó aggodás volt. Mindig úgy búcsúztam tőle, hogy nem tudtam, látom-e még valaha...

MORONÉ. Mint valami szindarabban, amikor a spalétán bepirosodik az ég.

ADÉL. S nemcsak az aggodalom, hogy a harctéren éri valami baj: Arthur nem hitte, hogy ő ezt a háborút túlélheti. Ha a golyótól meg is menekül, mint volt császári tiszt...

MORONÉ. Na jó... az ilyen szabadsághősködés nagyon szép, de a végén sajnos, benyújtják a cehhet...

ADÉL. S ezt Arthur, bár gyöngéden, velem is éreztette. A tábornoki fizetését mindig odaadta, s figyelmeztetett, hogy jó lesz valami összeget félretennem. Elgondolhatja: milyen álmaim voltak énnekem az ilyen intelmek után. Amit kivégzésről, sortúzról, bitófáról hallottam, mind ott járt az eszembe. S hogy mentem oda, Nagyváradra, amikor hallottam, hogy mindennek vége, s ő mint fogoly a Paskievics herceg kezében van...

MORONÉ. Gottseidank, csakhogy a császár megkegyelmezett neki.

ADÉL. De most épp ez a baj, hogy mért épp neki, a többieknek miért nem.

MORONÉ. Na ja, ha az ember kínozni akarja magát... Biztos tudták, hogy ő nem afféle rebellis. Azt hiszi, Bécsben nem tudnak mindent? Még azt is tudják, ha az uram egy új gépet hozat Angliából. Maga most őrizze csak a zsákmányt, s örüljön, hogy a császár segít itt tartani - a Herbert-Stöckelben...

ADÉL. Amíg mást nem gondolnak odafönn. Hisz a leirat úgy szól: egyelőre.

MORONÉ. ...Ahogy én a császári minisztereket ismerem, akit egyszer Karinthyba raktak, örülnek, hogy tíz évig nem kell gondolkozniuk felőle. - De mondja, Görgeyné asszony... megengedi, hogy így hívjam - hol ismerkedett meg maga a tábornok úrral... Igaz, hogy Prágában azoknál a Redtenbacheréknél? Nálunk az a vegyészprofesszor a háziszent; az uram többször mondja ki egy nap a nevét, mint egy karantán parasztasszony a Krisztusét...

ADÉL. Ó, mi is úgy vagyunk; Arthur is nagyon becsüli az öreg professzorát... Én a sógornőjének voltam társalkodónője...

Az utolsó szavaknál Görgey és Moro a lépcső felől.

GÖRGEY. Á, itt vannak, ide vették be magukat a mi szökevény hölgyeink.

MORO. S összedugják a fejüket. Minekünk, férjeknek, így kell a párkákat elképzelnünk.

MORONÉ. Ó, a beképzelt... Rólad nem beszélt, ne félj, senki sem.

MORO. Akkor tessék megmondani gyorsan: miről beszéltek. De egyszerre mind a ketten.

MORONÉ. Hallja, Görgeyné asszony, egyszerre: hogy ugyanazt mondjuk-e. Tábornok úr, a következő háborújában fogadja fel őt hadbírónak.

ARTHUR. Ez a vonakodás igazán kíváncsivá tesz, hogy miről volt szó?

MORONÉ. Találja ki... Férfi, nem fiatal, a daguerrotip-kép szerint kopasz, és szemüvege van.

ADÉL. S szelíd, okos szeme... S azt szokta mondani: el kell néznünk - nem könnyű embernek lenni.

MORO, GÖRGEY *egyszerre*. Redtenbacher.

MORONÉ *nevet*. Nem mi, ők mondják egyszerre.

GÖRGEY Adélhoz. Csakugyan az öreg professzorunkról beszéltek?

MORO. No ez érdekes... Jövet mi is éppen őt emlegettük. A tábornok úr azt mondta, hogy a legbecsesebb tulajdonát mellette szerezte.

ADÉL *elpirulva*. A legbecsesebb tulajdonát?

MORONÉ. Hát nem boszorkányság, Görgeyné asszony... ők is arról beszéltek, hogy nála ismerkedtek meg. Hisz...

GÖRGEY *mosolyogva*. Nem, Moroné asszony, mi férfiak, legalábbis az ön férje s én, nem szoktuk az efféle emlékünket kicserélni... Pedig igaza van, Adélt is náluk szereztem - *Morohoz* -, az alatt a három hónap alatt kerültünk közelebb egymáshoz, amíg Prága mellett a vendégük voltam- *Adélra* -, s természetes, hogy ő az én legdrágább földi tulajdonom. De itt értelmi tulajdonságról volt szó.

MORO. Képzeld el, a tábornok úr azt mondja, hogy azokat a meglepő győzelmeket - hogy is hívják a falut - Isa-zeg - elsősorban annak a két évnek köszönheti, amit a professzor Redtenbacher mellett a vegyelemzéssel töltött.

GÖRGEY. A meglepő győzelmek: többnyire csak azt jelentik, hogy az ember kevésbé veszíti el a fejét s következtető képességét, mint mások. S ez a kis logikai nyugalom az, amit az ember a vegyészet tanulmányozása közben, főként ha olyan kiváló mestere van, akarva, nem akarva elsajátít.

MORONÉ. Csak ne legyen olyan szerény, tábornok úr. Kell oda más is, mint vegyészet. Itt van az én uram; három évet vártam rá, amíg Prágában azt a vegytant tanulta, de tenné valami hadsereg élére - esküszöm -, nem nyerne magának egyetlen csatát sem.

MORO. Na, azt elhiszem. Nincsen is ilyen ambícióm.

GÖRGEY. Nem mondhatja, amíg meg nem próbálta. Én persze, mielőtt vegyésznek mentem, tizenöt éven át katona, illetőleg katonaiskolás voltam. De Moro úr a pusztá posztógyárosi emberismeretével, körültekintésével, ha ne adja isten, odakerülne, bízom benne, hogy sok magyar tábornokunknál, aki pedig republikánus volt, többre menne.

MORONÉ. Csak ne lőnének.

GÖRGEY. Ó, még az sem olyan sokat számít egy modern háborúban. Guyon gróf olyan hős volt, mint az oroszlán; a vezérkari főnököm, Bayer ezredes pedig, ha dobhártáját bizonyos foknál erősebben kezdte rezgetni az ágyúszó, egy faluval rögtön hátrább tetette székhelyét. S mégis vele mentem többre.

MORONÉ. De tábornok úrnak nem azért van bekötve a feje, mert a vezérkari főnökét követte. S a sebét sem itt kapta - *a tarkójára mutat* -, hanem itt - *a homlokára mutat*. Kivallattam a feleségét. Hol is volt, bei Komorn, Komáromnál.

GÖRGEY. Szóval még Moroné asszony sem lehet biztos benne, hogy a férjéből egy karantán felkelésben nem csinálnak tábornokot.

ADÉL. Az ám, én sem gondoltam volna, amikor az uram negyvennyolc áprilisában abba a hírből is alig ismert országba vitt, hogy egy év múlva mint a magyar hadak főparancsnoka jön majd vissza, ugyanazon az úton.

MORO. S képzelje el az én meglepetésemet, tábornokné asszony! Amikor olvasom az újságban, hogy Görgey! Arthur Görgey. De hiszen én ismertem Prágában egy Görgeyt. - Arthur Görgey volt az is, kvietált tiszt... De amikor én 48 telén hazajöttem: az, úgy tudom, valami tanársegédi állás ügyében levelezett Lembergbe...

GÖRGEY. Sőt Amerikába... Emlékszel Frostra, aki kiment, s vegyszerkereskedő lett. Ő hívott társul. S tán ki is mentem volna, feleségem csinált hadvezért belőlem. Miatta mentem haza Toporcra, Mári nénihez gazdálkodni. Hogy neki is fészke legyen. S ha egyszer otthon van az ember... egy volt tiszt csak nem nézheti az asszonyok szoknyája mögül,

hogy a rácok meg a horvátok hogy sétálnak be hazája fővárosába. Azért hát nyugtával, Moroné asszony.

MORONÉ. Nem, ilyesmi nálunk Karinthiában nincs... Fölkelés? Ez a maguk posztója, magyaroké. Egy klágenfurti asszonynak nem kell rettegnie, hogy a férje mint üstökös talál a nászágyból kirepülni.

GÖRGEY. De lezuhanó üstökösök ellen, akik mint tanoncok pottyannak be az önök műhelyeibe, úgy látszik, Karinthia sincs védve.

MORO. Igaz - be sem mutattam még tábornokné asszonynak új növendékünket. A gépmester dicséri, hogy idővel sokra viheti.

ADÉL. Már hozzá is fogtál?

GÖRGEY. Igen, egy viselt katonazubbonyt már beolajoztam, tehát műszerésszé vagyok kenve... Moro úr csak akkor tudná, mennyire lekötelez evvel a munkával, ha ismerné a tétlenségemet benépesítő gondolatokat.

MORONÉ. De csak nem akar tényleg műszerész lenni?

GÖRGEY. A bukott hadvezérek sem mentesek a táplálkozás kényszerűségétől, éppúgy feleségeink sem rendelhetik ott öltönyüket, ahol a mezők liliomai.

MORONÉ. Ha a császár egyszer idetelepítette a tábornok urat, akkor gondoskodnia kell a tisztességes megélhetéséről. Nem jól mondom, Tódor?

MORO. De... ez nálunk Ausztriában régebben így volt szokás.

GÖRGEY. Ófelsége, mint bátyám írja, valóban altábornagyi nyugdíjat engedélyezett számomra, de a kiutalást feltételhez fűzte.

MORO. Mihez?

GÖRGEY. Hogy kérjem tőle.

George megjelenik a lépcsőház ajtóban, s némán vár.

GÖRGEY. Nos, George!

GEORGE. Egy magyarországi.

GÖRGEY. Megint? Katona... Tiszt?

GEORGE. Az egyenruhája közhuszári, a keze azonban úrféle.

GÖRGEY *Morohoz*. A császári seregbe besorozott volt honvédtiszteknek Klágenfurtról én szoktam az eszközbe jutni. *Georgehoz*. No és?... *Morohoz*. George tudniillik gazdag tapasztalata jóvoltából, szintén gyors vegyelemzést készít a jelentkezőkről.

GEORGE. Az illata után ítélve nem kávé reggelizett, monsieur generál.

GÖRGEY *Morohoz*. Ez azt jelenti, hogy látogatás előtt egy kis szeszt vett magához - bátorításul. Vagy esetleg éppen a reggeliből merítette a látogatás ötletét.

ADÉL *Moronéhoz*. Arthurt a tapasztalat megtanította, hogy gúnyolódjék a látogatóin, a szíve azonban megdobbán ilyenkor.

GÖRGEY. Az özönével jövő levelekből ítélve, Magyarországon olyan híremet költötték, hogy jobb érzésű emberek nemigen látogatnak meg.

MORONÉ. Ah, milyen cinikusan mondja ezt, tábornok úr. Ha igaz volna, nem tudná így mondani.

GÖRGEY. Majd tapasztalni fogja, Moroné asszony, hogy csak az igazat mondom... S a meztelen igazság az, ami önt valami romantikus regény sátáni öngúnyára emlékezteti. *George-hoz.* No és a szándék? Pénz, protekció; Magyarországon ugyanis azt képzelik, hogy én itt a fegyverletételért kapott kincseken ülök, s állandó gyorsfutár jár köztem s a pétervári Téli Palota közt.

GEORGE. Úgy mondja, híreket hoz Magyarországból... De a szeme járása; inkább vivést, mint hozást ígér. *Ebben a pillanatban a látogató is megjelenik az ajtóban.*

GEORGE *rápillant.* De itt is van! *A tiszthez.* Hélas, monsieur!

GÖRGEY *indulatos homlokkal lép felé - nem szól, csak nézi.*

LÁTOGATÓ. Bocsánatot kérek. Az inas azt mondta: megnézi, itthon van-e a tábornok úr. De a szeméből azt olvastam ki, hogy szeretné itthon nem találni.

GÖRGEY *Adélhoz.* Legyen szíves, Etelkám, kísérje át vendégeinket az én kopár szobácskámba. *Moro, Moroné, Adél jobbra.*

LÁTOGATÓ *Görgey szigorú szeme előtt megjuhászodva.* Bocsánatot kérek tábornok úrtól, hogy így betörtem, de mint a császári seregbe beöltöztetett Würtemberg huszár, akit már holnap délután folyamán tovább visznek egy kis kékutazásra, oda, ahol a narancs virít, kötelességemnek tartottam, hogy tábornok úrnak egy kis honi levegővel s honi hírekkel szolgáljak.

GÖRGEY. Melyik ezredben küzdött, főhadnagy úr?

LÁTOGATÓ. Összekötő tiszt voltam, a déli hadsereg s a főhadiszállás közt. A bánáti sereg széttűllésekor Aradra szorultam, s ott voltam, amikor Világosnál azon a szomorú napon a hídon át a Rüdiger tábornok négyszögébe besétáltunk.

GÖRGEY. Mint összekötő tiszt... nyilván ez volt a legemlékezetesebb haditény, amelyben főhadnagy úr részt vett. S mikor hagyta el a hazát...

LÁTOGATÓ. Négy nap előtt még Nagykanizsán szíttam a hazai levegőt.

GÖRGEY. Fojtó levegő lehet az most - a Haynau táborszernagy köpönyege alatt.

LÁTOGATÓ. Nem mondom: alig van család, amelynek valamelyik várban vagy a pesti Újépületben féltetni valója ne lenne.

GÖRGEY. Mindig vészjós idők, amikor az anyák hazai várak és olaszországi garnizonok nevére kénytelenek tanítani egymást.

LÁTOGATÓ. Azonban az emberek hangulata, a hazát ért csapások ellenére is: inkább bizakodó.

GÖRGEY. Még ezután is? Ez az a tulajdonság, amelyet leginkább csodáltam és irigyeltem a magyarban. Hogy a legkétségbeejtőbb helyzetekben is mily sebes reményeket tudott nyergelni maga alá. Bennem - anyám német volt - az idegen vérelegy a nagy nemzeti talentomot, úgy látszik, kioltotta.

LÁTOGATÓ. A börtönben ülők rokonai az igen gyors viszontlátásban bizakodnak.

GÖRGEY. Mint főhadnagy úr fegyvertársai a fegyverletétel előtt: hogy a győztes orosz hadsereg átveszi őket. - Némely főhadnagyok még rangemelést is kértek, hogy a Kaukázusban mint századosok harcolhassanak a cserkeszek ellen.

LÁTOGATÓ. Ez azonban nem olyan légből szítt remény, amely néha csakugyan elkapja Árpád népét. Biztos tudomásunk van róla, hogy az amnesztia egy-két nap alatt kijön.

GÖRGEY. Mint a franciák hadüzenete Ausztriának, amelyet Kossuth kormányzó az országgyűlésben is bejelentett. Ebből a nagy légvár csináló nemzeti tehetségéből a haza atyja sem maradt ki, sőt mondhatjuk, lángelméje ebben is fölülmúlta a legfeszélytelenebb képzelőmű halandókat. De a főhadnagy urat ne rettentse vissza az én gúnyolódásom. Vagy mint szokás: ne következtessen belőle szívem hidegségére. A két hazában s mindama területeken, ahol a Boszporustól Párizsig a magyar szétszóródott, nincs egyetlen ember, aki ezt az amnesztiát forróbb szívvel kívánná nálam.

LÁTOGATÓ. Olyannal beszéltem, aki írásban látta. Csak Komárom elését várják, nehogy olyan színe legyen, mintha Klapka ellenállása kényszerítette volna ki.

GÖRGEY. Haynau és Schwarzenberg miniszterelnök szívét valóban úgy ismertük meg, mint amelyből a kegyelem zavartalan ömlését csak a kényszerűség látszata tarthatja vissza. De ez a látszat elmúlt. Klapka tábornok negyednapja október 3-án, mint az a Presséből is olvasható, kapitulált.

LÁTOGATÓ. S a védsereg, amint annak köztünk is híre futott, amnesztiát kapott.

GÖRGEY. De nem a többiek...

LÁTOGATÓ. Pesten az volt a vélemény, hogy utána az övék is kijön. Persze, ismerni kell az osztrák hivatalnokok lassúságát.

GÖRGEY. Azt én is gyanítom, hogy azok az urak valamit készítenek... A tegnapi újság igen emlegette Latour gróf hadügyminiszter meggyilkolását; az most egy éve történt, állítólag a magyarok felbujtására.

LÁTOGATÓ. Az európai hatalmasságok...

GÖRGEY. Csak az európai hatalmasságokat ne emlegetse, főhadnagy úr. Ez a háború igazán eloszlathatta volna azt a hitünket, hogy az európai hatalmasságok Ausztria szétszabdalásán s a mi önállósításunkon törnek a fejüket.

LÁTOGATÓ. A húr épp eléggé meg van feszítve, Schwarzenbergék is látják, hogy jó lesz lazítani.

GÖRGEY. Nem olyan zenészek ők, akik félnének feszes húrokon játszani. Nem, kedves hazámfia! Én is vagyok olyan gyöngé, hogy e meséket, melyekkel a nemzetet megrontották, szívesen hallgassam. Tán azért is beszéltetem, hogy legalább a fülem örüljön - ha agyamban a logika már gátat is vet az optimizmusnak. Nem, azonkívül, hogy magam itt vagyok - én semmiféle jelét nem láttam a teret kereső kegyelemnek. S még ezzel a kegyelemmel is: várjunk pár hónapot.

LÁTOGATÓ *sokatmondó mosollyal*. Ah, a tábornok úr dolga az egészen más.

GÖRGEY. Miért más?

LÁTOGATÓ. A tábornok úr - ezt nagy esze dicséretéül mondom - jókor észrevette, mi lesz ennek a mi nemzeti pünkösdi királtságunknak a vége.

GÖRGEY. Ehhez, miután Európa forradalmait levertek, valóban nem kellett prófétai ész. S azok közt, akik e harcot, az utolsó asszóig végigvitték, nem egy volt, aki a dolog végét éppúgy látta, mint én.

LÁTOGATÓ. De kevesen választották el magukat olyan jókor azoktól, akik azt hitték, hogy a helyzet vágyaik szerint alakul.

GÖRGEY. Nem tudom, milyen elválasztásra gondol... Csak nem arra a műveletre, amellyel Zichy gróf talpát, a Csepel szigetén a földtől, mintegy fél méternyire s csak addig míg megmeredt, elválasztottam. Ezzel valóban mindörökre elválasztottam magam azoktól, akik azt hitték, hogy Jellasics tábornok csínyje vágyaik szerint alakul.

LÁTOGATÓ. Nem, nem erre gondolok. *Habozva.* A váci proklamáció. Azt a Burgban följegyezték tábornok úr javára.

GÖRGEY. A Burgban nem hiszem, hogy olyan együgyűek lennének, mint amilyenek Magyarországon sokan tettették magukat. A Burgban igen jól tudják, hogy a váci proklamációra azért volt szükség, hogy az ellenük harcoló hadsereg föl ne oszoljon. A volt császári tisztek csak az alkotmányra tett esküjükért voltak hajlandók harcolni s nem a királyság eltörléséért. A szükség vett rá, nem a hajlandóság, hogy azt a proklamációt kibocsássam.

LÁTOGATÓ. Énelőttem a tábornok úr viselkedése nem szorul mentségre; sem a tettei, sem szándéka, amely különben a harcoló seregek körében is közismert volt.

GÖRGEY. Nem tudom, a Perczel tábornok seregében, mert hisz abban, illetőleg amögött szolgált, milyen szándékot tartották közismertnek...

LÁTOGATÓ. Nos, hogy tábornok úr a Bonaparte szerepére készül...

GÖRGEY. Hogy fegyverrel verjem szét az országgyűlést, s fogjam el Kossuthot. Nem tagadom, hogy a trónfosztó javaslat után megfordult ez is a fejemben. De amint látja, szándék nem lett belőle sohasem - mert akkor, aki ismert tudja, hogy tett is lett volna.

LÁTOGATÓ. Bár lett volna, tán másképp lennénk mostan... Isten őrizze, hogy bíró akarjak lenni ott, ahol Görgey Arthur lelkiismerete volt a gazda. Én csak azt mondom, hogy mint tábornok úr ittléte is bizonyítja, az ifjú uralkodó hálás volt a detronizáció ellenségei iránt s ez a hála, most...

GÖRGEY. Engem nem Ferenc József császár hálája, legföljebb a kegyelme hozott ide. De ha ez a kegyelem elmarad, akkor én most nem Klagenfurtban vagyok rab, hanem Oroszországban szabad ember.

LÁTOGATÓ. Úgy érti, tábornok úr... Paskievics herceg magával vitte volna? Ez újdonság, erről még Magyarországon sem tudnak, pedig épp eleget beszélnek a Rüdiger orosz lovassági tábornok és Görgey Arthur közti szíves viszonyról, a visszavonulás alatt.

GÖRGEY. Igen, egy pisztolyt küldtem neki, viszonzásul az ő ajándékára.

LÁTOGATÓ. S a korona?

GÖRGEY. Azt Kossuth Lajos ajánlotta fel a cárnak...

LÁTOGATÓ. Ah... - *gyanakodva nézi.* De az aranyakat, amelyekből, a fegyverletétel után Nagyváradon juttatott néhány tisztnek, azokat csak nem Kossuth kapta Paskievics hercegtől...

GÖRGEY. Attól félek, hogy azok az imperiálok, amelyeket Paskievics herceg orvosom és feleségem útiköltségére kölcsönzött, minthogy a császári kormány az ő útjuk költségét megtagadta, a megszorult, sőt besorozott honvédtisztek képzeletében - egyenes arányban nőtt a számukkal és a szorultságukkal.

LÁTOGATÓ. Félre ne méltóztasson érteni, tábornok úr, én amit mondok, nem azért mondom, hogy elítéljem...

GÖRGEY. Pedig igen rosszul teszi, ha úgy gondolkozik rólam, ahogy mondásai gyanítják, s nem ítél el. Sokkal kisebb hibának tartom, ha engem a haza eladásában ártatlanul elmarasztal, mintha a hazáját eladót valóban nem ítéli el.

LÁTOGATÓ. Tábornok úr erős szavakat használ, amelyek eszem ágában sem merültek föl. Én csak azt mondom, hogy tábornok urat okossága és elővigyázatossága olyan kivételes helyzetbe hozta, amilyenel mi, többi honvédtisztek, mint ez a gúnya is mutatja, nem dicsekedhetünk.

GÖRGEY. Az én helyzetem valóban kivételes, főhadnagy úr. Irigyelni való azonban nem sok van rajta annak, akit nem Majlandba, hanem még annak sem, akit akasztófa alá visznek...

LÁTOGATÓ. Ilyen kétségbeesett órában, nem azt kell néznünk: ki milyen szerepet játszott, hanem kinek hol van módja segíteni. A külföldiek nem segíthetnek a bajba jutott honvéden... Azokhoz kell fordulni, akik itthon maradtak, és módjuk van rá.

GÖRGEY. S főhadnagy úr önmagát is azon bajba jutott honvédek közé sorozza, akikhez rajtam át kéne eljutni a Paskievics herceg aranyainak.

LÁTOGATÓ. Nem tagadom, ha ezt a kerti házat tekintem, amely a magyar hadsereg volt parancsnokának laka s utána nyersbőr csizmámat s markunkban a heti ötkrajcár zsoldot, nem érzem egész igazságosnak a különbséget.

GÖRGEY. S azt kívánná, hogy én, ha már az árulásban nyilván ahhoz mért kincseket szereztem, azt részvétekből megosszam önnel. Azt a kis papramorgót is azért vette be, hogy ezt megmondja nekem.

LÁTOGATÓ. Én nem mondom, hogy tábornok urat árulónak tartom.

GÖRGEY. Nem? S ennek fejében én se tartsam annak, aminek beszéde után tartanom kell...

LÁTOGATÓ. Minek?...

GÖRGEY *hevesen*. Elsősorban felelőtlen rágalmazónak, aki nem ártall annak a zsebére pályázni, akinek a becsületét kétségbevonja, s e célból még erkölcsi elveit is falra akasztja - ha ugyan vannak, nehogy az áldozat belelásson különben elég világos kártyáiba.

LÁTOGATÓ. Tábornok úr elfelejti, hogy én a durva mundér alatt is, honvédtisztnak érzem magamat.

GÖRGEY. Épp az volt a baj, hogy abba a honvéd atillába sok olyan ember bújott bele, akinek nem a bőre volt cigány, hanem a szíve. A jó Lenau nemhiába tette hazánkat mint a cigányok országát halhatatlanná.

LÁTOGATÓ. Ezt már mint a hős magyar nemzet fia is kikérem magamnak.

GÖRGEY. Miután látja, hogy mint a cigány nemzet fia Júdás ezüsteit ki nem csalhatja - George!

LÁTOGATÓ. Kidobhat... Jó, de tudja meg, hogy Magyarországon az agyalágyultak is meg tudják magyarázni, miért vannak Görgey tábornok alvezérei az aradi várban, mialatt ő maga Klágenfurtban nyaral.

GEORGE *kifelé mutat*. Monsieur!

LÁTOGATÓ. Jó... jó... Vigyázzon, hogy meg ne találja érinteni ezt a császárbőrt rajtam... Mert ha még nem ismerte meg, hát megismeri a nemes magyar nemzet fiát. *El döngő léptekkel a lépcsőn.*

Az utolsó lármás szavak előtt előbb Moro, azután az asszonyok is kinéznek a férfiszobából. Amikor a magyarországi látogató elmegy, mind a hárman a sápadtan álló Görgey köré gyűlnek.

ADÉL *megfogja Görgey karját*. Mi történt?

GÖRGEY *erőt vesz magán, s megcirógatja a kezét*. Egy kis hazai levegő, kedvesem.

MORONÉ. Bocsásson meg, hogy beleszólok, de nem szabadna mindenféle jöttment alakot maga elé eresztenie. Csak fölizgatják...

GÖRGEY. Sőt azt hiszem, épp minél többet kell magam elé engednem, hogy megedződjek, egy életre tán, az efféle farkasszemtől. *Morohoz*. Ez is egy fajta tűzkeresztség... Csak ezek a golyók emberi méltóságunk körül fűtyülnek... De ülünk le talán, hölgyeim...

MORONÉ. Nem, engem vár a kisfiam. Már ő hozza a sámlit, de még szopik néha, de csak hogy a papa meg ne tudja.

ADÉL. Be kár, olyan jó volt beszélgetni.

MORONÉ. Még lesz rá alkalom, Görgeyné asszony, csak a maga finom füle meg ne unja a locsogásunkat. *Moroné megindul kifelé, Adél vele.*

GÖRGEY *megfogja az utánuk induló Moro karját*. Csak egy pillanatra, barátom uram. Meg kell magyaráznom az előbbi jelenetet.

MORO. Ahogy óhajtja, bár George magyarázata énnékem elég volt...

GÖRGEY. Ön baráttan melléje állt a száműzöttek, bebocsátott az otthonába, befogadott a műhelyébe, feleségeink egypár nap alatt meghitt barátnők lettek... Nem szeretném, ha akkor hallaná meg, amiért ezt az embert kidobtam, amikor háza és híre már foltot kapott barátságunktól - *keményen szemébe néz* -, Magyarországon engem sokan a haza árulójának tartanak...

MORO. Hihetetlen mond, de nem olyat, amit még nem hallottam.

GÖRGEY. Klágenfurtba is elért szóval a jó hírem... Amikor augusztus hóban Andrásy őrnagy, a Haynau hadsegéde idehozott s Bécsben, egy konflison a bátyámhoz akartam hajtani, a szálló elé gyűlt emberek levették a kalapjukat, s úgy hódoltak a magyar szabadságharc vezérének, úgyhogy a botrányt kerülendő, vissza kellett a szállodába mennem. Ma már ők sem tennék.

MORO. Van itt egy ügyvéd, liberális, mint ahogy részben én is, az hívott félre, s figyelmeztetett. Én megmondtam neki, hogy Görgey tábornokot még Prágából ismerem. Sok buddhista remete szégyellné magát, a nélkülözést látva, amelyek közt tanult, s amelyet én csak véletlen fedtem föl. Egy ilyen ember, aki fővezér létére, mint inasától tudom, roham közben, a halált keresve kapta be nem hegedt sebét, nem fogja eladni azért a hazát, hogy Klágenfurtban a rendőrség felügyelete alatt élje le életét.

GÖRGEY *megfogja a kezét.* Köszönöm, barátom. S ezt olyan nemzet fia mondja, amelynek nem nyertem isaszegi csatát.

MORO. Ezt nem ilyen vagy olyan nemzet fia mondja, hanem az emberismeret. Ha bánt valami, hát hogy e figyelmeztetésnek szükségét látta.

GÖRGEY. Magam sem beszélek szívesen minderről. De ha most vagy később úgy érezné, hogy e vád valamely részlete magyarázatot kíván, kérem, ne kíméljen meg a kérdezéstől...

MORO. Az ön becsülete az én szememben nem lehet kérdés tárgya. Ami számomra rejtély, ez ennek a vádnak a fölmerülése. Mi, akik innét néztük az önök szabadságküzdelmét, azt attól fogva, hogy Windischgrätz herceg Bécset bevette - s Párizsban Bonaparte Lajos lett az úr, megpecsételt ügynek tartottuk, amelyben meglepetés nem a végső kifejlés volt, hanem az önök tavaszi győzelmei, amelyben Görgey tábornoknak oroszlánrésze volt. De hogy Olaszországban Haynau felszabadult, Paskievics herceg csapatai pedig a Kárpátok hegyláncait átlépték: igazán nem értem, mi szükség volt még egy árulóra is, hogy a háború gyors befejezését megmagyarázzák?

GÖRGEY. Ezt egy nem magyarnak nehéz megérteni; egy magyarnak pedig reménytelen. Moro úr elhiszi a történetek után, hogy a magyar nemzetnek sok kiváló sajátságának kell lennie?...

MORO. Hogy Európa szabadságszerető népei közül ő maradt legtovább talpon, már elég bizonyíték.

GÖRGEY. De elhiszi, hogy épp ehhez a talponmaradáshoz bizonyos égő ködre, a képzelet elborulására is szükség volt. Hisz lehetnek magányos hősök, akik azt tartva, hogy a megszerzett jogot hitványság harc nélkül visszacsikarni hagyni, a veszett ügyet remény nélkül is végigviszik. Egész nemzetek azonban ritkán kerülnek ilyen állapotba, s olyan lépésre, mint a debreceni trónfosztó törvény, bizonyos nemzeti elbizakodottság, ügyvédi szószátyárság, megalapozatlan reménykedés nélkül, a magyarnál hatalmasabb nép sem szánhatta rá magát.

MORO. Mindezen gyöngéktől, fényes adománya ellenére, az önök kormányzója sem volt mentes.

GÖRGEY. Nem, valóban nemcsak hogy mentes nem volt, de benne testesültek meg azok fényes tulajdonságai ellenére is.

MORO. S tábornok úr úgy érzi, hogy most ez a fölízgatott képzelet fordul ellene?

Moroné kiáltása a kertből: Tódor.

MORO *az ablakhoz lép.* Egy perc, Krisztin... De mért épp ön ellen...

GÖRGEY. Mindjárt megmondom... Képzелjen el ön egy embert, akinek tizenöt éves korától a legszűkebb viszonyok közt kellett a katonatisztet játszani, s akit hajlamán kívül pénztárcája lapossága is sztoikussá nevelt, majd erre a sztoicizmusra még egy második logikai páncélt is kapott, a tudományos gondolkodás szigorát, képzelje el, mondom, e nyugati típusú aszkétát, amidőn mint a tyúktojások közé csent pulykatojás - a nagy Kossuth kotlós szárnyai alól - a többi forradalmi tábornokkal együtt egy siettetett keltetésben kikelt: nem fogja-e ezt a pulykát a sok egyfajta csirke s igen hamar maga az anyatyúk is mint valami idegent ütni-vágni; minden rossz okát benne keresni, majd midőn honuk olyan szép temetővé válik, mint amilyen most Magyarország, a felelősséget önnön szószátyárságuk és könnyelműségük helyett ezért is órá borítani.

MORONÉ *hangja*. Jössz, Tódor? Én indulok nélküled. Franzl kisírja nekem a köldökét.

GÖRGEY. Nincs több mondanivalóm - mehetünk.

MORO. Igen, igen, ezt tökéletesen megértem. De maradjon, kérem. Nekem futnom kell, ha az én kormányzómat meg nem akarom haragítani. *El.*

Görgey egy darabon kíséri, de aztán visszajön, az ablakhoz áll, s a távozó Moroékat nézi, majd csak a sárguló faágat, a maga gondolatait. - Adél nesztelen visszajön, Görgey mögé áll; mikor az megfordul, mosolyogva karjára teszi a kezét.

GÖRGEY *megsimogatja a kezét*. Elzavartam a vendégeinket...

ADÉL. Nem, nem... Moroné már benn is mondta, hogy mennie kéne... Csak a vendéget várták, hogy induljon...

GÖRGEY. Szégyellem, hogy megfeledkeztem magamról. A hadsegédeim egy egész hadjárat alatt sem láttak ilyen sodromból kifordultnak.

ADÉL. Most azonban csak néhány jó barát volt a tanúja... Meg a feleséged...

GÖRGEY. A legkevésbé őelötte akarom az önuralmamot elveszteni.

ADÉL. Én úgy örülök a Moroék barátságának... Az asszony egy nagy darab, jó húsos szív; a férfi meg olyan nyugodt és okos. Nálunk harmincöt éves ember ritkán hord ilyen bő ruhát és ilyen higgadt homlokot... Mintha egy nagybácsiját mintázná.

GÖRGEY. Főként azt röstellem, hogy egy ilyen hitvány ember hathatott rám így, ahogy Windischgrätz ágyúi sem. De hisz nem is ő lobbantott fel...

ADÉL. Moroné mondta, hogy Ankerhoferék szeretnének megismerkedni velünk. Az a földbirtokos, tudod, akinek a lányával találkoztunk nálunk...

GÖRGEY. ...a nemzet, amelynek a képeként idetoppant...

ADÉL. Olyan szép, hogy itt mindenki úgy felkarol minket... Már az egész város ismer. Ha egy boltba megyek, a segéd olyan pillantással rakja elém a sonkát, amiben részvét is van meg csodálat, csak rosszindulat nincs. Ha akarjuk, kézről kézre adnak minket a vendéglátó házak...

GÖRGEY. A megvetni tanult tulajdonságok büze csapott meg a szeszes géégéből. A hetvenkedésből lett vádaskodás, az oktan önérzet, amely most bűnbakot keresve akarja tovább verni a mellét s közben koldulni sem áall. Az esztelen remény, amely azt hiszi: a sors mégiscsak ott ül valami bokorban, Palmerston kabinetjében vagy Kossuth apánk dohányzacskójában s egy nagyszerű csínyt készít magunkfajta dicső jellemű nemzet felkarolására.

ADÉL. Moronénak épp mondtam: Arthurnak be sem merem vallani, hogy én ebben a tündéri őszben, a havas alatti városkában, a barátságos emberek közt, csak te ne bánkódj, majdnem boldog vagyok.

GÖRGEY. S ez a számomra is rejtélyes fordulat!... Te tudod, sosem hittem, hogy én, a Zichy Ödön hóhéra, ezt a hadjáratot túlélhetem. S egyszercsak: kiemelnek a bajtársaim közül...

ADÉL. Emlékszel, Toporcon, az első két hétre... Ott is havasok nézték a boldogságunk. De aztán jött Mári néni: sértette az újfajta gazdálkodás... Ti Istvánnal félrevonultatok. S én gyanítottam, miről folyik a szó.

GÖRGEY. Eleinte: nem is értettem, miféle kelepccébe ejtett a sors... Természetes volt, hogy elsőül vigyenek az orosz hadvezér elé... Abban a hónapban, Kondoros óta, a sebem miatt is állandóan kábult voltam... Csak az úton, Szilézia felé...

ADÉL. A fő, hogy itt vagy - *megfogja a kezét.* ...a zsákmányom... Ezen a szigeten...

GÖRGEY. S egyre kevesebb a remény, hogy csak valami alaposabb kerékbetörés reményében választottak el tőlük: - ha csak ezt nem tekintem annak... de nem, ilyet még Schwarzenberg sem tud kieszelni.

ADÉL. Azt a különbségtételt, amely annyira bánt, egy tollvonás megszüntetheti. Meg lesz az elégtétele, hogy te, a deportált vagy a büntetésben is vezér.

GÖRGEY. Már csak azért sem hihetem, mert a magyarok bíznak benne. Az Ostdeutsche Post igen vészjóslóan emlegette Latour meggyilkolását. Ma egy éve húzták lámpásra, s mint mondják, magyar biztatásra. *Kikiált az ajtón.* George!

GEORGE HANGJA. Igenis, monsieur generál.

GÖRGEY. Az újság még nem jött meg?

GEORGE. De uram, már rég - *megjelenik a lépcsőn.* Csak vendégei voltak - *átnyújtja.*

ADÉL *az újság és Görgey közé teszi a kezét.* Ne szívja azokat az otthoni híreket. Nem volt még elég? Ne járjunk egyet inkább a sétányon?

GÖRGEY *mosolyogva.* De jó lesz. Csak kabátot váltok. *El a szobájába.*

ADÉL. S én megigazítom a hajam.

GEORGE. Hozzam, madame, a gallérkáját?

ADÉL. Kérem, George! *George belép Adél szobájába, s egy pillanat múlva visszajön a kabátkával. Halkan George-hoz.* George kérem, ha teheti, máskor fordítsa vissza szépszerével az efféle embereket...

GEORGE. Bajos, madame... Úgy jönnek, mint akik itthagyták az órájukat... S a tábornok úr meghagyta, hogy mindenkit jelentsek... *Vigasztalón.* De majd csak megszokom a vesébe látó szemét.

ADÉL. Pedig olyan jó lenne itt különben. Mit szól hozzá, George. Derék emberek.

GEORGE. Ah, a derékség, akkor jön, madame, amikor a mulatságosabb tulajdonságok elmaradnak. Egy asszony, akinek golyvája van, s ha valami tréfán nevet, mellbe veri magát, s fölfelé fordítja az arcát, mint a vak kutya, amikor a holdnak vonít, ez nem az, amit én emberlakta földnek mondok. A magyarok a maguk módján legalább urak próbáltak lenni.

ADÉL. Maga a császár helyében hová számúzne bennünket?

GEORGE. Én, madame, a császár helyében azt mondanám: menj, ahová akarsz; aztán asszonyomon állna, hogy kivigye őt Franciaországba, s franciát faragjon belőle, vagy inkább Svájcba; a tábornok úrban van valami hugenotta, amit már aligha lehetne, s tán kár is kinevelni belőle.

ADÉL. Az ő szíve vágyát mondja. De, sajnos, a császár nem úgy gondolkozik, mint maga.

Görgey kilép, a zubbonyának csak a nyaka van kigombolva, kezében az újság, halottsápadt.

ADÉL *nem néz hátra.* Kész vagy? Már én is készen vagyok... - *visszanéz, meglátja Görgeyt.*

GÖRGEY *nem szól, majd amikor George rápillant, s kikotródik.* Rosszabb, mintha mindketten meghaltunk volna.

ADÉL *a kezében lógó újságra néz.* Az újság?

GÖRGEY. A bajtársaimat... akik alattam harcoltak...

ADÉL. Elítélték?

GÖRGEY *kitörve.* Fölakasztották... Leiningen Károlyt.

ADÉL. Akit annyira szeretted?

GÖRGEY. A hős Damjanichot; a legjobb tábornokot. A korrekt Aulich... Csányi, aki mint apám volt... Ott Aradon tizenhármát.

ADÉL. Irtózat - *megfogja a kezét.* De ugye, te?

GÖRGEY. Én - igen, én itt vagyok... S tán a remény is elveszett, hogy ha nem előttük, legalább utánuk.

ADÉL. Nem, nem szabad ilyet mondanod. Az élet a legfőbb.

GÖRGEY. Egy embernek, akiről semmi le nem mossza, hogy bajtársai vérdíjaként kapta...

ADÉL. Az igazság késik - de előbb-utóbb melléd áll.

GÖRGEY. Naivak hite. De tegyük fel, hogy úgy lesz. Hogy akad abban a gyorsan ítélő országban: egy-két ember, aki nem hiszi el, hogy azt tettem... Aki vitatja majd. Micsoda ember az, akiről, így vagy úgy, mindenkinek csak egy kérdés jut az eszébe.

ADÉL. Micsoda?

GÖRGEY. Hogy áruló volt-e, vagy sem?

Függöny

MÁSODIK FELVONÁS

Szín: földszinti szoba, fogadóféle Görgeyék klágenfurti kerti házában. A szoba háttérében: középiütt ajtó, az ajtón túl oszlopos verandaféle, jobbra balra egy-egy ablak; a veranda oszloppaira, a kert zúzmarás, csupasz fáira látni rajtuk. A bal oldali falon ajtó az előszobába, konyhába, George szobácskájába, hátul falépcső fel az emeletre. Az ajtó s a lépcső közt kandalló, benne tűz, fölötte tükör... Jobboldalt ajtó az üres szobába... A helyiség bútorzata egy kopott aranyozású régi szalంగarnitúra. A szoba jobb felén állványon néhány cserép virág. Hevenyészett berendezés s egy ízléses kéz nyoma. Kinn borult novemberi nap, Görgey és Adél a veranda felől; Görgeyn kabát, cylinder, Görgeynén kis tollas kalap, vizitből jönnek.

ADÉL. A ház előtt egy gazdátlan kiskocsi... Az ajtó nyitva... George sehol. *Becsukja az előszoba ajtót, közben arra is kinéz.*

GÖRGEY. Nyilván az esztergapadot hozták meg, amivel George-ot meg akartam lepni. Mindjárt utána nézek; hátul lesznek a kamrában, pardon, a műhelyünkben...

ADÉL *a kandallóhoz megy, melegíti a kezét, s miközben a kalapját lerakja, egy pillantást vet a tükörbe.* Sajnálom, hogy nem voltam itthon, amikor megjött...

GÖRGEY. Jó egy kis örömet látni - *Adél mögé áll.* Ez a kis arc is elég sápadtan pillant reám.

ADÉL. Ó, dehogyis... Igazán nagyon jól éreztem magam a báróéknál. Olyan kedves, közvetlen emberek. Az öreg Ankerhofen olyan, mint nálunk Poitiers-ben a postamester, vagy akár a nagybátyám... Látom, nagyon imponáltál neki...

GÖRGEY. Igen, meghívott zergevadászatra, persze, ha olyan idő lesz... Azt hiszi, az állatok gyilkolása némileg pótolhatja eddigi tevékenységemet, az emberek gyilkolását. Szóval, jól érezted magad?

ADÉL. Igen, láttam, hogy őszintén tisztelnek téged. Az öreg báróné is nagyon kedves volt; a vejük meg még bókolt is nekem.

GÖRGEY. Igen, féltékenykedtem is. Úgy odaszorultatok az agancsok és puskák alá.

ADÉL. Igen, olyan furcsán alakult: az öregasszony hívott oda, ő odajött hozzánk, a báróné meg elment a szobalánnyal a teázást megtárgyalni.

GÖRGEY. Ahhoz, hogy olyan sörön hízott német, elég jól kihasználta azt az öt percet, láttam, igen tüzelt... s egyszer: ahogy a vaslámpa mögül odasandítottam, mintha te is elpirultál volna...

ADÉL. Ó, te sasszemű...

GÖRGEY. S utána elsápadtál.

ADÉL. Ó, az a színváltás... - *habozva* -, azt ő nem tudta volna okozni - *pirulva*. Az elénk tett vanília sütemény előbb.

GÖRGEY *meglepetten*. Hogy értsem ezt, Adél?

ADÉL. Mondtam, hogy néhány hete... gyakran rám jön a gyengeség... az eddigi tapasztalataim alapján... nemigen lehet kételkednem az ok felől...

GÖRGEY *megfogja Adél kezét*. Csakugyan? Biztos?...

ADÉL *megcsókolja*. S most itt, ebben a kedves fészekben, ki is fogom hordani, nem úgy, mint az elsőt...

GÖRGEY. Akit Toporcon az értem izguló szíved alatt hagytam - *hirtelen elkomorodik.*

ADÉL *végighúzza kezét a homlokán.* Hess, felhők...

GÖRGEY. A szívemen csodálkoztam el, az örömen. Nem tudok nem örülni, hogy gyerekem lesz, s elfelejtem, hogy az én gyerekem lesz... *Látva, hogy Adél elfordul, megfogja a karját.* Megbántottalak? Hát persze: hol lesz mindez, amikor ő felnő. Tán Kanadában leszünk telepesek. S két egymást szerető ember... meg egy gyerek... egy szép Robinson sziget a könyörtelen óceánon... az emberiségen...

ADÉL. Akkor mért mondasz ilyet... Én tudd meg, büszke vagyok, hogy Görgey Arthur gyermekét hordom... s őt is megtanítom, hogy büszke legyen... - *kinn kocsizörgés.* Na menj, nézd meg a George örömét. Én is fölmegyek, elteszem a ruhát, s utánadmegyek. *Karjára veszi a maga kabátját, s el a lépcsőház felé.*

Görgey lerázza kabátjáról a megolvadt darát, azután a kabát zsebébe nyúl, egy füzetet vesz ki, egy pillanatra nézi, majd a ruha belső zsebébe dugja. Egy pillantást vet a tükörbe, s ki a konyha felé... A színen egy pillanatra üres... Akkor lép be Moro a veranda felől. Kopog, óvatosan szétnéz, abban a pillanatban Görgeyné fölről.

ADÉL *megdöbbenve.* Á, Moro úr...

MORO. A vasárnap délelőtti sétám... gondoltam, kinézek a Herbert-Stöckelbe...

ADÉL. Viszek nekik egy kis vasárnapot... Arthur boldog lesz... Épp most jöttünk meg Ankerhofenétől...

MORO. Az arisztokrácia után... egy szegény posztógyáros.

ADÉL. Ó, a rang itt csak cégjelzés, a szövet, a posztó mindenütt ugyanaz.

MORO. Jó klágenfurti.

ADÉL. Különben épp nagyon kedves társaságba csöppentünk. Volt ott egy zenész, Hanslich... azzal Arthur nagyon összebarátkozott. Botfüle van, de nagyon szereti a muzikusokat. A táborban is volt egy hegedűse, mindég magával hordta, Reményi. Hanem jó, hogy elcsíptem Moro urat. Meg szeretném kérni valamire.

MORO. Parancsoljon.

ADÉL. Az öreg Ankerhofenné, épp amikor az a zenész jött, magára hagyott egy csomó szarv és fokos alatt a vejével. Ez a vő úr bizonyára nagyon derék ember, de a tapintat nem a legerősebb oldala.

MORO. A faragatlanság szép körülírása.

ADÉL. Rögtön valami cikkről kezdett el beszélni, ami a Pressében jelent meg, s úgy tett, mintha föl volna háborodva, főként azért, hogy egy arisztokrata a sajtót használja fel fenyegetésre.

MORO. Amit a gróf nyilván azért tett, mert a katonai törvényszék előtt nem talált meghallgatást...

ADÉL. Moro úr olvasta...

MORO. Gróf Zichy Edmund írta, aki most bátyja megtorlójának a szerepét akarja játszani.

ADÉL. ...De az uram... azt a Zichy grófot csakugyan fölakasztatta. Énnekem sosem beszélt róla, mint általában, amit a forradalom alatt csinált, de amikor Toporcról 48 őszén Pestre költöztem, sokat emlegették.

MORO. Megvolt rá a tábornok úrnak az oka... A császári kegyelem különben is minden augusztus előtti tettére kiterjed...

ADÉL. Azt hiszi, Moro úr? De az uramnak, kérem, mégis ne szóljon most. Néhány napja még levertebb, mint eddig. Ő nem járat újságot, csak nekem járatja az Ostdeutsche Postot... Megpróbálom egypár napig, amíg jobb hangulatba kerül, eltitkolni előtte...

MORO. Főlöszleges kérnie rá, én a magyarországi dolgaikról, főként a tábornokok kivégzése óta, csak akkor beszélek vele, ha ő hozza elő.

Kinn kocsizörgés, Görgey a főbejárat felől jön.

GÖRGEY. Á, Moro úr, ha tudtam volna, hogy itt van... Épp inasommal örültem az új esztergapadnak. Ez a Görgey et George esztergatárság üzemének első darabja...

MORO. Előbb-utóbb - látom - még posztógyárat is alapít, s kiszorít minket Karinthiából... Nagy könnyelműség volt beengedni a műhelyembe...

ADÉL *menőben*. Önt kiszorítani az egy kicsit nehezebb művelet volna, mint Budát bevenni...

GÖRGEY. S főként sokkal kevesebb szerszámom van hozzá...

Adél ki a konyha felé.

MORO. Kedves felesége van, tábornok...

GÖRGEY. Kedves, de ez a kedvesség hősiesség is tud lenni anélkül, hogy pózba vágná magát. Pedig amikor az a gazdálkodás és vegyészet összekapcsolására készülő magyar megkérte, igazán nem gyaníthatta, mi vár rá szegényre.

MORO. Megérdemli, hogy egy kis nyugalma legyen...

GÖRGEY. Ezt érzem az életben legfőbb feladatomnak. A magam nyugtalansága tövén... egy kis nyugalmat teremteni neki... Különösen most... Moro úrnak bizonyára megmutatták a Presse cikkét?

MORO. Hát tábornok úr ismeri már Zichy Edmund támadását?

GÖRGEY. Amelyben a gróf gyilkossággal vádol... Sőt, jóakaróim a Pester Zeitung cikkét is megküldték, amelyben a Zichy ékszerek ellopásával vádoltatok. Úgyhogy ha Moro úrnak karlánca, melltűje vagy más ilyesmije van, jó lesz, ha elrakja utamból.

MORO. S tábornok úr most arra akar kérni, hogy erről a cikkről hallgassak Görgeyné előtt.

GÖRGEY. Moro úr barátom, s tán nem tartja szemérmertlenségnek, ha egy közelebbi okát is megmondom ennek a kímélésnek, amellyel épp most tartozom a feleségemnek.

MORO. Gyanítom, mire céloz, tábornok úr... A feleségem és az anyja meg a sógornőm Görgeyné asszony rosszulletéről vitatkoztak, s megállapították, bocsánat csak őket idézem: mintha a kis Görgey Adélnak vastagabb lenne az orra.

GÖRGEY. Megérti tehát, ha távol akarom tőle tartani, ami az én sorsomból egyelőre csak rám tartozik...

MORO. Tökéletesen, annál inkább, mert alig tíz perce, ő ugyanerre kért.

GÖRGEY. Ugyanerre?

MORO. Hogy a Zichy gróf cikkét, amíg férje ilyen rossz hangulatban van, ne vessük az amúgy is mélyen álló mérleg tányérjába...

GÖRGEY *meghatottan*. Csakugyan? Hát tudja... Éreztem, hogy az Ankerhofen vő ezt mondja neki. S hogy tagadta! Még egy kis széptevést is hajlandó volt elismerni. Szegényke, ha tudná, hogy az én szívemben mennyire kétfelé ver a szív, mint a jó Odysseusról tanultuk, ezzel a cikkel kapcsolatban...

MORO. Hogy értsem ezt?

GÖRGEY. Úgyhogy mint az ő férje s e fészek nyugalmanak őre, kívánnom kell, hogy a Zichy gróf cikke csak az ő maga, szüreti pufogása maradjon, Leiningen és Damjanich tábornok bajtársa azonban a szíve mélyén azt kívánja - *Moro szemébe néz* -, ezt érzelmeim tökéletes ismeretében mondom; kívánja, bárcsak ez a cikk: kezdete volna valaminek... Bár a Schwarzenberg, Haynau, Grünne kvadrifolium ezt eszelné ki, hogy a megadott kegyelem mögé nyúljon, s engem vértanú halált halt bajtársaimmal, a cárnak tett ígéret ellenére, egyesítsen...

MORO. Ismerve a pedantériát, amellyel ottan a becsület színéhez ragaszkodnak, alig hiszem, hogy a császár adott szavát visszavonná. Azok szemében azonban, akik önt árulónak akarják hinni: a Burg hitszegése nem a vád cáfolata lenne: csak méltó büntetése.

GÖRGEY. Igaz, ön kezdi magát rajtam át a Lajtán túli népek lélektanába beletalálni... A Burg pedig... amely annyi fizetett szemmel figyeli most e lélek fejleményeit, jól tudja, hogy egy katonán, aki százszor nézett bele az ágyúk torkába, mostani helyzeténél nagyobb büntetést a Hora hóhéraival sem tud megrendezni...

MORO. Ez túlzás, tábornok úr.

GÖRGEY. Túlzás?... Akkor vigye haza, és olvassa el ezt a füzetet, Moro úr - *kiveszi zsebéből a füzetet*. Ezt a legtündöklőbb elméjű ember írta... Akit egy évvel ezelőtt én is mámorosan hallgattam, ahogy a néphez beszélt... a pesti városház erkélye alatt. Egy gépismereti könyvért mentem be a könyvesboltjukba; s mikor magunkra maradtunk, a boltos félrevont, s azt mondta: tudom, önt érdeklik a magyarországi dolgok... Van itt egy brosúra, titkon hozták be, Lipcséből két példányt kaptam belőle... Nem gyanította a jó Mauer, milyen árut kínál - *odanyújtja*. Tessék, vigye ezt haza, s olvassa el. S vegye hozzá, hogy a menekült Kossuth ezt a levelét még szeptemberben írta a török határszélről az angol és németországi ügyvivőknek, s hogy az, ami abban áll, honfitársaim szemében azóta olyan pecsétet kapott, mint az aradi s egyéb kivégzések.

MORO *eltolja a füzetet*. Köszönöm, láttam már. A másik példánya Blume úr csemegéje lett, azé a liberális ügyvédé, akire céloztam már.

GÖRGEY. Szóval ezt is olvasta.

MORO. Nem, elég volt belenézni. Mindjárt az első oldalon azt olvastam, hogy a magyar ügy nem az ellenség ereje, hanem árulás miatt bukott el. Ha azt írta volna, elbukott az ellenség ereje miatt, de árulás is történt: tán tovább olvasom. Így az első mondatból rögtön kiviláglott, hogy a brosúra írója olyan hazugsággal akarja traktálni honfitársait, tudniillik, hogy árulás nélkül Magyarország nem esett volna el, ami az árulás vádját, ha önt nem is ismerném, gyanús mesévé tenné a szememben.

GÖRGEY. Így látja ezt egy természetbúvár s egy karanthán, a Lajtán innen.

MORO. A szövegép mellett állva még egyszer belelapoztam abba a füzetbe. S ott tökéletesen megértettem a kínokat, amelyeket az önök kormányzója mellett egy komoly katona kiállhatott. Én annyit sem értek a hadvezetéshez, mint tyúk az ábécéhez, de azt látom, hogy Kossuth úr a maga szökdelő képzelete s a katonák talpa közt nem tud különbséget

tenni: s az olyan szavak, mint hogy a háborút Galíciába vagy Lengyelországba tenném át, vagy az utóbbit egészen fölszabadítom, Törökországot független nagyhatalommá teszem, öneki, mert elképzelhető, meg is valósítható dolgok. Sőt, ami legjobban meglepett: az orosz beavatkozás pillanatában mi jó klágenfurtiak nem is gyanítottuk, milyen vendégnek készítjük a posztót. Kossuth tudniillik erre akart Olaszországba lemenni, ott Radeczky seregének a magyar felét s némi olasz sereget is fölvenni, s azokkal Magyarország visszahódítására ugyanazon úton visszajönni. Természetes, hogy ha egy ilyen képzeletű államférfiú egy olyan tábornokot kap, aki képzeletét katonái bakancsához s ágyúí számához szabja, akkor ő a fantázia kudarcait annak az áruló nyakába igyekszik varrni. Ez az én véleményem arról a viddini levélről, és honfitársait csak szánni vagy irigyelni tudom, ha ezt belátni józan eszük nem kényszeríti őket.

GÖRGEY *homlokát ráncolva*. Önnek sokban igaza van, de csak a dolog egyik felét látja...

MORO. Ha csak a negyedét, nekem akkor is elég...

GÖRGEY. Elfelejt valamit.

MORO. Mit?

GÖRGEY. Hogy ez a nép, amely mindezt elhiszi, mert elhiszi, a múlt esztendő forradalmaiban Európa népei közül legtovább maradt talpon, s legtöbb erélyt fejtett ki az elnyomással szemben.

MORO. De ezt egyes latin iskolájú, a vármegyei életben megpróbált táblabíráinak s az olyasféle tábornokoknak köszönheti, mint ön, legfőképpen pedig kormányunk és hadvezéreink tehetetlenségének.

GÖRGEY. Téved, ez elsősorban annak az embernek köszönhető, aki ebben a levélben az én eltaposásomra a talpát fölemelte. Ha ő nincs, negyvennyolc őszén minisztereink szétrebbenek, s Jellasic bán azzal a néhány száz martalóccal besétál Budára... Akkor a Kossuth fantaszta lelkéből a nemzet lelke szólt... Igaz, én is tettem valamit, elsősorban annak a grófnak a felakasztásával.

MORO. S mit ért el vele?

GÖRGEY. Sokat... Megmentettük a nemzet becsületét. A márciusi alkotmány védelmében ontottuk ki a vért, amelyet a történelmi vívmányok árát nézve, jobb lett volna előre, a megszerzéséért kiontani. S ha Kossuth megmarad ott, ahol a múlt őszön volt, amikor a Honvédelmi Bizottmány elnöke lett, én sosem kerülök szembe vele.

MORO. Nem hittem, hogy az ön külseje ilyen evangéliumi méltányosságot takar, s ilyen kenyérrel képes a levél íróját visszadobni.

GÖRGEY. Ez nem evangéliumi jóság. Ez természettudomány! Én a magam dolgát is úgy akarom nézni, ahogy Redtenbacher mellett a kókuszolaj szilárd és illó zsírjait... Ön azt mondja, Kossuth hazudik... De ezt nem úgy kell érteni, hogy nem hiszi azt, amit mond. Ő úgy hazudik, mint az asszonyok, akikben az érzelem elborítja az elmét, s tényként állítják, amit kívánnak, s képzeletük ugyane hatásra, mint emlékezet működik.

MORO. Hogy asszonytermészet: egy államférfinak nem jó ajánlólevél...

GÖRGEY. Az eredmény mást bizonyít. Kossuthnál igen sokszor s az asszonyoknál is... Vannak hazugságok, amelyek élesztői az életnek: ott, ahol az igazság elnyomja őket...

MORO. S az a hazugság is ilyen, amelynek ön legújabb áldozata lesz.

GÖRGEY. Lehet, hogy ilyen. A magyarnak a most jövő években önérzetre lesz szüksége, s ha ezt nem merítheti azoknak a derék hősöknek a példájából, akik e háborúban tudtak harcolni s elbukni, meríti abból, hogy nem bukott el, csak árulás ejtette el...

MORO. Ez tőlem idegen gondolat. S az, hogy ön vádlói védelmére - úgy tesz, mintha elfogadná - csak fokozza jelleme iránti tiszteletemet...

GÖRGEY. Én Kossuth hibáit ebben a háborúban mintegy erényei túlságából magyarázom. Ő hitt a nép lelkesedésében. S valóban, amióta magyar földön szó szívre hathatott, nem volt hang, magamról tudom, amely jobban megmozgatta volna az ezreket, mint az ő meleg bársonyos hangja... Csakugyan seregeket állított talpra. De ő azt hitte, hogy a föllelkesített parasztok már katonák is. S a lelkesedéstől olyan csodákat várt, aminők mint csodák nem, csak mint fegyelem, képzés, biztos elhatározás gyümölcsei szoktak megteremni.

MORO. Mint honfitársai, ő is sokat olvasta az 1793-as év költőin színezett történeteit.

GÖRGEY. Igen, ő a szabadságot valami istennőnek képzelte, amelyért mindent oda szabad dobni. Ha egy ország helyén csak romhalmaz marad, de ez a szabadság nevében történt - ő ezt kész jogosnak elismerni... Tudja, milyen utasítást adott az utolsó visszavonulás előtt az én hadseregemnek? Hogy gyűjtsuk föl a falvakat; pusztítsunk el minden élelmet Haynau előtt. Az oroszok moszkvai visszavonulását akarta megismételni, az ő Napóleonja előtt, a tenyérnyi magyar alföldön.

MORO. A parasztok pedig maradjanak ott a házak üszke közt, míg ő a török szultán palástja alól megkeresi a bűnbakot, aki miatt ő ennyi pusztulás után sem tudta a szabadságot lábánál fogva honukba behozni.

GÖRGEY. Ez a gondolkozás azonban nemcsak az övé. Tán épp ez a döntő különbség, amely az újmódi forradalmárt az egyszerű patriótától elválasztja. Ő az eszmét nézte, én pedig a hazát s annak valóságos javát s azok közt a legnagyobbat - a becsületet. A viddini levélben van egy rész, amely szomorúságával is vigasztal engem. A végén azt írja, hogy háromezer közkatona szaladt vele oda, akik csak szűk élelmet kapnak, egyebet semmit, többnyire mezítlábasok, köpenyük nincs, s most a zord idő közeledtével hullanak, mint a legyek. Én Kossuth kormányzó vádjait elkerülhettem volna, nemcsak akkor, ha az a golyó - *homlokára mutat* - két ujjal lejjebb jön, s ez lett volna az igazi, hanem ha seregemet leviszem a török határszélre... Éppen csak hogy most negyvenezer ember hullana ott - tízszeres sebességgel, s nevem a republikánus tábornokok közt, Guyon, Percel mellett szerepelne, s nem ama vértanúk mellett, akik tetteikért hazájuk földjén akartak felelni, s akiktől elszakasztva lennem - életem soha be nem gyógyuló sebe...

George a főbejárat felől.

MORO. A boldog esztergamester. Mi lesz az első tárgy, amit kiesztorgál rajta magának, George? Egy sétatbot?

GEORGE. Egy asszony, monsieur Moro... Az legalább fából lesz, nem pudvából, mint az itteniek. *Görgeyhez*. Itt van az a két úr, akik már előbb is keresték...

GÖRGEY. Magyarok, persze.

GEORGE. Nem, nem hiszem, uram. A térdük és könyökük nem arra vall.

MORO. Miért, mit árul el a térdük és könyökük?

GEORGE. Aki sokat ül, úgyhogy a térde és könyöke szögbe van, íróasztalnál például, annak a járása is a székére emlékszik közben...

MORO. Afféle bécsi beamterek tehát...

GEORGE. Az egyik cseh lesz inkább...

MORO. S ketten vannak... Tán életbiztosítók. Ez meg a vasútrészvény a két új országos divat most. *George kimegy.*

GÖRGEY. No, erre magam is kíváncsi vagyok. Megkötik-e vajon, ha mindent elmondok, velem a biztosítást?

MORO. Meg ők... Kissé fölemelt tarifával.

Gida és Mainz a főbejárat felől.

GÖRGEY *megismeri a bátyját, fölkiált.* Gida... Hát te vagy az ügynök? A cseh? *Morohoz.* A bátyám!... De miért ez a titkolózás...

GIDA *jó negyvenes, kissé roskadt tisztviselő.* Nem tudtam, miféle inasod van... Hátha épp az a hivatása, hogy a vendégeidet ellenőrzi...

GÖRGEY. George titkosrendőr? Na, jól megadtátok egymásnak. Ő meg tégedet nézett csehnek...

GIDA. Nem német, beamter: cseh... Nem is olyan rossz... Az inkognitónkat különben főként az útitársam miatt óhajtottam megőrizni. *Morora néz.*

GÖRGEY. Moro úr volt prágai diáktársam s itteni jótevőm, akiről írtam neked. Jobban ismer, mint Magyarország együttvéve.

GIDA *Mainzot bemutatja.* Ez pedig Mainz úr, bécsi könyvkereskedő.

GÖRGEY. Akinek az ajánlatáról írtál nekem.

MORO. Kärtnerstrasse. A bécsi diákok ott vették a röpiratokat.

MAINZ. Igen, van némi összeköttetésem egyes lipcsei cégekkel... *Görgeyhez.* A tanácsos úrnak említettem, hogy egy emlékirat - a tábornok úr tollából -, alkalmasint kelendő áru lenne a könyvpiacon.

GÖRGEY. Igen, s noha én sosem óhajtottam író lenni, bizonyos szempontok mégis arra indítanak, hogy ne utasítsam el a gondolatot.

MAINZ. Kedves bátyja, Görgey tanácsos úr, megmutatta a válaszát - s minthogy épp Graz-ban volt üzleti ügyem - meghíttam a tanácsos urat, nincs-e kedve a vaspályán odáig leutazni s onnét Klágenfurtba átrándulni velem. Fél óra személyes beszélgetés ebben az ügyben többet ér, mint félesztendő levélváltás.

GÖRGEY. Főként olyan országban, ahol a levélboríték csak az elmocskolódástól védi a levelet s nem az idegen pillantásoktól. *Adél a konyha felől.* Nézd csak, Adélom, megismered az ügynök urat.

ADÉL *zavartan.* Ó, hogyne... ismerős...

GIDA. ...Bécs... 1848. március 30 - nászút.

ADÉL. Ó, Gida bács... azaz sógorom... Ó, mennyire örülök... Ideszáll hozzánk...

GIDA. Nem, a Három griffben vettünk szállást Mainz könyvkereskedő úrral. Nem akartam ágynemű s egyebek dolgában zavarba hozni a fiatal háziasszonyt.

GÖRGEY. De ebédre itt maradnak... Hétköznapi mi is a Három griffből hozatjuk az ételt, de vasárnap francia konyhánk van. Adél idézi fel a poitiers-i ételeket.

ADÉL *nevetve*. George emlékezetéből.

GIDA. No, ezt nem utasíthatjuk vissza.

MAINZ. Sajnos, én már elígérkeztem egyik ügyfelemhez s kollégámhoz... Különben sem szeretném zavarni...

GÖRGEY *a feleségéhez*. Mainz úr, az emlékiratok ügyében utazott le Klagenfurtba...

ADÉL. Ah, beszélje rá őt - legalább én is megtudom, miket vitt végbe az alatt az év alatt. - Mint olvasójától nem tagadhatja meg a beszámolót, amivel a felesége előtt sosem dicsekedett...

MAINZ. Épp ezért vagyok itt, asszonyom.

MORO. Bocsánat. Az én vasárnapi séta időm már rég lejárt. De az érdekes társalgás itt marasztott. *Meghajol, veszi a kalapját, s kimegy.*

GÖRGEY. Megmondom őszintén, hogy engem két igen egyszerű ok csábít a kért emlékirat megírására: az egyik a hadvezérré lett természetbúvár hiúsága és felelőssége, hogy annyi forró képzelet közt, amelyekben az élmény azonnal mesévé, álommá, hazugsággá válik, úgy írjam le az emlékeimet, hogy abban száz év múlva mindenki rögtön ráismerjen az igazságra.

MAINZ. Éppúgy, mint bizonyos broszúrákban a képzelet önámítására.

GÖRGEY. Hm... *Adélhoz*. A háziasszony, tudom tükön ül, nem tartjuk fel a mi unalmas tárgyalásunkkal.

ADÉL *föhláll*. Igaz... A bécsi konyhához szokott sógort ebédre hívni van annyi, mint kóristának főszerepbe beugrani. *El.*

GÖRGEY *Mainzhoz*. A feleségem nem tud arról a broszúráról, amelyet könyvárus úr emleget... Mint mondtam tehát: első ok a pusztá igazságszeretet. A másik sokkal prózaibb: meg kell élnem. A könyvírás egyike lehet a foglalkozásoknak, amelyeket mint családos ember, új helyzetemben megpróbálok...

MAINZ. S én e tekintetben a legjobbal biztathatom tábornok úr... A könyv tiszteletdíja: egy-két évi nyugodt megélhetését biztosítja, s a tárgy érdekességét tekintve nagyon valószínű, hogy több nyelvű fordítás is készül majd.

GÖRGEY. Föltéve, hogy mint író csődöt nem mondok.

GIDA. Ó, attól nem kell félni. Minden leveled egy erkölcsi értekezés. Alá lehetne írni: Seneca modorában.

MAINZ. Akivel fontos dolgok történnek, s tollat fog, rendesen jobb író lesz, mint aki egész életén át csak az írást gyakorolta...

GÖRGEY. De szabad kezet kapok-e arra, amit abban az emlékiratban írni jónak látok.

MAINZ. Tökéletesen.

GÖRGEY. S ha olyasmit írnék a császári ház politikájáról, amit a rendőrség nem tart a Gesamts-monarchia érdekében valónak?

MAINZ. Amit a tábornok úr, itt Klágenfurtban, a rendőrség markában meg mer írni, azt én is leszek bátor Bécsben kinyomtatni.

GÖRGEY. Vigyázzon a könyvtáros úr... Önt megtéveszti a hírem, amit Magyar és Törökországban készítenek... A könyv esetleg meglepetésül szolgálhat... jellememet s nézeteimet illetően.

GIDA. Kár előre rémisztgetned Mainz urat egy könyvvel, amelyet meg sem gondoltad, hogy írsz meg. *Mainzhoz*. Ez az én moralizáló öcsém. Nemcsak arra akar szabadságot, amit meg tesz, hanem hogy azt is megtehesse, amit nem akar...

GÖRGEY. Mint mondtam; az igazságot akarom írni. - S ebben nem fog feszélyezni, hogy rab vagyok. Sőt, ha valami, ez tántoríthatna el tőle - fejjel futni a falnak.

MAINZ. Ne határozza el előre, mit hogy s mint ír meg... Írja, s majd kialakul. Különben: nem akarom megrohanni Buda megvevőjét. Az ajánlatomat megtettem. A döntés: tábornok úr kezében van - *elköszön*.

GÖRGEY *a veranda ajtó felé vezet*. Erre közelebb. *Kikíséri a kertig, majd visszajön. Gida azalatt széttelint.*

GÖRGEY *megáll s megfogja Gida két karját*. Hát ez nagy öröm, Gida! Bécsben elindultam hozzátok, de vissza kellett fordulnom a tömeg miatt.

GIDA. Igen. A kísérod, Andrássy gróf, visszatérőben fölkeresett. Mondta, hogy külön minisztertanács volt miattad, s ő nem nagy dicséretet kapott, amiért becsületszóra magadra hagyott... Minket különben hiába kerestél volna aznap, augusztus 30-a volt, épp kinn voltam a családnál Bádenben.

GÖRGEY. Katalin a nyarat idén is odakinn töltötte?

GIDA. Igen, tudod ő mennyire szereti a társaságot. A gyerekek, sajnos, nem tették családiasabbá, megszülte őket, de azontúl nem sokat feszélyezik az életben....Sőt...

GÖRGEY. Igen, ezt sajnos, tudom.

GIDA. Te persze azt gondold, erélyesebbnek kéne lennem. De hát te csak egy hadsereget szedtél ráncba.

GÖRGEY. S nem egy asszonyt, aki vagy táncol vagy idegbeteg.

GIDA. Az ő dolgában már megnyugodnék... Csak a szemrehányásokat ne halljam. De a gyerekek, főként a két nagy fiú... Eszük volna, de abban az otthoni életben egész vásottak lesznek. S nekem se időm, se erőm velük foglalkozni.

GÖRGEY. Tudod mit, küldd le őket hozzám.

GIDA. Tréfálsz?

GÖRGEY. Nem, komolyan beszélek. Énnkem időm, kedvem, erélyem is van hozzá...

GIDA. Görgey főhadvezér; az én két rakoncátlan gyermekem nevelője.

GÖRGEY. Látod, hogy foglalatosságot keresek: a legszívesebben vegyésznek mennék el egy ipartelepre, de egyelőre húzódoznak a rendőrileg oltalmazott embertől, akit holnap tán tovább is toloncolnak. Így hát mért ne lennék: memoáíró mellett még instruktor is. Kifejteni az emberekből, ami bennük van: ez mindig vonzott.

GIDA. Igen, Pista öcsénknek is valósággal gyámja voltál. Egy kötetre való parainézis kikerülne a leveleidből.

GÖRGEY. De komolyan mondom: nekem a szórakozáson kívül komoly anyagi segítség is lenne. Kiszámítanád, amit a fiaid megesznek, gondolom, jó gyomruk van, a házioktatásukat, szórakozásaikat. Itt meg itt van a nagy ház. Nézd - *benyit az üres szobába* - egy egész üres szobánk van még: ezt berendezném nekik... Még egy kis hasznót is faragnék a koszt pénzükből...

GIDA *meghatottan*. Te mindig jó testvér voltál, Arthur, jobb apahelyettest el sem tudnék képzelni nekik. A te kemény kezeid...

GÖRGEY. S friss pedagógusi... lelkesedésem! Gondolkozz rajta, s küldd le őket.

GIDA. Ah Arthur, ezek az apró családi, hivatali nyűgök... Szégyellem is, hogy neked, akire ekkora történelmi szerencsétlenség szakadt, előhozakodtam vele.

GÖRGEY. S én, bár tudom, milyen a helyzeted, örülök, hogy a régi panaszt hallom, a háború alatt sokszor féltem, hogy a rebellis öcs nem gyarapítja-e új bajokkal a régieket. Végre is császári tisztviselő vagy.

GIDA. Nem, látod, ebben a tekintetben nagyon különösek odafönn. A te háborúd: egy dolog; az én aktáim: másik. Katalin mondta néha: Arthur győzelmei minket a szemétdombra juttatnak; de a hivatalomban nem éreztették velem... sőt azt mondhatom... egyes kollégák szinte másként néztek rám! Lám, az öreg Görgey - hogy egy szabadsághős bátyja lehessen.

GÖRGEY. Na, ennek örülök... Én pedig sokszor aggódtam érted... Ha a nagy családdal elbocsátanak miattam.

GIDA. Hanem most...

GÖRGEY. A szabadság fekete-sárga barátai visszaveszik a bátytól tiszteletteljes pillantásaikat.

GIDA. Te mindig olyan élesen fejezed ki magad akár a régi olvasmányaink, a Byron Manfrédja. Erről szó sincs. De a sok szóbeszéd kezd kényelmetlen lenni. Ezért is voltam rajta, hogy Mainznak azt az emlékiratot megírd... A család jó híre is megkívánja.

GÖRGEY. Ó, ezt nem is gyanítottam, hogy az udvari kancellárián olyan kényesek rá, hogy Kossuth tábornokaira hűség dolgában folt ne tapadjon.

GIDA. A jó hír, magad tudod, független attól, hogy az ember melyik oldalon harcol... Én természetesen egy jöttát sem kételkedem, hogy te mindig igazi Görgeyként viselkedtél, de erről ha már egyszer ennyi mindent beszélnek, nem árt az embereket fölvilágosítani.

GÖRGEY. Ha várbörtönben ülnék, mint Ármin öcsénk vagy Guszti, az unokatestvérünk, vagy éppen kivégeztek volna, úgy látom, nem lennék olyan kényelmetlen testvér, mint így, hogy Kossuth apánk árulóvá bélyegzett.

GIDA. Nem az érzékenységedet akarom fölzaklatni, Arthur. Az ember környezete: nemcsak a hivatalfőnökeiből áll. Én nem mondom azt, amit Katalin: na, a maga Arthur öccse szép előnevet akasztott a fiai neve elé, tudod, milyen élesen szokta ő kifejezni magát, ha sérteni akar. De avval te is, mi is tartozunk a családi névnek, nevünknek, hogy mindent megtegyünk, hogy akik ezután hordják, éppoly büszkén hordhassák, mint te vagy én.

George bejön, meghajol, elveszi előlük az asztalt, odaállítja az ablak elé, s ráteríti a karján levő abroszt, azután kimegy. A két Görgey némán nézi.

GIDA. Tudod, Arthur, hogy fiatalságod ellenére mennyire tiszteltem mindig szilárd jellemedet. Nekem nem volt szükségem erre a háborúra, hogy tudjam, mi vagyok hozzád képest. De éppen ezért szólok, nehogy ártatlanságod tudatában, a rágalmak fölött érezvén magad, megvesd a látszatokat, amelyeket ellenségeid kamatoztatnak.

GÖRGEY. Miféle látszatokról beszélsz? Arról, hogy itt vagyok, s a klágenfurti rendőrség engedélye nélkül nem hagyhatom el a tartományt...

GIDA. ...amikor az alattad szolgáló volt császári tiszteket hóhér küldte másvilágra... Bocsáss meg, én most nem a magam véleményét mondom, efelől nem lehet kétséged... Egy kívülünk álló szemével próbálok nézni a dolgot.

GÖRGEY. ...s a kívülálló fejével azt gondolod, hogy ezt a sorsot, ezt a kegyelmet meg kellett érdemelnem... De hátha azzal érdemeltem meg, hogy az oroszokat, akik férfiasság és katonai érdem iránt nem veszítették el úgy az érzéküket, mint a ti Haynautok pribékjei vagy Kossuthné talpnyalói: a viselkedésem a visszavonulás alatt vagy Nagyváradon Paskievics előtt, tiszteletre készítette.

GIDA *megörülve*. Nagyon lehet... nagyon meglehet...

GÖRGEY. Vagy azzal, hogy rosszakaróim rossz lelkiismerete olyan hírt költött körém, amelyet én meg nem szolgáltam, de az ellenség készpénznek vette, s ezt a fantomot akarta életem szégyenével megjutalmazni, aki Kossuth hívei szerint, mint vegyész, mérgekkel sem átaláltam volna az ő kormányzójuk szakácsának segítségére lenni.

GIDA. ...De bocsáss meg... A fegyvert mégsem ez a fantom tette le, hanem te; miután a főhatalmat - úgy mondják - Kossuth kezéből kicsikartad.

GÖRGEY. Miután a magyar főszereg Temesvárnál megsemmisült, miután a magyar kormányzó maga is belátta, hogy a további harc céltalan; miután Magyarország egy város határára szűkült, a polgári kormány külföldre szökött - s a katonáknak, akik az ellenség előtt a felelősséget vállalták - a történelmi felelősség is a nyakukba varratott...

GIDA. ...De ha így történt, hogy lehattél - bocsáss meg - olyan meggondolatlan, hogy az árulás látszatába, amelyet Kossuth kiáltványában rád vetett - belerohanj.

GÖRGEY. Úgy, hogy nem a csapdára gondoltam, hanem a hadseregre. Hogy ha a politikus urak jóvoltából Ausztriára nem üthettem végül akkorát, mint szerettem volna, a hadjáratot úgy fejezzem be, ahogy a közkatonára a legjobb, a tisztekhez legméltóbb, Ausztriára a legmegszégyenítőbb...

GIDA. Az emberek azonban azt gondolták: ennek a Görgeynek azért kellett a hatalom, azért vitte be seregét szétzüllötten a négyszögbe, azért vigyázott úgy, hogy senki meg ne szökjék, mert, de igazán ne haragudj, Artúr.

GÖRGEY. ...mert előzőleg sokat parlamentírozott az oroszokkal, s Paskievics herceg ezt az árat szabta az életének...

George újra bejön, tányérral, terítéssel, fölrakja, a két Görgey szótlanul nézi.

GIDA. Nézd, Arthur, én nem értek ezekhez a dolgokhoz... Én ha odahaza vagyok is, ebben a háborúban részt nem veszek soha... Én csak egy beamter vagyok, s nem is akarok, nem is tudnék tán több lenni, ez a védelmem az élet ellen... De császári hivatalnok sem lehet az ember bizonyos alapelvek nélkül. Minekünk tisztviselőknek megvan a reszortunk, a katonáknak is megvan. Mindenik maradjon meg a maga kaptafájánál. Ha te jónak láttad, hogy katonai tudásodat a pesti forradalomnak följánld, akkor meg kellett volna

maradnod katonának; csatát nyerni és csatát veszteni - ez volt a dolgod -, amit kitűnően csináltál, nevednek csak dicsőséget szereztél vele.

GÖRGEY. A civileknek meghagytam volna, mint ahogy kénytelen voltam hagyni, hogy győzelmeimből örült álmokat kovácsoljanak, s a kocsit, amelyen egy nemzet van rajta, örült fuvarosként, anélkül hogy én a gyeplőhöz kaptam volna, szakadéknak vigyék. Csak mert nem merészeltem a nemzetet megmenteni.

GIDA. Nem lehet mindent akarni. Te nagy tehetség voltál, Arthur, de fiatal. S hogy úgy mondjam, túl morális. Ezt máson is megfigyeltem. Aki túl sokat moralizál: egyszer csak belemoralizálja magát valami erkölcsi verembe. Ha a kocsis örült, inkább lépj le a kocsiról, minthogy azt mondhassák, nem is volt örült, csak te fogtad le a kezét. Én megmondom, örültem neki, amikor a ti Kossuthotok ott Debrecenben azt a verébpisztolyt, a detronizációt értem, a nagyhatalmak ágyúi ellen elsütötte. Hála isten - mondtam -, Arthur okos ember, most le fog mondani, s Pistát, Ármint, Gusztit is lemondattja.

GÖRGEY. ...S a hadsereg? A téli hadjáratban hozzám forrt fiúk... akik, ha elmegyek - menthetetlenül kontár kezekbe kerülnek, a visszavonulás alatt Aradig felük odavész... Hisz lemondtam, de ők nem engedtek. Tudod te, mi a bizalom, ami egy vezért s egy halálon át defelirozó sereget összeköt. Az ország: összekavarodott. De én lehoztam őket rendben, az ötszörös orosz özönön át. Lázasan, szédülve, fejsebbel. Léptem volna meg tőlük, hogy a Görgey név hordása a feleségednek - s rajta át neked kényelmetlen ne legyen.

GIDA. Hja... nehéz, belátom - *habozás után*. De legalább azt a pénzt ne fogadtad volna el.

ADÉL *belép, az asztalhoz siet, egy kristályt tesz föl, szétnéz a terítéken, aztán a férfiakhoz fordul*. Igazán mindjárt... Csak a csigatésztát kell a levesbe befőzni.

GIDA. Csigatésztát? Hát Franciaországban is van csigatészta?

ADÉL. Nem, ezt Toporcon Mária nénitől tanultam - *ki*.

GÖRGEY. Úgy látom, te is abban a tévhitben vagy, amiben a Klágenfurtba tévedő honvédtisztek: hogy mi George-zsal kincseket őrzünk a pincében, s ez a húsleves - amit itt eszel, az aradi áldozatok vérdíjából készült...

GIDA. Meg vagy sértve, Arthur... De te, aki olyan kényes vagy, hogy az altábornagyi nyugdíjat a császártól nem fogadtad el, holott ha fogoly vagy itt, kell élned valamiből... ott, a történetek után, az orosz fővezértől... Ez az, amit mondok: aki állandó erkölcsi éberségben él, abban épp ott szundít el az éberség, ahol egy gazfickó sem követ el hibát...

GÖRGEY. No, hogy megnyugtassalak: mit gondolsz tehát: milyen ebéd lesz, amit itt eszel... Kinek a pénzén vették a húst belé... Aperitívül halld hát: Adélén, amit a fővezéri fizetéséből félretett.

GIDA. S Paskievics aranyai...

GÖRGEY. Kölcsöne. - Amikor meghallotta, hogy a magam költségén kell Klágenfurtba utaznom, ötszáz félimperiált adott... S mikor meghallotta, hogy azt a nyomorgó tisztek közt szétoztottam: újabb ötszáz imperiált.

GIDA. Csak?... Összevissza? Ez megnyugtat, Arthur...

GÖRGEY. Ez igen... S hogy harminc éve ismersz?... Nem?

GIDA. Bocsáss meg, én egy nyugtalan öreg ember vagyok, aki aggódok érted...

GÖRGEY. S ez az aggodalom: szívedbe fogadja az ellenség érveit. Mialatt cáfolni igyekszel, valami furcsa fizikai törvény folytán elhiszed, vagy ha nem is, hát idehozod nekem, hogy a számomra legkedvesebb férfiszájából halljam a gyanú csengését. S hogy amit kutyával kergetek el a kapum elől, a jó testvérség jogán szóljon az asztalomnál...

GIDA. Csak azért, hogy tudd, s cáfold.

GÖRGEY. Cáfoljam? Könyvvel, nyelveléssel, az évek visszafordításával. Jó, cáfolni fogom, hogy te, a fiaid, tudjatok mit felelni. De mit gondolsz, ha három hadmenetem, amihez fogható nemigen van e dicsőségével kérkedő, de kevés csatát nyert nemzet történetében, meg nem védett a vád föltámadásától, pár árkus ólommal festett papír, azt hiszed, leszedheti a rám száradt szennyet? Tudod, hogy nem szeretem a szájhősködést. De a nagy sérelmek: kihívják, s jogot adnak néha, hogy az ember éppoly határozottan vágja vissza érdemét. Én tehát neked mondom a szemedbe, aki mint édes és szeretett bátyám, vérembe vitted a mérges nyálat, mellyel ez a cigány nemzet emlékem befröcsköli: hogy ennek a kardja hüvelyét rázó nemzetnek Hunyadi János óta nem volt olyan katonája, mint Görgey Arthur, s hogy a magasztos magyarországi eszmék piacán tán tíz olyan embert sem találtam, akinek a jellemét, köznapi ruhául, hordani hajlandó volnék...

Adél, mögötte George a leveses tállal.

ADÉL. Tessék, sógorom... Arthur, te ide, bal felől. *Elhelyezkednek.*

GÖRGEY *a kiszolgáló George-hoz.* Nos George, kapott paprikát a magyar levesbe?

GEORGE. Nem tábornok úr; a magyar paprikából elégünk van.

Függöny

HARMADIK FELVONÁS

Görgey szobája a Herbert-Stöckel emeletén. Háttérben ajtó, az első felvonásban megismert szobába, jobboldalt ablak; amely most nyitva van, hideg reggeli szél csapkodja félig lebocsátott függönyét. A szoba berendezése szándékoltan egyszerű, sztoikus... Festetlen puhafa bútor, sehol egy szőnyeg, kép... Baloldalt priccyszerű ágy, rajt párna, pokróc, ahogy éjszakára megvetették... az ágy fölött kis faliszekrény: felső polcain könyvek, az alsón vegyszerek... Az ajtótól jobbra egyszerű, akasztós szekrény, az ablak mellett mosdó; a szoba közepén nagyobb asztal, amelyet most íróasztalnak használnak, rajta könyv, papírok, egy-két tégely, kancsó víz, az asztal előtt fa karosszék, jobbra tőle magas ülőszék. Amikor a függöny fölmeleg, a szín üres... csak a szél lengeti az ablakon a rolót, s motoz a papírok közt.

GEORGE *kopog, kisvártatva megismétli a kopogást, azután belép. Kezében a reggeli: tea, kétszersült. A vetetlen ágyra néz, aztán a szobában tekint körül. A tálat az asztal sarkára teszi.*

ADÉL *aki kinn hallgatózott, egy pohár s egy törülörongy a kezében, az ajtóresbe áll, halkan. Alszik még?*

GEORGE. Nem... üres...

ADÉL *beljebb lép. Nincs a szobájában?*

GEORGE *megdöbben. Nincs... Az ágyra néz. Le sem feküdt... Összeszedve magát. Tán jár egyet az estély után... Most jut eszembe, hajnal felé hallottam is a kaput csapódni. De azt hittem, a tejes csörög a kannájával...*

ADÉL *belép, szétnéz a szobában. S milyen hideg van itt. Br... Nyitva az ablak. Odamegy, akaratlan is kinéz. Be próbálja csapni, de a stór az ablakszárnyak közé keveredik; George segít.*

GEORGE. Egy jó séta, az estély után... a parkban vagy a tó mellett...

ADÉL. A tó mellett.... Ilyen soká. *A papírok közt túr, felvesz egy leesett lapot.*

GEORGE. Mit néz, Madame?

ADÉL *megnézi a lapot. Ó, semmi, hogy nem hagyott-e néhány sor üzenetet... Nyugalmat erőltetve. Néha szoktunk így levelezni... Toporcon: amikor elment a szántók után: a kilincsen hagyott néhány sort... Főlemeli a tégelyt. Ez itt mi?*

GEORGE *megnézi. Vegyszer... - megszagolja. Ismerős szaga van: mint a mandulaszappannak...*

ADÉL. ...De nem valami...

GEORGE. ...Tán likőrt akart fabrikálni... Mondta, hogy Prágában vegyszerekből is csináltak likőrt.

ADÉL. Most?

GEORGE. Vagy dehogyis. A folttisztító, a vörös bornak a Moroék futóján. *Bedugja az üveget. Menj szépen a többiek közé. Visszateszi a polcra - s én is a takarításhoz... Mindjárt szét is válogatom az ezüstöt... Átmegy a másik szobába, ott az asztalon rakogat - a mienk ráér, de a Moroék holmiját rögtön kitisztítom...*

ADÉL *a szobában marad, mohón vizsgálódik.*

GEORGE *visszajön. Ez a tortatál kié?*

ADÉL *odapillant*. A Moroéké...

Moro, George mögött az ajtóban.

ADÉL *fölsikolt*. Moro úr!

MORO. Bocsánat, nem találtam odalenn senkit...

ADÉL. Valami baj van?

MORO. Nem, dehogy... Éppen megnyugtatni jöttem... hogy a történeteket a kellő világításba...

ADÉL. ...A történeteket?...

MORO. Nos, azt az éretlenkedést... éjjel az ablak alatt...

ADÉL. Ja úgy, azt?

MORO. Tudom, hogy kellemetlen volt, főképpen Arthurnak. De meg kell mondanom, hogy a vendégekre - Ankerhofenékkel mentünk haza - nem tett semmiféle benyomást...

ADÉL *beteszi az ajtót*. Arthur nincs itthon.

MORO. Tán lesz szíves megnyugtatni őt, hogy néhány félrészeg ember handabandája volt az egész. Volt honvédtisztek megint... Természetesen, a mi Blumauer barátunk... Ő hívta meg és tartotta pletykákkal őket. Amikor aztán egy kis villachi bor és a liberalizmus eszméi némileg felhevítették a fejüket, azt gondolták: elnéznek a volt tábornokuk lakásához... S amikor fényes ablakokat találtak, a kis Reményi épp akkor hegedült...

ADÉL. ...Ah, mit törődnek én velük, a macskazenéjükkel. Csak Arthur... - *közelebb húzódv*a. Meg kell mondanom, nagyon aggódom érte... Az előbb, amikor Moro úr a történetekről kezdett el beszélni, azt hittem vele történt valami...

MORO. Miért? Hova ment?

ADÉL. Nem tudom, talán csak sétálni, a fejét kiszellőztetni - *az ágyra mutat* -, de én olyan nyugtalan vagyok...

MORO. Mondott valamit azután?...

ADÉL. Nem, nem is engedte meg, hogy beszéljek róla. „Csak nem fogunk fontosságot tulajdonítani nekik. Hisz akkor elérték céljukat.”

MORO. No látja. Ilyen egészségesen fogja fel a dolgot.

ADÉL. De ez csak a büszkesége... meg engemet kímél, az állapotom miatt. Magában irtózatosan gyötrődik. *Kis habozás után*. Amikor a vendégek elmentek, elköszönt, bement a szobájába, de egy negyedóra múlva kijött, bekopogtatott hozzám, hogy fenn vagyok-e?

MORO. És mondott valamit?...

ADÉL. Anyagi dolgokról kezdett beszélni... hogy hol, mennyi pénzünk van, miből lehetne pénzt szerezni...

MORO. Ez mutatja, hogy mennyire nem zökkentette ki a dolog a nyugalmából. megszokta, mint háborúban az ágyúdübörgést.

ADÉL. De énnekem mégis olyan rettenetes érzésem támadt, hogy mért mondja el mindezt... hogy ha egyedül maradok...

Kinn éppen a pillanatban Görgey léptei s George hangja: „Monsieur général” - „Madame”

ADÉL *fölsikolt*. Arthur. *Az ajtó felé rohan, de addigra már Görgey is belép.*

ARTHUR *megöleli*. Bocsásson meg angyalom, nem akartam nyugtalanságot okozni. De olyan jó volt a friss reggeli levegő a tó mellett... amikorra eszembe jutott, hogy ugyanannyit kell visszafelé jönnöm, mint előre... rég fölkel a nap... Hanem ti is frissek voltatok: azt hittem, ágyban talállak.

ADÉL. Moro úr volt szíves fölkeresni.

GÖRGEY *mintha most venné csak észre*. Ah, Moro úr... Csak nem a honfitársaim kis szimpátiatüntetése volt az, ami ilyen korán kihozta hozzánk?

MORO. ...Bevallom... azt hittem, szüksége lesz tábor... - *meghajtv a fejét* - barátom uramnak, hogy kellő értékére redukálva lássa a dolgot... De a katona szíve s ez a reggeli séta: úgy látom, feleslegessé tette kijövetelem.

GÖRGEY. A jó barát sosem fölösleges, Moro úr, főként az én helyzetemben. *Átmegy a másik szobába*. George, egy kis magyarországi barackpálinkát.

ADÉL *Morohoz, súgva*. Próbálja kiszedni, mi van benne. *Görgeyhez*. Úgy látszik, lement. Azonnal küldöm, kedvesem - *veszi a teát*. A teáját nem issza meg?

GÖRGEY. Nem, egy kis hazai szesz a sétaút után jobb lesz.

Adél a tálcával el.

GÖRGEY *Morohoz*. Nos Moro úr, a klágenfurti rendőrségnek, amennyiben még sokáig itt maradok, alkalma lesz némileg harciasabb lelkületet kifejlesztenie magában. Nemhiába vagyok a rendőrség védenice... időnként be is kell avatkoznia a becses zálogtárgy megóvására...

MORO. A rendőrség úgy került ide, hogy az ön honfitársai s az a néhány hozzájuk verődött karantán zajos beszédükkel a székesegyház előtti őrszem figyelmét magukra hívták...

GÖRGEY. Az egésze csak az a szegény fickó fizet rá, akinek amint megfigyeltem, ezentúl úgy látszik, itt kell posztolnia, elég messze a háztól, hogy díszőrségnek ne lássék s elég közel, hogy ha netán a magyarok nagyobb ramazurit rendeznének, a többit idefűttenesse... Elég lélekfeszítő poszt egy klágenfurti közrendőr részére...

MORO. Remélem, Görgey úr nem tulajdonít a szükségesnél nagyobb fontosságot az esetnek... Főként nem hiszi, hogy itteni barátai tiszteletén az efféle eset csorbát ejthetne. Az éjszaka Ankenhofen báró vitt be a hintáján. Az öregúr a legnagyobb elragadtatással beszélt Görgey tábornok jelleméről s hidegvéréről...

GÖRGEY. Az én helyzetemben ez a legokosabb, ha legalább a hidegvérét megőrzi az ember, mást úgyis bajos megőrizni.

George belép a pálinkával és két pohárral.

GÖRGEY *töltés közben*. Na George: jó lesz, úgy látom, ha maga is kipucol egy mordályt, s beszív egy kis papramorgót, hátha legközelebb formális ostromra kerül a sor...

GEORGE. A magam tapasztalatai alapja után jobban bízom a tábornok úr tekintetében, mint a kezemben levő mordályban.

El.

MORO *fölhajtja a poharát*. A maga pálinkái szeszét nem lehet fokmérővel mérni, a föld illata adja a tűzét...

GÖRGEY. Mint a patriótáinknak is.

MORO. Hanem a kis asszonykáját máskor nem szabad így megijesztenie.

GÖRGEY. Ah, csakugyan figyelmetlen voltam... Annyira megijedt?

MORO. Már isten tudja, mit gondolt szegényke. Éjjel az a macskazene. S reggel nem találja az ágyában. Közben meg az anyagi ügyeiről beszélt neki.

GÖRGEY. Ó, ezt is elmondta... S mit gondolt, mért világosítom fel ilyen szokatlan időben az anyagi helyzetünkről?

MORO. Isten tudja, mit nem gondolt, szegényke. Én persze igyekeztem megnyugtatni. S ezt elég könnyen és jó lelkiismerettel tettem, hisz Görgey tábornokot nem olyan embernek ismerem, akinek az idegei fölmondják a szolgálatot.

GÖRGEY. S ebben igaza is van Moro úrnak; az én idegeim mindig azt fogják csinálni, amit az eszem tőlük szabadon elhatároz.

MORO. Bizonyos emberekre rá van írva, hogy milyen sorstól nem kell féltetni őket. Görgey tábornokot el tudom képzelni: a vesztőhelyen, a párbaj mezején, esetleg még úgy is: amint egy embert az öklével leüt, de nem tudom elképzelni, mint az önök nagy honfitársát az alsó-döblingi örültek házában - *nevetve* -, vagy pláne öngyilkosnak.

GÖRGEY. A sors néha olyasmiket csikar ki belőlünk, amiket a képzelet gyanítani nem tudott... Ezek a dolgok, amiket Moro úr említ, hogy úgy mondjam, nagyon eltérő természeti tényezőktől függő reakciók. Néha a legépebb ember is megőrül... Az öngyilkosság meg olyan, mint a fulladás: nagyon sokféle oka lehet...

MORO. Ön tehát el tudja képzelni, hogy bizonyos körülmények közt, maga vetne véget életének? Megszöktetné magát... emellől a törékeny, áldott asszony mellől, akinek a tábornok úr az egyetlen támasza...

GÖRGEY. Nem, én azt mondom, hogy az öngyilkosságot is úgy kell néznünk, mint minden kis problémát, ahogy egy természetbúvárhoz illik.

MORO. Mint a kókuszdió olajait, amelyeket Redtenbacher mellett elemzésnek vetett alá?... Ez a legbiztosabb védekezés az elkövetése ellen.

GÖRGEY. Hogy az-e vagy sem: most nem keresem. Azt mondtam, hogy az öngyilkosság csupán tünet, amely mögött a legkülönfélébb természeti okok állnak. Egy cselédlány például, aki fölhajtja a mosólúgot, egyszerűen nem bírja ki a rászakadt szokatlan lelki szenvedést, szabadulni akar, akárhogy, mint a birka: a feje szőrébe keveredett méhtől.

MORO. Ugyanilyen, aki félelmében lesz öngyilkos. Betegségtől, vagy mint barbárabb korokban megtörtént, a kínzástól retteg. Ezek azonban inkább idegbalesetek...

GÖRGEY. Úgy van: az öngyilkosság klasszikus neme az, amikor az ember, szabad elhatározásából veti el életét. Mint Hannibál, nehogy a római triumfátor szekere elé kerüljön. S mint ez a példa is mutatja: az ilyen öngyilkosság... néha igen magas erkölcsi minősítést érdemel... Ennek az öngyilkossági nemnek, könnyen beláthatja, engem is meg kellett kísértenie...

MORO. Hogy érti ezt?

GÖRGEY. Nos, az én szerencsétlenségem a sors egy bizonyos caprice-ja volt, amely bajtársaimtól a vesztőhely előtt elválasztott. Érthető, hogy számomra a földön semmi sem lehet olyan kíváncsú, mint bebizonyítani, hogy ez a különválasztás tévedés volt. S ennek legegyszerűbb módja az lett volna, ha rögtön, amikor az október 6-i Ostdeutsche Postot kibontottam, a távolságot köztem és bajtársaim közt egy golyón átrepülöm.

MORO *habozva*. Honfitársainak erre is meg lett volna nyilván a magyarázatuk.

GÖRGEY. A lelki-furdalás. S halálhírem, tulajdon kezemmel adott aláírása lett volna az ellenem szerkesztett nemzeti vádiratnak. Ó, ezt én igen hamar átláttam...

MORO. S egészséges természetén kívül ez újabb biztosíték, hogy ettől a haláltól nem jobban, de kevésbé kell féltetni, mint mást.

GÖRGEY. Kivéve egyetlen esetet.

MORO. Mégpedig?

GÖRGEY. Nos, világos. Ha lelkiismeretem valóban úgy talál ítélni, hogy azért, amit elkövettem elégtételül a nemzetnek...

MORO. Ezt komolyan mondja, tábornok úr...

GÖRGEY. Mint elméleti lehetőséget...

MORO. Amely a lelkiismeret kóros felcsigázottságát jelentené - *fölnevetve*. De nem: ez csak a Görgey-stílus, amely így fejezi ki a lehetetlent. Az ön lelkiismerete éppoly egészségesen működik: mint a szíve.

GÖRGEY. ...vagy a foga!

Adél felöltözve benyit az ajtón.

ADÉL. Nem zavarok?

GÖRGEY. Elkészülsz hazulról?

ADÉL. Igen... visszavinnék néhány apróságot. *Morohoz*. Moroné asszony is kisegített, tán észrevette a terítéken.

MORO. Egy férfi a tányért sem veszi észre, amiből eszik... De ha hozzánk tart, menjünk együtt...

ADÉL. Nagyon örülök, George már elment a ligeti standra egy bérkocsiért.

GÖRGEY. Elrabolja a vendégemet?... Moro úr egészen új oldaláról mutatkozott be ma... Mint sorselemző, aki meg tudja mondani, kinek milyen haláltól kell tartania, s milyentől nem. Az úton tán magának is készít majd egy ilyen morói horoszkópot...

MORO. Nagyon szívesen... De előbb a barátom uraméról adok teljes megnyugtatót a tábornokné asszonynak.

Moro és Adél el, Görgey egy darabon kikíséri, aztán visszajön; föl-le jár a szobában; az ablakhoz megy, onnét figyeli a kocsi indulását, kiint. A viszontlátásra, kedves! Megint megindul a szobában, megrázza a csengőt.

GEORGE *kis idő múlva*. Csöngetett, Monsieur generál!

GÖRGEY. A kocsi elment... a levél István öcsémnek meg itt maradt... Pedig a mai postával el kell mennie.

GEORGE. Szívesen beszaladok vele... Azaz... El kéne az edényt mosogatnom... Nem várhatnám meg... madame-ot.

GÖRGEY *a szemébe nézve*. Nem, a posta délben indul... Kérem, vigye csak most. *George tétozva elveszi a levelet, s kimegy. Görgey egyedül marad. Föl-alá jár a szobában... Az asztalon tapogat. Aztán a faliszekrényhez lép; leveszi az üveget, tölt az ablakon álló vizespohárba: megszagolja. Újra le-föl jár... Kinéz az ablakon... fölemeli a poharat. Egy perc - leteszi -, Adél!*

George ront be a szobába.

GÖRGEY *szigorúan*. Mi az? Miért jött vissza?

GEORGE. Nem kell már a levél, itt van ő maga.

GÖRGEY *izgatottan*. Kicsoda?

GEORGE *lihegve*. Ő, Monsieur István.

Görgey indulna, de ebben a pillanatban már be is ront István; mögötte Gida két fia lézeng be.

GÖRGEY. István - *átöleli*. Ilyen váratlanul... Én meg azt tudtam, Sziléziában vagy... beteg... Itt a levelem Bielitzbe...

ISTVÁN. ...Három hete jöttem el onnan... Közben már a bécsi Haynau gyalogezredben is voltam közbaka...

GÖRGEY. Hát ez igazán... S ezek? a Gida fiai? Akikből nekem kell embert nevelnem...

ISTVÁN. Az apjuk sehogy sem tudott elszabadulni. Nekem meg ez volt az első gondolatom... mihelyt a szabadságlevelet megkaptam.

GÖRGEY. Szabadságon vagy?

ISTVÁN. Amely remélhetőleg végleges elbocsátásba megy át...

GÖRGEY. De csak nem azért, mert...

ISTVÁN. Görgey Arthur a bátyám? Nem, hanem mert Kollacher Berta az unokanővérem...

GÖRGEY. Talányokban beszélsz...

ISTVÁN. Vagy mert, a kaszárnyában két ezred van, a Haynau, amelyben én voltam bakancsos és a Vasa gyalogezred, amelynek Gordon Béla...

GÖRGEY. A Berta férje...

ISTVÁN. Ő rögtön följajlotta, hogy átvesz tisztnek magához.

GÖRGEY. S te?

ISTVÁN. Megköszöntem, de kijelentettem, hogy azonnal kérném a nyugdíjazásomat...

GÖRGEY. Ezt a nyíltszívűséget nyilván megköszönte...

ISTVÁN. ...s azt ajánlotta, fizessek le ötszáz forintot, ez az ára egy bizonytalan ideig szóló szabadságlevélnek.

GÖRGEY. No, ez a legjobb, ami történhetett veled... Én meg még mindig úgy látlak, ahogy utolsó leveled festett, rokonaink gondozásában, amint gyulladt szemeddel betűzöd leveletem... *A fiúkhoz fordul*. Hát ti? - egy kicsit hosszú volt a földrajz óra, Bécstől Klagenfurtig. Nagyon lapos a szemetek...

ISTVÁN. Grácig a vonaton nem bírtam velük... a fékre is fölmásztak... De a postakocsiban már úgy aludtak egymás mögött, mint az x betű két szára.

GÖRGEY. No, George majd bevisz a szobátokba... Adél nénétek szerzett már belé két ágyat meg egy mosdót... de hát nem voltunk biztosak, hogy jöttök...

GEORGE. Gyerünk, fiatalurak. *Leviszi őket*.

GÖRGEY. Rejtegetik a hangjukat.

ISTVÁN. Pedig van... Csak tartanak a tábornok nagybátyjuktól... Szegény Gida, már egy hónapja azzal tartja őket sakokban: na majd Arthur bácsi, az egy egész hadsereget ráncba szedett. Nála, tudom, rend lesz a fiókjaitokban...

GÖRGEY. Szegény Gida... nem tudom, nem csalom-e meg ezt a reményt is... *Megfogja István két karját.* Hanem hadd nézzelek meg; egy kicsit sovány vagy... de az idő nem vásott el, szemed friss: az ember nem hinné, hogy egy év hadjárat, két hónap bujdosás, egy kárpáti út s olyan súlyos betegség van mögötted...

ISTVÁN. Az a bosszúnk, bátyám, hogy vagyunk... Hát ezt igyekezzünk legalább jól csinálni... Megmosdhatok itten a mosdóban?

GÖRGEY. Hogyne... várj, van itt törülköző is... Csak vetkőzz neki... nyugodtan... Majd hozatok be egy ágyat, amíg itt vagy, megleszünk ketten is ebben a remete szobában... Meddig adtál magadnak szabadságot?

ISTVÁN *mosdás közben.* Meddig maradok?... Hátha Adél ángyom vagy te más tanácsot nem adtok: soká! Ne ijedj meg, hogy itt akarok a nyakadon urizálni... Azért jöttem, hogy hasznosítsam magamat... Hallottam, hogy az emlékirataidat írod: gondoltam, elég, ha a fejedet gyötröd; kéznek itt vagyok én... A táborban sem szeretted az irkafirkát. Egy szóval bekukkantottam hozzád íródeáknak...

GÖRGEY. Hm... s a menyasszonyod... Toporcon?

ISTVÁN. Ő el volt szánva hosszabb várakozásra is. Amikor eljöttem, azt mondta, ha nyolc évet kell is a császár mundérjában töltenem, ő azt is kivárja... Hát akkor ilyen szent dologban...

GÖRGEY. A család becsülete. Gida bátyám kifejtette...

ISTVÁN. Fenét a családé. - A nemzeté. És nem is becsület, hanem igazság!

GÖRGEY. Az igazság: nagyon bonyolult dolog, István. Nem jó túlságosan cirógni: visszarúg, mint a makrancos ló.

ISTVÁN. Vissza arra, aki a hazugság tenyerével nyúlkal felé... De minekünk arra nincs szükségünk... Sok van már meg?

GÖRGEY. Néhány ív...

ISTVÁN. De Ozorát megnyerted már...

GÖRGEY. Még csak a gróft akasztottam fel. *Odanyújt egy katona zubbonyt.* Nesze egy házikabát...

ISTVÁN. Hát az igazán csak az előszó. De annál jobb; legalább a papírhadjáratban elejétől a segédtiszted leszek...

GÖRGEY. Ha azért jöttél, nem tudom biztassalak-e. Nem nekem való ez. Hogy amit megtettem, szépítgessem.

ISTVÁN. Ami szép, nem kell szépíteni.

GÖRGEY. De akkor: magyarázni sem.

ISTVÁN. Arthur, komolyan beszélsz? Vagy csak próbára teszel ezzel a tettetett blázírtsgoddal. Én azt hittem, egy sebesült oroszánt talállok, akinek épp elég foga és körme maradt a tényekben, hogy rágalmozóit széttépje.

GÖRGEY. A tények, István! Ti persze azt akarnátok, hogy én kunktátor tábornokból sörényét rázó íróvá váljak, s Kossuth apánk stílusában védjem a becsületünket... De én írónak sem tudnék más lenni, mint amilyen katonának voltam, aki jégpáncél alá rakja szíve tűzét, hogy a feje száraz, hideg és világos maradjon.

ISTVÁN. Épp ez kell ennek a bukásában is kótyagos nemzetnek.

GÖRGEY. Az ilyen fej jó lehet, hogy valamely vegyészeti kérdést kibogozzon, de hogy a hallucinációikat az emlékezetükkel összecserélő forrófejűek vádjait közömbösítse? Értsd meg, én ha egyszer írok: nem tudok hazudni. Tényt rakok tény mögé. S nem nézem, mások fejében mivé válik. Az sül-e ki, amit a bennünket féltők szeretnének.

ISTVÁN. Úgy beszélsz, mintha hazudozásra készítenénk. Mintha azt, amit ettől a memoártól várunk, csak hazudozással érhetnénk el.

GÖRGEY. S te azt hiszed, hogy a csupasz igazság elég lehet rá.

ISTVÁN. Arthur, ezt nekem mondod, aki első perctől az utolsóig melletted voltam.

GÖRGEY. ...Szeretsz... Elfogult vagy...

ISTVÁN. De ha a jelenlétemben valami olyat tettél volna, amivel most vádoltak, ez a szeretet legfőlebb annyit érhetett volna, hogy szabadságlevellem Klágenfurt helyett az osztrák birodalom másik végébe futottam volna...

GÖRGEY. Olyat tettél?... Ebben vagy gyermek, István; a tetteket keresed, s tettek, amilyenekkel vádolnak, nincsenek...

ISTVÁN. Mi van hát?... Csak nem akarod azt mondani: hogy mialatt ebben a szobában ülsz: belül, magadba te is annak érzed magadat, aminek...

GÖRGEY. Nem, annak nem... De mégiscsak kell valami okának lenni, hogy én itt vagyok, Leiningen Károly és Damjanich meg a föld alatt?

ISTVÁN. Kell, de nem benned... Vagy úgy érzed, hogy te ezt az iszonyú kegyelmet megszolgáltad...

GÖRGEY. Minthogy megkaptam, meg is kellett szolgálnom. Vagy adnak ma ingyen valamit? *István meghökkenését látva.* Nézd, István, én már fél éve vagyok ebben a, minek nevezzem csapdában... Először én is úgy lázadoztam ellene, éppoly makulátlannak éreztem magam mint te... De egy fél év alatt... hogy mondjam... összeszoktam a veremmel. Ne úgy értsd: hogy a helyzetemmel, mert az Nesszusz ingeként éget... de a ténnyel, hogy beleestem... Nem tekintem annyira az istenek gonosztettének.

ISTVÁN. Magyarán: árulónak érzed magad...

GÖRGEY. Nem, ha az árulásnak a szándék a kritériuma.

ISTVÁN. S mi lehet más?

GÖRGEY. Az ösztön, a viselkedés... Mit gondolsz: mi volt, amit ezek a Percelek, Dembinszkiek, Guyonok: megszimatoztak s már akkor, amikor grófot akasztottam, gyűlöltek rajtam.

ISTVÁN. Az, amit a kontár megérez... A mester: az igazi hadvezér; az ő dilettantizmusuk élő bírálata: a közkatona szemében még inkább, mint a tisztekében... A visszavonulás a bányavárosokon át, Isaszeg, Nagysalló: s az utolsó utad az orosz seregeken át.

GÖRGEY. A katonai sikereimről beszélsz. Azt én tudom legjobban, hogy a szeles Bemet sem véve ki, én voltam az egyetlen, aki mint hadvezér nem buktam meg... De épp ezért... épp ezért... esik olyan súlyos beszámítás alá a viselkedésem...

ISTVÁN. Ezt nem értem. S nem is fogom, ha halálíg magyarázod is.

GÖRGEY. Pedig egyszerű... Én attól a perctől, hogy Schwechátnál a viasszasaladó népfölkelőket láttam, s tudtam, hogy Bécs nem lehet fölmentenünk, nem hittem többé a mi küzdelmünkben...

ISTVÁN. S harcoltál, mint a hősök közül senki...

GÖRGEY. Igen, elvállaltam mindjárt másnap a fővezérséget is, s magamban ezt mondtam: ebben a társaságban én vagyok a legkülönb ember... Mert Kossuth és hívei reménykednek, akik pedig nem reménykednek: elmentek haza, mint Deák Ferenc. Én azonban, küzdök, reménytelen, abban a biztos tudatban, hogy mint volt tiszt, Zichy gyilkosa, a végén vesztőhelyre kerülök. Csak hogy a hitszegő Ausztriának véren kelljen szabadságunkat visszavenni.

ISTVÁN. S még azt akarod, hogy a szívet, amelyben ez lakott, védtelen engedjem át a hiénáknak...

GÖRGEY. Csakhogy erre a gondolatra csak egy olyan szív képes, amely a sztoicizmust ha nem is az anyatejjel, de a katonai iskolai prófunttal vette magába a... A tömeg ezt nem érti, s jeleit, minthogy nem ver visszhangot benne, félremagyarázza.

ISTVÁN. Melletted voltam, s itt Klágenfurtban kellett meghallanom, amit Schwechát óta magadban hordtál.

GÖRGEY. Ezt nem hallottad. De gúnyt azokon, akik e sztoikus hitet ostoba reménnyel, cigányos nagyszájúsággal, hevet-havat összeálmodó könnyelműséggel pótolták? - Ne feledd, hogy mégiscsak ők voltak a nemzet.

ISTVÁN. A sereged mégsem züllött szét - a gúnyolódásaidtól -, az egyetlen sereg volt, amely épen ért el a fegyverletételig.

GÖRGEY. Igaz. Csak épp egy különálló, nevemmel összetapasztott xenophoni hadként vonult ide-oda a felbomló hazában. S tán valami orosz alkut is gyanított, persze a maga javára, ebben a hideg, szikrázó nyugalomban.

ISTVÁN. A férfit érezte benned, akihez ebben a zűrzavarban hozzátartozni: mégis legbiztosabb.

GÖRGEY. Képzeld el, hogy kell gondolkozniuk most s hogy kellene a halottaknak - Klágenfurtban - *némi hallgatás után*. Az ellenség is azt érezte, István...

ISTVÁN. Mit?

GÖRGEY. Hogy az vagyok, aminek a tetteim mutatnak. Nem hőse ennek az ügynek...

ISTVÁN. Hanem?

GÖRGEY. A kedvszegője. Ezt jutalmazták meg, ezzel a bitófát sirató életemmel.

ISTVÁN. Ők azt tudták, hogy Kossuthtal szemben állasz... Vagy ebben sem volt igazad? Volt az országban ép ítéletű ember, akinek az ő színészi mutatványaitól nem futkosott a hideg a hátán?

GÖRGEY. Ne kisebbítsd, aki engem így eltaposhatott.

ISTVÁN. El? Mert a bukásában is hízelgést kívánó nemzet könnyebb része bevette a viddini maszlagot? Ahhoz még másnak is lesz szava.

A kis Gyula óvatosan kopog és bejön.

ISTVÁN. Mi az, Gyula?

GYULA. A kulcs, a koffer kulcsa a Pista bátyjánál van.

ISTVÁN. Az ám, s ti ott ültök előtte...

GÖRGEY. Na, tetszik a szobátok? Majd kaptok bele asztalt meg fekete táblát is...

GYULA. A George tud kártyával bűvészkedni.

ISTVÁN.... No jó, majd lemegyünk mi is.

A fiú elmegy.

ISTVÁN *csendesesen*. Egy kicsit meg vagyok döbbenve, Arthur... Most először érzek valami gyengeséget benned... Lehet, hogy én talán túlbecsültem az erődöt: hisz kisfiú koromtól az apa szerepét vállaltad mellettem... szegény apánk túl gyenge volt rá... s kevés emberrel esett meg, hogy akit mint férfit, a családi életben ideáljává tett... annak a tekintélyét a csatamezőn lássa, egy nemzet fölé kiterjedni. Én olyan elváshatatlannak hittelek téged, hogy azt hittem - ebben az új helyzetben - a klágenfurti csapdában, ahogy mondod... ugyanazzal a kemény homlokkal fogadsz, amilyennel az ácsi rohamból hoztad a sebet. A lelkiismeret csatateret, persze más, mint amin szemből üvölt az ágyú, itt sokszor épp az a hős, aki magában tesz legnagyobb kárt... De az ellenség érveit elfogadni... a külön sors szorítóját belülről, mint hibát igazolni... ez olyan gyengeség, melyet eszem megért, de szívem: nem tud csalódással nem fogadni...

GÖRGEY. Én amikor a császári szolgálatot otthagytam, természetbúvár lettem, az igazság vizsgálatára szegődtem el: s ettől akkor sem állok el, ha az számomra kellemetlen.

ISTVÁN. S milyen természeti igazság az, amely a rágalommal szemben így megpuhított?

GÖRGEY. Az egyik, hogy a történelmi események közé került ember, aki tulajdon morális érzékére hagyja magát: néha egy nagyobb hitnek, erkölcsnek, vagy minek nevezzem, meggyőzővel neki...

ISTVÁN. Ezt nem értem...

GÖRGEY. Nos, nézd hát... Én evvel a Kossuthtal még egy éjszakára sem cserélném el a magam erkölcsiségét, mert nem lennék biztos: nem feküdnék-e ki egy nő ágyában megbízást, nem hazudnék-e a baritonomtól megmámorosodva olyan irtózatost, valami vármegyeház erkélyéről, hogy aztán holtomig szégyellnem kellene.

ISTVÁN. Például, hogy Franciaország megüzente Ausztriának a háborút...

GÖRGEY. Ugyanakkor Kossuthnak a történelem szemében éppoly keveset árt az ő cigányos jelleme, mint amilyen keveset használ nekem, hogy gyermekkoromtól priccsen alszom, esztorgálok s bor helyett hideg vizet iszom... A döntő az, hogy kinek a viselkedésében ismer, akármi a forrása, a nemzet önmagára. 1848 őszén minden okos ember szétrebbent: Eötvös József, akihez én augusztusban mint miniszterhez még egy fizikai tanszék miatt mentem kihallgatásra, kiváltotta az útlevelét; a nagy Széchenyi, beleugrott a Dunába, hogy mint bolondot biztos helyre vigyék. Ez a szent kókler azonban, akinek én is könnyes szemmel hallgattam a pesti Városházán a beszédét, akár mert a csodákban

hitt, akár mert berúgott a hangjától, kimondta, amit a nemzet tenni, érezni szeretett volna, de nem mert, s az ő biztatására: mégiscsak vállalt.

ISTVÁN. S a trónfosztás? Az sem a hiúság, a tájékoztatlanság, felelőtlenség műve volt, hanem a nemzeti lélek kinyilatkoztatása?

GÖRGEY. Arról is sokféleképpen lehet gondolkozni... Ha csak politikailag nézzük, biztos baklövés volt. Hisz nem a békepárt mögött égette föl a hidat, hanem az egész státusquót védő Európa felé. Kiközösítettük magunkat tényleges államai közül. De ha mint épp most mondtuk, Schwechátnál már úgyis elveszett minden. S ha úgyse volt rendes magyar ember, magamról tudom, aki Jellasics felbujtása után: a Habsburgokat a trónra visszakívánta volna, miért ne mondtuk volna ki a trónfosztást - csak mert egynéhány volt császári tisztnek várfogság helyett kötelet jelent? Nem térülhet-e meg az a perc, amelyben egy nemzet ünnepélyesen kimondja, akármi történéjk vele, ami a szívéen van, ha nem holnap, hát a századokban...

ISTVÁN. ...De Kossuth nem ezért mondta ki. Őt elkapatták a te győzelmeid.

GÖRGEY. Mit tudjuk mi, s mit ő, hogy mit miért tett, miben hitt, s miben tettette a hitet. Ő azok közül való, akiknél a tett motívumát, indítékát nem a lélekben, hanem a históriában kell keresni. Így tett a nép is, amely járatlan a lélektanban: de ismeri múltját és kívánságait.

ISTVÁN. És te? Mi voltál - e morál fölé helyezett lángész előtt te?

GÖRGEY. Egy akadémuskodó árnyék, amelytől mert híre, hatalma, jelleme van: tartani kell. Fölemelt, s én önállósulni akartam: eszembe jutott az eszem: s attól fogva nem láttam benne mást, csak az esztelenséget... Féltették tőlem, s igazuk volt. Mint hadügyminiszter azt gondoltam ki, hogy elszigetelem a híveit, kiszorítom a seregből: ki tudja, talán egy brumaire 18-ról is olvastam valamit...

ISTVÁN. Azt kellett volna... Elfogni... s egyedül csinálni tovább...

GÖRGEY. Szörnyű lett volna... Ez is irtózatoss... de az még irtózatossabb lett volna. Akkor láttam volna meg.... milyen vacogó kis dolog a történelemben az ész. A nemzet egy éjszaka alatt kihűlt volna alattam.

Csönd, az udvarról a George sípja s a fiúk kacagása hallik.

ISTVÁN. Te természetesen sokkal okosabb vagy nálam, Arthur. S én nem tudom, hol kezdjem, amit itt ezen a télen szőttél, fölfejtetni. De azt érzem, hogy itt valami hiba van... s azt meg kell találni, mert hiszen ha ez igaz volna...

GÖRGEY *gúnyosan nevet*. Akkor abból nekem le kellene a következtetéseket vonni. Te azt mint testvér és ügyvéd nem vagy hajlandó... Látod, Gida az ő becsületes eszével rájött. A katona az kard... Ha nem akar kard lenni, álljon félre.

ISTVÁN. Ah, Gida ebben egy csacsi... Különben meggyőzve jött vissza... Elmondta, hogy nagyon megharagított, de ő csak a Mainz kedvéért hozta elő.

GÖRGEY. Igen: akkor még fölfortyantam. Az első injekció az igazságból. Azóta megszoktam... Akarsz egy szép verset hallani, István? Itt találtam reggel, a kapunkra szögezve. Éjszaka ugyanis volt egy kis szerenád, kollégáid rendezték, akik nem voltak olyan szerencsések, hogy ötszáz forintot vagy az ezredesükben sógort találjanak. Búcsúzóul, miután a rendőrség is előlopakodott, ezt ragasztották ide...

ISTVÁN. Hagyd, elképzelem... valami firkász műve...

GÖRGEY. Nem, ezt a Szózat költője írta.

ISTVÁN. Vörösmarty Mihály?

GÖRGEY. Igen szép vers, hallgasd:

*Görgeynek hívják a silány gazembert
Ki e hazát eladta cudarul
Kergesse őt az Isten haragja
A siron innen s a siron tul.*

*Kergesse őt a balszerencse mint
Szilaj kutyák a felriadt vadat
Éljen nyomorbul s kinbul mind halálig
És ha elhal, verje meg a kárhozat...*

Mit szólsz hozzá? Mégsem éltem egészen hiába, ha e prófétai pátoszra alkalmat adtam.

ISTVÁN nézi őt, aztán hirtelen odaugrik. Arthur, tépd le magadról ezt az arcot... És taposd el ezt a verset... Ha valamiért, hát ezért a versért ököllel, karommal hadakoznod kéne, hogy a szerencsétlen ember, aki írta, boros fejével maga boruljon a válladra, és sírja el két szemével egy nemzet bűnbánatát... Itt ülünk, és mást sem tettél, csak vádoltad magad... De hát ők, azt hiszed, azzal vádolnak, amivel te magadat? Hogy azt az erkölcsöt követted, amelyet Isten s egy tiszta élet oltott a szívedbe, s nem fogtad föl a hazugságban, színészkedésben a történelem akaratát. Nem, ők azzal vádolnak, s azt hitetik el, láthatod, a legjobb szívekkel is, amit ez a vers ír itt, hogy eladtad pénzért a hazát... Az átok nagyságából láthatod, milyen: nyers, egyszerű a vád, amelynek ez méltó büntetése... Te nem tudod, hogy mit nem tudnak az emberek... Rövid bakakorom alatt volt katonatisztekkel beszéltem, akik nem tudták, hogy amikor te a fegyvert letetted Temesvárnál, a főszereg már megsemmisült; nem tudták, hogy Kossuth tudtával kezdted meg a tárgyalást, amikor ő is elveszettnek jelentette ki a nemzet ügyét; nem tudják, hogy a koronát nem te ajánlottad fel az orosz cárnak... Semmit sem tudnak, csak amit ez a vers... S mindent ebből magyaráznak. Abból, hogy két bátyánk várfogságban van, engem besoroztak, nem azt vonják le, hogy nincs befolyásod, nem lehetsz olyan nagy áru, hanem, hogy szívtelen ember vagy, aki kimenthetné őket, de hadd sínylődjének...

GÖRGEY. Rájuk ismerem...

ISTVÁN. De miért ismered, ha egyszer nem ismerik az igazat, s azonkívül is ostobák! Ha egy vadidegen emberrel történnék, ami veled, azt sem hagynád, azért is szólnod kell, Pontiusától Pilátusig menni... Hát magadat... akinek Isten előtt nemcsak a tetteiért, de a jó híréért is felelős vagy.

GÖRGEY. S ha én nem hiszek többé abban a ti istenetekben. S ha nem méltatom az emberiséget arra, hogy kinyissam érte a számat.

ISTVÁN. Akkor bújj el lelkiismereted káprázatai közé, s hagyd rám, hogy kiálljak ifjúságom férfi ideáljáért, azért a Görgey Arthurért, akinél még ellenségeinek meg nem adta magát, én különb embert a nap alatt nem ismertem...

GÖRGEY odamegy, megrázza a kezét. István!

Adél e pillanatban lép be.

ADÉL. Ah milyen öröm! István sógor... Soha jobbkor.

ISTVÁN. Adél ánya... hát maga? *A terhességére.* S ezt nem is mondták...

ADÉL. Bizony segíteni kell szegény ányikájának. Egyedül nem bír a bánatos bátyjával...

ISTVÁN. Majd segítünk, segítünk...

GÖRGEY *egyik kezével István, másik kezével Adél kezét fogva.* Nem is gyanítod, mit segített
máris...

Függöny

NEGYPEDIK FELVONÁS

Görgeyék villájának a kertje. Szemben csaknem a szín egész hátterét elfoglaló fedett tornác, zöld faoszlopok, előrelejtő eresz, amelyet múlt századi nyaralókon látni. A középén ajtó, amely a II. felvonás színpadát képző helyiségbe visz. A tornácon karosszék, asztal, néhány kerti szék. A tornáctól jobbra, előkert, a szint jobb felől lezáró kerítésig. A kerítésen: kertkapu, az előkert és a ház közt gyalogjáró, amely az előszoba felé visz. A tornác előtt néhány bukszus és rózsabokor. A szint balra egy nagy gesztenyefa, jobbról a kerítésen behajló utcai fák zárják le. Amikor a függöny felgördül: Görgey az emlékiratát diktálja a tornácon Istvánnak; Görgey egy támlátlan zsámolyon ül, átfont térdel, kissé előredűlve; István egy kerti széken az asztal mellett. A karosszék üresen áll a tornác másik oldalán.

GÖRGEY diktál. „De a jelentés még mindig késett, izgatott lelkemnek tűrhetetlenül sokáig”!
Megvan?

ISTVÁN. Meg...

GÖRGEY. „Miért is a jelentést be nem várva, néhány tiszt kíséretében rögtön tovább s egyenesen Isaszegnek lovagoltam...” *Istvánhoz.* Te ott voltál velem akkor?

ISTVÁN. Nem, én Damjanichnál maradtam...

GÖRGEY diktál. „...hogy hamarabb megtudjam: az a hely kinek van birtokában? - Már Isaszeghez közel, német kiáltás hökkentett meg bennünket. - Ez lehetett ellenség, de szintúgy azon régi huszárajaink egyike is, kik mostanáig sem bírták egészen felfogni, hogy az »Állj, ki vagy« ugyanegy: »Halt, wer da«-val... Magyarul feleltünk. Rá »Aulich« volt a válasz, s ő maga volt valóban! Isaszegről jött, s hozta az örömdolgozó hírt: az ellenség jobbszárnya Gödöllőre hátrál!... Miénk a győzelem!” *Elhallgat, s elgondolkozva néz maga elé.*

ISTVÁN. Kész?...

GÖRGEY *nem felel, föláll s ide-oda járkál.* ...A legokosabb lenne az első kötetet itt fejezni be. Ebben a percben állt ügyünk a tetőpontján.

ISTVÁN. Április 6. Április 14-én szólt a debreceni templomban Kossuth.

GÖRGEY. Windischgrätz azt hitte, hogy a kápolnai csata után csak a behódolás van hátra... Az olmützi oktrojált alkotmány, amely Magyarországot - azt hitték - ausztriai tartománnyá süllyesztheti... Néhány volt császári tiszt azonban mást gondolt, s abban a biztos tudatban, hogy itt most már szerzett jog s durva jogfosztás állnak szemben: megfordította a hadihelyzetet, s megmutatta a győztes hercegnek, merre a határ. Eddig a percig minden világos s bár súlyos, de egyszerű volt... a harctéren s itt a papíron is...

ISTVÁN. S férfias válaszd, melyet a hadsereg súlyos véráldozatok árán ért csak el, Kossuthban önnön örült elbizottságának lett tápláléka. Egy hétre rá a hadsereg háta mögött megcsinálta a második jogfosztást.

GÖRGEY. Ő, aki azt mondta, minden olyan tettől tartózkodni fog, amely a nemzet érzéseit megoszthatná. Ahelyett, hogy a harctéren igyekeztünk volna, benn Ausztria szívében akár, új és új feleletet adni.

ISTVÁN. A trónfosztás: úgyis ott volt a nemzet szívében - a tiédben éppúgy, mint Kossuthéban... De benn a világban akkor adtuk fel a sértett jog védelmének biztos pozícióját... *Lelkesen.* Tudod mit, kezdj ezzel a második kötetet. A hadiesemények előtt állítsd

szemben, mit éreztél Isaszeg után te a következő lépésnek s mit... Kossuth... Aki gondolkozni tud... ezt megérti.

GÖRGEY. Igen, ez a gondolat tán nekem is vezérfonal lesz a következőkben - *tűnődve néz, mintha a második kötet zűrzavarába nézne, aztán elmosolyodik*. Azok után, amit eddig írtam, ezt is megírhatom. A rendőrségtől...

ISTVÁN. A rendőrségtől?

GÖRGEY. Ne felejtsd el, hogy mi itt egy üvegkastélyban, a rendőrség markában írjuk ezt az emlékiratot. Klágenfurtban mindenki tudja, min dolgozom.

ISTVÁN. S még senki sem zaklatott érte.

GÖRGEY. Mert el sem tudják képzelni, hogy az áruló Görgey, akinek a hazafiúi záptojások letörlésére sem maradt ideje, a deportációból olyat merészelve írni, mint amilyet mi írunk.

ISTVÁN. Épp ez a szép, a férfias benne. Ezen kell észbe kapniuk az otthoniaknak.

GÖRGEY. A Polizei-direktorok, azt hiszem, előbb észbe kapnak... s a mi közös hőstettünk nem éri meg az írott hőstettek sine qua nonját: a megjelenést.

ISTVÁN. Megjelenik Németországban, Lipcsében, Mainzt nem kell féltetni; lesznek összeköttetései... Tudom, hogy te ezt is azzal a hátsó gondolattal írod, amivel a császárhoz a kérvényt... Hogy tán pörbe fognak, elítélnék, a vértanúkhöz csapnak érte. S látod, a kérvényednek is meglelt a hatása: Kornél s száz társa szabad.

GÖRGEY. Ez inkább: Haynau s Bach párbajának köszönhető.

ISTVÁN. De a te formuládat fogadták el. A te kategóriád kapott kegyelmet: a szabadságharc előtt nyugdíjba ment tisztek. A Görgey Arthurral egy kategóriába eső tiszt nincs többé börtönben.

GÖRGEY. ...csak egy-két tucat a föld alatt...

ISTVÁN. Ó, ha ezt a kérvényt kinyomtathatnám valahol... „Én voltam az mindenek fölött, kinek önálló működése, segítve a hadiszerencsétől, a felséged által felkarolt nagy eszmének - egy szabad egyesített Ausztriának megvalósítását - ellenségesen oly soká hátráltatta.”

GÖRGEY. Magyarjaid ebből csak azt hallanák ki, hogy nagy eszmének mondom egy szabad egyesített Ausztria megvalósítását.

ISTVÁN. S „a fájdalmas feltevés, hogy a fegyverszünet énnekem érdemül tulajdonított”... Aki ebből nem hallja ki az igazi ember s az elszánt férfi hangját!

GÖRGEY. Oly szépen mondd, hogy szinte sajnálom, hogy a vérségi kapocs íródeákomná tett; ilyen temperamentummal s jó ügyvédi irállyal - Kossuth apánk mellett egy jakobinus Mikes Kelemen lehetnél. Na, ne haragudj!... Jutalmul inkább mutatok valamit... Adélnál van fönn valaki?...

ISTVÁN. Moroné jött el a pici Bertát megnézni.

GÖRGEY. S a fiúk?

ISTVÁN. Ők a büntetési feladatot írják. Gyula a fogalmazást, Károly az algebrát.

GÖRGEY. Nos, hát említettem neked, hogy a postámban volt egy érdekes levél, amelyet egy külföldön élő magyar nő írt, s egy másik magát meg nem nevező hölgy hozott el.

ISTVÁN. Aki azt ajánlotta, lödd főbe magad.

GÖRGEY. Igen... Nos Adél kisütötte, ki lehet az, s a válaszáért jövő hölgy - tegnap volt itt, mialatt te biliárdoztál - kénytelen volt sejtését igazolni.

ISTVÁN. Gróf Károlyi Györgyné volt az...

GÖRGEY. Te is rájöttél?...

ISTVÁN. Emigráns nő, arisztokrata, feltűnést kereső. Nem nehéz kitalálni.

GÖRGEY. Azt hiszem, igen derék nő. Egy azok közül, akinek az én költőm nemhiába írta az Úrihölgyhöz című versét... Minthogy levele nem névtelen levél többé: válaszoltam rája... Itt a fogalmazvány. A vége: úgy hiszem, némi elégtételeddel szolgálhat.

ISTVÁN *olvas*. „Ezen irtózatossá gyanú ellenében nem marad más fegyverem, mint szavam és életem. Szavam, mellyel ünnepélyesen kijelentem, hogy az amnesztiában éppoly ártatlan vagyok.”

GÖRGEY. Nem ezt, a következő bekezdést.

ISTVÁN. „Ha véget vetek életemnek: avval jogot adok rágalmozóimnak azt mondani, hogy a lelkiismeret furdalásai bírtak az öngyilkosságra. Nekem tehát élnem kell: hacsak avégett is, hogy mindazoknak, akik hittek bennem, vesztett vagy megrendült hitüket visszaadjam, újra megszilárdítsam. Mert ők, mondhatom, az emberi társaságnak nemesebb, jobb részéhez tartoznak.”

Csend.

ISTVÁN. Értem... Köszönöm, hogy megmutattad. *Kis habozás után.* Most már csak egyet mondj meg. Akkor első délelőtt, amikor betoppantam hozzád: csak engem tettél próbára az önvádjaiddal, vagy magad... csakugyan úgy gondolkoztál...

GÖRGEY *gondolkozik*. Most az egyszer hadd feleljek katonához nem illően, kérdéssel a kérdésre... Nagyon fura szörnyetegnek tartanál te engem, ha mint a történelem szellemén gondolkozó ember, akit tapasztalatai kényszerítettek gondolkozásra, mindazt, amit akkor mondtam, ma is hinném, annak ellenére, hogy mint Görgey Arthur, aki önmagára való tekintet nélkül mindig a legjobbat akarta csinálni, s a legszörnyűbb hírbe jutott: itt ülök veled s a tények és igazmondás fegyverével védem: az elveszett becsületedet? *A kijövő fiúkra.* Ikreink a vásottságban megmentenek a kényelmetlen válaszolástól.

Gyula és Károly, mindenikük kezében egy füzet, elősompolyognak, s megállnak Görgey előtt.

GÖRGEY. No, elkészültek a penzumok?

FIÚK *egymás mellé húzódva, egyszerre.* E-el.

GÖRGEY *elveszi Károly füzetét.* Muti... Ez a kaparás az?

KÁROLY *odamegy s mutatja.* Ez...

GÖRGEY. Ahá... Elég rövid... Persze hív a tó. Nahát ha olyan velős, mint rövid „Rágóci jelleme”... Mért Rágóci... te? Mert rágócizod közben a tollat! K-val és cz-vel kell írni. Tanuld meg, ha Bécsben is születél - *olvas* - „Rágóci nem volt valami véres ember”... Véres?...

ISTVÁN. Tán vérmest akart írni?

GÖRGEY. ...ahá, persze... „nem kellett volna neki szabatság hősnek lenni... Ő igen szelíd ember volt, mivel a jezsuitáknál tanult”... *Közbevetve.* Na, attól még lehetett volna véres ember... „Amikor a szomszéd városban valami ramazuri ütött ki”... Hol volt az a szomszéd város? No, ahol a bor terem.

KÁROLY *néz.*

GYULA. Tokaj...

GÖRGEY *olvas.* „Ő befogatott, s felment Bécsbe, nem akart semmibe belekeveredni... De később amikor visszajött, és látta, hogy a nép őbenne az őseit nézi, s hogy milyen rosszul megy a népnek, belátta, hogy őnéki mégiscsak szabatság hősnek kell lennie... S attól fogva olyan kötelességtudó volt, hogy rendesebben csinálta, mint aki annak született.”

GÖRGEY. Hát Jósika nem lesz belőled, de a lényeg benne van. Látom, megértettél... Hanem most felelj őszintén, ne gondoldj arra, amit tőlem hallottál: okosan tette ez a Rágóci, hogy olyan rendes, szorgalmas szabadsághős lett, ha egyszer nem arra született.

KÁROLY *tompán.* Okosan.

GÖRGEY. No Gyula...

GYULA. Nem tette okosan...

GÖRGEY. Miért? Ha egyszer az ősei is azok voltak.

GYULA. Akinek nincs kedve hozzá: ne csinálja.

GÖRGEY. Úgy? Neked nagy kedved van a tanuláshoz?...

KÁROLY *hallgat.*

GÖRGEY. Na, Gyula.

GYULA. Tanulni, azt kell.

GÖRGEY. Na látod, neki meg szabadsághősnek kellett lenni. S ha valamit egyszer csinálni kell...

GYULA. Akkor nincs beszéd.

GÖRGEY. Nem az, hogy nincs beszéd, hanem Károly?

KÁROLY. Akkor csinálja már jól.

GÖRGEY. Az ám; mint ti is a tanulást, én meg a tanításotokat. Ami szerepet kapunk a sorstól, abban kell embernek lenni... Igaz ez, Károly?

KÁROLY. Igaz.

GÖRGEY. Akármiféle szerepet kapunk...

KÁROLY. Akármifélét.

GÖRGEY. Hát akkor idehallgass. Tegyük föl, hogy egy emberre azt sütik ki, hogy megölte az anyját.

GYULA. Igazánból?

GÖRGEY. Nem, nem igazánból. De az emberek azt hiszik. Összejátsszik a véletlen. Ő patkánymérget készített, s az anyja meghalt hasmenésben. Az egész falu azt hiszi, ő ölte meg. Mi lesz akkor az ő szerepe az emberek közt.

KÁROLY. Hát bánatos lesz.

GÖRGEY. Gyula!

GYULA. Nem lesz semmi, fölakasztjuk.

GÖRGEY. De mondjuk, hogy nem akasztják föl. Nem lehet rábizonyítani. A hatóság örül is, hogy az a vénasszony eltűnt láb alól... Még hálásak is neki, hogy csakugyan ő tette. Mi lesz akkor az ő neve halálig.

GYULA. Hát gyilkos.

GÖRGEY. Anyagyilkos, ugye. Ez lesz a név. Hát az ilyen szerepben, hogy kell viselkedni, mit gondoltok? Mert hisz mindegyikkel megtörténhetik, hogy valamilyen meg nem szolgált rossz hír, mint a csigaház rajtaragad. Na Károly?

GYULA. Nem hagynám.

GÖRGEY. Hogy nem hagynád?

GYULA. Elköltöznék abból a faluból.

GÖRGEY. De nem lehetne, jobbágy vagy, a jobbágyság alatt történt.

GYULA. Akkor fölakasztanám magamat.

ISTVÁN. De akkor azt mondanák, te voltál a gyilkos.

GYULA. Nem bánnám én már akkor...

ISTVÁN. Hát nem próbálnál meg úgy élni, hogy mindenki lássa: ez nem lehetett gyilkos - Károly?

KÁROLY. De megpróbálnék.

GYULA. Én ugyan nem... Inkább igazán gyilkos lennék, betyár... fölgújtanám a házukat... hadd keserüljék meg...

KÁROLY *rángatja a kabátujját.* Ugyan.

GÖRGEY. Károly meg van ijedve, hogy elpovedálok a fürdésteket... Na nem olyan könnyű kérdés ez... De azért ezzel is csak úgy vagyunk, mint Rágóci a szabadsághősséggel. Ebben is embernek kell lenni.

George és Moroné Adélt támogatják ki a veranda ajtón.

ISTVÁN *előbb veszi észre.* Ángyikám!

GÖRGEY. Ó, a könnyelműek...

MORONÉ. A szegény. Úgy megkívánta a friss levegőt... Igen fülledt nap s folyton csak az ágyban...

GÖRGEY. De az orvos azt mondta, két hétig nem szabad...

MORONÉ. Á? Was, orvosok... Ha az orvosok szerint akar élni, inkább adja el magát szerencsén rabszolgának. Az én mosónőm este szült, s másnap eljött munkába. - Csak úgy ment vissza, hogy kifizettem a napszámát. Én nyolcadik nap mindig fölkeltem... Így-la...

ADÉL *elhelyezkedik a karosszékekben.* Csak George, drága, menjen vissza a kis Bertihöz.

GEORGE. Maradhat nyugodtan, asszonyom... A dajkai: a nyolcadik szakma, amit az ön jóvoltából elsajátítottam. A mon malheur - a szoptatás kivételével.

Visszamegy.

GÖRGEY. *Gyulához.* Na, megmenekültél az algebra kikérdezéstől. Fürdőruhát s induljatok.

MORONÉ. Ah, a tanórát zavartuk meg... Adél mondja: milyen állatszelídítői szigorúsággal tartja féken az öccseit!... Hogy van türelme ehhez az instruktorkodáshoz... Ilyen múlt után.

GÖRGEY. A foglalkozások közt, mondhatom, nincs olyan rangkülönbség, mint amelyet az emberek tesznek köztük. Egy gyerekből kihozni, ami, mint a tarokban, a kártyában benne van, nem könnyebb dolog, mint egy csatát megnyerni. S többnyire éppúgy a véletlentől függ.

MORONÉ. És István úr? Mindig csak a bátyja mellett titkárkodik. Nem néz szét a klágenfurti szépségek közt... Kicsit...

GÖRGEY. Tényleg elmehetnél a kávéházba biliárdozni... Megposhadsz közöttünk.

ISTVÁN. Szándékomban van, hátha akadok magyarokra... Kíváncsi vagyok: milyen hatást tett az új amnesztia.

GÖRGEY. De a kérvényről ne szólj nekik.

Gyula, Károly fürdőruhával, meghajolnak.

ISTVÁN *utánuk kiált.* Várjatok. *El az ajtó felé.*

GÖRGEY *Moronéhoz.* Ha nem bántom meg vele Moroné asszonyt, amíg diskurálnak, kertészkedem egy kicsit. Legalább összhangban kerülök az öltözetemmel. Az egyik kiment a másikat.

MORONÉ. Ó, csak mint otthon, tábornok úr... Annak, hogy nap mint nap itt vagyok, az a feltétele, hogy senkit se fessélyezzek.

Görgey elmegy.

MORONÉ. Milyen nagyszerű fiú ez az István. Megosztja veletek a száműzetést. Csakhogy a bátyjának abban az emlékirat-írásban segítségére legyen.

ADÉL. Igen, soha meg nem tudom ezt hálálni neki. Nemcsak a jobb keze Arthurnak, ő adta vissza a hitét önmagában.

MORONÉ. Na jó, ha az ember látja, hogy egy fiatal férfi így imádja.

ADÉL. Emlékszel arra a napra, amikor betoppant... Előtte való éjszaka volt az a...

MORONÉ. Á, igen, a részeg hazafiak, akik a te állapotodon akarták az elveszett hazát megbosszulni.

ADÉL. Akkor éjjel Arthur elment... S én úgy féltem... meg sem merem neked mondani mi... mire gondoltam...

MORONÉ. Á, smarn... Tódor elmondta. Épp a tábornok úr! Száz évet fog élni! Én, te meg ezek a lármázók: mind csak a csontunk zörög a koporsóban. Mindenesetre jó, hogy az István úr itt van vele...

ADÉL. Ah nagyon... Pedig ha tudnád, menyasszonya van...

MORONÉ *közelebb húzódik.* Csakugyan?

ADÉL. Előbb, mikor a klágenfurti szépségeket említetted, nem vetted észre, hogy elkomorodott. Ez benne is megvan éppúgy, mint Arthurban, ha szerelemre tartozót érintenek - ez olyan édes bennük - úgy elborul a homlokuk.

Görgey egy öntözőkannával a rózsatöveit öntözi.

MORONÉ. Tábournok úr, tudja, mi kéne maguknak... Egy ház odakinn Vikringben. Ott szép alma, szilva is terem. Kiélhetné a kertész hajlamait.

GÖRGEY. Magam is gondoltam már ilyenre. De amíg valami remény volt, hogy egy iparvállalatnál mint vegyész állást kapok... Most azzal biztatnak, hogy az ipartestület választ meg titkárnak...

MORONÉ. Tudja, tábornok úr, magát mindenki szívesen látja barátjának. De alkalmazottnak senki sem meri fölvenni. Én mondom, maga egy kis házból paradicsomot teremtene... Te állatokat tarthatnál... A kis Bertához most már úgyis kell pesztrát fogadnod.

Görgey visszamegy az üres öntözővel.

MORONÉ. Amíg visszajön, mondj el gyorsan mindent a menyasszonyról... Hol, Magyarországon?

ADÉL. Fönn náluk a Szepességben. A múlt hónapban, amikor otthon volt, valami írásokért ment, Arthur a visszavonulás alatt otthagyta a hadilevéltárát, mindent megbeszélt vele. A menyasszonya azt mondta, ő türelemmel vár akármeddig. Tegye Arthur mellett, amit kötelességének érez. Ő csak többre becsüli.

MORONÉ. Ezt mondta! - Hát én megmondom neked őszintén, én nem mondtam volna. Ha egyszer vőlegény, tessék a szoknyámon ülni. Tódornak is megmondtam: vagy Prága vagy én. Haza is parancsoltam szépen! De hát persze én egy klágenfurti vagyok! Tibennetek mindnyájatokban van valami... fufu... Hogy Tódor emlékiratokat másolt volna... amíg én... Jaj, de szeretném azt a menyasszonyt látni. Nincs egy képed róla?

ADÉL. De, Istvánnak van egy medálba festett... Szép barna lány...

MORONÉ. Ah, nagyon, nagyon romantisch!

Görgey újra az öntözővel.

MORONÉ. Épp mondom tábornok úr a feleségének, hogy mennyire szeretnék egyszer a maguk hazájába menni. Ahol ilyen romantikus emberek teremnek, mint maga, az öccse meg a...

ADÉL *int.*

MORONÉ. Ezek az utálatos fráterek, akik annyit kellemetlenkednek...

GÖRGEY. Jobb azokból egyet-egyet megismerni, Moroné asszony. A porosz akkor ember, ha ezer van belőle... a magyar, amíg egyedül van...

Megszólal a harang.

MORONÉ. Jesszusom, már... Na én itt ragadtam. Nagyon érdekes, amit mondott, tábornok úr... Ezer porosz, a magyar meg... Majd elmondom Tódornak, ő megmagyarázza... *Adélhoz.* Ugye megbocsát, hogy itt hagyom, s nem kísérem vissza... De a családom elemészt, hogy elmaradtam... Ha későn jövök, a kis Franzl is azt mondja: mama, a genejális néninél voltál?

Görgey kíséretében kiér a kapun.

GÖRGEY *visszajön, míg a bokrot öntözi.* Nem hűvös?

ADÉL. Nem, rajtam van a meleg pruszlikom... Inkább olyan jó - megint szabad levegőn lenni. S utána...

GÖRGEY. Teher nélkül...

ADÉL. És félelem nélkül... Mert most már megmondhatom, féltem egy kicsit... Csak előttem tagadtam... Egy férj, aki megszokta a golyózáport...

GÖRGEY *leteszi a kannát*. Ó, ez sokkal nehezebb... Én lenn tanultam a fiúkkal... de elég volt elgondolni, mi történik odafenn: belefájdult a félelembe a gyomrom.

ADÉL. S most már mintha nem is lett volna.

GÖRGEY. Csak ő van... - *megcirógat egy bimbót...* a bimbónk... - *letépi, odaadja Adélnak*.

ADÉL. Jaj de jó szagú... Tudod, Krisztina mit mond? Hogy az ő kis Franzlija sokkal gyengébb volt, mint Berta... S láttad, most milyen kis bika... Azt hiszem, Krisztina csak vigasztalásból mondta?

GÖRGEY. Nincs mit vigasztalni... Így is szép... Ha meggondoljuk, min mentél át, míg hordtad.

ADÉL. Ugye, Kriszti is ezt mondta. Hogy most már a tejem nyugodtabb... Ó, olyan jó asszony ez a Kriszti... Amilyen nagy, a szíve is akkora... S én a nagy hangjából is mindig azt a kis csengettyűt hallom kicsilingelni... Emlékszel, szenteste... Ott gubbasztottunk a szobámban - egymás előtt titkoltuk a rosszkedvünket. S akkor a szomszéd szobából az ő karácsonyfájuk... Alatta a Redtenbacherék ajándéka...

GÖRGEY. Igaz is, a Redtenbacherék ajándéka!... Még nem is mutattam, mit hozott ma a posta.

ADÉL. A posta, jót?

GÖRGEY *kihúzza a zsebéből*. Egy tanulmány. A kókuszdió száraz és illó olajairól...

ADÉL. A te tanulmányod... Amit még Prágában készítettél.

GÖRGEY. A bécsi tudományos akadémia kiadásában. Nem szép? A tudomány műhelye nem ismer politikai bünt... Ezeken a lapokon nem kérdik: miért ül az a Görgey Arthur, akinek a dolgozatait kiadják most Klagenfurtban. *Nézegeti*.

ADÉL. Ó, Prága! Milyen rég volt, amikor el próbáltad magyarázni nekem. Én a kókuszdióról addig csak annyit tudtam, hogy olyan mint egy szőrös tojás, s valami undorító lé van benne...

GÖRGEY. Bár sose jöttem volna el abból a műhelyből...

ADÉL *szájára teszi a kezét*. Ne bánd! Ha a múltadat bánod, mindig megijedek, hogy engem is bánsz.

GÖRGEY. Nem, soha!

ADÉL. S azt, hogy visszatértél a gyűlölt egyenruhához a hazadért?

GÖRGEY. Nem, tán azt sem... ha sorra vesszük... talán a többit sem. A sors is vegytan: az embert beleöntik százada lombikjába - s ott, végzetes törvények szerint - lefolyik a reakció... Énvelem ez...

ADÉL. De ugye, jó azért élni? Most már? Hármásban?

GÖRGEY. Kell, s ha kell, jó, hogy veletek élhetem.

ADÉL. Kell is, meg jó is, szóval csakhogy ezt hallom... Télen úgy meg voltam ijedve néha. - Épp meséltem Krisztinek. Amikor elmentél sétálni.

GÖRGEY. Hanem most már igazán nem bízom a meleg pruszlikban... Ez már a havasok lehelete. Föl kell menned...

ADÉL. De holnaptól már itt leszek köztetek... Kis Bertát is lehozzuk, a rózsabokor alá. *Görgeytől támogatva be a veranda ajtón.*

A színen egy percig üres; a kertkapunál István és Reviczky tűnik föl. - István megpróbálja kinyitni a kaput.

ISTVÁN. Bezárták. *Benyúl a lécen* - a kulcs sincs itt... Kénytelenek vagyunk csöngetni... Fölhívjuk a figyelmet magunkra... Kisebb lesz a meglepetés - *csönget.*

REVICZKY. Hogy az igazat megvalljam: a háborúban ritkán szorult el úgy a szívem, mint erre a csengőszóra. Mint aki egy élethalál kérdésre jött el a válaszáért...

ISTVÁN. Na még egyszer! *Meghúzza a csengőt.*

GÖRGEY *egy magára kapott nanking kabátban a házból, visszakialt.* Maradjon csak, George, az asszonyánál. Majd nyitok. *A kapuhoz megy, kinéz.* Te vagy az, István? Már visszajöttél?

ISTVÁN. Egy vendéget hoztam. - Vagy inkább az adjutáns társamat.

GÖRGEY *kinyit. Reviczky egy pillanatig hökkelve nézi Görgeyt - az kutatva őt.*

GÖRGEY. Reviczky!

REVICZKY. Tábornok úr! Lehetséges?...

ISTVÁN. Épp mentem be a kávéháza, ő meg a pincérrel tárgyal. A magyar tábornok címét tudakolta... Olaszországba utazik.

GÖRGEY. Ritka magyar, aki civilben teszi meg oda az utat.

REVICZKY *Görgeyt nézegeti.* Igen, a bakancstól megszabadultam. Kiszuperáltak... Hanem bevallom...

GÖRGEY. A klepetyusomat nézed? A snájdig Reviczky, akinek a katona a begombolt zubbonyánál kezdődik, nem tudott volna egy extábornokot így elképzelni... rossz cipőben, rojtos nadrágban... Kertészkedtem...

REVICZKY. Az igazat megvallva, nem is a rossz cipő, a nadrág... inkább ez a lebernyeg, ami ismerős... Nem a...

ISTVÁN *nevet.* De az!

GÖRGEY. A tábori papé, Mednyánszky Cézáré.

REVICZKY. Amit elnyert tőle...

ISTVÁN. Amíg Branyiszkonál a csata folyt.

REVICZKY *Istvánnak.* Hogy a lelket tartsa bennünk; nagy kártyacsatát rendezett...

ISTVÁN. Pedig sosem volt kártyás...

REVICZKY. De aznap irtózatosszerű volt... Mindnyájunkat kifosztott... Szegény Cézár égett le legjobban... Végül azt kérdezte: nincs civil ruhád...

GÖRGEY. Mást mindent visszaadtam... De minek a katonának civil ruha? Azt a málhámhoz csapattam... Ez a lebernyeg, ki tudja hogyan, eljutott Klágenfurtba...

REVICZKY. Ha a gazdája így látná benne...

GÖRGEY. Vajon hol lehet szegény Cézár?

REVICZKY. Pesten, úgy tudják, megvan... Törökországból üzent.

GÖRGEY. S meglehet, bánja eddig, hogy Nesszuszként egy kis égő vérrrel nem kente be annak idején a lebernyegét.

REVICZKY *kissé zavartan*. Hát én bizony nem így képzeltem az én klágenfurti fogadtatásomat Görgey Arthurnál.

GÖRGEY. Azt hitted, aranyhegyeken ülsz, s folyik nálad a dínomdánom. No, ezt a kis hordó tokajit, amit Leinigen Károly életéért kaptam. Ezt a pástétomot Knézichért.

REVICZKY. Azt éppen nem; de ez a Cézár lebernyege, amennyire meglepett, annyira megnyugtat.

GÖRGEY. Megbocsátod, hogy nem vagyok olyan snájdig, mint elvártad volna...

REVICZKY. Ó igen, nagyon örülök neki...

ISTVÁN. Akkor fogsz még másnak is örülni.

GÖRGEY. Bocsáss meg, ha egyelőre itt ültetlek le. Nem akarom zavarba hozni a feleségemet... Tudod, új apa vagyok, s az inas kezdő még a pelenkázásban... Nem tudom, hol mit találsz. Meg tanfőrfő is vagyok: két kamasz gyereket oktatok.

REVICZKY. Görgey - tanító?

GÖRGEY. No, csak a bátyám fiai. *Istvánhoz*. Hanem már itthon lehetnének a tőről... Vásott két gyerek, de multság: betörnök őket.

ISTVÁN. Bementek a városba, cukrászda-kirakatot nézni, mert pénzük nincs... *Görgeyhez*. Tán szétnézek benn egy kicsit...

GÖRGEY. Igen, légy szíves... S George-nak is szólj, hogy egy kényes szemű vendégem, s nagy *connaissance* olaszországi kéjutas - osztja meg ma a vacsoránkat.

István bemegy.

GÖRGEY *székében hátradől, s hosszan nézi Reviczkyt*. No végre egy kedves vendég Magyarországból. Mégiscsak van valami hasznom belőle, hogy a postaút erre a mi jéghegyeink alatt megy Itáliába.

REVICZKY. Az oda... de én, hogy most már az igazat megmondjam: nem.

GÖRGEY. Nem mégis Olaszországba?

REVICZKY. Nem én.

GÖRGEY. Hová hát? Mi utazásod célja?

REVICZKY. Énnekem épp Klágenfurt, ott is ez a kerti ház...

GÖRGEY. A kedvemért tetted meg a nagy utat Pestről?

REVICZKY. Mindjárt megmondom, hogy volt... Épp négy napja - hétfő délután - kis kompánia ült együtt, csupa volt tiszt... a Vadászűrt különtermében... Szóba került többek közt Görgey Arthur is. Mit szépítek? Ketten voltunk, akik védeni igyekeztünk, a másik Kempeler Miska... - hogy csak egy hegedűsnek száz aranyat adott... én egyszer csak az asztalra ütöttem... - Fiúk: én Komárom alatt láttam utolszor Görgeyt - átvért kötéssel a fején... Én annak az embernek a jellemébe vetett hitünket nem adom szíre-szóra oda. Kiváltom az útlevelem, s elmegyek, magam győződöm meg mindenről Klágenfurtban.

GÖRGEY. S most már, hogy ekkora utat megtett, százados úr, meg akar győződni: mint szent Tamás. - Tessék vallatni, tegye a kérdéseit a sebemre.

REVICZKY. Nincs szükség rája! Látok mindent.

GÖRGEY. Vigyázzon, aki vizsgál, legyen alapos... Egy áruló is járhat rossz cipőben. A Vadászkürt-beli bajtársai előtt: egy nanking lebernyeg - minden bősége ellenére - szűkös érv lesz Kossuth baritonja ellen...

REVICZKY. Nekem azonban bőven elég ez a homlok, ez a gúnyos sziporka, amely a legszentebbel s legfájóbbal kötekedik, nem azért, mert nem szent, és nem fáj neki, hanem mert nagyon az s szégyelli az érzéseit... nekem ez bőven elég - Görgey tábornok tévedhetett. Iróniájával - amelyről én megtanultam, mennyivel többet ér sok öblös áradozásnál - lehet, hogy gonosz látszatokba keverte magát... de az, aminek ott kikiáltották: hazája, bajtársai tudatos áruba bocsátója: az nem lehetett soha!

GÖRGEY. Ezt köszönöm neked, István. *Csend.*

REVICZKY. Az öcséd az úton - a néhány perc alatt, elmondta, hogy készül Görgey Arthur emlékirata...

GÖRGEY. Készül.

REVICZKY. Abból, mindenki megtudja, aminek az ellenkezőjét én, aki Görgey oldalán szolgáltam, elhinni képtelen voltam.

GÖRGEY *hallgatás után.* Én azt nem remélem.

REVICZKY *meghökken.* Nem? Miért?

GÖRGEY. Mert én abban csak az igazságot igyekszem írni. S az igazság szürke, sokágú, nem olyan rikító, mutatós, egyszerű, mint a hazugság. Hogy megint egy görgeyzmust mondjak, a hazugság sokkal jobban hasonlít az igazsághoz, s ahhoz, amit az emberek az igazságtól várnak, mint maga az igazság.

REVICZKY. Vagyis tábornok úr - abban a tudatban írja - ezt az emlékiratait...

GÖRGEY. Hogy ez, amennyiben egyáltalán megjelenhet, még jobban meg fogja győzni nemcsak ellenségeimet, de az egyelőre ide-oda lengő tömeget is: hogy az vagyok, aminek mondanak. Istvánnak ezt ne mondd: ő azt hiszi - élete nagy védőbeszédén dolgozik. - Én azonban látom rajta a kerékfogakat, amelyekbe a kárhoztatás belekapcsolódhatik.

REVICZKY. Tábornok úr tehát azt hiszi, hogy az igazságnak ebben az esetben nincs reménye a...

GÖRGEY. Én azt hiszem, Magyarországnak szüksége volt egy árulóra, s azt bennem megtalálta.

REVICZKY. Szüksége, hogy érti ezt?

GÖRGEY. Úgy, hogyha a magyar olyan nagy, mint az angol, vagy olyan karakteres, mint a holland vagy a svájci - a Világos utáni csapásban találta volna meg föltámadásához a serkentést. Annak a népnek azonban, amely az ellenállásra csak úgy volt képes, hogy az én barátom legyőzhetetlenségéről s a világ-konstellációk gyors kedvezéséről meggyőzte: az bukásában csak úgy őrizheti meg önérzetét, ha tovább hisz ebben a legyőzhetetlenségben. S ezért kell Görgey Arthurnak árulónak lenni.

REVICZKY. De hogy lehet ebben a tudatban élni... Én nem tudnék, én...

GÖRGEY. ...főbe lőném magam... - *nevet.* Azt, hogy az ember mit bír és mit nem, csak a súly alatt derül ki, amit bírnia kell...

REVICZKY. De mégis, miféle gondolat az, ami ennek a tudatnak az elviselésére erőt adhat...

GÖRGEY. Elsősorban, hogy emberek vesznek körül, akiknek szükségük van rám. Aztán meg...
István csöndben kilép az ajtón.

GÖRGEY. Bemehetünk?

ISTVÁN. Be.

REVICZKY. Aztán?

GÖRGEY *már bemenőben.* Van egy távolibb is. Egy ilyen sors: mint az enyém - épp a te utazásod a példa rá -, a legjobbakat készíteti gondolkozásra... Más persze nem olyan tüzes, gyors elhatározású, mint te... De a rejtett, hazugságokkal elborított igazságnak, akármilyen bonyolult az, mint ebben az esetben is, mindig van valami serkentő hatása a legkülönb elmékre. Úgy, hogy egy ilyen eset, mint az enyém: lassan a belátás, igazság-szeretet kicsiny szektáját választhatja le egy kissé szószátyár nemzetből. S ez sem utolsó szerep: a nemzetet szerencsétlenségünkkel gondolkozásra s önismeretre tanítani.

Függöny

SZÉCHENYI

Történeti dráma
1946

SZEREPLŐK

SZÉCHENYI ISTVÁN
CRESCENTIA, a felesége
BÉLA, a fia
ZICHY GÉZA, mostohafia
GÖRGEN főorvos
GOLDMARK doktor
GUTHERZ doktor
LONOVICS érsek
BÁRÓ JÓSIKA SAMU
BABARCZY alezredes
KISS MARTON, Széchenyi titkára
BRACH, Széchenyi inasa
MAGYARORSZÁGI LÁTOGATÓ
MÁTYÁS
ÁPOLÓ

ELSŐ FELVONÁS

Széchenyi lakosztálya a döblingi örültekházában. A kertre nyíló nagy szoba, rostély nélkül, otthon készített bútorokkal. A gróf négy szobája közül ez a legkülső; a fogadó; itteni életének a homlokzatja. Itt fogadja a magyarországi látogatókat, a Bécsben élő magyarokat, osztrák hivatalnokokat, politikusokat; mindenkit, aki nem tartozik szűkebb rokonai és barátai köréhez. A szín bal oldalán ajtó, az előszobába; jobbra a lakosztály belső szobáiba, ebédlőbe, dolgozóba és hálóba. Szemben két hatalmas ablak, az egyikben egy bebólogató gesztenyefa jelzi, hogy emeleten vagyunk. A bal oldali falon egy almáriumfélében könyvek, az ablak és jobb oldali ajtó közt asztal, körülötte szófa és székek, élénk huzattal. Az asztalon összedöntött sakk, szétdobált könyvek, füzetek. Mindenen meglátszik, hogy bár a házigazda most nincs itt, s ide ritkábban is vetődik ki, időnként ezen a szobán is átviharzik, s itt hagyja tevékenysége nyomát. Az almáriumajtó nyitva áll, a nyitva maradt ablak párkányán színházi látcső, a könyveken kék és piros ceruza. A bútorzat nem olyan bizarr, mint a belső termeké, de azért itt is akad egy-egy feltűnő tárgy - furcsa alakú barométer, kínai festmény, metszetek -, ami nem teszi valószínűtlenné a színes papírsapkát a házigazda fején. Délután. A szín egy pillanatig üres, aztán balról az orvos. Egy magyarországi látogatót kalauzol.

GOLDMARK DOKTOR *azok közül az ideg orvosok közül, akik maguk is idegbetegek. Élénk modora magányt és melankóliát takar. Erre méltóztassék... Senki. Egy pillanatot, úgy látszik, várnunk kell.*

MAGYARORSZÁGI LÁTOGATÓ *táblabírói szabású vidéki nemes, most láthatólag meg van illetődve. Ez tehát a nemes gróf lakása. Itt lakik a nagy Széchenyi István.*

GOLDMARK. A gróf honfitársai nem így képzelik el a híres döblingi intézetet. Uraságod is az ablakra nézett. Nem, nincs rostély rajta.

LÁTOGATÓ. Csakugyan, sokkal barátságosabb, mint gondoltam. De hisz a nemes gróf nagyjából...

GOLDMARK. Nagyjából, sőt ha nem volnék az intézet alkalmazottja, azt kéne mondanom, egészen. A nemes gróf éppen olyan egészséges, mint ön vagy én. *Megnézi a vendéget. Mondjuk csak, mint én.*

LÁTOGATÓ. És nem is kell semmi váratlan dologtól...

GOLDMARK. Nem, egy félórás látogatás alatt semmi szín alatt. *Nevet.* A gróf még egyetlen magyarországi úrnak sem harapta el a torkát. Sőt, mi több, nekünk osztrákoknak sem.

LÁTOGATÓ *zavartan nevet.* Mit beszél az úr! Természetesen nem arra gondoltam.

GOLDMARK. Bocsásson meg, ha rosszul értelmeztem a pillantgatását.

LÁTOGATÓ. No, nem egészen. Tudja, nem is bizonygatom, hogy otthonos volnék ilyen helyen. *Sorra nézi az almáriumot, a kínai képet, az íróasztalt.* De hát mért van itt akkor?... Mért nem megy haza?... Cenkre, a családjához.

GOLDMARK. Ki tudja? Esetleg azért a borzongásért, amellyel ön s a többiek belépnek ide. A grófnak kitűnő olvasottsága van; különösen századeleji írókban. *A látogató elámulását látva.* A gróf még nyilván nem gyógyult meg annyira, hogy hazakivánozzék.

LÁTOGATÓ *aggódva.* Tehát mégis...

GOLDMARK. Mégis és mégsem. Az ön hazájában talán még kevés az ilyen mégis és mégsem ember. Ha azonban a civilizáció alaposabban elterjed a földön, az egész emberiség ilyen lesz.

LÁTOGATÓ. Hogy mondja az úr?

BRACH *Széchenyi öreg inasa, az ebédlőből, egy tálcával; a kis asztalon fővő feketéért indul.*

GOLDMARK. Látom, Brach, ebédet adnak. Milyet? Családit, barátit? Nőtlent, vagy nőekkel fűszerezettet? Literátor ebéd, vagy követségi, angol, osztrák, magyar?

BRACH. Báró Jósika Samu, volt erdélyi kancellár van nálunk.

GOLDMARK. Szóval egy negyvenhetes báró.

BRACH. Aztán Gutherz doktor, a főorvos apósa.

GOLDMARK. Osztrák liberális.

BRACH. Azonkívül Béla és Zichy Géza grófok.

GOLDMARK. A legszükebb család... Látom, már a feketénél tart. Nem jelenthetné be ezt a magyarországi urat? *A látogatóhoz.* Hogy is hívják az ön ajánlóját?

LÁTOGATÓ. Deák Ferenc.

GOLDMARK. Aki a nagy Deák Ferenc ajánlásával tisztelegni óhajtana a nemes gróf előtt *Odaadja az ajánlólevelet.*

LÁTOGATÓ *zavartan.* Istenem, ha a grófnak vendégei vannak...

BRACH *Látogatóhoz.* A gróf úr mindig nagyon örül a magyarországi látogatóknak. Addig is, amíg az asztaltól fölállhat: tessék - *hirtelen mosollyal* - letanyázní. *Bemegy.*

LÁTOGATÓ. Milyen kedves inas! Csakugyan annyiféle ember jár hozzá?

GOLDMARK. A grófnak megvan a napi adagja sakkból, írásból, olvasmányból.

LÁTOGATÓ. És mennyi az az adag?

GOLDMARK. Amennyit odakinn megszokott. Önök magyarok jobban ösmerik az ő tevékenységét. Volt neki valami akadémiaja, nem? Aztán kaszinó, gőzmalom, közgyűlések az ő selyemhernyó, híd- és hajóépítő társaságában; bál a nádornál; éjszaka egy-egy fejezet az ő apostoli könyveiből; reggel a fiával uszoda. Az olyan ember, mint a gróf, nem tudja az adagját leszállítani.

LÁTOGATÓ. S azt most mind itt, ezen a két hold telken?

GOLDMARK. Ebben a négy szobában... A gróf úr sosem volt még a kertben, amióta én itt vagyok, egyetlenegyszer sem lépett ki a lakosztályából.

LÁTOGATÓ. De hát hol mozog akkor szegény?

GOLDMARK. Összenyitja a szobái ajtaját. Az ágyától idáig húsz méter. Ha ötvenszer megteszi, annyi, mintha gyalog ment volna be Bécsbe.

LÁTOGATÓ. Hogy el nem pusztul bele!

GOLDMARK. Ő maga nem. De egy-két embert elviselt már. Volt egy bécsi diák, technikus, akit azért fizetett, hogy sakkozzon vele. Akkoriban még nem kapott rá az írásra és a politizálásra. Szegény flótásnak a végén ki kellett költöznie Döblingbe, hogy mindig kéznél legyen. Végül is nem bírta.

LÁTOGATÓ *ijedten*. Meghalt?

GOLDMARK. Előbb megbolondult. Tudja, mi a sakk: egyik agy a másikba, mint egyik fogaskerék a másik fogaskerékbe. Kikopott szegény. *Indulóban*. Nos, a viszontlátásra! Tisztelem az ön nagy hazájafiának...

LÁTOGATÓ *ijedten*. Itt hagy az úr?

GOLDMARK. Ne féljen, önnek nem kell sakkozni vele.

BRACH *bejön a feketés burával*. A gróf úr egy perc türelmet kér. Addig tessék a könyvekben nézelődni.

GOLDMARK. Vagy a kertben. Most sétálnak az igazi bolondjaink. *Kimegy*.

LÁTOGATÓ. Köszönöm. *Leül a könyvekhez, lapozgatni próbál, aztán, hogy az inas is kifelé indul*. Várjon csak... Maga, ugye, magyarországi?

BRACH. Ha nagyon keressük... Egy inas hazája az ura előszobája.

LÁTOGATÓ. Hm, persze. *Brach már az ajtónál van*. És mondja csak: sokat olvas a gróf úr?

BRACH. Most kevesebbet. Hat-hét órát.

LÁTOGATÓ. Úgy, ezeket is? *Hirtelen*. Ni, hiszen ez a híres *sárga*, a Blick. Megismerem a födeléről. S hogy tele van jegyezve, javítva! Nahát, ez kapitális. Ismeri maga a gróf úr kezeírását?

Az inas közben már kiment. A látogató szorongva néz körül. Ebben a pillanatban belép.

SZÉCHENYI *házi ruha, papucs formájú cipő, nagy szakáll, tar fején a légiárás ellen színes papírsapka*. Ön az a hazánkfia, aki a szép Zala megyét hozta fel ide, ebbe a szomorú házba? Remélem, nem kínozták meg nagyon a cerberusaim.

LÁTOGATÓ. A nemes gróf előszobájában várakozni magyar embernek nagyobb tisztesség, mint sok magas helyen ebédelni.

SZÉCHENYI. Nagy szavak, egy ilyen száműzöthöz, aki annyi év óta kor, betegség és politikai halál hármaskörében fekszik.

LÁTOGATÓ. Nincs annyi koporsó, amennyiből egy Széchenyi István reszketésre ne bírná a magyar ember szívét. *Kihúzza magát*. Nemes gróf! Én ugyan mint magánember, egy hajdani magyar vármegye táblabírája léptem át az ön lakásának küszöbét, de mint ahogy a kisdéd vízszemet az egész óceán freccsenti a parti sziklára, az én félszeg szavaimban is az egész nemzet hő szeretetét érezze kegyelmességed.

SZÉCHENYI *megrázza kezét*. Nagyon köszönöm. Nemcsak a szavait, de a retorikai modort is, melyből azt veszem ki, hogy a magyar vármegye, ha az osztrák bezirkek egyelőre fel is falták, a táblabírók nyelvében eleven még. Tessék helyet foglalni. - Táblabíró úr milyen ügyben van Bécsben? Egy elítélt rokon, pör, kölcsön, vagy csak széttekintés?

LÁTOGATÓ. Az igazat megvallva, a gyapjúmat szeretném leköttni.

SZÉCHENYI. A magyar gazda gyapját nagyon sokan szövik ezekben az esztendőekben.

LÁTOGATÓ. S nyírják - mielőtt kinőne.

SZÉCHENYI. Ismerem, hisz magam is gazda vagyok. A magyar gazda most valóban olyan viszonyba jutott az állammal, mint az eperlevél a selyemhernyóval. A magántulajdon szeretete, a volt belügyminiszter úr megszámlálhatatlan hivatalnokainak, zsandárainak s egyéb civilizátorainak teszi táplálékává.

LÁTOGATÓ. Be jól is mondja kegyelmességed. Az ember a méltatlanságot is könnyebben viseli, ha ilyen derékul kimondani hallja. *A Blickre mutat*. Ez a könyv is ezzel villanyozott föl bennünket. Egy kicsit meghajtotta a nemzeti epét.

SZÉCHENYI. Ó, a Blick. Hát eljutott Zalába is?

LÁTOGATÓ. Egy idő óta másról sem vitakoznak. Én egy kézzel másolt példányát olvastam.

SZÉCHENYI. Sok tekintetben érdekes könyv. Bár szerzője, mint az előszóban is halljuk, valóban közel lehetett a szívszakadáshoz. Eszméi szakadozottak, mint egy halott elmállt szemfödője... A levél dátuma szerint ön nemrég járt Kehidán? Mit szól Deák Ferenc a solferinói reménységek szertefoszlásához?

LÁTOGATÓ. Deák Ferenc most azt szólja, hogy nem szól. Abban bízik, hogy az európai statuspolitika az a nemtő, mely a magyart túlságosan élni sem engedi, de egészen elenyészni sem hagyja.

SZÉCHENYI. Deák Ferenc már csecsemő korában is bölcs volt. Vannak ilyen lelkek, akik szakállasan és pipával jönnek a világra; míg más szerencsétlenek - *a Blickre mutat* -, e sárgának az írója például, a sorstól összetörve, a halál szélén is diabolikus suhancok maradnak, akik készek egész családjukra az akasztófa árnyékát vetni, csak hogy egy ilyen világi istenségnek, mint ez a márciusi ifjúból pápai követségig ívelt Bach Sándor, az orra alá egy kis nemzetközi borsot törjenek.

LÁTOGATÓ *nevet*.

SZÉCHENYI. Min nevet a táblabíró úr?

LÁTOGATÓ. Én azon, hogy a nemes gróf oly kevés mentenivalót talál abban a mi boldogult hazánkfiában, a Blick állítólagos írójában.

SZÉCHENYI. Nos, tagadhatatlan; a szándék nem volt éppen rossz, s én még azt is megbocsátanám neki, amit egyes kritikusai nem: hogy a német nyelvet az ő stiglicugrásaival méltóságos lépéséből egészen kiforgatta.

LÁTOGATÓ *nevet*.

SZÉCHENYI. Önt igen csiklandozza ez a kis pasquillus.

LÁTOGATÓ. Nem a könyv, bár bevallom, én abban is sokkal több nemes gerjedelmet találtam, mint méltóságod, hanem, hogy éppen Széchenyi István...

SZÉCHENYI. Éppen Széchenyi István? Azért, mert valaki Széchenyi István, már minden hazafiúi dilettantizmust tapssal kell fogadnia, csak mert a bohóc külső alatt valóban érzik a nemes szív s a tehetetlenség méltatlankodása?

LÁTOGATÓ. Ó nem, de megmondhatom-e? Nem fog megneheztelni rám a nemes gróf?

SZÉCHENYI. Ön nemesnek mond, s föltételezi, hogy nyíltságáért megneheztelek.

LÁTOGATÓ. Legyen hát. Én a gróf bírálatát erről az iratról azért tartottam olyan különösnek, mert Magyarországon elterjedt vélemény...

SZÉCHENYI. Hogy a könyv egy-két nézetében az én nézeteimre lehet ismerni. Ez nem is volna olyan rendkívüli, ismerve a hatást, melyet csekély munkám egyes nyugtalan elmékre tett.

LÁTOGATÓ. Több ennél. Egy s más dolgokban nem is a legrosszabb ítéletű elmék az egészben a gróf észjárására vélnek ismerni.

SZÉCHENYI. Azt akarja mondani, hogy connaisseurök szerint ez a jószándékú, nemes szívből vérző s minden enyhítő jelzővel megcukrozható, de meg nem menthető politicosatiricai fércmű az én munkám volna?

LÁTOGATÓ. Több vitánál voltam jelen, hol e könyv csapongó gúnyja s a gróf ismert stílusa összehasonlított.

SZÉCHENYI. S azon bohóság jött ki, hogy ez az ide-oda darázstánc a szegény Rückblick írójának - vagy inkább íratójának - excellenciás feje körül csakis a Hitel és Kelet Népe szerzőjétől telhetett ki. Persze, miután egy kicsit több vagy kevesebb lett nála azokból a bizonyos kerekekből. *A másik szoba ajtaján belépő vendégekhez.* Entendez-vous? Ezen jeles hazánkfia, mellékesen Zala megye táblabírája, igen érdekes újságot hoz Magyarországból. *Mialatt a vendégek üdvözlik egymást.* A táblabíró úr szerint a haza egyes éles szimatú fiai, akikre, úgy látszik, átragadt valami az Albrecht főherceggel hazánkba bejött szimatoló tehetségből, a híres Blicket a szegény bolond Széchenyi munkájának tartják.

LÁTOGATÓ *kínlódva*. Engedelmet, nem a hóbortosságait tulajdonítják neki, hanem az igazságérzésnek azt a csapongását...

SZÉCHENYI. ...mellyel a Kelet Népében a nagy entuziaszta apostolt, Verbőczy és a filantropia gyermekét, a derék Kossuthot nyakon öntötte. Nem gondolja, táblabíró uram, hogy egy Kossuth után egy Bach: kissé nagy alászállás a vadászat tárgyában, olyan vadásztól, mint Széchenyi.

LÁTOGATÓ. Az ország sokkal több sebével emlékszik e vadra, semhogy Széchenyi egy pillantást sajnálhasson tőle.

SZÉCHENYI. Hallotta ezt, kedves Guthertz? Ezek a guláshúsevő magyarok nemhiába olvasták négyszáz éven át Cicerót... Ön tehát maga is azt hiszi, hogy a Blick itt készült ebben a bolondházban, ahol a házigazda színes papírsapkát hord, állítólag a hideg ellen.

LÁTOGATÓ. Nagyméltóságod tiltakozását hallva, ha hittem volna is...

SZÉCHENYI. Félre ne értsenek - ön és hazája fiai -; a megboldogult indulatait én igen tisztetem. Mi lehet utálatosabb a földön, mint a képmutatásnak ez a fajtája, mely nem elégszik meg az áldozat vérével; azt is el akarja hitetni vele, s főként a világgal, hogy ő a civilizáció belémarására tapadt a nyakára, s hogy azon ónos bágyadság, mely minden tagját ellepte, nem a végső elgyengülés, hanem valami üdvözült lebegés könnyűsége. Ennek az exforradalmár, exminiszter és főként exhóhér Bachnak az ő önmagát osztályozó, bérelt tömjénű „Visszapillantása” valóban olyan remekműve a politikai arcátlan-ságnak, melyre egy „Pillantást” vetni - a fordulat, valljuk be, nem rossz, bár körülbelül az utolsó jó a könyvben - kevésbé epés embereket is fölkapathat a szatíra előre-hátra rúgó szamarára mint a mi emigránsunk lehetett ott a túrós csusza helyett a ködtől és széntől füstölgő Themze mellett. Sajnos, a fölháborodás önmagában - s a mi hősrünk életében is - nem mindig elegendő múzsa, s az ön műértő barátai nem éppen nagy bírálatot tettek a Széchenyi irányától, midőn a szegény haldokló élcelődéseiben ráismertek.

LÁTOGATÓ. Bocsánat, én csak a hallottat mondtam el; otthon majd cáfolom, valahányszor alkalmam lesz rája.

SZÉCHENYI. Tegye. Bár bevallom, a föltevés, mely ebben a legendában rejlik, sok tekintetben hízelgő rám nézve...

GUTHERZ. Milyen föltevésre gondol, excellenciád?

SZÉCHENYI. Nos, hogy én beteg, vén ember létemre, a császári rendőrminisztériumnak szinte a markából ilyenféle csiklandós, s főként a saját nyakamat csiklandozó írásocskákat mernék a külföldre, ki tudja, mely kalandos úton, tán széklábakban, vagy követségi aktatáskában, kicsempészni. Mert hisz igen szép a Blick-beli száműzött gúnyja és felháborodása, de dühösségében a La Manche-csatornán kívül az a tudat is bátoríthatta, hogy az Egyesült Királyságokban egyelőre nem az osztrák császári felség rendőrkopói és besúgói, hanem a „Habeas Corpus” óvja a polgárok életét. Énnekem azonban igazán Plutarchosba illő hősnek, vagy a zártabb osztályokra átszállítandó bolondnak kellene lennem, ha e „Visszapillantáson” fölgerjedt „Pillantásomban” a császári ház óvó közelsége meg nem gátolt volna.

LÁTOGATÓ. Éppen ez az, amit az emberek csak egy Széchenyi Istvántól mernek feltételezni. *Hirtelen boldog gyanúval.* Ó, gróf úr, én nem szoktam ember előtt leborulni.

SZÉCHENYI. Sőt Isten előtt sem, minthogy ön nyilván kálvinista vagy legalábbis lutheránus.

LÁTOGATÓ. De az én szívem úgy tele van. Valami fényes köd... S most, midőn...

SZÉCHENYI. Menjen ön haza, és mondja meg honfitársainak, hogy ha a birkák gyapját el is kell adni mielőtt kinő, valamit mégiscsak nyertünk ezen a tenger szenvedésen. Főúrtól a pörig, magyartól a tótig és oláhig soha e föld népe olyan egységes nem volt, mint most, a Bach-féle üdvözítés gyűlésében.

LÁTOGATÓ. Megmondom és hitfeleimnek is elmondom, hogy a lutheránusoknak is van már Lorettójuk és Mekkájuk. Itt, ebben a házban. *Meghatottan el.*

SZÉCHENYI. Szegény jó birkakölcsön- és Széchenyi-zarándok! Hány disznótort fog ez otthon belőlem szóval eltartani.

GUTHERZ. Én csak azt szeretném tudni, hogy amikor a Mariahilfre beér, mit gondol a Blickről.

ZICHY GÉZA. Mostohaatyám szereti az embereket misztifikálni. Ez az adott körülmények közt veszedelmes lehet.

BÁRÓ JÓSIKA. Ezt jegyezném meg én is. A Blicket nemcsak Magyarországon tekintik Széchenyi művének. Én komoly udvari emberektől hallottam ezt a képtelen mesét. Az ilyen tréfákozás s egy ember fölgyúlt képzelete az adott helyzetben...

SZÉCHENYI. A végén még holmi plagizátorhírbe hozom magam. Magamhoz ragadva a rendőrminisztérium és egyéb mecénási intézmények szemében a Blick szerzői dicsőségét.

GUTHERZ. Mint előbbre a Blick szerzője a Széchenyi István tekintélyét.

JÓSIKA. A figyelem a döblingi menhelyre föl van híva. Amióta maga az osztrák miniszterelnök is megfordult itt...

SZÉCHENYI. S elvitte színes sapkáim egyikét, melyek azóta is ott tarkállnak az államminiszter úr fején.

JÓSIKA. Az olaszországi vereség után komoly udvari körök is hajlottak arra, hogy Magyarországot a magyar konzervatívok segítségével pacifikálják.

SZÉCHENYI. Sajnos, a császári udvar azon tanulók közé tartozik, akik a leghatásosabb tanulságokat azon felükkal szokták levonni, amely bürokrata pályájukon is a legjobban kifejlett. Főként, ami a magyar pacifikációt illeti. Herceg Metternichet huszonháromban az olasz forradalmárok bírták rá, hogy a magyar alkotmányt tanulmányozza. Ezernyolcszázharmincban pedig a Bourbonoknak kellett köszvényes lábaikat futóra fogni, hogy Magyarország megbékéltetése eszébe jusson. A megfelelő tanulmányi serkentés most is megtörtént, az osztrák ház azonban ebben az alulról adagolt pedagógiában oly edzettségre tett szert, miszerint fél évvel Solferino után az egész „von hinten und unten” tanult magyarbarátság elmúlt, s mint a protestáns ügy s a szegény Zsedényi esete is bizonyítja, a kormány most a magyar konzervatívok közt keresi azon vérmes elemeket, akiken afféle országgyűlési ifjakként, a maga összeszedett erélyét elverheti. Mit szól ön, Gutherz doktor, Zsedényi letartóztatásához?

GUTHERZ. A császári udvarnak sokkal lesújtóbb véleménye volt a magyar konzervatívokról, mint nekünk szabadelvűeknek. S az ember semmin sem bosszankodik fel úgy, mintha az, amit eszközének hitt, visszarúg rá.

JÓSIKA. Ami megint csak azt bizonyítja, hogy a figyelem a magyar konzervatívokra föl van hívva. Egyes kormányférfiak tapogatózásai azt is megmutatták, hogy ha mi vagyunk azon fül, melybe a béketerveket belé lehet sügni, Széchenyi István azon idegszál, mely ezt a fület a nemzet szívével összeköti.

SZÉCHENYI. Miből következően igazi osztrák bölcsesség volna ezt az idegszálat egy műtéli bravúrral elmentseni.

JÓSIKA. Én csak bizonyos óvatosságot ajánlok A gróf csupa füst és szikra modora többet sejtet különösen egy mindig gyanakvó hivatalnok szemében, mint ami valóban rejlik mögötte.

GUTHERZ. Én éppen ellenkezőleg azt hiszem, hogy a gróf modorában megvan az a rapszodikusság, melyről egy osztrák udvaronc el sem hiszi, hogy valami komoly dolog lapuljon mögötte.

SZÉCHENYI. A kettő meglehetősen egyremegy. S ha a felsőbb körökben nézeteltérés volna arra nézve, hogy Széchenyi István veszedelmes vagy ártatlan bolond-e, a rendőrmiszternek vannak teremtményei, akik abból élnek, hogy az ártatlanokat veszedelmeseknek tüntessék fel. *Gutherzhez fordulva.* Az ön veje, Görgen doktor nem tett még célzást arra, hogy a rendőrmisztérium újabb külön ápolói osztályt állított föl hideg lepedők és más effélék alkalmazására?... S hogy esetleg itt Döblingben is működnek ilyen kettős lények, akik befordítva ápolók, kifordítva pedig rendőrspiclik.

GUTHERZ. Nem, s nem is hiszem, hogy Görgen tudtával...

SZÉCHENYI. Nem, ezt én sem tételezem fel. Bár az osztrák kormányhatóság semmiben sem vitte olyan sokra, mint az emberek kölcsönös ellenőrzésének a rendszeresítésében. Apa fiút, jegyes jegyest, árnyék a gazdáját: mindenki ellenőriz valakit, s ha a gondviselés netalán mese volna, az osztrák rendőrmisztérium aktáiban legalább kísérlet történt a megvalósítására.

GUTHERZ. Szerencse, hogy én osztráknak német vagyok, s így e kép miatt nem kell patriotizmusomban sem sértve, sem megszegyenítve lennem.

SZÉCHENYI. Nem, semmiképpen sem. Én önt igen tisztetem, s ezt a barátságomat csak fokozza az az enyhe csiklandás, melyet egy magyar egy osztrák liberálissal szemben érez. Mi ebben valami fából vaskarikát szimatolunk.

GUTHERZ. Mint ápoló és rendőrspicli. No, nem szeretnék annak az ápolónak a helyében sem lenni, akiben ön egy rendőrt gyanít.

GÉZA. Ahogy mostohaatyámat ismerem, a polizei-gondviseléstől való félelem sem tartja őt vissza, hogy egy ilyen gyanús alak előtt minden elképzelhető gyanúba bele ne kavarja magát.

SZÉCHENYI. Egy ilyen nagy bolondnak, kedves Géza, nagyon sokféle sportra van szüksége. *Az indulóban levő Jósikához.* Már látom, tűkön áll, báró. Sokallja az én csupa füst-szíkra modoromat.

JÓSIKA. Nem, de még oda szeretnék érní a Burgtheaterbe az első szünetre.

SZÉCHENYI. Mi megy? Schiller? A derék bécsiek legalább a színpadon lássanak férfiakat. *Guthérzhez.* Ön nyilván fölmege még a leányához. Nem vinné fel ezt a könyvtokot? Géza fiam majd beviszi önt a fogatán.

GUTHERZ *megnézi a tokot, mosolyogva.* Konfucius?

SZÉCHENYI. Igen, Konfucius és Shakespeare a postás köztem és Madame Görgen közt. *Gézához.* Isten veled, Géza. Találkozol ma mamával? Kérlek, nyugtasd meg, ő mindig talál valami nyugtalankodnivalót.

Jósika, Guthertz, Géza el. Béla és Széchenyi egyedül maradnak.

SZÉCHENYI. Sokat hallgattál ma, mon cher.

BÉLA. Büntársi hallgatás. A tapasztalatlan cinkos okosabb, ha hallgat.

SZÉCHENYI. S a fiúi diszkréció hallgatása. Mit szóljon egy gyermek, aki visszajáról látja a színpalakat, melyek közt apja a szeszély sűgőkűnyve szerint komédiázza a hazafit, összeeskűvűt, bolondot, misztifikátort, állam- és természetbűlcset.

BÉLA. A színpad hátulról sem szégyellni való.

SZÉCHENYI. Egy apa mégis nyugodtabb képzetekkel szokta fia szívébe beírni magát.

BÉLA. Mi megszoktuk, hogy két természet vesz körül: egy a csillagoké, a másik atyánk. Kiszámíthatatlanságukban ugyanaz az erő.

SZÉCHENYI. Ég és atya: egy Zeus szóval. Apának kétes bók. S ha ezen szeszélyes atya téged úgy kap föl s ránt ki pályádból, hogy unott óráidban, emlékkűnyvek helyett Spielberg és Kufstein falaira karcolgatod monogramodat...

BÉLA. Atyám szokta mondani, hogy emlékezetem erősebb, mint képzeletem.

SZÉCHENYI. Ebben az esetben azonban képzeleted talpa alatt már ott is a parázs, mely ugrani tanítja. Vagy azt hiszed, Thierryék beírják azzal, hogy Londonban megjelent egy kűnyv, mely az ő taréjukat s egyéb férfűi járűlékaikat ekképp megnyirbálja; másrészt itt űl Dűblingben, biztos zár alatt egy hűbortos ember, akit mindenki e kűnyv szerzőjének tart. Nem, barátom, egy rendűrminiszttertől nagy logikai ugrások nem várhatók, de idővel mégiscsak földeszi a kérdést, hogy e borsos fűszer milyen borítékban és jelige alatt jutott ki a brit piacra. A te angolországi utad nagyon is egyszerű magyarázatot szolgáltat mindenre.

BÉLA. Magyarázatot igen, de bizonyítékot nem.

SZÉCHENYI. Ügynökeik eddig már kinn szimatolhatnak a nyomdában.

BÉLA. A kézirat meg van semmisítve, s a nyomdával csak a lord érintkezett.

SZÉCHENYI. Aki a tényeket ismeri, nyomot is talál.

BÉLA. Atyám tudja, hogy mint gyermek, oroszlánvadász akartam lenni.

SZÉCHENYI. A beteg oroszlán fia - oroszlánvadász.

BÉLA. S ha apám nemes céljait nem tekinteném, a sportág izgalma megfizetett a kockázatért.

SZÉCHENYI. Igen, te egy büntény izgalmához jutottál, ártatlanul. S ha a rács mögé találsz kerülni, az egész világgal azt mondhatod: a gyermeki szófogadás juttatott ide. De mit mondjak én, aki a gyermeki engedelmisséget használtam föl arra, hogy bőrükbe nem férő bosszankodásaimmal egy-két úrnak alágyújsak.

BÉLA. Engedje meg, atyám, hogy ebben a dologban nagykorú legyek, s mint férfi s ne mint fiú vállaljam részemet.

SZÉCHENYI *elgondolkozva*. Akárhogy is van: vállalni kell. Az erény, különösen Ausztriában olyan gyönyörűség, amelyért előbb-utóbb benyújtják a számlát. S mi nevetségesebb s megvetésre méltóbb, mint egy rossz idegzetű hős, aki a hőstett gyönyörével részegre issza magát, s midőn fizetni kéne érte, mint az ocsúdó részeg, szepeg és szabadkozik.

BÉLA. Én nem hiszem, hogy az osztrák kormány a mai feszült helyzetben atyámhoz hozzá merjen nyúlni. Ez annyi, mint Magyarországra csóvát dobni.

SZÉCHENYI. Esztelenség; - de épp ez teszi valószínűvé, hogy öfelsége bölcsei megcsinálják. Én a legkényelmetlenebb holmikát a Zsedényi-hírre mindenestre eltüntettem. A Times-beli cikkeknek nem maradt nyomuk?

BÉLA. Ahogy atyám kívánta, megsemmisítettem őket. Az attasénak csak a másolatokat adtam át.

SZÉCHENYI. Szép dugáru egy diplomáciai futár táskájában. Őt elég óvatosnak tartod?

BÉLA. Atyám jobban ismeri az angolokat.

SZÉCHENYI. Nos, akárhogy lesz: el fogjuk viselni. Én meglehetősen elhasználtam már az idegeimet, s a te oroszlánvadász nyugalmadat némi erkölcsi tornával kell a Széchenyi István maradványaira ráerőszakolnom. De még van bennem annyi a katonából és színészből, hogy egy osztrák rendőr nem fog remegni látni.

BÉLA. Erre nincs is atyámnak oka.

SZÉCHENYI. Vederemo. Örülök, hogy ilyen férfiasnak találtalak. Juttass ebből az optimizmusodból szegény anyádnak is. S itt ne felejtsd a jó Guthertz doktort. Ő az a gramm arany, melyet egy mázsa Ausztriából kell kimosni. Egy osztrák, aki szégyelli magát a rajtunk törtétekért.

Béla apját megöelve elmegy. Széchenyi egyedül marad; nyugalma eltűnik, föl-alá járkál a szobában. A Blicket fölveszi; az íróasztal-fiókba rakja; aztán az ablakhoz lép, s a beállt szűr-kületet nézi. Az ápoló csöndesen belép, Széchenyi felé megy. Az csak akkor riad föl, amikor már mellette áll.

SZÉCHENYI *fölrebben*. Maga mit keres itt?

ÁPOLÓ. A terpentines belégzés. Most készítem el?

SZÉCHENYI. Miféle belégzés? - Ja, a Goldmark inhalátora? Ért maga az ilyesmihez?

ÁPOLÓ. Méltóztatott látni a bizonyítványaimat.

SZÉCHENYI. Ah, a bizonyítványok. Azok könnyen készülnek ma. Azt szeretném, ha a termete egy kicsit ápolóibb volna. Meg tudna fékezni egy bolondot? Például, ha én most dühöngeni kezdenék.

ÁPOLÓ. A gróf úr nem kezd el dühöngeni.

SZÉCHENYI. Nem azt kérdelem, fogok-e, hanem, hogy ha most fojtogatni kezdeném, mit csinálna? Mosolyog? Vigyázzon, ha én gyenge is vagyok, a kétségbeesésem erős! Egyszer, amikor még fekvő beteg voltam, éjjel nyitva maradt az ajtó - mert rend az mindig volt ebben a házban -, s egy eltévedt bolond benyitott rám, és fojtogatni kezdett. Akkoriban a teát is más adta a számba, a megrohant kétségbeesése azonban a földre teperte őt. Így vigyázzon rám.

ÁPOLÓ. Nem tetszett megmondani, hozhatom-e az inhalátort.

SZÉCHENYI. Az a kívánságom, hogy a régi ápolóm hozza be.

ÁPOLÓ. Ahogy parancsolja, gróf úr. *El.*

Miközben kimegy, Görgen kopogtat és jön.

GÖRGEN *kövér, lihegő ember, aki most kissé izgatott is.*

SZÉCHENYI. Hallottam, főorvos úr, többször keresett már ma.

GÖRGEN. Igen, de vendégei voltak a gróf úrnak. Délelőtt a Zichy és Károlyi család, délután a kancellár, majd apósom... egy Zala megyei nemes.

SZÉCHENYI. Mintha sokallaná a vendégeimet. Csak nem az egészségemért aggódik?

GÖRGEN. Legfőlebb közvetve. Szabad őszintén beszélnem?

SZÉCHENYI. Ez újdonság lesz köztünk, Görgen doktor. De miért liheg? Ez már nem az ön megszokott lépcsőlihegése. Bocsásson meg, hogy fölkacagok, de egy kövér ember fölindulása mindig rettenetesen mulatságos. A jószágigazgatómmal volt valami baj? Anyagiak?

GÖRGEN. Nem, nem ilyesmi. A gróf úr emlékezni fog, hogy még az ősz végén egy kérést intéztem gróf úrhoz a látogatásokat illetően.

SZÉCHENYI. Igen, hogy a lehetőség szerint csökkentsem a látogatóim számát. Ön félt, hogy az intézetét rossz hírbe keverem.

GÖRGEN. Azt azonban nem mondtam meg egész határozottan, hogy mért kértem erre.

SZÉCHENYI. Sok épeszű ember nyilván kiforgatja szakrális jellegéből az efféle házat.

GÖRGEN. Akkoriban a rendőrség egy magasrangú tisztviselője volt kinn nálam, s fölkért, hogy listát vezessek nagyméltóságod vendégeiről.

SZÉCHENYI. És ön vállalkozott erre a spicli-munkára?

GÖRGEN. Ismerve az osztrák rendőrség s az osztrák intézmények viszonyát, ez nem kérés volt, amelyre vállalkozni lehet...

SZÉCHENYI. ...hanem parancs...

GÖRGEN. ...amelyet kijátszottam... A kényesebb vendégek nem kerültek be a jelentésbe.

SZÉCHENYI. Ezt elég helytelen volt meg nem mondania nekem.

GÖRGEN. Mint orvos, mindenekelőtt valónak tartom excellenciád nyugalmát.

SZÉCHENYI. Ön nagyon ért hozzá, Görgen doktor, hogy a tulajdon háta mögé bújjék. Valahányszor mint barát, árulást követ el, a doktort tolja maga elé... S most mért van így fölindulva? Mert nem hiszem, hogy egy lelkiismeretfurdalásban eltöltött éjszaka hozza így elém.

GÖRGEN. Igen kínos felfedezést tettem, gróf úr. A gróf szolgálatára rendelt két ápoló közül az egyik...

SZÉCHENYI. Rendőrkém! Épp az imént tornásztattam meg kicsit az idegeit.

GÖRGEN. Az imént? De hisz az imént János volt benn.

SZÉCHENYI. Hát kiről beszél ön?

GÖRGEN. Mátyás.

SZÉCHENYI. Mátyás? A régi Mátyás? Lehetséges ez?

GÖRGEN. Goldmark doktor kétségtelen bizonyítékot szolgáltatott.

SZÉCHENYI. Mátyás? Az én belélegeztetőm? Ó, Ausztria!

Kocsidübörgés a ház előtt. Széchenyi, aki az ablaknál áll, kinéz. Görgen egy székre ül, s tenyerébe hajtja a fejét.

GÖRGEN. Kétségbe vagyok esve, gróf úr.

SZÉCHENYI *mereven áll az ablaknál.* Ön mindjárt még jobban kétségbe lesz esve, Görgen doktor. *Mátyáshoz, aki az inhalátorral belép.* Ismeri ezeket a kocsikat, amelyek most a ház elé állnak? A szürkület már elég sűrű, de vannak dolgok, amelyeket az ember a homályon át is fölismer. No, meressze csak egy kicsit a szemét. Nem ver önben melegebben a szív? Miféle kocsik azok?

MÁTYÁS. Azt hiszem, gróf úr, a császári rendőrség kocsijai.

Függöny

MÁSODIK FELVONÁS

Ugyanaz a szoba reggel. Az íróasztalon még ott a lefolyt viaszú karos gyertyatartó, melynél az összeszedett iratokat lepecsételték. Az egyik gyertya még ég, de a világosságban alig látszik a lángja. Az ablaknál levő láda nyitva, Brach egy nyaláb könyvet rak bele. Kihúzott fiókok, kicsapott szekrényajtó, elmozdított székek jelzik a házkutatást.

SZÉCHENYI *a belső szobából jön, házikabát, papucs s egy másik színes sapka. Észreveszi az égő gyertyát.* Ez meg itt égve maradt. Őrzi a hajnali jegyzőkönyv emlékét s az írnok úr piszkos gallérját, amint fölébe hajol. *Ledörgöl egy foltot az íróasztalról.* A pecsétviasz csöpögtetésében, úgy hittem, nagyobb mesterek. Az egész asztalt összecsöpögtették. De hová tűnhetett el a grófnő dobozának a kulcsa? Az az egy pont volt, amikor a rendőrtanácsos úr majdnem kihozott a sodromból. „Kénytelen leszek erőszakkal fölnyittatni.” - „Azt ön nem fogja tenni. Tessék elvinni s a költségemre kinyittatni.” Különben kölcsönösen megőriztük a chevaleresque hangot. Mit szól hozzám, Brach, ebben az új szerepkörben?

BRACH. A gróf úr a körülményekhez képest igen nyugodt volt.

SZÉCHENYI. A körülményekhez képest! Ismeri maga, Brach, a körülményeket?... Képzelem, ez a várostrom milyen feltűnést keltett odaát, a bolondkollégáknál. Minden ablak alá egy zsandár, a személyzet egy folyosóra beszorítva. Az osztrák rendőrségben mindig volt némi honvágy a stratégiai dicsőség után. Tudja, mit mondott nekem ez a báró Felsenthal? „Nagyon lekötelez, gróf úr, hogy a kötelességét teljesítő hivatalnokban észrevette a nemes embert.” Mert egypár elismerő szót írtam a jegyzőkönyv alájára.

BRACH. Vannak foglalkozások, amelyeket az ember szeret elfeledni... Nem feküdne le mégiscsak, gróf úr?

SZÉCHENYI. Gondolja, hogy vízszintes helyzetben a sérelem könnyebben viselhető? *Az íróasztalon rakodik.* Ha Kiss Márton, a titkár megjön, azonnal küldje be hozzám. Levelet fogok diktálni, többek közt a rendőrminiszternek. A grófnő dobozát és a Jósika-émlékiratot vissza kell kapnom.

BRACH *fölszed egy feketekávés csészét, s kifelé indul.*

SZÉCHENYI. Várjon csak, maga azt mondja, hogy Görgenéknél kezdték.

BRACH. A rendőrtanácsos úr tőlük jött le hozzánk.

SZÉCHENYI. Elképzelem a nagyszerű madame-ot. Jó szerencse, hogy a rendőrség közegei nem azonosok azokkal a tündérekkel, akik a halandók jó és rossz kívánságait teljesítik.

GÖRGEN *izgatottan jön.* Bocsánat, gróf úr, hogy csak így betörök.

SZÉCHENYI. Megértem, Görgen doktor, hogy nyugtalankodik miattam. Egy ilyen éjszakai vizit jobb pulzusú betegeket is kihoz a sodrúkból.

GÖRGEN. Gróf úr jókedvében van.

SZÉCHENYI. Miért ne? Az irkáimat elvitték, de találtam valamit, ami minden haszontalan stílusgyakorlatnál többet ér. Nem is kérdi, hogy mit? Egy férfit önmagamban.

GÖRGEN. Örülök, hogy a gróf úr így fogja fel. Én a magam helyzetét nem látom ilyen biztatónak.

SZÉCHENYI. Egy ilyen szegény beteg mint én, akinek amellet egy Széchenyi István van a hátára varrva, nem is az üldözéstől fél: a maga gyengeségétől, hogy az napvilágra kerül. Nos én túl vagyok rajt; szerencsésen túlestem az első Polizei-tűzkeresztségen.

GÖRGEN. Az intézetem azonban alighanem rámegy erre a tűzkeresztségre.

SZÉCHENYI *az íróasztal mellé ül, papírt vesz elő*. A baj sokkal jobb, mint az elképzelése. Tudja, mit mondtam ennek a baron von Felsenthalnak - aki nem áttal a mások ládáiba nyúlni -, amikor a könyvszekrényemhez lépett? „Ön bizonyára tiltott könyveket keres? Nos, mind azok. Amiket önök nyomtatnak, azt nem érdemes elolvasni...” *Írni kezd*.

GÖRGEN *egy kis hallgatás után, elkeseredve*. Legalább a feleségemet hagyta volna ki, gróf úr, ebből a kellemetlen ügyből.

SZÉCHENYI *írni kezd, színlelt szórakozottsággal*. Ah, szegény madame! Képzem, milyen fejfájása van ez után az éjszaka után.

GÖRGEN. Én azt hittem, a gróf úr a könyvtokokban csak apró mindennapi kéréseket küldözget hozzánk. Konfuciusban, amikor legutóbb felnyitottam, egy zokni volt. Olyat óhajtott gróf úr beszerezni.

SZÉCHENYI *kissé fölneéz az írásból, meghökkenve*. A könyvtokokat is fölfedezték?

GÖRGEN. A feleségem igen okosan azonnal megmondta. Igen, szokott küldözgetni írásokat; udvariasságból átveszi őket, anélkül hogy elolvasná.

SZÉCHENYI. A nők mindig így voltak az írásaimmal.

GÖRGEN. Elképzelheti, gróf úr, kétségbeesésemet, midőn a kis Shakespeare-ből a Blick került elő, a Konfuciusból pedig valami Diatribe, gondolom, jó borstörés az ausztriai sajtóról.

SZÉCHENYI. Ez mint férjet tökéletesen megnyugtathatja önt. *Hátbaveri*. Ej, ne üljön ott olyan savanyúan, doktor Görgen! Ha hirtelen bejönne valaki, azt hihetné, én vagyok az orvos s ön valami megvigasztalhatatlan mánia-depresszoriás beteg. Gondoljon a helyre, hogy hol vagyunk, és legyen filozófus. Mondja meg, kérem, madame-nek is, hogy szívesen látom mindkettőjüket ebédre.

GÖRGEN. Alig hiszem, hogy a feleségem efféle ebédre hallani akarjon.

SZÉCHENYI. Úgy mondja meg, hogy eddig őt az apja lányának tartottam, s nem akarom azok közé a nők közé sorozni, akik összetévesztik a csapást és áldozatát.

KISS MÁRTON *egy nagy gallérban, kókadtan*. Brach mondta, hogy azonnal jelentkezzem a gróf úrnál.

SZÉCHENYI. Igen... már megírtam magam. Egypár sort Thierry rendőrminiszterhez. *Görgen-nek adja*. Lesz szíves továbbítani.

GÖRGEN *átveszi a levelet, de tétován ülve marad*. Nem világosíthatna föl, gróf úr, hogy mit várhatok ennek a házkutatásnak az eredményétől? Az én helyzetem nagyban függ attól, hogy mit találhattak.

SZÉCHENYI. Ön azt akarja tudni, hogy egyáltalán lehetett-e valamit találni. Csodálom, hogy osztrák létére ilyen kevéssé ismeri a rendőrség géniuszát. Ahová a rendőrség ekkora készséggel kivonul, ott nem lehet, de kell valamit találni. - Hallotta már, Kiss, hogy kibolhásztak bennünket?

KISS. Igen; a városka is tele van vele.

SZÉCHENYI. Úgy? Döbling? S mit mondanak a derék felső-döblingiek?

KISS. Hogy valami pénzhamisító társaságot lepleztek le a Görgen-intézetben.

SZÉCHENYI. Hallja, hallja ezt, Görgen? Így terjed a jó hír. Csak ön akarja makacsul a valóságot tudni. Például, hogy én írtam-e a Blicket? De ha én írtam is, mért volna jó azt önnek tudni? Hogy a rendőrségnek legyen mit kiszedni? Az olyan ember részéről, mint ön, a tudatlanság a legnagyobb bölcsesség. S ön olyan bölcsnek mutatkozott eddig. *Nyugalmat erőltetve a sakkot állítja. Kisshez. Játsszék a feketével...* S üljön, mintha maga volna a végzet... Mától fogva a végzettel folyik a sakkparti.

GÖRGEN. Remélem, hogy később közlékenyebb hangulatban találom, gróf úr. Nem lesz így kizökkenve.

SZÉCHENYI. Nem tudom, kettőnk közül melyikünk zökkent ki, kedves Görgen... Ejnye, Kiss, miféle húzás ez? Vegye rögtön vissza.

GÖRGEN. A viszontlátásra, gróf úr.

SZÉCHENYI. Mes respects à madame votre femme.

GÖRGEN *kimegy.*

SZÉCHENYI. Most meg a lovát rakja a paraszt elé. - Mi van magával, Kiss?

KISS. Nálam is házkutatás volt.

SZÉCHENYI *meghökkenve.* Magánál?

KISS. Nem akartam előtte mondani.

SZÉCHENYI. S a kézirat? Amit tegnap elvitt?

KISS. Egy kis bőröndbe csúsztattam, a fehérnemű közé, azt gondoltam, ott jó helyen lesz.

SZÉCHENYI. S elvitték, persze.

KISS. Hiába mondanám, hogy nem.

SZÉCHENYI. A nagyot? A napló formáját?

KISS. Amelyik 1857 novemberében kezdődik.

SZÉCHENYI. S amelyet maga az ingei közé dugott, hogy ott biztos helyen lesz? *Hosszú hallgatás.* Másolt már belőle valamit?

KISS. Az első húsz oldalt.

SZÉCHENYI. S tudja mi az, amit oly bölcsen elrejtett?

KISS *megszégyenülten hallgat.*

SZÉCHENYI. Kiss, maga egy bölcs számár. *Csendesen összedönti a sakkot, föláll, s föl-alá járkal a szobában.*

KISS *halkan.* El vagyok keseredve, gróf úr... De ha szabad egy megjegyzést megkockáztatnom...

SZÉCHENYI *megáll és ránéz.*

KISS *alázatosan.* Az az oktavo kézirat, amint láttam, egy napló. Napról napra van vezetve. Elég mély bepillantást enged az írója lelkébe. De csak a lelkébe.

SZÉCHENYI. Azt akarja mondani, hogy ezen a léleknek nevezett színpadon még a zsarnoki monarchiák polgárainak is joguk van véres kezű gyilkosokként beszéltetni a császárt és miniszterét? Hogy a párnánkba harapott szó akasztófája lehet a hóhérnak, aki az akasztófát a legderekebb családok címerébe beiktatta.

KISS. Legalábbis hallatlan dolog, hogy egy naplóért pörbe idézzenek.

SZÉCHENYI. Ez igaz, de napló-e a napló a Kiss Márton bőröndjében? Ne felejtse el, hogy ezeknek az uraknak, ha egyszer már kivonultak, találniuk kell valamit. Palmerstoni vagy napóleoni levelet, amit reméltek, nem találtak. Két példány Blick, az ott van náluk; de e ház s az angol nyomda közt hiányzik a bűnügyi láncszem. Most nyílik meg a maga koffere. Íme, a hiper-Blick - amelynek csörgőkígyó mérgéhez képest a valódi Blick szelíd vízisikló -, útban a másolón át valamely szász vagy angol nyomda felé!

KISS. Bocsánat, én nem látom itt az összefüggést.

SZÉCHENYI. Mert, maga, Kiss, semmit sem lát. Én azonban új Laokoonként állok itt magával szemben, s testemet ellepi az egyre jobban szorító borzalom nyírka.

GRÓFNŐ *hangja az előszobából.* A gróf fenn van?

BRACH *hangja.* A titkárral sakkozik.

SZÉCHENYI. Ez a grófnő és Béla. *Kisshez.* Egy szót sem, senkinek.

A grófnő feldobott fátyollal, utána Béla.

SZÉCHENYI. Crescence! *Felindulásában, majdnem a mellére veti magát, aztán csak a homlokát simogatja meg.* Milyen sápadt vagy! Egy angyal feldúlt arcából - vádbeszéd.

CRESCENTIA *megtapogatja, de éppen csak érintve.* Nem történt bajod? Ó, ezek az újságírók! Mindig rettegtem tőlük. Jönnek a hódolatukkal, s az, hogy Döblingbe bejáratosak, új utakat nyit intrikáik számára.

SZÉCHENYI. Intrika, újságíró!... Micsoda fogalomzavara megint az ártatlanságnak.

BÉLA. Mama Kecskeméthyre és Hollánra gondol. Őneki, aki ír, s nem gróf, mind újságíró.

SZÉCHENYI. S hogy kerülnek ők ebbe? Ők adtak föl?

CRESCENTIA. Ah, mit tudom én. Az írás ma veszedelmesebb, mint a gyújtogatás. S te még fel sem gyógyultál egészen.

BÉLA. Mama naivitása kulcs a rendőrség naivitásához. Ők is az „újságírók” ingeit túrták fel.

CRESCENTIA. Juliette-tel voltam az operában. Utána még elbeszélgettem Hopffal, az érsek titkárával. Volt két óra, mikor hazaértem. Egy házmesterféle akkor magyarázkodik a portással. A maga kis zsidója, hogy is hívják, Falk, avizálja Bélát, hogy nála házkutatás volt; - jó lenne megtudni, mi történt Széchenyivel.

SZÉCHENYI. Házkutatás Falknál, Kecskeméthynél?

BÉLA. Még a jó öreg Guthernél is. Alighogy letettem őt, jöttek a rendőrök.

CRESCENTIA. Elképzelheted, mit álltam én ki hajnalig. Béla nem volt otthon, s nem akart kihozni. Millió dolog forgott a fejemben, hogy ezek mibe keverhettek bele.

SZÉCHENYI. S most már nyugodt vagy? Nézd, én Kiss-sel épp sakkoztam. A rendőrség átnézte kicsit a ládáimat. Sohsem árt, ha Isten és a császár időnként belenéznek az ember ártatlanságába.

CRESCENTIA. István, ne akarj eldajkálni engem. Házkutatás egy Széchenyi Istvánnál. Egy titkos tanácsosnál!

SZÉCHENYI. Ez a legjobb mód, hogy a császár a titkaimból tanácsot merítsen. Mondom, mama, az egész dolog nem érte meg, hogy te ebben a hűvös reggelben idekocsikázzál... *Szigorú oldalpillantással.* Béla elég rosszul tette, hogy kihozott. *Az inashoz.* Brach, egy forró teát a grófnőnek. *Bélához.* Menjetek át az ebédlőbe, nekem még egy levelet kell diktálnom Kissnek. Képzeld, a te sorrentói dobozod volt a fő hadizsákmány. Azt vissza akarom kapni.

CRESCENTIA. Azt hiszed, csakugyan nem lesz következménye?

SZÉCHENYI. Dehogynem. Megkapod a szokásos tavaszi náthádat. *Betuszkolja a másik szobába. Béla visszamarad mentegetőzni.*

BÉLA. Én megpróbáltam lebeszélni a mamát.

SZÉCHENYI *halkan, de indulatosan.* Nem lebeszélni kellett volna, hanem otthon hagyni. Ti túlbecsülitek az én idegeimet.

BÉLA. Ő azt hiszi, a jelenléte segít.

SZÉCHENYI. S te tudhatod, hogy ha skorpiókkal ostromoznának, nem égne és ágaskodna úgy bennem, mint ennek az angyalnak a szétdúlt arcától és gyanútlan szavaitól. Az újságírók engem! Aki egy egész nemzetet csábítottam a forradalom útjára, s tíz akasztófát stafírozhatnék ki ma is felségsértéssel...

BÉLA. Ez beteges túlzás.

SZÉCHENYI. De a rendőrség túlzása. Hét házkutatás. Ekkora hálóval, ha nevetségessé nem akarnak válni, csak egy összeesküvést szabad kihúzniuk.

BÉLA. De hiszen nem találtak semmit. Atyám mondta, hogy a legfontosabbat időben eltüntette.

SZÉCHENYI *Kissre néz.* Hm. Te elfelejtetted, hogy nem vagyunk magunk, s egy fültanú mindig a szívére vehet valamit. - Kiss, keresse meg Goldmark doktort, s figyelmeztesse őt, hogy mert rendőri felügyelet alatt állok, nem szüntem meg a betege lenni. Aztán menjen be a városba, s szedjen össze minden hírt a döblingi összeesküvésről.

KISS *akar valamit mondani.* Gróf úr... - *aztán elmegy a bátorsága.* Igenis. *Hirtelen kimegy.*

BÉLA. A nagyszerű Kiss! Milyen furcsa mozdulatai vannak. - Van valami közlenivalója, atyám?

SZÉCHENYI *gondolatokba mélyülve áll, s csak a szó echójára riad föl.* Közleni? Nem. Már így is elég Laokoon-fiak vagytok. Ez a kígyó az enyém. *Brach a teával átmegy a színen.* Menj be te is a mamához és tartsd vissza. Nincs lelkiezőm a szent butaságait hallgatni. Mondd, hogy Goldmarkot várom... Megvizsgál.

Béla be az ebédlőbe.

SZÉCHENYI *mozdulatlanul, a szakállába süppedt arccal áll a szoba közepén, aztán lassan megsimítja a homlokát. Az előszoba felől Goldmark doktor.*

SZÉCHENYI *a belépő Goldmarkhoz.* Ha tengeri malac volnék, már meg kellett volna néznie ilyen kísérlet után.

GOLDMARK. A lélektan kísérletei lassúak, gróf úr. Aki túl hamar olvassa le őket, tévedésbe eshet az eredmény felől.

SZÉCHENYI. Vagyis ön időt ad nekem, hogy a rendőrminiszter úr olajában egy-két hetet még elfődögéljek. Akkor is érdemes lehet a pirulás kezdeti szakait megfigyelni. Némelyeknél az ilyen olajbafőtető kísérletek eleinte enyhe izgalmi szakasszal, mondhatnám, mámorral járnak.

GOLDMARK. Ez azért van, mert ilyenkor még sok is az erkölcsi erő; kezdetben jól működnek az erkölcsi mirigyek.

SZÉCHENYI. Mirigyek?

GOLDMARK. Nem tapasztalta még, gróf úr? Ha veszélybe kerültünk, a lélek elkezd erkölcsöt secernálni. Olyasformán, mint a gyomor a maga nedvét, ha egy szép rostélyos hull belé. Többet is, mint amennyire szükség van.

SZÉCHENYI. Értem. De nem annyit, amennyi a rostélyos megemésztéséhez szükséges.

GOLDMARK. Milyen csillapítót parancsol, gróf úr? Brómot? Valeriánát?

SZÉCHENYI. Tán brómot. Az olyan, mintha az ember egy mázsa butaságot venne be egyszerre. *Poharat tölt, Goldmark átnyújtja a port.* Hogy is gondolják ezt maguk, a poraikkal és üvegcséikkel, Goldmark? Az embert körülfogja a sors, mint Nessust az ing, vagy Laokoont a kígyó, s maguk beadnak neki öt gramm tompaságot. Hogy addig se próbáljon szabadulni? Ön ebben szakértő. Amint tudom, él ilyesmikkel.

GOLDMARK. Ha a kígyó képzelt, vagy a küzdelem, haszontalan - s nálunk ez a gyakoribb eset - akkor ez a legokosabb. Az ilyen Nessus és Laokoon hasonlat különben is ritkán fedi a dolgot.

SZÉCHENYI. Tudom, tudom. Ön haragszik az irodalmi hasonlatokra. De mégis: nem okosabb volna-e ahelyett, hogy szegény beteget valami ásvánnyal a lábáról leütjük, inkább a vergődésében támogatni. Még ha képzelt is a kígyó. Az én esetemben például nem képzelt. Vagy azt akarja mondani, hogy a másik eset áll fenn, s a küzdelem...

GOLDMARK. A gróf úr kígyója a jelen esetben rendőrségi és nem ideggyógyászati kígyó.

SZÉCHENYI. Gondolja, hogy a lélek is tesz ilyen különbséget? *Brachhoz, aki az ebédlőből ártjön, s csöndben megáll.* No, mi az, Brach?

BRACH. A reggeli az asztalon van.

SZÉCHENYI *idegesen*. Ah, ez több, mint vérpad. Mondja meg, hogy dolgom van, elnézésüket kérem, reggelizzenek egyedül. *Goldmarkhoz, aki vissza akar vonulni.* Nem, ön maradjon csak. Engem nagyon érdekel mindez. Ön elmeorvosnak nagyon is rapszodikus. De mint bolondtárs, bocsásson meg, ha ezt ki tudná használni, nagyon jótékony hatással lehetne a betegekre. *Témát keres, csak hogy ott tartsa Goldmarkot.* Gondolkoztam az ön múltkori elméletén az irodalomról. Az irodalom a legveszélyesebb méreg, ilyesmit mondott. Irodalom nélkül tán bolondok sem volnának.

GOLDMARK. Bolondok igen. Inkább az a sok-sok ember, aki sem bolondnak, sem egészségesnek nem mondható.

SZÉCHENYI. Például mi ketten. S hogy bolondított meg minket az irodalom? Olyasformán, mint a derék manchai lovagot az ő kalandregényei?

GOLDMARK. Úgy, hogy a szerepek bolondjává lettünk. Egyik szerepből a másikba estünk, mint aki folyton csak ruhákat vált, s közben nincs is teste... sem élete.

SZÉCHENYI. Ez nagyon furcsán hangzik.

GOLDMARK. Gróf úr jobban ismeri a színészeket, mint én. Itt benn is akad közülük néhány. Ezek az emberek voltaképpen nincsenek is. Egyik alakításból a másikba esnek, anélkül, hogy egy pillanatig ők maguk volnának. De tulajdonképpen nemcsak ők ilyenek, mindnyájan ilyenek vagyunk. Ők csak felületesebben, léhábban, gyorsabban csinálják. Az irodalom betege, az nem ilyen múlt és ártatlan trükkökben illegeti magát. Ő gyilkol, mert a tükörben Dantont lát. Liliomtipró lesz, mert megtetszett neki Casanova. S közben nem ő az, aki mindezt csinálja, csak az árnyékok, amelyek szállást bérelnek benne.

SZÉCHENYI. Én például itt ülök Döblingben, mint valami Ödipus Kolonosban, s élvezem, hogy én vagyok, a sorscsapást - a szent berek háborzongató védelmét.

GOLDMARK. Igen, és élvezzük a tehetetlenséget, a kínhalált is, mert egy távoli tükörből Hamletnek vagy Laokoonnak képzeljük magunkat.

SZÉCHENYI. Ebben igaza lehet. De rossz-e ez? Nem ezek a képek-e azok, amelyek a gyenge emberből is kicsalják a szép tetteket, s az megint másokat. Midőn én az akadémiát megajánltam - hisz hallott erről -, azt sem tudtam jóformán, mi az az akadémia. Ott álltam az akkori táblai ülések egyikén a hallgatók közt, s fölgyúlt bennem egy kép. Szóval az ismert megajánlási jelenet, mely engemet s másokat egy pillanatra... de mondhatjuk, az egész életre magunk fölé emelt. - Vagy itt van ez a... Tegyük fel, sajnos, nem hízelelgetek magamnak vele, hogy a Blicket én írtam; hogy ebből a döblingi barlangból egy rossz pulzusú ember, akinek ön ismeri legjobban a gyengeségét - Európa színe előtt merészelt levelezni öfelségével és poroszlóival. Jó, belemegyek az ön komédiázási elméletébe. Ezt az embert nem a tiszta, visszatartóztathatatlan felháborodás kényszerítette ilyen nyaktörő dologba; hanem valamely irodalmi kép, Posa márkí, vagy nem is tudom, mire gondol ön. Nem kell-e hálásnak lennünk ennek ellenére is a csábító kép s a komédiázási hajlam iránt, mely mégiscsak az igazságot gyújtotta föl, s - bár maga a gyufa elég bele - jelt tud adni egy nép számára, ekkora éjszakában.

GOLDMARK. A gróf úr esete kivételes. Állásán s tehetségén kívül egy fogékony nemzetet kapott, mely maga is most esik át az első olvasmányok mérgezésén. Az ilyen szerencsés esetben a szerepek huzamosabbakká válnak. A lélek életnek hiheti őket. A magunk-fajta kicsiny fickó azonban, ha lemossa magáról a festéket, csak iszonyú ürességet és igen: félelmet érez.

SZÉCHENYI. Ez nagyobb fickókkal is megtörténik.

GOLDMARK. A tevékenység és a közérzet közt itt jön a kitölthetetlen hézag. Egy egyszerű ember tette olyan, mint a kő: kő a legközepén is. Az ilyené, mint a festett koporsó: kívül hatásos színek, s belül a porrá vált tetem, a kétségbeesés, a spleen.

SZÉCHENYI *türelemtenül*. Ön nem rosszul festi a betegséget. De nem tiszteletre méltó-e ilyen porlélekkel is a jó irányba hatni?

GOLDMARK. Csakhogy ez épp, a hatás, a kétséges. Mert hiszen ha az ember csak a maga számlájára csinálná... De ki tudja: nem egy anyát, nővért, feleséget áldoz-e fel hiúsága.

SZÉCHENYI *szíven találva*. Ah.

GOLDMARK. A hiúság telhetetlen, s ha elpusztít valakit, olvasmányainkban készen vannak a bűnbánat, a lelkiismeretfurdalás, a megháborodás patronjai.

SZÉCHENYI. Szóval ezek is patronok? Komédiázás?

GOLDMARK. Föltétlenül! Egy bűnös Narcissus tetszeleg bennük. A tükörbe néz, s éhezve hízó kacérságát táplálja tovább.

SZÉCHENYI. Azt akarja mondani, hogy én...

GOLDMARK. A század és nem az ön betegségéről beszélünk, gróf.

SZÉCHENYI *ingerülten*. De ön állandóan célozgat. Ön tudja, hogy a grófnő itt van...

GOLDMARK. Honnan tudnám?

SZÉCHENYI. Láta a kocsiját. Az előbb az inas is jelentette. S van olyan gonosz pszichológus, hogy kitalálja, mi dül bennem.

GOLDMARK. Ez a feltevés, gróf úr... A gróf úr is elég jó pszichológus; érezhette, hogy magamról beszélek.

SZÉCHENYI. Én azt érzem, hogy ön valami ideggyógyintézeti Jágó szerepét akarja itt végigjátszatni velem: - előbb méltóságomat zúzza össze, aztán önvádatat locsolja olajjal, s midőn ennek lángja már homlokomon csap ki, a büntudatomon is gúnyolódni igyekszik.

GOLDMARK. Tiltakozom!

SZÉCHENYI. De vegye tudomásul, hogy én az ön szívtelen gyógymódjától nem rendülök meg. *Az előszobából belépő inasnak, aki jelenteni próbál.* Mit zavar? Nem látja, hogy a doktor úrral kezeljük egymást? - Én nem tudom, mi, vagy ki bírta arra, hogy engem provokáljon, de kijelenthetem, hogy az ön lélektani elméletét visszautasítom, s nagy gyávaságnak tartom: egy ember túl érzékeny lelkiismeretét fosztani ki s használni föl ellene, hogy egy nemes tettet - igen, vegye tudomásul! -, egy páratlanul nemes tettet, melyet az ön teóriái, sem Thierry miniszter ügynökei a mivoltából ki nem forgathatnak, bennem, a hősében megöljön. *A grófnőhöz, aki a zajra Béla tartóztatása ellenére átjön.* A grófnő is tudja meg, hogy én mindent mélyen megfontolva, a magyar nemzet leghívebb fiaként tettem, s a következményekért vele és a gyermekekkel szemben a mindenható Isten előtt is vállalom a felelősséget! *A küszöbre meredt Brachra.* Maga mit áll úgy odameredve?

BRACH. Lonovics érsek őkegyelmessége vár az előszobában.

SZÉCHENYI. Az érsek?! *Az ajtóhoz s már vonja is be.* Kedves Lonovicsom! Ön Bécsben? Mióta?

LONOVICS. Tegnap délután...

CRESCENTIA. De hisz mondtam, hogy beszéltem a titkárával.

SZÉCHENYI. A legjobbkor! Száz évig lehet pap, és sohasem lesz ennyire az Isten követe. *Crescentiához és Bélához.* Gyertek be, kedveseim. Brach, az érseknek s nekem egy teát. *A megsemmisülten álló Goldmarkhoz.* Ön elmondta, amit az én helyzetemben Byron démona elmondhatott. De van egy hang, fölülről is. *Be a többiek után.*

Függöny

HARMADIK FELVONÁS

Egy belsőbb szoba Széchenyi dőblingi lakásán; kisebb az előbbinél. A hátsó falon ajtó az ebédlőbe, bal felé lehúzott zsalujú ablakok, jobbra egy kis ajtó a gróf hálójába. Az ablakok előtt óriási saját szerkesztésű „praktikus” íróasztal, a hátsó falon könyvek, szobrok, metszettek, olasz, kínai csecsebecsék; a ládákon - kettő is van - színes sapkák, iratok. A színelőterében kis asztal, két karosszékkal, átmenet a biedermeier karosszék és a mai praktikus bútorok közt. A háló előtt a nézőtérnek háttal álló nagy öreg karosszék, oldalán lila zsákban a gróf fuvolája. A grófnál kisebb társaság van, Babarczy alezredes és Lonovics érsek a kis asztal mellett ülnek, Béla az íróasztalra kuporodik; Géza egy ládán ül, Széchenyin lila atilla; nem tud egy helyben megülni, a színelőterében áll. A szobát egy petróleum-csillár világítja meg.

BABARCZY ALEZREDES *kikeményített tiszt, a lába mellett kard, mellette egy zsámolyon a tisztisapka.* A múlt nyáron az volt a hiba, hogy a francia császár és a hazai konzervatív körök közt nem volt meg az összeköttetés. A császár csak az emigránsok nézeteit ismerte.

SZÉCHENYI. Alezredes úr azt gondolja, hogy nekünk az osztrák hadsereg szuronyai fölött kapcsolatot kellett volna keresnünk az ellenséggel?

BABARCZY. Nem az ellenséggel, hanem a természetes szövetséggel. Politikában az ellenségem ellensége mindig szövetséges. S ha én nem használtam ki ezt a szövetséget, az osztrák kormány élt a mulasztással. Békét kötött Lombardia förládozásával, hogy megtarthassa Magyarországot.

SZÉCHENYI. Ön most azt szeretné hallani, hogy a magyar konzervatívok nem olyan ügyüek, mint gondolja. Én azonban csak azt mondhatom, hogy a magyar konzervatívok az esztelenségig kényesek a becsületükre, s jobban félnek a felségárulás szagától, mint mindazoktól az erőszakosságoktól, melyeket egy felség, aki sajnos, csak a reményekben az, rajtuk elkövethet.

BABARCZY. A becsület elsősorban a haza iránt kötelez. S a haza helyzetét - ez mindenki előtt világos - csak a monarchia nemzetközi bonyodalmi változtathatják meg.

SZÉCHENYI. Ilyenre pedig egyelőre nincs kilátás.

BÉLA. Bécsben Juliette-éknél mást hallottam. Tavasszal új háború kezdődik, a császár nem nyugszik bele Lombardia elvesztésébe.

SZÉCHENYI. Juliette-ék, az ő asszonyi híreikkel...! Abba a pénzügyminiszternek is lesz egy kis beleszólása. *A karosszéket megpróbálja előre ráncigálni. Ó, ez a szék. Béla odaugrik segíteni. Halkan. Vigyázz, agent provocateur! Egy pillanatra beleveti magát a székbe, aztán megint felugrik.*

BABARCZY. Béla grófnak igaza van, mi katonák, tudjuk, hogy a háború elkerülhetetlen.

SZÉCHENYI. S ön fél, hogy a magyar konzervatívok megint késők lesznek lord Palmerston és III. Napóleon tájékoztatásában.

BABARCZY. Őszintén megvallva: nehéz föltételeznem, hogy erre nekem kell figyelmeztetnem őket.

LONOVICS. Ön nagyon bátor gondolatokat penget előttünk, alezredes úr.

SZÉCHENYI. S vagy nagyon bátor ember, hogy ilyeneket mer mondani, vagy nagyon biztos fedezetet érez a háta megett. Én, sajnos, sokkal jobban felhívtam magamra a rendőrmíniszter úr figyelmét, semhogy ilyen kérdésekben véleményt mernék nyilvánítani.

BABARCZY. A gróf urat ért sérelem minden magyaron, sőt mondhatom: minden osztrákon, ostorcsapás.

SZÉCHENYI. Miért? Én nagyon is természetesnek tartom, hogy midőn császári alezredek ilyenféleképp beszélnek a külföld tájékoztatásáról: a rendőrség célszerűnek tartja az emberek levelesládáiba kicsit bepillantani. Báró Felsenthal csak a helyet vétette el, s az én jelentőségemet becsülte túl.

BABARCZY. Én nagyon sok körben megfordulok, de a döblingi házkutatás miatt mindenütt a legnagyobb felháborodást tapasztaltam. Egy tanár kollegám a katonaiskolában, aki különben nem nagy barátja a magyaroknak, azt mondta: a mi rendőrségünk lassan eléri, hogy az ember inkább kíván vadember lenni Ausztráliában, mint alattvaló Ausztriában.

SZÉCHENYI. Kérem, a rendőrség nagyon lovagiasan viselkedett. Emberséggel végezte a dolgát. Ezt rávezettem a jegyzőkönyvre.

BABARCZY. Igen, a kis Felsenthal büszkélkedik is vele.

SZÉCHENYI. Ó, ön Felsenthallal is szokott beszélni rólam?

BABARCZY. Természetesen csak másokon át.

SZÉCHENYI. Természetesen. S arról mi a véleménye az ön bennfentesének: mi fog énvelem történni?

BABARCZY. Erről nem volt szó. Különben is egész futólag...

SZÉCHENYI. Akkor mondja meg maga az alezredes úr, mint akinek a magasabb politika iránt olyan nagy érzéke van: ha rendőrmíniszter volna, hogy intézne el engem? Pör? Méreg?

BABARCZY. Ilyen problémákat nem szoktam feladni magamnak.

SZÉCHENYI. Miért? Aki olyan merészen politizál, mint ön, annak nem árt az állam-raison szempontjait is figyelembe venni. A pör kétségkívül a legegyszerűsebb; csak kicsit kényelmetlen.

BABARCZY. Európai skandalum...

SZÉCHENYI. Nem beszélve a múltkori pesti lövöldözésről. Volna egy másik módszer: némely emberek igen gyorsan elszenderülnek. A la Jósika báró.

BABARCZY. Gróf úr azt hiszi, hogy a volt erdélyi kancellárt...

SZÉCHENYI. Nem, ezt csak úgy hasonlatképpen mondom... Tudja, mi történt Jósika báróval? Szarvasgombát evett egy régi barátjánál. Annak a barátjának történetesen épp rossz volt a gyomra, és nem evett. A kancellár reggelre rosszul lett, s délre a fejében levő összes Palmerston-leveleket és magyar memorandumokat átvitte a túlvilágra.

BABARCZY. Ez persze csak feltevés.

SZÉCHENYI. Sőt; üres gyanú. S akármi és akárhogy történt: gyanú fog maradni.

BABARCZY. Egy ilyen gyanú az osztrák kormány számára még veszedelmesebb lenne a Széchenyi-pörnél.

SZÉCHENYI. De valamit csak kell kezdeniök velem? Vagy azt hiszi, csak a port akarták lefűjni barátaim levelezéséről? Örökké nem küldhetnek ápolókat és agent provocateuröket a nyakamra.

BABARCZY *szárazon*. A gróf úr igen furcsa dolgokat kérdez tőlem. De ha már rákényszerít, hogy ilyeneken törjem a fejemet, megmondhatom, hogy volna egy sokkal egyszerűbb módja is a gróf úr izolálásának. Mert hiszen csak erről van szó.

SZÉCHENYI. Mire gondol ön?

BABARCZY. Mondjuk: egy kis lakáscsere.

SZÉCHENYI. Spielbergbe, vagy hirtelen egy zárt intézetbe.

BABARCZY. Ez volna a legegyszerűbb.

SZÉCHENYI. S a nemzetet ez nem fogja fölháborítani?

BABARCZY. A nemzet azt tudja, hogy Széchenyi gróf beteg volt, és félig-meddig már meggyógyult.

SZÉCHENYI. Értem. S az ilyen félig-meddig gyógyult emberek igen gyakran visszaesnek... Mint ahogy a bécsi orvosi egyetem bizonyítványa is tanúsítaná... Ezt ki mondta önnek?

LONOVICS. Babarczy báró a lehetőségekkel játszik.

BABARCZY. Természetesen.

GÉZA. S a legkézenfekvőbb lehetőség, hogy a rendőrség belátja tévedését.

BABARCZY *förláll*. Meg vagyok győződve, hogy már be is látta.

BÉLA *félhangon*. Különben ön sem lenne itt.

BABARCZY *meghajtja magát*. A viszontlátásra, uraim. *Kemény pergő lépésekkel kimegy.*

GÉZA. Béla megjegyzése nem volt éppen bölcs. De azt hiszem, igaza van. Ha a rendőrség meg lenne elégedve a fogással, nem járatna mostohaatyámra efféle embereket.

LONOVICS. Tehát nemcsak gyanú ez? Az ember néha fantasztikus árnyékot vet.

GÉZA. Nem, én is hallottam... A híres Inkey báróné társaságába tartozik.

SZÉCHENYI. Hozzám ősz óta jár. De nekem szimatomban van az ilyen emberekhez. Utólag csodálkozom, amikor már gyanakszom rájuk, s kiforgatom az emlékezetemet. - Rendesen nem mondtam semmit nekik. A magyar politikai élet kifejlesztette az emberekben ezt az ösztönt. A pesti Kaszinóba Metternich minden ügynökének szabad bejárása volt. Rajtuk át leveleztem a herceggel.

LONOVICS. Elég szomorú, hogy köztünk, magyarok közt, ennyi a Babarczy. A vad csernagorác elvérzik, s ki nem adná a társát, nálunk pedig egy tiszt és nemesember egy Széchenyi István bizalmának lopja be magát tolvajául. Én nem Világos miatt esek kétségbe a magyarságon, hanem a Babarczyak nagy száma miatt...

SZÉCHENYI. Fordítsa meg a dolgot. Amelyik népnek ilyen a történelme, ott a Babarczyaknak el kell szaporodniuk. A tanulság minálunk mindig ez volt. Rákócziaknak, Hajnóczyaknak, Széchenyieknek: Rodostó, vérpad, bolondház. A Babarczyaknak létra a magasba... Ám nem ilyen tárogatósbölcselkedésre gyűltünk itt össze. Az én helyzetem folyton súlyosbodik, s mint családfőnek, meg kell tennem az intézkedéseket arra az esetre, ha mint apa és férfi korlátozva találnék lenni.

GÉZA. Mostohaatyámat Jósika báró halála izgatta föl. De én utánajártam, a bárónak már régebben is voltak szédülései s nem az itt evett szarvasgomba...

SZÉCHENYI. Ez olyan dolog, aminek sem te, sem az egész orvosi fakultás nem járhat végére. De ne beszéljünk a báróról. Sokkal érdekesebb helyről kaptam intést. Thierry rendőrminiszter most válaszolt a levelemre. *Kihúz a zsebéből egy levelet, olvas.* „A döblingi intézet megszűnt az ön számára asylum lenni.” Ez elég világos beszéd?

GÉZA. Én úgy értelmezem: ezzel ő a házkutatást próbálja utólag mentetegetni.

SZÉCHENYI. Te ezt úgy értelmezed, kedves Géza, hogy a vén Széchenyi táncoló idegei egy kicsit megnyugodjanak. Én azonban nem vigasztaló kenetességek kisajtolására hívtalak össze benneteket, hanem hogy fiaim és özvegyem...

BÉLA. Atyám!

SZÉCHENYI. Minek nevezzem hát egy élő halott maradványait? Szóval a jogtanácsosommal elkészíttettem egy írást, melyben a családfői szerepkört akadályoztatásom esetére Béla nagykorúságáig mostohafiamra ruházom, s azt kívánom, hogy ezt - *Gézához fordul* - te, mint feleségem és anyád gyámola - *Bélához* -, te, mint idősebb fiam - *Lonovicshoz* -, s excellenciád, mint régi jobb barátom s a szerződés őre tudomásul vegyék, s az írásomban foglaltakhoz, mint egy beteg, szenvedő ember, ép ésszel s a legnagyobb megfontolással kinyilvánított szándékához minden körülmények közt ragaszkodjanak.

LONOVICS. Természetes... Ha a Széchenyi István nehéz szívéből ezzel leveszünk valamit.

SZÉCHENYI *elérzékenyülve*. Sokat, végtelen sokat. Engem sokban el lehet marasztalni, de a családom iránti őszinte aggodalmam... Ezt ezek a szakállamra folyó könnyek... *Elakad, mindenki hallgat.*

BRACH *az ebédlő felől; Széchenyihez halkan*. Az ebédlőben terítsek?

SZÉCHENYI *hirtelen visszafordul*. Nem, a fiam és a mostohafiam elmennek. Csak ketten leszünk az érsek úrral. Ide hozza be, itt bizalmasabb. *Gézához*. Mamát diplomatizáljátok le arról, hogy kijöjjön. Csak egymás szívét törjük.

Utánamegy a két fiúnak az ebédlőbe. Lonovics a könyvszekrény elé áll, nézegeti. Brach a két terítéssel bejön, egy habozó lépést tesz az érsek felé. Lonovics észreveszi, és hirtelen megfordul.

LONOVICS. Nos, Brach, a gazdájáról akar valamit mondani?

BRACH. Nagyon megkönnyíti a helyzetemet excellenciád, hogy kérdezni méltóztatik... A gróf úr azóta nagyon megváltozott. Alig eszik, az éjjel eszébe jutott valami fogalmazvány, egy conceptus, amit Béla grófnak írt Londonba. Kiugrott az ágyból, és engem is odaállított keresni. Az összes ládákat fölhánytuk. Délután egy levelet hoztak neki a rendőrminisztériumból. Azután órák hosszat állt az ablaknál, betűket írt rá, s közben láttam, hogy sír. Ha az érsek úr fölhasználná ezt az estét... Hisz akkor is, amikor annyira rosszul volt...

LONOVICS. Amit lehet, amit lehet, Brach.

BRACH *kinlódva*. Tudomásom van arról, hogy ebben a szekrényben - *az egyik szekrényre mutat...*

SZÉCHENYI *vissza az ebédlő felől*. Nos, Brach, mi az, mi az? Maga lesz az első botos inas. Botot veszek neki, hogy legyen egy lába, amelybe nem áll be a köszvény.

BRACH. Azonnal gróf úr. *Fölterít, s kimegy.*

SZÉCHENYI *leül Lonoviccsal szemben a karosszékre, szinte fiatalosan.* Nos, végre, erre az estére - magunk. Csak az öreg Brach jár körülöttünk tányérjaival, mint közös ifjúságunk emléke. Nem panaszkodhatom - ahhoz, hogy milyen kevésbé érdekelttem meg: elég szerencsém volt az egyházzal. Ifjúkoromban Albach Szaniszló, aztán ön. Két olyan pap barátságával dicsekedhetem, akik éppen, mert nemcsak papok voltak, áthoztak valamit ebbe a rideg századba az egyház hajdani melegéből. Albach azzal fogott meg, hogy Rousseau-t is bevette Isten szentjei közé. Ön pedig...

LONOVICS. Csak ne egy másik pogányt!

SZÉCHENYI. Nem, egyszerűen a bölcsességét. Ön elhiteti az emberrel, hogy Isten mosolyogni is szokott.

LONOVICS. A lángésznek a közepszerűség az orvossága. Én mindig így értelmeztem az én szerepemet István gróf mellett.

SZÉCHENYI. Ah, a lángész. Mi az a lángész? A hőfok, amelyen sülünk, vagy ragyogunk. Az embereknek ez a fontos, a meleg. A szegény boldogtalannak azonban, hogy mi lesz belőle, pokolra sül-e vagy mennybe száll. *Brachhoz.* Az mi ott, azon a tálon?

BRACH. Fogas.

SZÉCHENYI. Jó; - a szarvasgomba ez este elmarad. - Miről is beszéltünk? Az elkárhozásról. A boldogult Albach Szaniszló engem azzal szokott vádolni, hogy csak az egyház külsőségeire vagyok fogékony: gyónás, böjtölés, ima, bűntudat. De mintha épp fordítva volna. Talán épp a kereszténység mérgével szemben - a dogmákban voltam hitetlen és frivol. S a legmélyen, ahogy a világot szenvedem, az, amiben keresztény vagyok.

LONOVICS. Ezt én is így érzem.

SZÉCHENYI. Goldmark doktor, persze, azt mondja, hogy mindez komédiázás. Ha a komédiázás tekerceit lefejtik rólam, szétporladok - félelemmé és unalomná - mint egy egyiptomi múmia. De ez a félelem, épp ez a keresztény. A pokolban például nem hiszek, de az elkárhozásban igen. - Miféle mártás az, Brach?

BRACH. Gyömbéres. - A szakácsunk remekje.

SZÉCHENYI. Nem szeretem az ilyen újításokat. Menjen ki és hozzon egy kis salátát helyette!

Brach kimegy.

LONOVICS. De miért? Nagyon jól fest...

SZÉCHENYI *föláll.* Kérem excellenciádat, ne nyúljon hozzá. Egyáltalában ne nyúljon semmihez!

LONOVICS *föláll s átöleli.* De kedves István gróf. Le kell győzni ezeket az okatlan félelmeket. *A kínosan álló Széchenyire néz, és eltolja az ételt.* Különben, ahogy gondolja. Én nem is szoktam vacsorázni.

SZÉCHENYI. Itt van egy tányér narancs. *A belépő Brachhoz.* Menjen, Brach. Nem kell. Őkegyelmessége is gyümölcsöt szokott vacsorázni. *Erőltetett nyugalommal.* Tehát a kereszténység. Nem tudom, ki mondta, hogy a kereszténység egy életen át tartó haláltusa, de van benne valami. Én ilyenféleképp voltam keresztény; az idegeimben. Keresztény módra haldoklom az életért... *Élénken.* Csak a keresztény filozófia - ez az, ami nem mindig tetszik nekem. Az számomra - hogy mondjam, hogy a papot és a

demokratát meg ne bántsam önben? - szóval, túlságosan népies. Azon énnekem, az arisztokratának - s itt nem a származás arisztokráciáját értem - mindig éreznem kell, hogy a kereszténység népvallás volt. Nem egy Buddha-féle királyfi, hanem halászkok hiedelme.

LONOVICS. Talán a csodákra gondol?

SZÉCHENYI. Nem, annyira viszont én nem vagyok együgyű: hogy e mesékben, csak mert nem igazak, meg ne lássam az igazságot. Engem nem zavar az, hogy öt kenyérrel nem tudom hány ezren nem lakhattak jól. Hisz én is megvendégeltem a magam cipócskájával egy országot. Ezt a fajta tamásságot hagyjuk azoknak, akiknek csak erre van eszük. Inkább a keresztény erkölcsben van valami együgyűség. Bizonyos tapasztalatok hiányoznak belőle. Mintha ezeknek a derék genezáreti halászkoknak, fülükben az utolsó ítélet trombitájával, épp a legkényesebb helyzeteket nem lett volna módjuk az ő etikájukba beledolgozni.

LONOVICS. Valóban nem értem, mire céloz.

SZÉCHENYI. Nos, itt van egy durva példa. Mit szól ön Sokrates halálához, a méregpohárral? Mint gimnazista, a Phaidon olvasása közben, nyilván elérzékenyedett, amint ez az aggastyán - ha jól tudom, épp hetven esztendő volt akkor - a méregpoharat kiissza, s mint aki eleget élt, köpenyét magára borítva, a padon végignyúlik. - De mit szól ehhez mint pap? Szabad volt-e Sokratesnek azt a bürökszerleget kiinnia? Nem kellett volna-e megvárnia, míg a dikasterium szolgálai, vagy hogy hívták az akkori hóhérlegényeket, rárohannak, s szétfeszített szájába préselik azt a kis főzetet?

LONOVICS. Ön azt kérdi, nem volt-e a Sokrates halála öngyilkosság? Erre, azt hiszem, nyugodtan felelhetem, hogy nem. Végre is az ítélet számít, s ezt nem ő, hanem a népbírák mondták ki.

SZÉCHENYI. Igen, de hátha Isten beavatkozott volna mellette. Hátha az a tíz perc vagy fél óra, a méreg önkéntes kiívása és a méreg betöltése közt, az volt az időbeli rés, melyen át Isten lenyúlt volna érte?

LONOVICS. A keresztény kor mindenesetre nem ismerte a kivégzésnek ezt a nemét.

SZÉCHENYI. A hazaáruló katonatiszt mellé letett pisztolyról nem beszélve... De vegyünk egy más példát: a Demosthenesét. Ez a nagyszájú athéni, amíg Athén falai s polgártársainak gyenge erénye mögül szavalhatott, az ősök virtusától s a maga hazafiságától elragadtatva, ugyancsak megleckéztette annak a kornak - bocsásson meg a hasonlatért - Bach Sándorait és Ferenc Józsefeit. De midőn ez a fal leomlott előtte, s e nagy hazafi egy ide-oda szaladgáló csibévé lett a makedón olyv szeme alatt, jobbnak látta Kalauriában a maga által választott módon nyelni le a halált.

LONOVICS. Itt már egész határozottan föltámad bennem a keresztény. Amit Demosthenes tett: bűn.

SZÉCHENYI. Miért? Őfölte nem volt az ítélet kimondva? Vagy tán elbújhatott volna, ha még annyi szigete van is Ioniának, Antipater bosszúja elől?

LONOVICS. Nem a képzeletére kellett volna hallgatnia, a reménységére. A megrettent képzelet néha szorosabb hurokba veri az embert, mint a sors.

SZÉCHENYI. Ah, ne higgye! A képzelet hőköl, mint a ló. De az emberben van egy ösztön, s az megmondja, hol ér véget a rémkép, s hol kezdődik a kikerülhetetlen való.

LONOVICS. Nem biztosabb, hogy ezt maga a való mondja meg?

SZÉCHENYI. Lelkünk méltóságán áttapodva? Ön a diadalmenet bigája elé kötözné Hannibált, aki az ókori erkölcs szerint maga hívta meg - kardjába dőlve, vagy mérget iva, már nem is tudom - az el nem kerülhetőt.

LONOVICS. Lelke méltóságát a Scipio kocsija előtt is megőrizhette volna. „Szeretem hazámat, túlhágta érte az embertől várhatón. A hazafiságon tapostok, akik engem sértegettek.”

SZÉCHENYI. A hóhéroknak és a kivégzendőknek ebben az összecsapásban mégis van valami közönséges. A mártírok kéjelgő maguk-kivégeztetését is ez teszi durvává, igen, ezt kell mondanom: pöbelhafttá. A hősök fegyverletétele tisztább és nemesebb.

LONOVICS. Engem pedig ez a beszélgetés is arról győz meg, hogy a mártírok a bátorság magasabb fokát képviselik. Önnek is be kell látnia, kedves István gróf, hogy egy gyengeséget védelmez.

SZÉCHENYI *kitörve*. És ha úgy volna? Micsoda erkölcs az, amely egy hetvenéves, rossz idegzetű embertől többet követel, mint az ókor az ő legnagyobb hőseitől?

LONOVICS. Nem többet, csak bizalmat a legvégsőig.

SZÉCHENYI. Ha gyémántfűró volna a bizalom, akkor se vájhatna rést az én falaimon. Elég kegyetlenség öntől, hogy nem akar segíteni rajtam!

LONOVICS. Feloldozzam előre azalól, amit maga is bűnnek érez? Ha nem érezné, nem akarna kibúni alóla.

SZÉCHENYI. De amikor csak erre van út.

LONOVICS. Nincs! Elállja az Isten és az ön erkölcsi érzése.

SZÉCHENYI. S ha én az Istent is ellököm? Mint ahogy a kétségbeesett a legkedvesebbet is eltaszítja az útjából?!

LONOVICS. Nem löki! Rájön, hogy nem a ház gyúlt föl, csak a képzelete ég. Az események fogják megnyugtatni.

SZÉCHENYI. Az események fogják megbánatni a habozásban elmúlt negyedórákat. Erre volt hát hit, Isten, vallás, s mindaz, mit gyermekkorunktól tanultunk, hogy a döntő órában lábunk elhurkolja?!

LONOVICS. A vallás a győzelemért van. S önnek össze kell szednie magát a győzelemre.

SZÉCHENYI. Én? Győzelemre? Örölnék, ha a tulajdon karjaimon becsülettel kivethetném magam a világból...

Brach csendben bejön, megigazítja a lámpát, s lerakja előlük az edényeket.

SZÉCHENYI. Messze vetődtünk Sokratestől. Megvan az a rossz sajátságom, hogy elvi vitákba is szenvedélyt keverek. Ez az egész beszéd az öngyilkosságról tisztára akadémikus. Az emberek öngyilkosok lesznek, vagy nem lesznek à la fantaisie, én azonban úgy belelovaltam magam a szegény halálraítéltek védelmébe, hogy láttam, egészen belesápadt. Vallja be, volt perc, amikor azt hitte, két vontcsövű pisztoly van a fiókomban, s én csak a diszpenzációt várom, hogy odamenjek, s a szájamba löjek?

LONOVICS *elszörnyedve*. A szájába!

SZÉCHENYI. Az, azt mondják, szétveti az ember fejét. - No, vallja csak be, ha még egy szót szólok: kényszerzubbonyért megy. De legyen nyugodt, sokkal jobban ismerem a fejemet - ami jó és rossz benne -, semhogy egy ilyen detonációval épp én romboljam szét.

LONOVICS. Minden fej Isten kápolnája. De a Széchenyié: székesegyház - *föláll*.

SZÉCHENYI *megrázza a kezét*. Köszönöm önnek ezt az estét. Egy kísértetnek mindig jólesik, ha néhány percre visszaülhet az emberek társaságába.

LONOVICS *észreveszi Széchenyi gyengeségét*. Maradjon, kérem, Brach majd kibocsát. *El*.

Széchenyi egy lépést tesz utána, aztán visszahull a nagy karosszékre. Egy ideig tétován ül, nagyokat sóhaj, majd leveszi a fuvolát. Előbb üresen siklik végig rajta az ujja, aztán halkan, könnyeit görgetve valami bánatos dallamba kezd.

Függöny

NEGYESDIK FELVONÁS

Ugyanaz a szoba, de most csak egy állólámpa világítja meg, amely az egyik könyvvállvány tetején egy haránt fektetett díszmunkán áll. A lámpa fényibe csak a kandalló, a háló ajtaja s a fuvalás karosszék fér bele - az utóbbi megint háttal a nézőtérnek, mint a harmadik felvonás elején: - a bizarr csecsebecsék, a gróf mindennapi élete eltűnt a homályban; a néző egy új színpadot lát maga előtt, amelyet első pillanatra idegennek, szűkebbnek és kísértetiesebbnek érez. A háló ajtaja most be van téve; az ebédlő viszont félig nyitva áll. Brach a gróf szobája előtt hallgatózik. Eközben Goldmark doktor az ebédlő felől. Késő éjszaka.

GOLDMARK *halkan*. A gróf úr fönn van még?

BRACH. Az előbb még járkált. Egypár perc óta nem hallom a lépéseit.

GOLDMARK. A hűségnek ez is foglalkozás: egy másik ember lépéseit hallgatni... A titkárjuk, látom, itt van még.

BRACH. A gróf úr itt tartotta.

GOLDMARK. A nyakkendőjébe süppedt orral alszik; - észre sem vett, hogy az ebédlőn átjöttem.

BRACH. Ki van fáradva szegény. Éjféljá játszottak, de még nem engedi lefeküdni.

GOLDMARK. Olyan nyugtalan?

BRACH. Nem, sőt néhány nap óta mintha nyugodtabb volna.

GOLDMARK. Úgy?

BRACH. Ma a vacsoránál még tréfálkozott is. Azt akarta, hogy vele vacsoráljak. Kissnek kellett kiszolgálnia bennünket.

GOLDMARK. Ó. Ez valóban keresztényies jelenet lehetett.

BRACH. Az öreg Brach eleget szolgált ki, mondta Kissnek, most szolgáljunk föl egyszer mi neki.

GOLDMARK. Lonovics érsek még itt van?

BRACH. Nem, hazautazott.

GOLDMARK. Az Augsburgert megmutatták neki?

BRACH. Idáig sikerült elsikkasztanunk.

GOLDMARK. Pedig ebben az újságban jó dózis méreg van. Egy érsek ostyául elkelt volna hozzá.

BRACH. Remélem, hogy továbbra is el tudjuk titkolni előtte. Bár nem tudom: van valaki, aki - *mondani akar valamit, de megakad.*

GOLDMARK *szórakozottan*. Énrám haragszik még?

BRACH. A gróf úr jobban ismeri önt, semhogy haragudna önre.

GOLDMARK. Mondott valamit?

BRACH. Ennél a bizonyos vacsoránál.

GOLDMARK. Igen?

BRACH. „Tudják, ki hiányzik még innét? Ez a bolond Goldmark doktor. Még mindig meg van sértve?” *Bizalmasan.* Önnek kivételes tehetsége van rá, hogy a sodrából kihozza, de valamilyen okból mindig megszánja önt. Emlékszik, amikor Falkot küldte követségbe?

SZÉCHENYI *a szobájából, hálóköntösben, hajadonfőtt.* Jól hallottam mégis. Az éjszaka kiélesíti az érzékeket.

GOLDMARK. Most vetődtem haza, s láttam, hogy excellenciádnál még világos van.

SZÉCHENYI. Na, ez derék. Inkább, mint lefeküdjék: fölnéz az öreg Széchenyihez, mit csinál a lámpáinál... Úgy látom, önnek sem erős oldala az alvás. Kinn: kóborol anélkül, hogy volna valakije, s itthon: tovább kószál a betegszobákban. Ismerem ezt az állapotot. Mi is efféle kísértetek voltunk harminc éves korunkban. Csak mi lord Byront olvastuk; maguk pedig... hogy is hívják a bölcsüket?

GOLDMARK. Schopenhauer.

SZÉCHENYI. No, igen. Hisz tulajdonképpen ő is régi bútor. A mi álmatlanságunkat tette el a mai álmatlanoknak. De minekünk mégis volt némi szerencsénk önökkel szemben. Először: hogy elég gazdagok voltunk. London és Szmirna közt kószálhattunk, úgy, mint ön Döbling és Mariahilf közt. Aztán a történelem is... Akármilyen rossz véleménye van önnek a mi hazafiságunkról s egyéb erényeinkről, abban a tévhitben, hogy tevékenykedünk, mégiscsak eltelt az élet. A mostani ifjúság szerencsétlenebb.

Odatámaszkodik a kandallóhoz. Goldmark a helyén marad. Brach szemben kimegy.

SZÉCHENYI. Hallgat? Nem akar ellentmondani; fél, hogy fölizgatja - *gúnyosan* - a beteget? Vagy tán gondolkozott közben a sorsomon, s megszánt egy kicsit? A részvét nem erős oldala önnek. Senkinek, aki okos és önző, s épp azért nagyon sokat szenved. Én is csak akkor adtam alamizsnát, ha látták vagy valami célom volt vele... Egyébként gondolkodtam az arcképen, amit a múltkor festett rólam.

GOLDMARK. Mondtam már a gróf úrnak, hogy általánosságban beszéltem. Vagy ami egy azzal, magamról.

SZÉCHENYI. Sss. Ön nem rossz pszichológus, csak egy kicsit egyoldalú. De bizonyos dolgokat, azt hiszem, kitűnően tudna ábrázolni. Ismeri azokat az ónkupákat, amelyek egy napon maguktól szétesnek? Egy ilyen önembert például... A múltkor azt mondta, hogy a lélektani kísérleteket nem szabad idő előtt leolvasni. Még mindig nem kíváncsi rá, hogy ez a mienk - báró Felsenthalé és az enyém - hogy áll most? Vagy még mindig korainak tartja?

GOLDMARK. Örömmel hallom, hogy gróf úr nyugodtabb már.

SZÉCHENYI. Igen? Ezt hallotta? És örömmel? Szóval azért hallanak rólam? Mert nézni nem néznek, sem ön, sem Görgey, egy lélek sem volt nálam... Hát igen, a nyugalom. Erről érdemes volna valami kis értekezést írni. Az izgalom és a nyugalom viszonyáról. Én mint katona azt tapasztaltam, hogy a legnagyobb izgalom és nyugalom egybeesnek. Ön persze nem volt még ütközetben?

GOLDMARK. Azonkívül, hogy gondolkozni szoktam: halálos veszélyben sem.

SZÉCHENYI. Látja, ez szellemes mondás. Ön nagyon okos ember. De mi az okosság? A félelem füttyörészése az erdőben. Nos, ebben a helyzetben vagy kísérletben, amelyben a császári kormány a kísérletező s én a tengerimalac, az a legszomorúbb, hogy az ember érzi, mint vetkőzi le mindazt, amiről azt hitte: a lelke.

GOLDMARK *magára gondolva*. Már akinek van mit levetköznie.

SZÉCHENYI. Engem például, akármit mond ön, mégiscsak a fölháborodás, a gyengébbek igazsága, szóval a hazafiság ejtett ebbe a csapdába. S már napok óta nem gondolok a hazára. Talán, ha tudnám: mi történik velem. Ha az udvaron itt állna vörösben a hóhér, akkor fölsrófolnám magam: Frangepán, vagy a szegény Louis, Batthyány jutna az eszembe, de most mintha hazám se volna. S ugyanígy a vallás és a család. Az egyik azt súgja: tedd. A másik: ne merd tenni. A fiam, a grófnő, Lonovics érsek, hol az egyiken, hol a másikon érzékenyülök el. S egyszer csak rájövök, hogy bennük is csak az én, az életösztön beszél. Hogy csak azért kapkodom őket magam elé, hogy egész meztelenen ne legyek... hogy önmagam előtt betakarózhassam múltamnak ezekkel a foszlányaival... Ez, azt hiszem, eléggé megfelel az ön festett-koporsó elméletének?

GOLDMARK. Talán. Bár föltehető a kérdés, valóban levetközte-e az embert, amit ilyenkor nem érez. Vagy csak elzsibbadt, mint egy zsibbadtra ült láb.

SZÉCHENYI. Igen, ez föltehető. De akkor is furcsa: szinte kísérteties az embernek a hetven éven át magára szedett életéből így kizsibbadnia. S a legfurcsább, tudja, mi? Az, ami megmarad. Az az éber, kísértetiesen világos logika.

GOLDMARK. Logika?

SZÉCHENYI. Foglalkozott ön szillogizmusokkal s más effélékkel? Én bevallom: nem nagy tudós voltam az ilyenben. Szoba-emberek játékának látszott. S most ilyeneket gyártok. Persze egy kicsit olyasformán, mint az ide-oda kacsintó nyúl, amely innen is, onnan is agarat lát, s nyúlszillogizmusokat állít föl, merre is kell neki ugrania. *Kihúzza a zsebéből az Augsburger Zeitungot*. Olvasta ezt a kis megemlékezést rólam?

GOLDMARK. Az Augsburger Zeitung...? Nem, még nem volt a kezemben.

SZÉCHENYI. Hát hallgassa csak. Ebben az olvasható: „A döblingi elmeógyógyintézetben, ahol tudvalevőleg gróf Széchenyi István tartózkodik, valamint a gróffal kapcsolatban álló több egyén lakásán az elmúlt héten meglepetésszerű vizsgálatot hajtottak végre. Mint halljuk: a rendőrség e házkutatások során sok iratot lefoglalt, s kiterjedt összeesküvésnek jutott a nyomára.”

GOLDMARK. Ez egyelőre egy újságcikk.

SZÉCHENYI. Amelyet, mint tudjuk, a rendőrminisztérium helyezte el a maga külföldi hivatalosában. Kérem, ne érezze kötelességének, hogy ámítson engem. Nem szánalomra van szükségem, amely magunkfajta embernél úgyis csak képmutatás, hanem világos észre. Egy ilyen hír, azt hiszem, alkalmas arra, hogy a vért az ember fejébe kergesse vagy az utolsó cseppig leszívja onnan. Lehet, hogy velem is megtörtént ilyesmi, de érezni, csak kísérteties éberséget és fényességet éreztem, mintha a fejemet hirtelen kivilágították volna. A sakkban nem mértem föl soha ilyen szabatosan a helyzeteket. Hajlandó ellenőrizni ezt a kis szillogisztikai tornát? Szóljon, ha valahol hibát érez! Nos: Ezt a cikket az osztrák kormányzat helyezte el. Az ausztriai kormány azt akarja elhitetni a világgal, hogy Döblingben összeesküvést fedeztek fel. Ennek az elhitetése nyilván nem azért fontos nekik, hogy Széchenyi tovább sakkozzék Kiss Mártonnal. Ha tehát Széchenyi István a következmények előtt meg akar szökni, arra itt van az utolsó pillanat.

GOLDMARK. Megszökni? Hogy érti, ezt, gróf úr?

SZÉCHENYI *kihívóan*. Nos, mért ne érteném szó szerint? Az itt levő rendtől akár most kísétálhatnék, s aztán que sais-je, ellengyelkednék valamelyik ó-magyar kúrián. Vagy ki tudja, kiszöknék Turinba régi jó barátomhoz, Kossuth apánkhoz. Ez elég nagy lelkiismeretlenség lenne a családommal s fiammal szemben, de most nem óróluk van szó, hanem premisszákról és következtetésekről. Talál gyenge pontot benne? Én azt hiszem, olyan, mint az acél.

GOLDMARK. Én egyáltalán nem bízik a logikában. Az élet: következtelenség.

SZÉCHENYI. Ez megfutas, kedves Goldmark. Ön ma szokatlanul gyáva. Azt hiszi, megint jégre viszem.

GOLDMARK. Nos, jó. Hadd felelek hát egy másik szillogizmussal. - A rendőrség előbb szokta az összeesküvőket letartóztatni, s csak aztán teszi ki az újságokba. Azt a cikket tehát nem az osztrák kormány, hanem egy kotnyeles újságíró csúsztotta az Augsburggerba.

SZÉCHENYI *hirtelen reménnyel*. Azt gondolja? *Föl-alá jár*. Nem, nem jó. Én innen tíz éve nem léptem ki. Letartóztatva, le vagyok. A második szillogizmus tehát ez: ha le akar tartóztatni, s mégsem tartóztat le, akkor vár valamire.

GOLDMARK. Mire várhatna?

SZÉCHENYI. Például, hogy megüssön a guta, mint Jósika bárót. Vagy - *fölnevet* - megőrüljek.

GOLDMARK. Az mégsem megy megrendelésre.

SZÉCHENYI. De Görgen doktor s az állami tébolyda kiállítja róla az írást - megrendelésre... Olvasott erről a Husliról, aki a feleségét földarabolta, és egy ládában delicatesse jelzővel Galíciába küldte. Tudja, mit mond tegnap ez a Falk, erre a ládára, itt? Ez is olyan Husli-forma láda... Ilyen rossz vicceket enged meg némelyik ember.

GOLDMARK. A gróf úr szillogizmusai elég szabályos rémképek. Van több is belőlük?

SZÉCHENYI. Ó, kisebbek. Például: felségárulók vagyonát az állam elkobozza. Széchenyi Istvánt tehát nem szabad elítélni, hogy a családja... etcetera... Vagy ha a Blicket én írtam, akkor azt csak Béla vihette ki... De hát ezek a mondottak után nem érdekesek. S ön, látom, ásít.

GOLDMARK. Nem ásítottam.

SZÉCHENYI. De lefeküdni készül.

GOLDMARK. Ha gróf úr parancsolja. Bár a magamfajta fickónak is vannak premisszái, amelyekből csak a fejben lesz következés.

SZÉCHENYI. Például.

GOLDMARK. Például, aki élni nem tud, annak jobb meghalni. Én nem tudok élni; ebből a logika szabályai szerint az következne, hogy meg kéne halnom. Valójában pedig az következik, hogy öngyilkosjelöltek nem lesznek öngyilkosok.

SZÉCHENYI. Azt hiszi? Én nem állnék jót önért, Goldmark doktor. - No, gondoljon a szép Görgennére, fiatal embernél az elég jó altató. És ne sértődjék meg olyan hamar.

GOLDMARK. Egy ilyen szegény ördögnek nincs joga megsértődni.

SZÉCHENYI. Sőt ellenkezőleg. A sértődés a szegény ördögök nemeslevele. *Megrázza a kezét*. Jó éjszakát.

Goldmark kimegy. Széchenyi átmegy a szoba világos feléből a sötétbe, ott ül egy kis zsámlyon, előrehajolva. Aztán föláll, sóhajt; néhány lépést tesz le-föl. Ezalatt Brach bejön, átmegy a hálósobába, visszajön, egy pillanatig némán nézi Széchenyit, aztán megszólal.

BRACH. Parancsol valamit éjszakára a gróf úr?

SZÉCHENYI *fölrriadva*. Nem, semmit. Feküdjön csak le. - Vagy várjon!... Kiss még itt van?

BRACH. A fogadóban szunyókál.

SZÉCHENYI. Küldje be, egy játszmat még lejátszunk.

BRACH *habozva*. Nem lenne jobb az alvást megpróbálni?

SZÉCHENYI. Túlságosan világos a fejem. Foglalkoztatni kell a világosságot.

Brach kimegy. Széchenyi áthozza a lámpát a szín másik felére, a kis asztalra, amelyen ott van még a tábla s szétszórva a bábuk.

SZÉCHENYI *az álmosan becommogó Kisshez*. Jöjjön csak, Kiss! Adózzon azért, hogy nyugodt álmai vannak. *Míg Kiss elhelyezkedik, s a bábukat állítja.* Van jó dolga ennek a grófnak, gondolja, amíg így rámpislog. A mitológiában sem tanultunk ilyet: így ráncigálni vissza álmából a szegény sakk-Tantalust.

KISS *a hangján érzi, hogy eszébe jutott bűne*. Nagyon örülök, ha egy kis szórakozást szerezhettek a gróf úrnak.

SZÉCHENYI. Szórakozást?... „De hát feleségem van: belérakott a végzet a bolond gróf markába, úgy, mint őt meg egy még nagyobb marokba.” *A színválasztást ajánló Kiss Mártonnak.* A feketét, mindig a feketét... De vigasztalódjék, kedves Kiss: a grófokkal néha még kegyetlenebbül bánik az ő grófjuk, mint én magával. Ez az, amit nem-grófok nem tudnak.

KISS *sóhajtva*. Sajnos, én tudom. Jobban, mint szeretném... Nyitottam, gróf úr.

SZÉCHENYI. Nyitott? *Összedönti a bábút.* Ma nincs kedvem ehhez a kezdéshez. Egyenlő mezőny, egyenlő eséllyel. Hogy állt maga az előbb, amikor a bástyáját elvittem? *Állítgat.* Itt a királyné. Itt a paraszt. Átveszem a maga állását.

KISS. Bástya, futó előnnyel induljak?

SZÉCHENYI. Sérti a büszkeségét? Báró Felsenthalét s a gondviselését nem sérti. Hány lépésre kapta be azután a mattot?

KISS. Tizenöt-tizenhat.

SZÉCHENYI. Szóval tizenöt-tizenhat. Ennyim van a vasgyűrűt szétfeszíteni. Húzzon hát. *Néhány húzás teljes csöndben.* De ne aludjék ám, szigorúbb lépéseket kérek. Sakkot mond? Egyelőre még van hová... *Játék.* Hm. Tapintatos dolog egy ilyen sakkjátzsma. A királynak nincs hova lépnie: lemegy a függöny. Hogy mi történik aztán, azzal egyetlen sakkjátékos sem gondol. Fölvágja japánosan a hasát, nehogy az ellenség kezére kerüljön, vagy bevárja, amíg minden paraszt, ló, futó rárohan és széttépi? *A félfüllel oda-hallgató Kissnek.* Mit gondol, Kiss?

KISS *húzás közben*. Inkább az előbbi.

SZÉCHENYI. Ugye, az előbbi? Maga nem keresztény ember, Kiss. Túl sokat ad a méltóságra. *Újabb húzások.* Volt már odaát, a kollégáknál?

KISS *kérdően felnéz rá*.

SZÉCHENYI. A Görgen bolondjait értem.

KISS. Nem. Azaz Goldmark doktor bevitt egyszer.

SZÉCHENYI. S többször? Nem volt rá kedve?

KISS *a táblát nézve*. Egy hétig nem ettem utána.

SZÉCHENYI. Miért? Gusztustalanok szegények? S ha bezáratnám közéjük? Egy gróf mindent megtehet: átvitethetném oda. Tudja, az előző partnerem is megbolondult.

KISS. Sakk!

SZÉCHENYI. Képzelje el magát közöttük. Az egyik egy kérvényt nyújt át magának, mintha Bach Sándor őexcellenciája előtt állna. A másik: tánclépésekben maga mögé kerül, és hátulról farba rúgja. Hallhatna titkokat, amiket a kulcslyukak súgnak... Van aki cellája falára a tulajdon piszkával írja fel a meneteket. Ilyen helyen nem lehet unatkozni. A nagy Lenau itt halt meg. Hm?

KISS *a játékba merülve*. Hát bizony.

SZÉCHENYI. Csodálatos, hogy az igazságszolgáltató szadizmus ezt még nem vezette be. Főlnégyelik, karóba húzzák, mézbe és hangyába mártják az embereket, de azt még nem hallottam, hogy bolondházba csukták. Ez a találmány, s a simmeringi vasút őfelsége kormányára vár. - Hohó, mi ez, Kiss!

KISS. Elvesztettem a lovam. A gróf úr kiszabadult.

SZÉCHENYI. Széttörtem a gyűrűt. Már nem tud megmattolni.

KISS. A gróf úr csodálatosan játszik ma. *Tétován*. Ebből már csak remis lehet.

SZÉCHENYI. Remis. Sem élet, sem halál. *Összecsapja a bábukat. Brachhoz, aki ott áll a kandallónál*. Brach, hallott maga Szent Augustinusról? Nem tévesztendő össze a Lieber Augustinnal.

BRACH. Nemigen, gróf úr.

SZÉCHENYI. Kisst nem is kértem. Az ő fejéből Kálvin egy nagy söprűvel az összes szenteket és bálványokat kisöpörte. Ez a Szent Ágoston egy helyen igen furcsán okoskodik az akaratról... Azt mondja: ha én meg akarom fogni ezt a futót, hacsak béna nem vagyok, azonnal meg tudom fogni. Amit pedig csak akarni kéne, s már akar is az ember, például a megtérést, mégsem tudja annyira akarni, hogy akarja. Érti maga ezt, Kiss?

KISS. Nemigen.

SZÉCHENYI. De reggel már csak feküdt az ágyban, hogy föl akart kelni, egy hajszálnyira volt a felkeléshez, s mégsem kelt fel. Ágoston szerint nem volt teljes az akarata. Egy porszem is elég hozzá, hogy teljes legyen, de enélkül még nincs meg. Ő például egy gyermekverset hallott. Tolle et lege. Vedd és olvasd. S veszi a bibliát. S már akármit olvasna, megtérne. De mi történik, ha ez a porszem elmarad, s az ember elmulasztja a pszichológiai pillanatot? Amelyikben még módja van akarni.

KISS. Állítsak, gróf úr?

SZÉCHENYI. Menjenek aludni... Brach, van ágya a titkár úrnak?

BRACH. Igen.

SZÉCHENYI. Akkor hát vesse meg neki, tegyen alá is, fölé is egy dunyhát, rászolgált a nyugalomra.

BRACH *kimegy.*

KISS *habozva.* Bár a gróf úr bocsánatára is rászolgáltam volna.

SZÉCHENYI. Egy szót se arról. Azt maga már rég jóvátette. *Mielőtt Kiss kimenne.* Arról a csomagról pedig, amit a múltkor behozott, meg az Augsburgerről senkinek, soha! Hátha dinamit volt benne, vagy Uramjézus! tiltott könyv. *Kiss megdöbbenve néz rá.* No menjen és aludjon.

Kiss el. Széchenyi bezárja utána az ajtót, lejjebb csavarja az állólámpát. Csüggedten leül a karosszékre. A fuvolája után nyúl, játszani készül rajta, de csak megcirógatja, s visszateszi. Aztán odasiet a szekrényhez, fölnyitja, belenéz. Ottkinn valaki lenyomja a kilincset, azután kopogás.

SZÉCHENYI *becsapja a szekrényajtót. Ijedten.* Ki az?

BRACH. Brach.

SZÉCHENYI. Mit akar?

BRACH. A gróf úr már lefeküdt?

SZÉCHENYI *kinyitja az ajtót.*

BRACH *zavart arccal az ajtóban.* Holnap húsvét vasárnapja. Gondoltam, megkérdem: ne küldessük-e el a grófnénak a szokásos virágot?

SZÉCHENYI *egy pillanatig áll, aztán majdnem sírva.* Virág? Húsvét? Hol van az, Brach... Természetesen küldessen.

BRACH. Nem haragszik a gróf úr? Eszembe jutott.

SZÉCHENYI. Nem, sőt ellenkezőleg, barátom.

Brach visszahúzódik az ajtóból.

SZÉCHENYI *gépiesen bezárja. A szoba közepére jön. Húsvét. Egy hirtelen mozdulattal a szekrényhez megy, látni, hogy kivesz valamit, aztán a háttal álló karosszékre veti magát. Egy hosszú pillanatig csend, utána tompa puffanás, s látni, amint Széchenyi bal keze a karosszék karfáján át a föld felé hanyatlik. Egy-két pillanat múlva*

Függöny